

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Економіка і управління

Том 30 (69). № 4, 2019

Частина 1

**Київ
2019**

Головний редактор:

Горник Володимир Гнатович – доктор наук з державного управління, доцент, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Члени редакційної колегії:

Клименюк Микола Миколайович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та міжнародних економічних відносин Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Ладонько Людмила Степанівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Путінцев Анатолій Васильович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів та кредиту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Сук Петро Леонідович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та аудиту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Кураташвілі Альфред Анзоревич – доктор економічних наук та доктор юридичних наук, професор, Міжнародна Академія соціально-економічних наук (м. Тбілісі, Грузія), Президент; Дійсний член Нью-Йоркської Академії наук і Академік Академії політичних наук США.

Корнєєв Володимир Вікторович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та кредиту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Каменська Тетяна Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, Голова Аудиторської палати України.

Редько Олександр Юрійович – доктор економічних наук, професор, перший проректор з науково-педагогічної роботи та академік Національної академії статистики, обліку та аудиту

Шпачук Віталій Васильович – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Хлобистов Євген Володимирович – доктор економічних наук, професор, директор Науково-дидактичного інституту Вищої школи економіки та гуманітаристики, м. Бельсько-Бяла (Польща).

Петровська Ірина Олегівна – кандидат економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та природничих наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Безус Павло Іванович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та міжнародних економічних відносин Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 1 від 28.08.2019 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15716-4187Р від 28.09.2009 року)

Видання входить до «Переліку друкованих фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2017 № 1714 (Додаток 7)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

ЗМІСТ

1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Романіка Т.К.

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОЛОДІЖНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ.....	1
--	---

2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Бутко Б.О.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ НАНОТЕХНОЛОГІЙ ТА НАНОПРОДУКЦІЇ.....	7
--	---

3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Байда Б.Ф.

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТУРИСТИЧНОГО ПОПИТУ В УКРАЇНІ.....	13
---	----

Бокій О.В.

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ЯКОСТІ ХАРЧОВОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	17
---	----

Гаман М.В., Жук В.П.

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ.....	25
---	----

Гонга С.В.

СВІТОВИЙ ДОСВІД СТИМУЛЮВАННЯ СПІВПРАЦІ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА БІЗНЕСУ В НАУКОВІЙ ТА ІННОВАЦІЙНІЙ СФЕРАХ.....	30
---	----

Горбаченко С.А.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МЕНЕДЖМЕНТУ МОРЕГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ.....	35
---	----

Зоря О.П., Галінська Т.С., Голбан Т.Т.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА НА МІКРО- ТА МАКРОРІВНІ.....	40
---	----

Кириченко О.С.

ПЛАНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ТЕХНОЛОГІЙ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	45
---	----

4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Варава Л.М., Варава А.А., Марченко В.В.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	50
--	----

Гросул В.А., Аскеров Т.Т.

МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІЧНОЇ СИСТЕМИ АДАПТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ.....	56
---	----

Єгоращенко І.В.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛОГІСТИКИ НА РИНКУ ЗЕРНА.....	62
--	----

Коваленко Н.В.

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ: ЦІЛІ, ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ.....	69
--	----

Лысевич С.Г.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ХОЗЯЙСТВЕННОГО МЕХАНИЗМА ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ГОРНО-ОБОГАТИТЕЛЬНЫХ КОМБИНАТОВ КРИВОГО РОГА).....	77
--	----

Мартинов А.А., Чернодубова Е.В. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	82
5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА	
Борблік К.Е. АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ.....	87
Влащенко Н.М., Тонкошкур М.В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКОГО КОМПЛЕКСУ.....	97
Гарькава В.Ф. ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ РЕГІОНУ	103
6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
Яков'юк В.А. ОЦІНКА СТАНУ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ВОДОРЕСУРСНОСТІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	109
7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ	
Борисова І.С. НОВІТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОТРЕБАМИ СУСПІЛЬСТВА ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЄЮ ЕКОНОМІКИ.....	114
Дмитренко І.Б. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ДОСТАТНОСТІ (АДЕКВАТНОСТІ) КАПІТАЛУ БАНКІВ В УКРАЇНІ.....	120
8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Єрмоласва М.В. ОБЛІК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	128
Кравченко М.В., Блажко А.В., Вільхова Т.В. ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ВИТРАТ НА ВИРОБНИЦТВО ПРОДУКЦІЇ НА АГРАРНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ	134
Кравченко О.В., Пастернак Я.П. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ.....	139
9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Поздняков Ю.В., Садовенко Ю.П. АНАЛІЗ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ЦІН ПІД ЧАС ВИМУШЕНОГО ПРОДАЖУ АКТИВІВ З АУКЦІОННИХ ТОРГІВ.....	145

CONTENTS

1. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Romanika Tetiana

COMPARATIVE ANALYSIS OF YOUTH EMPLOYMENT
IN EUROPE AND IN UKRAINE.....1

2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Butko Boghdan

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL MARKET
FOR NANOTECHNOLOGIES AND NANOPRODUCTS.....7

3. ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Baida Bohdana

BASIC DETERMINANTS OF TOURIST DEMAND IN UKRAINE..... 13

Bokiy Olena

FACTORS OF INFLUENCE ON QUALITY FORMATION FOOD PRODUCTS.....17

Gaman Mykola, Zhuk Viktoriia

SYSTEM OF FORMATION OF INNOVATION–INFORMATION
INFRASTRUCTURE OF THE REGION..... 25

Honta Serhii

WORLD EXPERIENCE TO STIMULATE COOPERATION
OF UNIVERSITIES AND BUSINESS
IN SCIENTIFIC AND INNOVATION AREAS..... 30

Horbachenko Stanislav

COMPETITIVENESS MANAGEMENT OF THE MARITIME COMPLEX IN UKRAINE..... 35

Zoria Oleksii, Halinska Tetiana, Golban Tymofii

INSTITUTIONAL FUNDAMENTALS FOR FORMING
THE STRATEGY OF INVESTMENT-INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN MICRO- AND MACRO LEVEL.....40

Kyrychenko Oksana

PLANNING STATE TARGET PROGRAMS OF MODERNIZATION
OF INDUSTRY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF TRANSITION
TO THE TECHNOLOGY OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION.....45

4. ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Varava Larysa, Varava Andrii, Marchenko Volodymyr

AREAS OF IMPROVEMENT AND REALIZATION OF STRATEGIC
INNOVATION POTENTIAL OF THE MINING AND PROCESSING ENTERPRISE..... 50

Grosul Victoria, Askerov Timur

MODELLING OF A DYNAMIC ADAPTATION SYSTEM OF A RETAIL ENTERPRISE..... 56

Yegorashchenko Irina

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT
LOGISTICS ON THE MARKET OF GRAIN..... 62

Kovalenko Nataliia

ORGANIZATIONAL PROVISION OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISES:
GOALS, PRINCIPLES, FUNCTIONS AND OBJECTIVES..... 69

Lysevich Serhei

SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISM AS AN INTEGRAL PART
OF THE ENTERPRISE’S ECONOMIC MECHANISM
(A CASE STUDY OF KRYVOY ROG MINING AND PROCESSING PLANTS).....77

Martynov Andriy, Chernodubova Eleonora

INFORMATION AND ANALYTICAL TOOLS MANAGEMENT
OF INNOVATIVE EXPENSES OF THE ENTERPRISE.....82

5. DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Borblik Karyna

ANALYSIS OF ACTIVITIES OF REGIONAL MARKETS OF TOURIST SERVICES OF UKRAINE.....87

Vlshchenko Nataliia, Tonkoshkur Maksim

LEGAL REGULATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF A RECREA-TIONAL AND TOURIST COMPLEX 97

Harkava Viktoriia

DETERMINING THE ECONOMIC SECURITY THREATS IN THE REGION.....103

6. ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Yakovyuk Victor

ASSESSMENT OF THE STATE OF WATER USE AND WATER RESOURCES OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS.....109

7. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Borisova Iryna

NEW DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL SCIENCE IN CONNECTION WITH THE NEEDS OF SOCIETY AND THE GLOBALIZATION OF THE ECONOMY.....114

Dmytrenko Iryna

CURRENT CAPITAL ASSESSMENT APPROACHES OF THE BANKS IN UKRAINE.....120

8. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Yermolaieva Maryna

ACCOUNTING OF BIOLOGICAL ASSETS: CURRENT ISSUES OF THEORY AND PRACTICE.....128

Kravchenko Mykola, Blachko Alena, Vilhova Tetyana

THE IMPROVEMENT OF ACCOUNTING OF COSTS ON PRODUCTION OF PRODUCTS IN AGRARIAN ENTERPRISE.....134

Kravchenko Oksana, Pasternak Yaroslava

THE PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING MANAGEMENT IN BUDGETARY INSTITUTIONS.....139

9. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY

Pozdnyakov Yurii, Sadovenko Yurii

PRICE-FORMING MECHANISM OF ASSETS FORCED SALE IN AUCTION TENDERS ANALYSIS.....145

1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-1>

УДК 331.5

Романіка Т.К.

аспірант,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Romanika Tetiana

V.N. Karazin Kharkiv National University

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОЛОДІЖНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ

У статті розглянуто поточний стан та роль сучасної молоді на ринку праці як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу. Проаналізовано основні фактори, що впливають на рівень зайнятості та безробіття молоді. Охарактеризовано основні причини молодіжного безробіття. Наведено статистичний аналіз зайнятості молоді за віковою, гендерною, регіональною ознаками, рівнем освіти та видами економічної діяльності. Визначено основні риси, притаманні українській молоді, мотиви її працевлаштування та негативні фактори блокування зайнятості молоді, а також причини її зниження. Як шляхи до зниження молодіжного безробіття запропоновано структурні перетворення на державному рівні в системі української освіти та узгодження таких перетворень з вимогами ринку праці молоді, а також тенденціями розвитку економіки загалом.

Ключові слова: молодіжний ринок, молодь, зайнятість, зміст праці, міграція, освітня мобільність.

Постановка проблеми. Майбутній трудовий потенціал будь-якої країни становить саме молодь. Проте особи молодого віку навіть після закінчення навчання в закладах вищої освіти стають найбільш вразливим шаром, адже саме вони не мають відповідного практичного досвіду, часто вибрана професія для навчання не користується попитом, а вимоги роботодавців є зависокими для молодого випускника закладу вищої освіти, тому саме серед молоді виникає найбільший ризик бути не працевлаштованим. В умовах динамічних технологічних змін виникає асиметрія між новими вимогами до робочої сили та застарілою структурою підготовки кадрів, системою професійної підготовки. Гострота молодіжного безробіття визначається також дисбалансами соціально-економічного розвитку, суперечностями сучасної глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми зайнятості молоді країн Європи та України досліджувала низка вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, стан зайнятості на регіональних ринках розглядали О. Абашина та О. Ягірська, аграрну сферу – О. Лаврук. Дослідження молодіжного ринку праці у своїх статтях висвітлили також А. Колот, Т. Заєць, С. Калініна, Д. Мельничук, С. Пасека, М. Семикіна та інші науковці.

Проте у дослідженнях вчених неповністю визначено деякі аспекти цієї проблеми. У статті основна увага сконцентрована на виявленні взаємозв'язку освіти та попиту на ринку праці, міграційних процесів та регіональних особливостей щодо зайнятості молоді країн Європи та України.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у виявленні особливостей сучасного молодіжного безробіття та здійснення компаративного аналізу зайнятості молоді на ринку праці в Україні та країнах Європи, визначенні спільних та відмінних рис, наданні пропозицій щодо зниження молодіжного безробіття.

Виклад основного матеріалу. Рівень економічної активності молоді в Україні порівняно з європейськими країнами набагато нижчий. Це пояснюється тим, що молодь у європейських країнах активно поєднує навчання й роботу. Така тенденція працевлаштування притаманна також студентам України, проте не надто поширена.

Варто зазначити, що молоддю в Україні є населення віком від 14 до 35 років [1], а у країнах Євросоюзу – від 15 до 29 років, тому для проведення аналізу вибрано молодь 15–29 років.

Аналізуючи зайнятість молоді, вчені найчастіше поділяють цю категорію за віковими групами. Перша група включає здобувачів освіти закладів загальної

середньої освіти та вищих закладів (15–24 роки). Саме вони належать до найбільш незахищеної категорії населення, адже вони ще не мають професії, досвіду роботи, тому показник працевлаштування випускників шкіл є найнижчим. Проте багато осіб цієї категорії мають бажання заробляти власні кошти (будь-яким шляхом). Найчастіше вони працюють у тіньовому секторі (миють машини, торгують газетами тощо). Дуже мала їх кількість працює на легальній основі, тому якщо ця проблема не буде вирішуватись на рівні держави, то виникне небезпека збільшення кримінальної злочинності [2].

Молоді люди віком 18–24 років – це переважно студенти, які закінчили навчання у ВНЗ, і серед зареєстрованого безробіття ця категорія є найбільшою. Саме у цьому віці молодь найактивніше шукає постійну роботу. Проте в цій категорії спостерігається сезонна зайнятість, адже значний відсоток їх працевлаштовується в перервах між сесіями та на канікулах. На нашу думку, основними причинами зростання молодіжного безробіття в сучасних умовах є:

1) характер та динаміка сучасної науково-технічної революції (автоматизація та роботизація виробництва потребують все меншої кількості живої праці);

2) спряженість наявних індустриальних технологій з таким характером праці, якому відповідає робоча сила, що набула освіти в попередні роки (робітники, які її використовують, перебувають у більш зрілому віці та мають конкурентні переваги перед молоддю);

3) базування ліберальної молоді соціально-економічного розвитку на спрощеній цінності праці у житті людини;

4) циклічність економічного розвитку (зменшення темпів економічного зростання також створює перепони для зростання зайнятості, особливо серед робітників, що вперше потрапляють на ринок праці).

Згідно з даними Державної служби статистики України сьогодні в різних вікових категоріях молодь має таку зайнятість: 25–29 років – 71%, 15–24 роки – 27,9%, посідаючи 18 місце серед країн Європи (за даними

2016 року). Порівняно із загальним відсотком зайнятості молоді Євросоюзу (37%) на 10% менша, ніж в Україні (27%). Останній показник є досить низьким, але пояснюється це тим, що саме у цьому віці молодь навчається, тому не є конкурентною на ринку праці [3].

Україна за рівнем вищої освіти посідає 13 місце зі 144 країн за поширеністю серед молоді. Лише три країни Євросоюзу (Фінляндія, Греція, Іспанія) мають вищий показник. Отже, частка української молоді віком 25–29 років становить 55% (у країнах Європи – 38%). Лише 5% випускників 9-х класів не мають освіти, а 29% молодих людей України та Європи взагалі не навчаються, не працюють і не відвідують тренінги. У Європі 23% випускників ВНЗ вибирають роботу, яка не потребує вищої освіти [4].

Дисбаланс між ринком праці та освітою випускників ВНЗ привів до того, що 44% випускників влаштовуються не за фахом. 29% працевлаштованих мають лише частковий зв'язок професії з отриманою спеціальністю, а 36% працюють за отриманою спеціальністю [5].

Серед європейської молоді дуже поширеною є тимчасова зайнятість (робота на неповний робочий день або за короткостроковим контрактом). Тільки з 2005 до 2014 років цей показник збільшився із 40% до 43,3% (середньостатистичний показник) [6].

В Україні, на відміну від ЄС, більш негативним фактором зниження зайнятості молоді є неформальне працевлаштування (тіньовий сектор). У зв'язку зі слабким регулюванням трудових відносин між роботодавцями та працівниками більше 15% молоді працюють у тіньовому секторі. Європейське соціальне дослідження вказує на те, що Україна є одним з лідерів за зайнятістю молодих людей у тіньовому секторі. Вищий показник за неформальною зайнятістю в Європі лише на Кіпрі та в Ірландії. До економічних галузей, в яких найбільше задіяна молодь, належать рибне, лісове та сільське господарство (40,8%), оптова торгівля та будівництво (15,5%) [7].

Якщо аналізувати рівень зайнятості молодіжного населення в Україні за регіональним та віковим

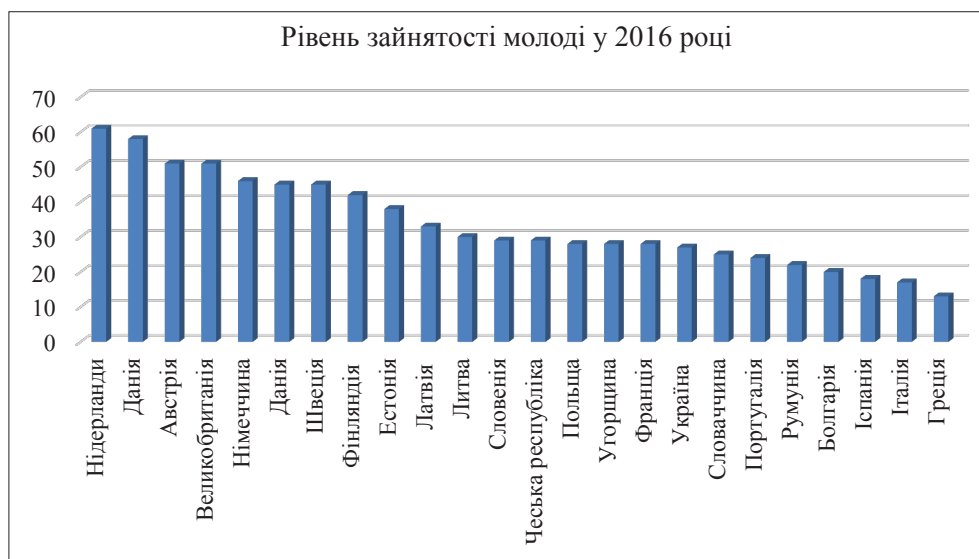

Рис. 1. Рівень зайнятості молоді у 2016 році [2]

Неформальна зайнятість молоді в Україні за статтю

Показник	Разом		Чоловіки		Жінки	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Загальна зайнятість молоді	4 371,9	100,0	2 517,0	100,0	1 854,9	100,0
Зайнятість у неформальному секторі	494,6	19,8	296,3	20,3	198,3	19,2

Джерело: [7]

аспектами, то маємо такі дані. Показник найвищої зайнятості молоді віком 15–24 років у Житомирській області (34,9%), а найнижчий має Чернівецька область (19,7%). Вікова група 25–29 років найбільш працевлаштована у Харківській області (76,3%), найнижчий показник має Рівненська область (56,1%). Звичайно, ці дані безпосередньо пов'язані з особливостями культурного, соціального та економічного розвитку самих областей, а також близькістю кордонів країн Європи [8].

Українська молодь є досить мобільною, тому вона, не знайшовши себе на ринку праці, переважно мігрує за кордон. Найвищий міграційний рівень зафіксовано серед молоді сільського населення та чоловіків. Згідно з офіційними даними Державної служби статистики України у 2015–2017 роках найбільше цієї категорії мігрувало до Польщі, а найменше – до Німеччини.

Вважаємо, що частково більш висока мобільність української молоді пов'язана із системною економічною кризою в країні, недосконалою системою соціально-трудових відносин, переважанням екстрактивних інститутів та високим рівнем корупції.

Особливістю такої міграції є також навчання у цих країнах. Згідно з даними дослідницької компанії "Active Group" 35% опитаних зазначили, що виїжджають на навчання задля того, щоби залишитися на проживання. 29,2% вважають іноземну освіту запорукою кращого доступу до роботи за кордоном.

В Україні сьогодні продовжуються внутрішні міграційні процеси. Аналізуючи поселенський розпо-

діл, розуміємо, що в містах перебуває більшість молоді (69,7%). Якщо цей розподіл розглянути за віковими показниками, то бачимо що зі зростанням віку частка молодих людей у сільському населенні зменшується, тобто сільська молодь змінює місце проживання для отримання освіти та роботи [9].

Проте проблема зайнятості серед молодого населення існує не лише за відсутності певних вакансій. Молодь, на відміну від старшого покоління, шукає роботу з високою заробітною платнею та кращими умовами праці. Серед перешкод, що заважають молодим людям працевлаштуватися, можна відзначити:

- вищі вимоги до роботи, ніж отримана освіта;
- недостатня кількість робочих місць;
- низька заробітна плата на наявних робочих місцях;
- погані умови праці;
- дискримінаційні упередження.

Результат такого опитування показаний у відсотках на нижче розташованій діаграмі [10].

На зайнятість молоді впливає також вид економічної діяльності. Протягом уже багатьох років невисока молодіжна зайнятість спостерігається у сфері розваг, мистецтва та спорту. Тут велику роль відіграє низька оплата праці в цих галузях. Освіта також не забезпечується молодіжними кадрами у зв'язку з наявністю великої кількості осіб передпенсійного та пенсійного віку. Не мають особливого попиту аграрні професії (відсутність престижності, низька заробітна плата). Зайнятість молоді за видами економічної діяльності наведена в табл. 2.

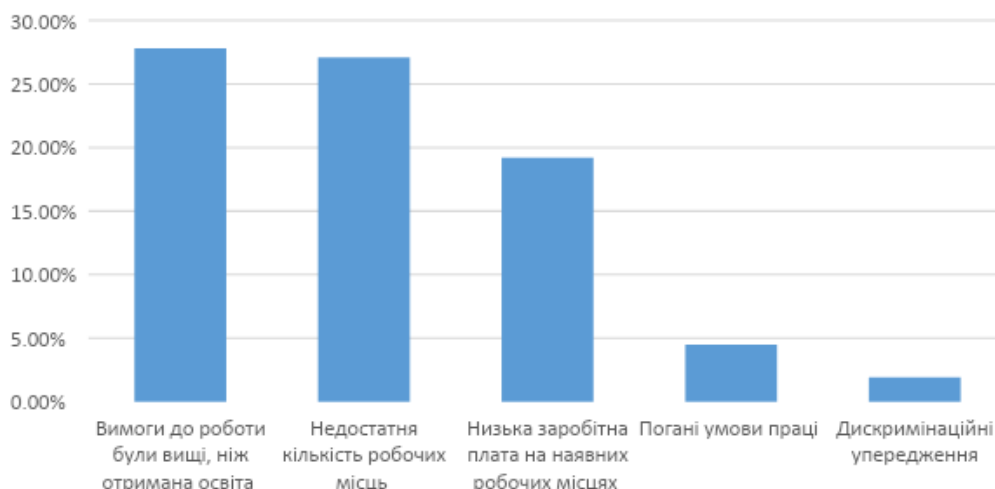

Рис. 2. Основні перешкоди працевлаштування молоді

Джерело: побудовано на основі джерела [10]

Зайнятість молоді за видами економічної діяльності

Вид економічної діяльності	Відсоток до облікової кількості штатних працівників
Усього (за всіма видами економічної діяльності)	32
Сільське господарство, лісове та рибне господарство	25,3
Промисловість	32,5
Будівництво	28,3
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	51,3
Транспорт	29,2
Тимчасове розміщення і організація харчування	44,9
Фінансова та страхова діяльність	57,6
Державне управління	34,2
Освіта	23,9
Охорона здоров'я	28,1
Мистецтво, спорт, розваги	23,8

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Отже, дослідження стану молодіжного ринку праці України та країн Євросоюзу дає змогу визначити фактори, що впливають на працевлаштування молоді. Відстежуючи рівень наявної освіти у молоді, можемо зробити висновок, що успішна трудова кар'єра можлива тоді, коли випускник вступає до закладу вищої освіти (ЗВО) вмотивовано та після аналізування вакансій на ринку праці, а між ЗВО та ринком праці існує тісний зв'язок.

Висновки. Молодіжне безробіття в сучасних умовах стає глобальною проблемою, яку треба комплексно вивчати та виробляти програми її розв'язання.

Разом із загальними причинами технологічного характеру, дисбалансів соціально-економічного розвитку різних регіонів, ступенем інтегрованості національних економік у світовий економічний простір особливу роль відіграють особливості географічного, соціального, демографічного, гендерного характеру.

Компаративний аналіз сучасного стану молодіжної зайнятості в Україні порівняно з країнами ЄС свідчить про більш складну ситуацію в Україні у цій сфері. Про

це свідчать міграційні технології молоді, зокрема виїзд за кордон задля працевлаштування, навчання в зарубіжних ЗВО з бажанням залишитися в європейських країнах, дистанційна зайнятість.

Особливу роль в політиці подолання молодіжного безробіття відіграє навчання в рідній країні, що вимагає тісного зв'язку структури підготовки кадрів через систему освіти з потребами ринку праці та узгодженості з тенденціями розвитку економіки.

Проте це не єдиний показник, що впливає на стан зайнятості. Велику роль відіграють місце проживання та саме соціально-економічне становище окремих областей як України, так і Євросоюзу (вищий показник працевлаштованості в міського населення, вищий рівень внутрішньої та зовнішньої міграції в сільського населення).

Виходячи з цього, бачимо, що сучасні проблеми молодіжного ринку праці залежать також від демографічної ситуації, розвитку правових інститутів в країні та інших факторів.

Список літератури:

1. Державна служба зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/vidkryti-dani> (дата звернення: 29.06.2019).
2. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.06.2019).
3. Бурлай Т. Актуальні проблеми зайнятості в новоінтегрованих країнах ЄС: уроки для України. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 2. С. 71–85.
4. Раєвнева О., Нос І. Молодь на ринку праці в Україні: оцінка сучасного стану зайнятості. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 2. С. 322–327.
5. Лісогор Л. Інноваційні технології працевлаштування незайнятого населення. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2008. № 2. С. 1–10.
6. Мартинюк І. Поняття та значення стимулювання працевлаштування громадян, які є недостатньо конкурентоспроможними на ринку праці. *Митна справа*. 2013. № 5(2.2). С. 178–185.
7. «Біла книга» – Директиви ЄС та реформування законодавства України з БПП і трудових відносин, квітень, 2019. URL: http://ilo.org/budapest/what-we-do/projects/enhancing-labadmin-ukraine/publications/WCMS_689356/lang--en/index.htm (дата звернення: 12.07.2019).
8. Чубукова О., Ралле Н. Складові інноваційної економіки – освіта, технологічні уклади, когнітивні технології. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 3(7). С. 130–133.
9. Штанська О. Зарубіжний досвід взаємодії державної молодіжної політики та політики зайнятості. *Державне будівництво*. 2008. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_80 (дата звернення: 08.08.2019).

10. Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення в умовах соціально-економічної нестабільності : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (28 жовтня 2014 року, м. Київ) : у 2 ч. Ч. 1 / уклад. Л. Капченко, С. Тарасюк, Л. Авдєєв та ін. Київ : ІПК ДСЗУ, 2014. 218 с.

References:

1. Derzhavna sluzhba zaenyatosti Ukrainy [State Employment Service of Ukraine]. Available at: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/vidkryti-dani> (accessed: 29 June 2019).
2. Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy State Statistics [Committee of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 29 June 2019).
3. Burlay T. (2012). Aktual'ni problemy zaenyatosti v novointehrovanykh krayinakh YeS: uroky dlya Ukrainy [Topical Employment Issues in the Newly Integrated EU Countries: Lessons for Ukraine]. *Economics and forecasting*. Vol. 2. P. 71–85.
4. Rayevnyeva O. (2014). Molod' na rynku pratsi v Ukraini: otsinka suchasnoho stanu zaenyatosti [Youth in the labor market in Ukraine: assessment of the current state of employment]. *Global and national problems of economy*. Vol. 2. P. 322–327.
5. Lisogor L.S. (2008). Innovacijni tehnologiyi pracevlashtuvannya nezajnyatogo naseleण्या [Innovative technologies for employment of unemployed people]. *Labor market and employment. Scientific and practical journal*. Vol. 2. P. 1–10.
6. Marty'nyuk I. (2013). Ponyattya ta znachennya sty'mulyuvannya pracevlashtuvannya gromadyan, yaki ye nedostatn'o konkurentospromozhny'my' na ry'nku praci [The concept and importance of stimulating employment of citizens who are not competitive enough in the labor market]. *Customs*. Vol. 5(2.2). P. 178–185.
7. "White Paper" EU Directives and Reform of OSH and Labour Relations' Legislation (2019). *International Labor Organization*. Available at: http://ilo.org/budapest/what-we-do/projects/enhancing-labadmin-ukraine/publications/WCMS_689355/lang--en/index.htm (accessed: 12 July 2019).
8. Chubukova O., Rallye N. (2016). Skladovi innovacijnoyi ekonomiky – osvita, tehnologichni układy, kognityvni tehnologiyi [Components of innovation economy – education, technological structures, cognitive technologies]. *Polesie Scientific Bulletin*. Vol. 3(7). P. 130–133.
9. Shtanskaya O. (2008). International Experience of the Interaction of the State Youth and Employment Policy. Available at: <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/5/08.pdf> (accessed: 08 August 2019).
10. Kapchenko L., Kapchenko S., Tarasyuk L. (2014). Aktual'ni problemy' profesijnoyi oriyentaciyi ta profesijnogo navchannya naseleण्या v umovax social'no-ekonomichnoyi nestabil'nosti [Topical problems of vocational orientation and vocational training of the population in conditions of socio-economic instability]. *Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference (28.10.2014 Kyiv, Ukraine)*. Ch. 1. 218 p.

КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ МОЛОДЕЖНОЙ ЗАНЯТОСТИ В СТРАНАХ ЕВРОПЫ И УКРАИНЕ

В статье рассмотрены текущее состояние и роль современной молодежи на рынке труда как в Украине, так и в странах Европейского Союза. Проанализированы основные факторы, влияющие на уровень занятости и безработицы молодежи. Охарактеризованы основные причины молодежной безработицы. Приведен статический анализ занятости молодежи по возрастному, гендерному, региональному признакам, уровню образования и видам экономической деятельности. Определены основные черты, присущие украинской молодежи, мотивы ее трудоустройства и негативные факторы блокирования занятости молодежи, а также причины ее снижения. Как пути к снижению молодежной безработицы предложены структурные преобразования на государственном уровне в системе украинского образования и согласования таких преобразований с требованиями рынка труда молодежи, а также тенденциями развития экономики в целом.

Ключевые слова: молодежный рынок, молодежь, занятость, содержание труда, миграция, образовательная мобильность.

COMPARATIVE ANALYSIS OF YOUTH EMPLOYMENT IN EUROPE AND IN UKRAINE

Due to the natural and migratory decline in the number of young people, Ukrainian society is significantly losing its potential for development. The number of Ukrainian students abroad is growing rapidly. This is due, in particular, to the policies of neighboring countries (mainly Poland) to involve Ukrainian youth in supporting their own education system. A large proportion of young people leave Ukraine for study abroad in order to gain access to the EU labor market. Poland is today the country with the largest number of Ukrainian students. There are signs of territorial proximity, lack of a language barrier, low cost of tuition and accommodation, prevalence of preferential and free programs. Turning educational migration into a permanent one is a major threat to Ukraine. The article examines currently status and the role of modern youth in the labor market both in Ukraine and in the countries of the European Union. A systematic outflow of citizens

abroad, especially talented and active Ukrainian youth, who, being graduated from foreign universities in academic mobility programs, does not want to return to their homeland or under any circumstances seeks to leave the country after studying at domestic universities, can be a dangerous trends. The reason for this process is the motivation of young people to migrate, the slight difference in the cost of studying abroad compared to Ukrainian educational institutions, the opportunity to obtain a better education, a European diploma and better prospects for employment and competitive wages. Migration losses of the able-bodied population have a negative impact on the overall economic situation in the country, delaying the process of change of generations of labor and the gradual leaching of labor potential. Most often, migrant workers from Ukraine are under 29 and persons aged 40–49. In addition, modern youth often go abroad for higher education, with a relatively low proportion of returning this population. The main factors affecting employment and youth unemployment are analyzed in the paper. The main causes of youth unemployment are described. A statistical analysis of youth employment by age, gender, regional characteristics, education level and types of economic activity is given. The main characteristics of Ukrainian youth and the negative factors of blocking youth employment and the reasons for its decline are identified. Structural transformations in the Ukrainian education system and harmonization of such transformations with the demands of the youth labor market, as well as with the tendencies of economic development in general, are proposed as ways to reduce youth unemployment.

Key words: youth market, youth, employment, labor meaning, migration, educational mobility.

2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-2>

УДК 339.942.

Бутко Б.О.

аспірант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Butko Boghdan

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ НАНОТЕХНОЛОГІЙ ТА НАНОПРОДУКЦІЇ

У статті розглянуто тенденції розвитку світового ринку нанотехнологій та нанопродукції. Визначено структуру витрат на НДДКР країнами-лідерами ринку нанотехнологій та нанопродукції. Проаналізовано динаміку витрат у субсекторах ринку. Досліджено форми та механізми міждержавної кооперації у сфері високих технологій, специфіку ринку нанотехнологій. Доведено, що застосування нанотехнологій та нанопродуктів у різних галузях економіки та сферах життєдіяльності має виражений синергетичний характер і кумулятивний вплив, стимулює процеси переходу людства до більш високого рівня розвитку. Відзначено існування проблем в Україні щодо функціонування та розвитку ринку нанотехнологій, зокрема в таких сферах, як міждержавне фінансування проектів та ініціатив, а також інших ефективних формах міжнародного співробітництва.

Ключові слова: нанотехнології, наноматеріали, наоіндустріалізація, NBIC-конвергенція, НДДКР.

Постановка проблеми. Світовий ринок нанотехнологій як один із сегментів світового ринку високих технологій нині розвивається найбільш високими темпами. Їхній розвиток став пріоритетним напрямом економічної політики країн-лідерів світового господарства та виступає закономірним проявом еволюції глобальної економічної системи, підставою й імпульсом нової технологічної революції. Застосування нанотехнологій та наноматеріалів у різних галузях, міжгалузевих і територіальних комплексах, в обслуговуючих їхніх функціонування сферах (фінансова, інформаційна та ін.), сегментах ринків та секторах (державному, приватному, корпоративному, змішаному) глобальної економічної системи дає виражені синергетичні і кумулятивні ефекти, стимулюючи процеси переходу людства на вищий якісний рівень розвитку.

Аналіз останніх публікацій. Значний внесок у дослідження проблематики ринку нанотехнологій зробили М. Роко, В. Бейнбрідж, Г. Ерліх, А. Клунак, К. Роден-Харді, Ю. Головін, С. Глазьев, В. Харитонов.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на визначну актуальність проблематики ринку нанотехнологій та позиціонування на ньому України, про що свідчить запроваджена поста-

вою уряду державна цільова науково-технічна програма на 2010–2014 рр., проблематиці ринку нанотехнологій, а саме міждержавному фінансуванню проектів та ініціатив та інших ефективних форм міжнародного співробітництва та пошуку шляхів подолання відставання держави в цьому напрямі з урахуванням досвіду країн-лідерів ринку нанотехнологій та адаптації цього досвіду до вітчизняних реалій приділено в науковому вітчизняному просторі не досить уваги.

Метою дослідження є визначення тенденцій розвитку ринку нанотехнологій як складової частини ринку високих технологій, що базується на вивченні динаміки показників витрат на НДДКР у сфері нанотехнологій провідними країнами світового господарства.

Виклад основного матеріалу. Галузевий аспект розвитку ринку високих технологій характеризується насамперед тим, що ядром шостого технологічного укладу виступають технології, зазначені на рис. 1. Центральне місце серед різноманітних технологій, що формують шостий технологічний уклад, посідають нанотехнології [1].

Японський фізик Норіо Танігуті, який вперше використав термін «нанотехнології» у 1974 році в своїй роботі «На засадах концепції нанотехнології» (On the

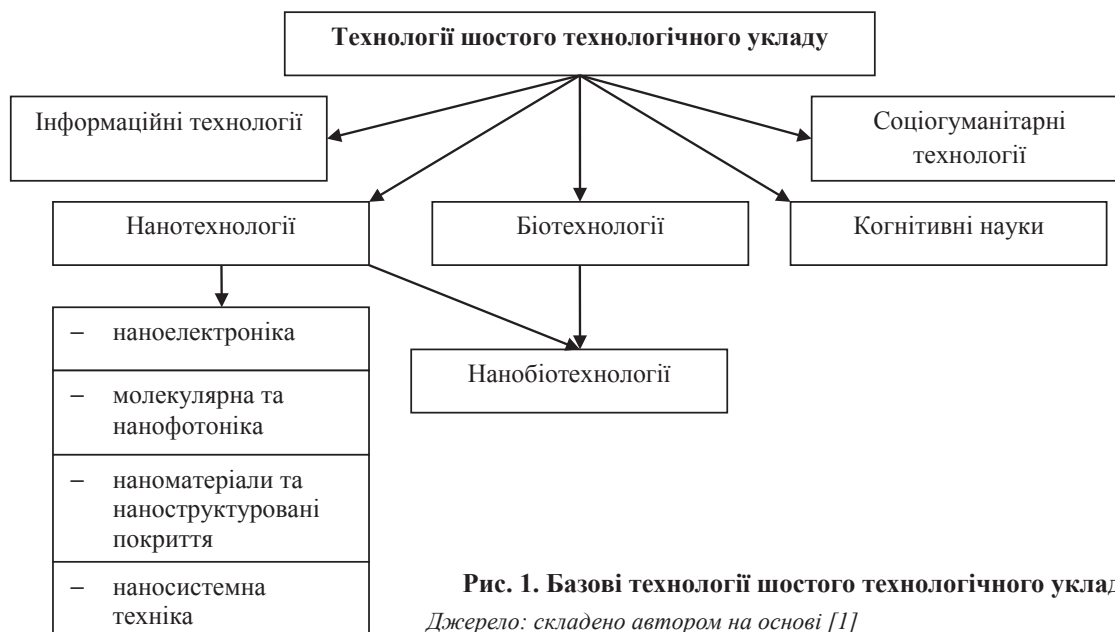

Рис. 1. Базові технології шостого технологічного укладу

Джерело: складено автором на основі [1]

Basic Concept of «Nano-Technology») надає таке визначення цього терміна: «Нанотехнології переважно складаються з процесів поділу, об'єднання та деформації матеріалів атом за атомом або молекула за молекулою» [2]. Таким чином відбувається перехід від одного рівня на інший – від мікро- до нанорівня. Зазначений процес можна охарактеризувати як стрибкоподібний перехід до маніпуляцій з окремими атомами.

Згідно з визначенням Міхаеля Роко, голови підкомітету з нанонауки, нанотехніки і нанотехнологій Національної ради з питань науки і технології при президенті США, до нанотехнологій належать розробки, в яких використовуються матеріали і системи, що відповідають трьом умовам: принаймні один з їх просторових вимірів не перевищує 100 нанометрів; під час їх виготовлення використовуються процеси, в основі яких лежить фундаментальний контроль над фізичними і хімічними властивостями молекулярних структур; вони можуть бути об'єднані в більш великі структури [3].

Як зазначає Ю.І. Головін, «всього за кілька останніх років розроблено сотні наноструктурованих продуктів конструкційного і функціонального призначення та реалізовані десятки способів їх отримання і серійного виробництва. Можна виділити кілька основних сфер їх застосування: високоміцні нанокристалічні й аморфні матеріали, тонкоплівкові і гетероструктурні компоненти мікроелектроніки й оптоелектроніки наступного покоління, магнітом'які і магнітотверді матеріали, нанопористі матеріали для хімічної і нафтохімічної промисловості (каталізатори, адсорбенти, молекулярні фільтри, сепаратори), інтегровані мікроелектромеханічні пристрої, негорючі нанокомпозити на полімерній основі, паливні елементи, електричні акумулятори та інші перетворювачі енергії, біосумісні тканини для трансплантації, лікарські препарати» [4]. Загалом нау-

кові основи та об'єкти нанонауки і нанотехнології, діапазон застосування нанотехнологій наведено на рис. 2.

Фактично за останнє десятиріччя мільярди доларів були спрямовані на розвиток нанопродуктів та нанотехнологій. Уряди інвестували близько 10 млрд. доларів США в нанотехнології у 2011 році. Протягом 2012–2015 рр. зростання державного фінансування відбулося на 20% у рік. Тільки уряд США виділив майже 20 млрд. доларів на фінансування нанотехнологій за період 2001–2014 рр. Китайський уряд для підтримки нанотехнологій, за оцінками, збільшує фінансування в розмірі 30–45% на рік, починаючи з 2004 року. До кінця 2010 року глобальні державні видатки у сфері нанотехнологій, за оцінками, досягли 67,5 млрд. доларів США. Сукупне корпоративне і приватне фінансування на розробки і дослідження в галузі нанотехнологій, за оцінками, становитиме до 2015 року ще додатково 150 млрд. доларів США [5].

Понад шістьдесят країн прийняли національну нанотехнологічну ініціативу в період між 2000 і 2012 роками. Цей процес почався на рубежі тисячоліть зі створення Сполученими Штатами Америки Національної Нанотехнологічної Ініціативи – The National Nanotechnology Initiative (NNI) у 2000 році. У тому ж році у Швеції створили ініціативу у сфері нанотехнологій. Після цього стався правжній вибух національних нанотехнологічних ініціатив: дванадцять країн встановили ті чи інші національні програми в 2001 році. Такі країни, як Люксембург, Естонія, Китай, Канада і Японія, розробили нові програми. Відтоді динаміка створення національних програм у галузі нанотехнологій посилилася, з останніх можна назвати Австралію (2010 рік) та Ірак (2012 рік). До речі, Державна цільова науково-технічна програма «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 роки була схвалена Кабінетом міністрів України ще у жовтні 2009 року [6].

Рис. 2. Наукові основи та об'єкти нанонауки і нанотехнології

Джерело: складено автором на основі [4]

У структурі виробництва продукції, виготовленої з використанням нанотехнологій, серед регіонів світу найбільша частка належить США (46%), на другому місці (28%) – країни Європи (Великобританія, Франція, Німеччина, Фінляндія, Швейцарія, Італія, Швеція, Данія, Нідерланди). Країни Східної Азії (Китай, Тайвань, Південна Корея, Японія) забезпечують близько 20 % ринку продукції наноіндустрії. У число інших країн із часткою ринку нанотехнологічної продукції 6% увійшли Австралія, Канада, Мексика, Ізраїль, Нова Зеландія, Малайзія, Таїланд, Сінгапур і Філіппіни [7]. Перспективи засвідчують, що найбільш поширеними сферами застосування нанотехнологій у майбутньому стануть галузі промисловості: машинобудування, автомобільна промисловість, мікроелектроніка, оптоелектроніка, медицина, екологія та сільське господарство.

Система впроваджених нанотехнологій перетворилася в базовий чинник, що має найбільш істотний вплив на динаміку глобальної економіки, з ефектом, який, як очікується, перевищить ефект від появи і масового освоєння інформаційно-комунікативних технологій. Такий висновок прямо випливає з того, що нанотехнології знаходять широке застосування практично у всіх секторах виробництва. Особливо це справедливо щодо наноматеріалів, використання яких кардинально знижує обсяг виробничого споживання обмежених і не відтворюваних природних ресурсів. Крім того, застосування нанотех-

нологій істотно підвищує економічну ефективність за рахунок зниження витрат виробництва матеріалів, зниження обсягу споживання енергоресурсів, підвищення кваліфікації трудових ресурсів, а також зростання терміну експлуатації обладнання й інструментів. Ці факти наочно свідчать про те, що нанотехнології є головним джерелом глобальної конкурентоспроможності в майбутньому світі. Саме тому уряди багатьох країн приділяють особливу увагу підтримці та фінансуванню досліджень і розробок у галузі нанотехнологій. Динаміка державних витрат на фінансування таких програм основними гравцями світового ринку у цій сфері – Сполученими Штатами Америки та країнами-членами Європейського Союзу – є, з одного боку, ілюстрацією особливої уваги урядів до ринку високих технологій загалом і до ринку нанотехнологій зокрема, а з іншого – своєрідним відображенням провідної тенденції розвитку світового ринку високих технологій (рис. 3 і рис. 4).

Як бачимо, тоді як розмір державного фінансування програм із розвитку нанотехнологій всього за десять років виріс у Сполучених Штатах Америки у 3,5–4 рази, в Європейському Союзі фінансування аналогічних програм збільшилося більш ніж у 10 разів, що, на наш погляд, свідчить про подальше загострення конкурентної боротьби на ринку нанотехнологій.

Загалом динамічний розвиток нанотехнологій притаманний сьогодні багатьом країнам світу, і про-

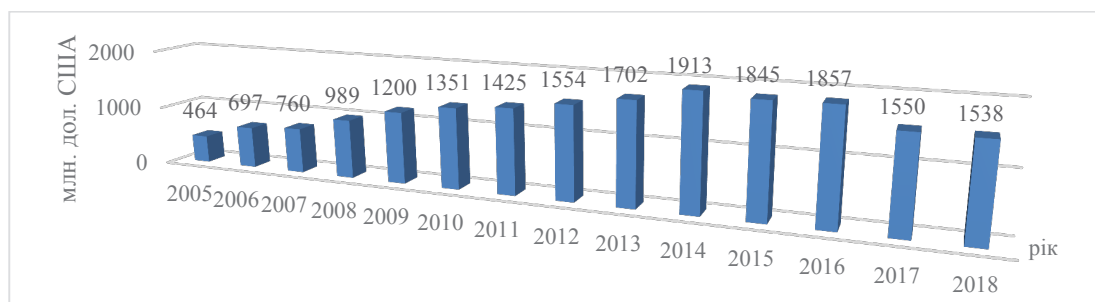

Рис. 3. Бюджет «Національної нанотехнологічної ініціативи» США з 2005 р. по 2018 р.

Джерело: складено автором на основі [8; 9]

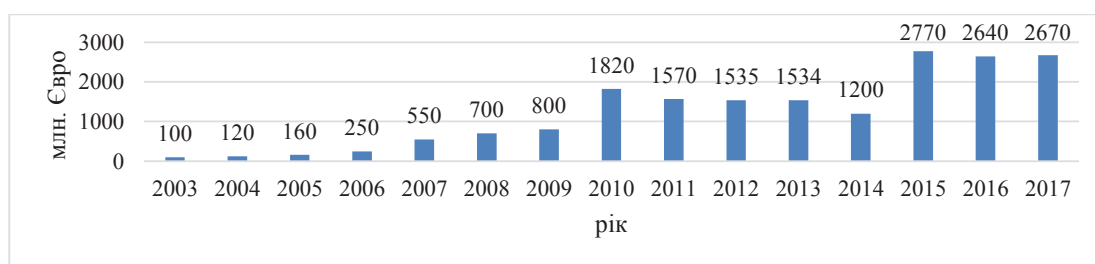

Рис. 4. Загальні державні витрати на нанотехнології країн-членів Європейського Союзу

Джерело: складено автором на основі [9]

гнози подальшого їх застосування у світовій економіці досить оптимістичні.

Дані табл. 1 наочно ілюструють, що в сучасній мегаекономіці наноіндустріалізація формує глобальні потоки і ринки нанотоварів і послуг; мегацентри досліджень, створення нанотехнологій і концентрації наноіндустрії; глобальні мережі і вузли комунікацій, інформації та наноінфраструктури; глобальні інститути та організації для ефективних трансформацій і трансакцій у сфері наноіндустрії.

Висновки. Нанотехнології – це абсолютно унікальне явище, оскільки вони: розширили і змінили виробничі можливості; пропонують широку техно-

логічну платформу для промисловості, біомедицини та екології, а також майже нескінченний спектр потенційного використання; дають змогу проводити маніпуляції на базовому рівні організації атомів і молекул, де фундаментальні властивості і функції всіх штучних і живих систем визначені; дають можливість переломити тенденцію спеціалізації наукових дисциплін, сприяють об'єднанню концепцій у сфері досліджень і освіти, а також інтеграції інженерних і технологічних систем; стимулювали всі розвинені країни та багато інших країн інвестувати в нанотехнології; стали одним з основних драйверів для технологічних та економічних змін, а це стимулює значний обсяг промислової конкуренції.

Таблиця 1

Шість ключових показників розвитку нанотехнологій у світі та США

Світ (США)	Кількість зайнятих працівників	Наукові публікації	Патентні заявки	Ринок готової продукції	Загальне фінансування розробок і досліджень	Венчурний капітал
2000 (факт)	60 000 (25 000)	18 085 (5 342)	1 197 (405)	30 млрд. дол. США (13 млрд. дол. США)	1,2 млрд. дол. США (0,37 млрд. дол. США)	0,21 млрд. дол. США (0,17 млрд. дол. США)
2008 (факт)	400 000 (150 000)	65 000 (15 000)	12 776 (3 729)	200 млрд. дол. США (80 млрд. дол. США)	15 млрд. дол. США (3,7 млрд. дол. США)	1,4 млрд. дол. США (1,17 млрд. дол. США)
2000–2008 (середнє зростання в рік)	25%	23%	35%	25%	35%	30%
2015 (2000 оцінка)	2 000 000 (800 000)			1 трлн. дол. США (400 млрд. дол. США)		
2020 (екстраполяція)	6 000 000 (2 000 000)			3 трлн. дол. США (1 трлн. дол. США)		

Джерело: складено автором на основі [3]

Список літератури:

1. Нанотехнологии как ключевой фактор нового технологического уклада в экономике / под ред. академика РАН С.Ю. Глазьева и профессора В.В. Харитонова. 2009. URL: <http://www.glazev.ru/upload/iblock/b12/b12e5e876427fd9cbeac3aace1e53079.pdf> (дата звернення: 20.09.2017).
2. History of Nanotechnology. Nanotechnology. Available at: <http://www.kheper.net/topics/nanotech/nanotech-history.htm> (accessed: 03.02.2019).
3. Mihail C. Roco. The long view of nanotechnology development the National Nanotechnology Initiative at 10 years. Springer Science+Business Media B.V. (outside the USA. http://www.nsf.gov/crssprgm/nano/reports/MCR_11-0201_JNR13_NNI+at+10+years_11051_2010_192_print.pdf (accessed: 03.02.2019).
4. Головин Ю.И. Нанотехнологическая революция стартовала! URL: http://www.abitura.com/modern_physics/nano/nano2.html (дата обращения: 20.09.2017).
5. Clunan A.L., Rodine-Hardy K Nanotechnology in a Globalized World: Strategic Assessments of an Emerging Technology. 2014. URL: http://www.nps.edu/Academics/Canters/CCC/PASCC/Publications/2014/2014_006_Nanotechnology_Strategic_Assessments.pdf (accessed: 03.02.2019).
6. Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010-2014 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2009 р. № 1231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-2009-%D0%BF> (дата звернення: 20.09.2019).
7. Маркетинговое исследование «Российский рынок нанотехнологий: итоги 2011 г., прогноз 2012-2013 гг.», NeoAnalytics, 2009. URL: http://marketing.rbc.ru/news_research/06/11/2012/562949985078554.sht (дата обращения: 20.09.2017).
8. The national nanotechnology initiative Supplement to the President's 2017 Budget. – Subcommittee on Nanoscale Science, Engineering, and Technology; Committee on Technology; National Science and Technology Council. 2017. URL: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/microsites/ostp/NNI_FY15_Final.pdf (accessed: 03.02.2019).
9. Nanoscience Nano Funding in Europe: An Overview. The Asian Technology Information Program (ATIP)/Europe. 2017 / ATIP/Europe. URL: <http://atip.org/atip-publications/atip-reports/2017/6214-atip08-007-nanosciencenano-funding-in-europe-an-overview.html> (accessed: 03.02.2019).

References:

1. Glaz'ev, S.Ju., Haritonov, V.V. (ed.) (2009). Nanotehnologii kak kljuchevoj faktor novogo tehnologicheskogo uklada v jekonomike [Nanotechnology as a key factor of the new technological order in the economy].
2. History of Nanotechnology. Nanotechnology (2003). Available at: <http://www.kheper.net/topics/nanotech/nanotech-history.htm> (accessed: 03.02.2019).
3. Mihail, C.R. (2017). The long view of nanotechnology development the National Nanotechnology Initiative at 10 years. Springer Science+Business Media B.V. (outside the USA. Available at: http://www.nsf.gov/crssprgm/nano/reports/MCR_11-0201_JNR13_NNI+at+10+years_11051_2010_192_print.pdf (accessed: 03.02.2017).
4. Golovin, Ju.I. (2015). Nanotehnologicheskaja revoljucija startovala! [The nanotechnology revolution has started!] Available at: http://www.abitura.com/modern_physics/nano/nano2.html (accessed: 03.02.2015).
5. Clunan, A.L., Rodine-Hardy, K. (2014). Nanotechnology in a Globalized World: Strategic Assessments of an Emerging Technology. Available at: http://www.nps.edu/Academics/Canters/CCC/PASCC/Publications/2014/2014_006_Nanotechnology_Strategic_Assessments.pdf (accessed: 03.02.2017).
6. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi naukovo-tekhnichnoi prohramy «Nanotekhnolohii ta nanomaterialy» na 2010-2014 roky [About the approval of the State target scientific and technical program "Nanotechnologies and nanomaterials" for 2010-2014] (2009). *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.10.2009. No. 1231*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-2009-%D0%BF> (accessed: 03.02.2019).
7. Marketingovoe issledovanie «Rossijskij rynok nanotehnologij: itogi 2011 g., prognoz 2012-2013 gg.» [Marketing research "Russian market of nanotechnologies: results of 2011, forecast of 2012-2013"] (2014). NeoAnalytics, Available at: http://marketing.rbc.ru/news_research/06/11/2012/562949985078554.sht (accessed: 03.02.2017).
8. The national nanotechnology initiative Supplement to the President's 2017 Budget. Subcommittee on Nanoscale Science, Engineering, and Technology; Committee on Technology; National Science and Technology Council (2017). Available at: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/microsites/ostp/NNI_FY15_Final.pdf (accessed: 03.02.2018).
9. Nanoscience Nano Funding in Europe: An Overview. The Asian Technology Information Program (ATIP) / Europe. (2017) / ATIP/Europe. URL: <http://atip.org/atip-publications/atip-reports/2017/6214-atip08-007-nanosciencenano-funding-in-europe-an-overview.html> (accessed: 03.02.2019).

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО РЫНКА НАНОТЕХНОЛОГИЙ И НАНОПРОДУКЦИИ

В статье рассмотрены тенденции развития мирового рынка нанотехнологий и нанопродукции. Определена структура расходов на НИОКР странами-лидерами рынка нанотехнологий и нанопродукции. Проанализирована динамика расходов в субсекторах рынка. Исследованы формы и механизмы межгосударственной кооперации в сфере высоких технологий, их специфика на рынке нанотехнологий. Доказано, что применение нанотехнологий и нанопродуктов в различных отраслях имеет выраженный синергетический характер и кумулятивное воздействие, стимулирует процессы перехода человечества к более высокому уровню развития. Отмечено существование проблем в Украине относительно функционирования и развития рынка нанотехнологий, в частности в таких сферах, как межгосударственное финансирование проектов и инициатив, а также других эффективных формах международного сотрудничества.

Ключевые слова: нанотехнологии, наноматериалы, наноиндустриализация, NBIC-конвергенция, НИОКР.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL MARKET FOR NANOTECHNOLOGIES AND NANOPRODUCTS

The article is devoted to conduct a scientific foundations and objects of nano-sciences and nanotechnologies, the range of their applications in various fields and areas of life, in particular: physics, chemistry and biology. The trends of nanotechnology market development as a component of high technology market have been considered, which is based on the study of dynamics of indices of R & D expenditures in the field of nanotechnology by the leading countries of the world economy. The structure of expenses for R & D by the leaders of the market of nanotechnology and nanoproducts has been determined. The trends and forecasts of key indicators of nanotechnology development in the world and the USA have been presented. The forms and mechanisms of interstate cooperation in the sphere of high technologies that belong to specific nanotechnologies of the market have been investigated. The actual intergovernmental target programs and initiatives aimed at strengthening the convergence of knowledge in the field of nanotechnology research have been highlighted. It has been proved that the application of nanotechnologies and nanoproducts in various fields of economy and spheres of life gives a pronounced synergetic character and cumulative effect, stimulates the processes of transition of mankind to a higher level of development. It has been proved that the situation of different states in the international market of nanotechnologies of high-tech markets, in the conditions of globalization of the world economy, exacerbates competition in the field of nanotechnology. Therefore, the leading manufacturers of high-tech products still remain developed countries, but the contribution of other economies to the innovation sector is also increasing. The existence of problems in Ukraine with regard to the functioning and development of the nanotechnology market has been noted. In particular, these are areas such as interstate funding for projects and initiatives, as well as other effective forms of international cooperation.

Key words: nanotechnologies, nanomaterials, nanoindustrialisation, NBIC-convergence, research and development.

3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-3>

УДК 338.48

Байда Б.Ф.кандидат економічних наук, докторант,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки**Baida Bohdana**

Lesya Ukrainka Eastern European National University

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТУРИСТИЧНОГО ПОПИТУ В УКРАЇНІ

У статті запропоновано класифікацію та характеристику детермінант туристичного попиту. Аргументовано необхідність подальшого вивчення та розроблення топології основних чинників, які мають вплив на формування туристичного попиту в країні. Наведено авторське тлумачення дефініції «детермінанти туристичного попиту». Наведена класифікація детермінант туристичного попиту включає такі напрями: місце виявлення, середовище прояву та дії; масштаб впливу та характер змін; чинники, що визначають мікроекономічний туристичний попит; чинники, що формують взаємозв'язки між попитом на товари і послуги; чинники, що визначають реалізованість туристичного попиту; чинники, що визначають туристичний попит із орієнтацією на вид розвитку. Проведено аналіз попиту на туристичному ринку України і виявлено основні чинники його впливу. Виявлено негативні чинники, які впливають на формування та розвиток попиту на туристичні послуги в Україні.

Ключові слова: туристичний ринок, чинники, детермінанти, попит, туристичні послуги, туристичні товари.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стало розвинуто економіки сфера туризму отримує провідне місце та нові рушійні сили у міжнародному просторі. Туризм відносять до інтегрованого виду діяльності. Він поєднує діяльність суб'єктів усіх ієрархічних рівнів, кожен з яких переслідує власні цілі і націлений на отримання різних результатів [1]. Таким чином, постає проблема щодо ролі туризму, позиції України у світовому середовищі розвитку туристичних послуг, на глобальному туристичному ринку. Зручне геополітичне положення, потужні культурно-історичні та туристично-рекреаційні ресурси, доволі комфортні кліматичні умови стали основою сприйняття України як суб'єкта з усіма необхідними елементами для інтенсивного поступу національного та іноземного туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вивчення менеджменту туризму, чинників, які впливають на розвиток сфери туризму, приділяли увагу такі українські науковці, як В. Герасименко, Н. Гончарук, Л. Дяченко, В. Євдокименко, Л. Малик, В. Маховка, Н. Мельник [5], І. Перішко, Н. Остап'юк, З. Юринець [4], а також зарубіжні вчені, такі як

М. Беднарська [6], С. Оптнер, А. Незгода [7], Р. Каплан, Й. Кріппендорф, В. Фреєр.

Однак ще потребує ретельного дослідження питання детермінант туристичного попиту, розроблення класифікації зазначеної категорії, виявлення основних чинників, які мають вплив на формування туристичного попиту в країні.

Формулювання цілей статті. Провести дослідження та систематизацію детермінант туристичного попиту в країні, сформулювати авторське бачення суті дефініції «детермінанти туристичного попиту», здійснити аналіз попиту на туристичному ринку України і виявити основні чинники впливу.

Виклад основного матеріалу. Поняття «детермінанти» зазвичай ідентифікується як чинники, які сприяють визначенню, встановленню ознак і властивостей певного явища.

На нашу думку, детермінанти туристичного попиту – це чинники, що мають вплив на функціонування та розвиток туристичної сфери, визначають межі попиту населення на туризм.

У кожній країні складаються власні атрибути формування сфери туризму, однак чинники, на основі яких

Основні детермінанти туристичного попиту та їх класифікація

Орієнтир 1	Ознака 2	Групи, види, характеристика 3
Місце виявлення, середовище прояву та дії	Зовнішні	Чинники, які мають на систему менеджменту туризму, туристичний попит непрямий, але дуже великий вплив
	Внутрішні	Чинники, які безпосередньо пов'язані з туристичним ринком
Масштаб впливу, характер змін	Статичні	Чинники, які мають постійне значення у часі: рекреаційно-ресурсний потенціал території, що виражається в кількості і якості природних і культурно-історичних ресурсів, географічне положення країни
	Динамічні	Політичні, психосоціальні, соціально-демографічні, технологічні, фінансово-економічні, матеріально-технічні
Чинники, що визначають мікроекономічний туристичний попит	Вплив на індивідуальний туристичний попит	Чинники, що визначають туристичний попит конкретного суб'єкта господарювання для туристичного товару за різними цінами
	Вплив на ринковий туристичний попит	Чинники, що формуються як сума індивідуального туристичного попиту, що відображає сукупний попит усіх суб'єктів господарювання для туристичного товару за різними цінами
Чинники, що формують взаємозв'язки між попитом на товари і послуги	Чинники, що формують комплементарний попит	Чинники, що виникають, коли купівля окремих туристичних послуг безнастанно пов'язана з придбанням певного виду туристичних товарів (ремонтні, реставраційні, освітні послуги тощо)
	Чинники, що формують субституційний попит	Чинники, що виникають, коли туристична потреба задовольняється альтернативним підходом чи способом (гастрономічні, пральні, транспортні послуги чи послуги найму)
Чинники, що визначають реалізованість туристичного попиту	Реалізація туристичного попиту	Чинники, що формуються як сума вартості туристичних товарів, що купуються туристами, яка дорівнює ефективному туристичному попиту, тільки якщо ринок туризму є збалансованим
	Незадоволений туристичний попит	Чинники, що формуються як різниця між ефективним і реалізованим туристичним попитом
Чинники, що визначають туристичний попит з орієнтацією на вид розвитку	Розвиток науково-технічного прогресу, інновацій	Чинники, що сприяють розвитку сфери туризму, яка ґрунтується на інноваціях, як туристичний продукт. Цей чинник враховує підвищення якості проведення наукових досліджень, забезпечення поширення інноваційних технологій і знань, збільшення доступу до інформації і технологій спілкування. Все це буде використовуватися для досягнення цілей туристичної та соціально-економічної політики держави.
	Сталий розвиток	Чинники, які сприяють розвитку сфери туризму, що ґрунтується на ефективнішому використанні ресурсів, вирішенні екологічних проблем і залученні туристів для надання еко-туристичних послуг.

Джерело: розроблено автором на основі [4; 5; 6; 7]

формується фундамент туристичної індустрії, ідентичні. Завжди є специфічна демографічна структура чи певний рівень доходу в певному регіоні тощо. Таким чином, чинники, що впливають на туристичний попит, є швидше постійними, однак вимірюються масштабом, глибиною впливу. Диверсифікація впливу детермінант попиту здебільшого відбувається і завдяки соціальним аспектам. У розвинених країнах із високими доходами жителів попит на туристичні послуги може бути більш чутливим у межах психологічних чинників, а не економічних. Попит на конкретні туристичні послуги позитивно корелює із зростанням рівня реальних доходів населення.

Важливим соціальним чинником, що суттєво впливає на туристичний попит, є освіта та зміни у звичаях, традиціях, способі життя. Тут необхідно враховувати основні потреби туристів, які доцільно поділити на: фізичні (відпочинку, діяльності, пригоди, здоров'я), культурні (освіта, історично-археологічні, науково-технічні, мистецтво, релігія, торгівля).

Для країн, які вибрали як основне джерело доходів туризм, на першому місці постає формування ефектив-

ної туристичної політики і розвиток економіки туризму. До чинників, які стимулюють розвиток надання туристичних послуг такої країни, належать: стабільна міжнародна політика, збалансована і безконфліктна політика держав, безвізовий режим, спрощення митних операцій, стабільна політика в країні, результативна податкова політика, високий рівень надання медичних послуг. Серед психологічних чинників найбільшу вагу мають: аналіз особистості; когнітивні процеси (сприйняття, навчання, вирішення проблем); активізація процесів (емоції, погляди, мотивація) тощо.

Найважливішими технічними чинниками, що впливають на розвиток туризму в країні та туристичний попит, є рівень розвитку інформаційних технологій, інновацій, стан технічної інфраструктури, зокрема розвиток транспортних засобів (експрес-дороги, автостради, залізничні лінії, аеропорти). Саме технічні чинники дають змогу наростити рівень мобільності суспільства, поліпшити використання туристичних послуг. Не менш затребуваною для вивчення є така група чинників, як соціально-психологічні. Серед соціально-психологічних чинників найбільш важливими

доцільно вважати: вільний час, демографічні чинники, фактори індустріалізації, міські чинники, культурні чинники, мотиваційні фактори.

Зниження попиту на туристичному ринку України підтверджується статистичними даними, що наведені у таблиці 2, яка засвідчує, що з 2014 року спостерігалось значне зменшення кількості туристів, які відвідували нашу країну. Для прикладу, відвідуваність іноземними туристами Польщі щорічно зростає.

Таблиця 2

Кількість іноземних туристів, що відвідали Україну та Польщу в 2007–2017 рр. (млн. ос.)

Рік	Україна	Польща
2007	3,4	14,9
2010	21,2	12,4
2015	12,7	17,2
2017	14,2	18,3

Джерело: розроблено автором на основі [3; 8]

В Україні до 2013 року динаміка туристичних потоків була позитивною. Туристична галузь держави забезпечувала 1,6% ВВП, разом із взаємопов'язаними секторами економіки – до 9% ВВП та виступала значущим роботодавцем, що створює 1,3% робочих місць (до 9% – усі сектори туристичної сфери) [3]. Досліджуючи сприйняття України іноземними туристами, було виявлено найперспективніші види туризму: відвідання культурно-історичних пам'яток (56%) та сільський туризм (44%) [2]. Натепер українці виступають у ролі туристів-інвесторів зарубіжних держав. Це стає одним із критичних питань функціонування національної сфери туризму.

До негативних чинників, що впливають на формування туристичного попиту в Україні, належать:

- непроста соціально-економічна, політична ситуація;
- ріст цін, що призводить до зниження конкурентоспроможності товарів і послуг сфери туризму;
- відсутність регульованої системи стимулювання сфери туризму;
- криза у контексті розроблення і впровадження ефективної та результативної стратегії розвитку сфери туризму;

– брак реалізованих заходів у формуванні багатоканальної системи інформаційно-рекламної підтримки діяльності сфери туризму та відповідних представництв в інших країнах;

– недостатньо сформоване уявлення іноземних громадян щодо туристичного ринку України;

– слабкість національного податкового законодавства і, як наслідок, низький відсоток інвестицій у поступ інфраструктури туризму;

– підрив іміджу країни через злочинність серед громадян;

– недосконалість наявної загальної інфраструктури та її невідповідність міжнародним стандартам;

– відсутність державної підтримки інноваційно-інвестиційних проектів, замовлень на винайдення нових ідей і впровадження національних наукових досліджень для розвитку сфери туризму;

– сезонний характер туризму в Україні.

Детермінанти туристичного попиту можуть сприяти формуванню додаткових конкурентних переваг країни, дестинацій тощо (оскільки увесь туристичний потенціал створює ефект адаптивності та гнучкості до національних проблем розвитку ринку туристичних послуг і зовнішніх ситуацій на міжнародному туристичному ринку), виробленню й ухваленню управлінських рішень щодо підвищення ефективності та продуктивності сфери туризму в країні.

Висновки. Вагомість чинників впливу на туристичний попит та їх співвідношення має тенденцію до змін. Вплив детермінант туристичного попиту на діяльність суб'єктів господарювання, туристів, туристичний ринок загалом має вивчатися комплексно із розумінням специфіки їх поділу за ознаками. Варто розробити заходи для усунення впливів чинників, що мають негативний, тимчасовий або ж випадковий характер.

Задля розвитку сфери туризму в Україні важливо виявляти детермінанти попиту на туристичні послуги та товари, проводити моніторинг ринку туристичних послуг із метою підтримки і поступу найбільш затребуваних сегментів, здійснювати та стимулювати туристичну діяльність у напрямі популяризації України в інших світових регіонах.

Список літератури:

1. Байда Б.Ф. Системний підхід до розвитку менеджменту туризму. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління.* 2019. Том 30(69). № 2. С. 22–25.
2. Брендинг. Дослідження сприйняття України. URL: <http://brandukraine.org/k/> (дата звернення: 07.07.2019).
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 06.07.2019).
4. Юринець З.В. Чинники, що визначають формування конкурентоспроможності національної економіки. *Вісник ХНУ. Економічні науки: Науковий журнал.* Хмельницький: Редакційно-видавничий центр ХНУ, 2013. № 4, том 1 (202). С. 230–233.
5. Юринець З.В., Мельник Н.В. Основні аспекти формування маркетингової політики на підприємствах туристичної галузі України. *Вісник Херсонського державного університету.* 2014. Вип. 6. С. 137–141.
6. Bednarska M. Scenariusze rozwoju popytu turystycznego – implikacje dla rynku pracy w turystyce. *Popyt turystyczny zagadnienia podstawowe.* Wydawnictwo naukowe uniwersytetu szczecińskiego, Szczecin 2012, P. 43–55.
7. Niezgoda A., Zmysłony P. *Popyt turystyczny, uwarunkowania i perspektywy rozwoju,* Wyd. AE w Poznaniu, Poznań, 2003, 234 s.
8. Statystyka turystyki przyjazdowej do Polski. Oficjalna strona Ministerstwa Sportu i Turystyki Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/> (дата звернення: 14.07.2019).

References:

1. Baida B.F. (2019). Systemnyy pidkhid do rozvytku menedzhmentu turyzmu [Systems approach to development of tourism management]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya : Ekonomika i upravlinnia*. Volume 30(69), no. 2, pp. 22–25.
2. Brendynh. Doslidzhennya spryynyattya Ukrainy [Branding. The study of Ukraine's perception]. Available at: <http://brandukraine.org/k/> (access date July 7, 2019).
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date July 6, 2019).
4. Yurynets Z.V. (2013). Chynnyky, shcho vyznachayut' formuvannya konkurentospromozhnosti natsional'noyi ekonomiky [Factors determining the formation of the competitiveness of the national economy]. *Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, Iss. 6, pp. 137–141.
5. Yurynets Z.V. and Melnyk N.V. (2014). Osnovni aspekty formuvannya marketynhovoyi polityky na pidpryyemstvakh turystychnoyi haluzi Ukrainy [The main aspects of the formation of marketing policy at the enterprises of the tourist industry of Ukraine]. *Visnyk KhNU. Ekonomichni nauky*, no. 4, Volume 1(202), pp. 230–233.
6. Bednarska M. (2012). Scenariusze rozwoju popytu turystycznego – implikacje dla rynku pracy w turystyce. Popyt turystyczny zagadnienia podstawowe. Wydawnictwo naukowe uniwersytetu szczecińskiego, Szczecin, pp. 43–55.
7. Niezgodna A., Zmysłony P. (2003). Popyt turystyczny, uwarunkowania i perspektywy rozwoju, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań, 234 s.
8. Statystyka turystyki przyjazdowej do Polski. Oficjalna strona Ministerstwa Sportu i Turystyki Rzeczypospolitej Polskiej, available at: <https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/> (access date July 14, 2019).

ОСНОВНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ТУРИСТИЧЕСКОГО СПРОСА В УКРАИНЕ

В статье предложена классификация и характеристика детерминант туристического спроса. Аргументирована необходимость дальнейшего изучения и разработки топологии основных факторов, влияющих на формирование туристического спроса в стране. Представлено авторское толкование дефиниции «детерминанты туристического спроса». Приведенная классификация детерминант туристического спроса включает такие направления, как: место обнаружения, среда проявления и действия; масштаб влияния и характер изменений; факторы, определяющие микроэкономический туристический спрос; факторы, формирующие взаимосвязи между спросом на товары и услуги; факторы, определяющие реализуемость туристического спроса; факторы, определяющие туристический спрос с ориентацией на вид развития. Проведен анализ спроса на туристическом рынке Украины и выявлены основные факторы его влияния. Выявлены негативные факторы, влияющие на формирование и развитие спроса на туристические услуги в Украине.

Ключевые слова: туристический рынок, факторы, детерминанты, спрос, туристические услуги, туристические товары.

BASIC DETERMINANTS OF TOURIST DEMAND IN UKRAINE

The article deals with the research and systematization the determinants of tourist demand in the country, formulate the author's vision regarding the definition of «determinants of tourist demand», analyze demand in the tourist market of Ukraine, identify the main factors influencing tourist demand. The need for further study and development of the topology of the main factors that have an impact on the formation of tourist demand in the country has been reasoned. The results of the study were the formulation of the author's vision of the content of the economic category «determinants of tourist demand» which reflects the factors that have a bearing on the functioning and development of the tourism sector in Ukraine determine the boundaries of demand of citizens for tourism. The classification of determinants of tourist demand includes the following directions: location of detection, environment of manifestation and actions (external and internal); the scale of impact and the nature of the changes (static and dynamic); factors determining microeconomic tourism demand (impact on individual tourist demand and impact on market tourism demand); factors that shape the relationship between demand for goods and services (factors that form complementary demand and factors that form substitutional demand); factors determining the realization of tourist demand (the realization of tourist demand and dissatisfied tourism demand); factors determining tourism demand with an orientation towards development (development of scientific and technological progress, innovation and sustainable development). The analysis of demand in the tourist market of Ukraine has been conducted. The main factors influencing the tourism market have been identified. The list of negative factors influencing the formation and development of demand for tourist services in Ukraine has been established. The weight of factors influencing tourist demand and their correlation tends to change. The influence of determinants of tourist demand on the tourist market should be studied comprehensively with the understanding of the specificity of their division by feature. It is advisable to devise measures to eliminate the effects of factors that are negative, temporary or incidental.

Key words: tourism market, factors, determinants, demand, tourist services, tourist goods.

Бокій О.В.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу економічних досліджень,
Інститут продовольчих ресурсів НААН

Vokiy Olena

Institute of Food Resources NAAS

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ЯКОСТІ ХАРЧОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

У статті розглянуто нормативну базу щодо забезпечення якості харчових продуктів, її гармонізації до вимог та правил Європейського Союзу. Досліджено стан якості харчових продуктів на ринку. Досліджено стан чинного законодавства у сфері якості та безпечності продукції. Розглянуто якість як чинник продовольчої безпеки населення. Систематизовано чинники підвищення якості за стабілізуючими та вдосконалюючими складовими частинами на етапах переробки та зберігання продукції. Розглянуто особливості впровадження системи НАССР на підприємствах харчової промисловості, основні витрати та вигоди від упровадження системи. Галузеві особливості вдосконалення якості харчової продукції досліджено на прикладі виробничо-збутового ланцюжка «зерно – борошно – хліб». Виявлено чинники впливу на якість, загрози і ризики на кожній ділянці ланцюжка. Структуровано сфери впливу на якість та запропоновано комплекс заходів для досягнення якості харчових продуктів.

Ключові слова: якість, гармонізація законодавства, стандарти, загрози, чинники вдосконалення.

Постановка проблеми. Якість та безпечність харчової продукції є найважливішими чинниками продовольчої безпеки країни та забезпечення здоров'я населення, збереження його генофонду. Від можливості та спроможності виробників та органів державної влади ефективно контролювати якість продовольства на всіх етапах ланцюжка виробництва та реалізації продукції залежить стан здоров'я нації та можливості розширення експорту. Водночас національний ринок продовольства оцінюється як один із найменш захищених від неякісної продукції. В останні роки від третини до половини обсягу перевіреної харчової продукції вилучалося з реалізації в торговій мережі внаслідок виявлення порушень у технологічному ланцюгу. В умовах інтеграції до ЄС, лібералізації зовнішньої торгівлі, виходу нашої країни на європейські ринки проблеми якості та безпечності харчової продукції, гармонізації вітчизняного законодавства до вимог та правил ЄС набувають усе більшого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення якості харчової продукції, її економічним аспектам присвячені праці багатьох українських та зарубіжних учених. Д.Ф. Крисанов [1] досліджує проблему з погляду конкурентоспроможності аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки, В. Ткачук, М. Єфремова, Л. Тарасович [2] розглядають якість як складову частину продовольчої безпеки країни, що забезпечує її місце за рейтингом глобального індексу продовольчої безпеки в умовах інтеграції до європейської спільноти. Ö. Tokusoglu &

В. G. Swanson [3] доводять важливість інноваційних технологій обробки для забезпечення якості продукції, S. Sabery відстежує ланцюжки постачання харчової продукції на основі НАССР для забезпечення продовольчої безпеки, що враховує якість продукції [4] тощо. Водночас питання досягнення якості продовольства, запобігання проблемам та ризикам у цій сфері потребують більш поглиблених досліджень.

Формулювання цілей статті. Виявити чинники впливу на якість харчової продукції, запобігання ризикам та небезпекам, що дасть змогу поліпшити якість життя та стан здоров'я населення. Це дасть можливість галузевим фахівцям, органам державного управління, учасникам продовольчого ринку та науковій спільноті розробити та впровадити комплекс заходів для покращення якості продукції та забезпечення продовольчої безпеки.

Матеріали і методи. У роботі застосовано статистичні, емпіричні та діалектичні методи досліджень, що дають змогу узагальнити наявні напрацювання, виявити важелі впливу на якість харчової продукції.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення продовольчої безпеки населення передусім передбачає достатність і доступність продовольства, його якість та безпечність, що не в останню чергу забезпечує здоров'я нації. Стан здоров'я населення України оцінюється як незадовільний, що пов'язано з високим рівнем загальної смертності, який є одним із найвищих у Європі і світі (13,7 на 1000 населення), низькою очікуваною тривалістю життя (у 2017 р. – 72 роки, у тому числі 67,0 років у чоловіків і 76,8 – у жінок) [5]. Для порів-

няння, у країнах Європи чоловіки в середньому живуть 78 років, жінки – 84. Загальновідомий факт, що рівень здоров'я людини на 50% залежить від умов та способу життя (серед яких харчування займає чи не найважливіше місце), на 20% – від генетичних факторів, ще на 20% – від екології навколишнього середовища і тільки на 10% – від медицини [6].

На державному рівні впродовж останнього часу питанням якості харчування приділялося особливу увагу. В останній редакції Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23.12.1997 р. (прийнятої 05.07.2017 р.) застосовуються терміни «окремі показники якості» та безпечність [7]. Згідно з цим Законом, безпечний харчовий продукт – той, що не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання. Якість харчового продукту визначалася як ступінь досконалості властивостей та характерних рис, які здатні задовольнити потреби (вимоги) та побажання тих, хто споживає або використовує його. Якість характеризує також поживна цінність, тобто усі основні природні компоненти харчового продукту, включаючи вуглеводи, білки, жири, вітаміни, мінерали та солі.

У щорічній доповіді ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України» за 2017 р. відмічено, що «пріоритетними напрямками залишаються оцінка структури харчування, його вплив на стан здоров'я, раціоналізація харчування, контроль за забезпеченням безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини» [8].

Реформи у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів передбачені і Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020». У ній зазначено необхідність приведення системи технічного регулювання у відповідність із європейськими вимогами та завершення реформування системи державного контролю за безпечністю і якістю харчових продуктів. Стратегією визначено, що безпека життя та здоров'я людини неможливі без безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів [9].

Ситуація на продовольчому ринку свідчить про недостатній стан якості та безпечності продовольства та потребує ефективних заходів з боку виробників, закладів торгівлі та органів державного управління. Не відповідають вимогам стандартів за бактеріологічними показниками від 7 до 12% м'ясопродуктів і від 12 до 15% – молокопродуктів [1]. Має місце фальсифікація торгових марок і харчової продукції.

Високий рівень якості продукції є одним із пріоритетів продовольчої безпеки, до яких віднесено також достатність продовольства, його економічну та фізичну доступність. Чинники підвищення якості харчової продукції нами систематизовано за *стабілізуючими* та *вдосконалюючими* складниками на етапах технологічного ланцюга її переробки та реалізації (рис. 1).

Якість харчової продукції формується на етапах виробничо-збутового ланцюга «виробництво – переробка – реалізація», починаючи з обробки ґрунту, відгодівлі худоби і закінчуючи реалізацією готового продукту споживачу.

Процес удосконалення якості харчової продукції має галузеві особливості. Нами проаналізовано чинники впливу на якість продукції, а також загрози та ризики у виробничо-збутовому ланцюжку на прикладі виробничо-збутової ланки «зерно – борошно – хліб» (рис. 2) [10].

Якість кінцевого продукту залежить значною мірою від хлібопекарських властивостей борошна. У свою чергу, якість борошна залежить від якості зерна. На ділянці *виробництва зерна* вирішальними є якість ґрунтів та насіння, умови культивування ґрунтів. Найбільш істотним фактором є застосування мінеральних добрив. Водночас сучасний рівень родючості ґрунтів в Україні недостатній для повного забезпечення високих та якісних урожаїв зернових культур [11].

Насіння та посадковий матеріал у структурі витрат на виробництво пшениці у 2016 р. займали 7,5% (проти 9,2% у 2014 р.), мінеральні добрива – 25,5% (на 7,1 в.п. більше, ніж у 2014 р.). За умови запровадження заходів із покращення якості пшениці за рахунок селекційної роботи

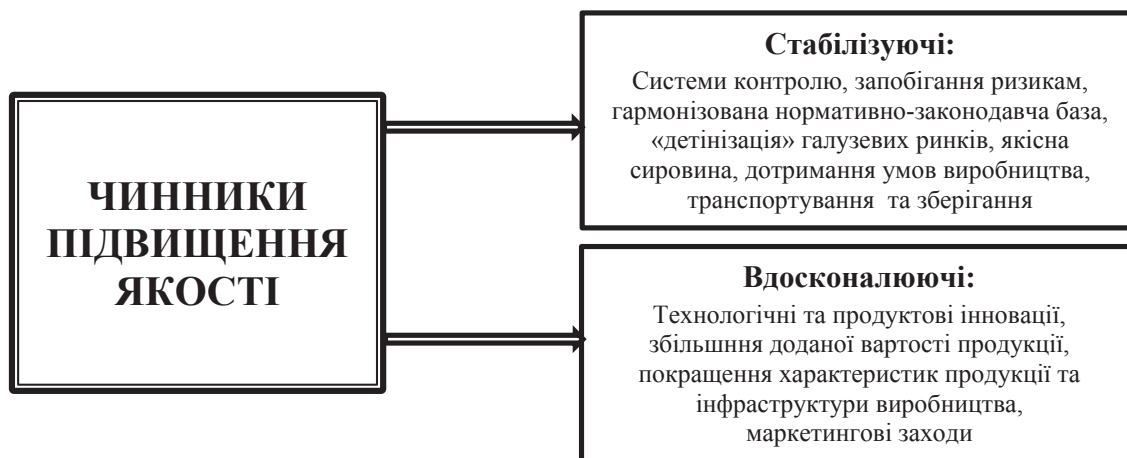

Рис. 1. Чинники підвищення якості харчової продукції

Джерело: сформовано автором

Рис. 2. Чинники впливу на якість продукції, загрози та ризики у ланцюгу «зерно – борошно – хліб»

Джерело: сформовано автором [10]

зростуть витрати на насіння та посадковий матеріал і, відповідно, їхня частка у структурі загальних витрат.

Через недотримання технологічних режимів сушіння збільшується кількість пророслого зерна та враженого клопом-черепашкою, зараженість яким, згідно з вимогами міжнародних стандартів, не має бути більшою за 2%. В Україні цей показник становить 5-6%, іноді доходять до 15%. Стандартами передбачено вміст пророслих зерен не більше 5%, проте цього достатньо для зниження хлібопекарських властивостей борошна [12].

Недостатня якість пшениці, що поступає на переробку для хлібопекарського борошна, зумовлена також зацікавленістю зернотрейдерів в експорті зерна

високого класу (незважаючи на те, що на переробку на борошно йде менше 20% пшениці). Зібраний врожай пшениці у 2017 р. (26 млн т) дозволяє виробити 19,6 млн т борошна (в 9,2 рази більше за потребу борошномельної промисловості країни). Україна є одним із світових лідерів з вирощування зернових. Тому доцільно було забезпечити внутрішні запаси саме якісної пшениці для хлібопечення.

Більше ніж 60% борошна, що поступає на хлібопекарські підприємства, має погіршену якість. Це зумовлено тим, що в діючому державному стандарті на борошно пшеничне суттєво занижено вимоги до змісту клейковини (на 4-5%, залежно від сорту борошна) [12]. Стримують якість борошна і чинники мезорівня. Тре-

тина борошна, що виробляється, не враховується статистичною звітністю через діяльність непромислових виробників та «тіньові» схеми роботи. Недобросовісні виробники компенсують у борошні недостатність клейковини білком, вирощеним на нафтопродуктах, що не відповідає вимогам Державних стандартів та характеристикам продукції. Має місце дефіцит та плінність кадрового потенціалу, підвищення середнього віку працюючих. Суттєвою є зношеність основних фондів підприємств.

Водночас якість борошна сучасних промислових переробних підприємств відповідає вимогам іноземних замовників. Впродовж 2014–2018 рр. експорт борошна пшеничного або житньо-пшеничного зріс в 1,2 рази – з 247,1 до 305,4 тис. т на рік.

Для досягнення якісних показників борошна важливо підвищити техніко-технологічний рівень виробництв, активізувати інвестиційно-інноваційну діяльність, залучивши інвесторів. Зацікавленість інвесторів стримує недостатня довіра до країни, через нестабільну військово-політичну ситуацію на сході України.

На ділянці *транспортування та зберігання* продукції мають місце корупційні схеми рухомого складу, коли примушують використовувати орендований транспорт, а криті вагони інвентарного парку неможливо відправити за кордон. Недостатньою є кількість контейнерів. Це призводить до збільшення термінів транспортування та неналежних умов зберігання продукції.

Ділянка *виробництва хлібобулочних виробів* є ключовою у виробничо-збутовому ланцюгу. Основна проблема у виробництві хліба – хлібопекарські печі. 60% загальної кількості печей, що задіяні на виробництві, не забезпечують якості продукції при двозмінному режимі роботи. Перспективним є оновлення цього парку.

З точки зору безпечності та якості продукції, найбільш істотні загрози галузевих ринків – тінзація виробництва і, як результат, зростання обсягів продукції, що має невизначену якість, фальсифікація торгових марок; корупційна складова, недотримання вимог чинних стандартів та нормативів. Важливо подолати ситуацію, коли більше ніж 60% обсягу хлібобулочних виробів, що виробляється, не охоплено статистичною звітністю та відповідним контролем якості продукції.

Не сприяють ефективній діяльності відсутність коштів у підприємств для впровадження інноваційних розробок та модернізації обладнання, низька якість сировини. Суттєва частка продукції псується вже на кінцевому етапі ланцюжку, у торговельній мережі.

Дослідження довели, що на механізм забезпечення якості харчової продукції найбільш суттєво *впливають*: законодавство у сфері державного регулювання якості; техніко-технологічний рівень виробництва на всіх ділянках технологічного ланцюгу «виробництво-переробка-реалізація»; якість вихідної сировини та насінневого фонду; наявність фінансових можливостей для забезпечення якісних характеристик продукції; умови транспортування, зберігання та реалізації продукції; дієвий контроль за дотриманням вимог чинних

стандартів, норм та нормативів; зворотній зв'язок зі споживачами; кваліфікація персоналу та організація менеджменту на виробництві. Сфери впливу чинників на якість харчової продукції та заходи з їх реалізації нами розподілено на 9 основних груп, що включають систему контролю ризиків НАССР, нормативно-правову базу, техніко-технологічний рівень виробництва та інші чинники (рис. 3).

Основна рушійна сила механізму забезпечення якості продукції – всебічне охоплення підприємств харчової промисловості системою НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points), що передбачає ідентифікацію, оцінку та управління небезпечними чинниками. Вони істотно впливають на безпечність і, відповідно, якість продукції на всіх ділянках технологічного ланцюгу виробництва продукції.

Запровадження плану НАССР на підприємстві має переважно середньо- та довгостроковий термін окупності. Дієві результати досягаються у довгостроковій перспективі. Проте економічний ефект майже завжди переважає витрати на встановлення та експлуатацію системи.

Вигоди підприємств від запровадження НАССР можна згрупувати за напрямками: збільшення доходів (завдяки отриманню доступу до нових ринків, розширенню збуту через роздрібні мережі); скорочення загальновиробничих витрат (завдяки посиленню відповідальності персоналу, вдосконаленню виробничого процесу та меншим втратам продукції); зростання інвестиційної привабливості; інші вигоди (зростання мотивації персоналу, краща комунікація).

Важливим ефектом від запровадження НАССР фахівці вважають розширення доступу до нових роздрібних мереж, що дозволить суттєво збільшити продажі на цьому сегменті ринку, доступ до нових зовнішніх ринків. Водночас запровадження системи НАССР та наявність сертифікату не означає автоматичного доступу вітчизняних виробників до ринків країн ЄС, продукція має відповідати показникам безпеки продукції, викладеним у Регламентах і Директивах ЄС.

Поступове всебічне впровадження (до 2020 р.) системи НАССР у харчову індустрію визначене насамперед Законом України від 23.12.1997 № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» і передбачено до 2020 року [7].

Цим Законом було подолано протиріччя у сфері повноважень перевіряючих органів (щодо маркування продукції, затвердження технічних регламентів на неї тощо, які дублювали повноваження та розподіляли відповідальність між собою) та створено єдиний керуючий орган – Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Відповідно до вимог Європейського Союзу, 15.05.2017 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» (набрав чинності у 2018 р.) [13]. На думку європейських екс-

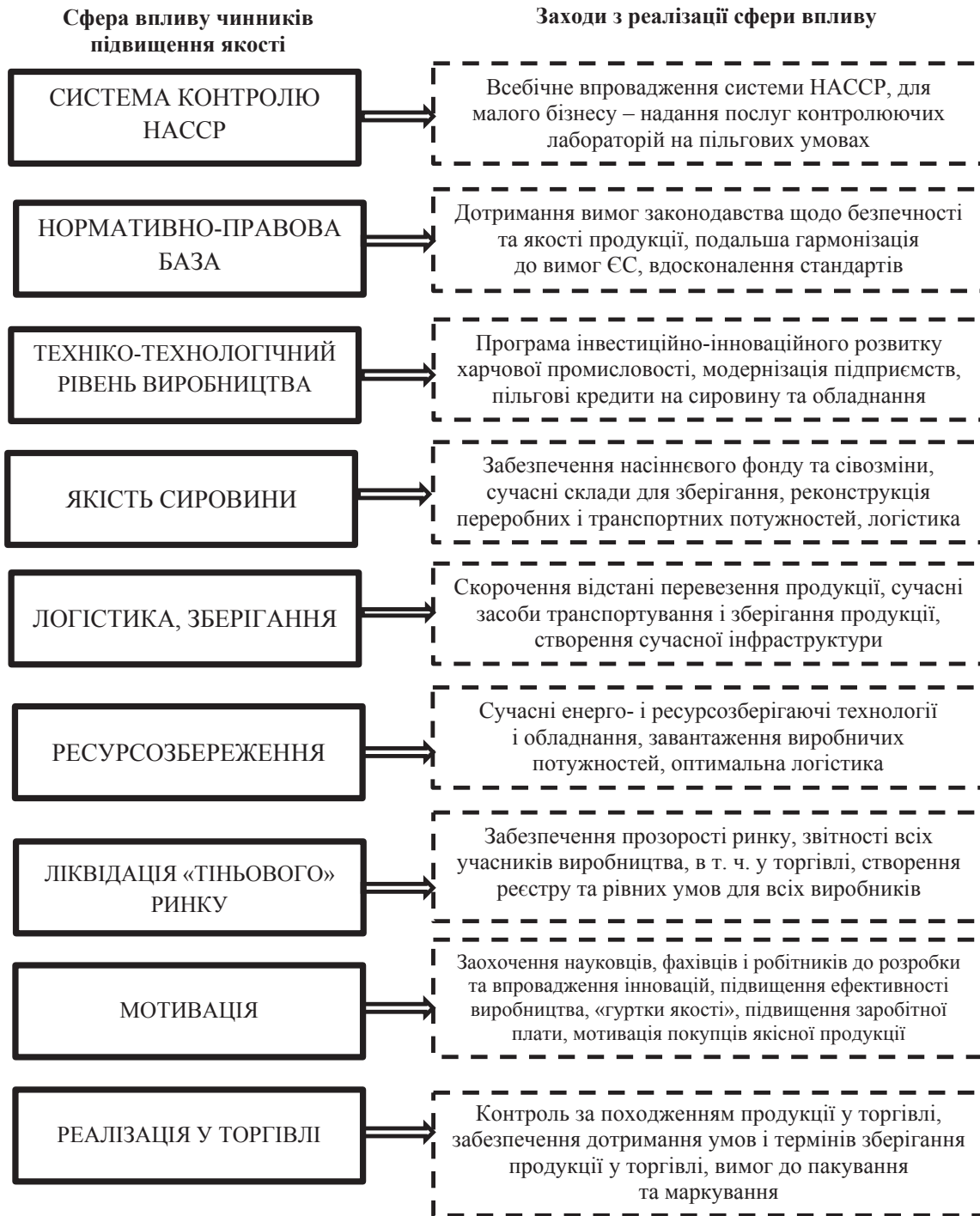

Рис. 3. Сфери впливу чинників якості харчової продукції та заходи з їх реалізації

Джерело: сформовано автором

пертів, він полегшить доступ української харчової продукції на ринки ЄС.

Нині законодавство у сфері технічного регулювання ще недостатньо адаптовано до вимог та правил ЄС. У галузі з виробництва харчових продуктів (за кодом 67 українського класифікатора нормативних документів ДК 004:2008) станом на грудень 2018 року діяло 2666 стандарти, що мають загальнодержавну чинність, із яких 713 – гармонізовано з європейськими та міжна-

родними системами (ДСТУ, ISO, EN, SAS та ін.). Тобто за міжнародними системами класифікації гармонізовано 27% стандартів. Найвищий ступінь гармонізації стандартів харчових продуктів спостерігався за позиціями: «Чай. Кава. Какао» (44 із 75 стандартів, або майже 60%), «Молоко та молочні продукти» (відповідно 40,5%), найменший – за позиціями «м'ясо та м'ясні продукти» (6,9%), «Розфасовані харчові продукти та харчові продукти, кулінарно оброблені» (7,1%) [14].

Нині в Україні впроваджено технічний регламент щодо маркування харчової продукції, який гармонізовано з європейським законодавством. У стані розробки – технічні регламенти на харчову продукцію, проводиться подальша імплементація чинного законодавства.

На шляху інтеграції України до європейської спільноти важливо забезпечити повну імплементацію законодавства відповідно до Директив Європейського Парламенту та Ради ЄС, технічних регламентів ЄС, що містять вимоги до безпечності та якості продукції, європейських та міжнародних стандартів. Важливими сферами впливу на якість продукції є нормативно-правова база та техніко-технологічний рівень виробництва, якість сировини, дотримання ефективної логістики та зберігання харчової продукції тощо.

Висновки. Таким чином, на шляху досягнення якості харчової продукції найбільш істотними загрозами та небезпеками є суттєва частка ринку поза межами статистичної звітності, недостатня прозорість ринку харчової продукції та фальсифікація торгових марок; зношеність та недостатній технологічний рівень обладнання, неналежний контроль якості про-

довольства на всіх ділянках технологічного ланцюга. Важелі впливу на якість та чинники її вдосконалення включають заходи макро-, мезо- та мікрорівня.

Основні заходи для вдосконалення якості продовольства та подолання загроз і небезпек важливо здійснити за напрямками подальшої гармонізації нормативно-законодавчої бази до вимог та правил ЄС; забезпечення харчової промисловості сучасною та доступною лабораторною базою для випробувань зразків продукції. Сприятиме досягненню якості всебічне охоплення підприємств системою НАССР та лабораторним контролем якості продукції, а для малих підприємств, для малого бізнесу – надання послуг контролюючих лабораторій на пільгових умовах. Дієвим важелем є модернізація та техніко-технологічне переоснащення виробництва на всіх ділянках технологічного ланцюга «виробництво – переробка – реалізація»; заохочення підприємств до інвестиційно-інноваційних перетворень. Посилення маркетингової політики та створення сучасної системи моніторингу та інформаційного забезпечення дасть змогу поліпшити зворотний зв'язок зі споживачами з метою виявлення та реалізації їхніх потреб, що змінюються.

Список літератури:

1. Крисанов Д.Ф. Система гарантування безпечності та якості харчової продукції в Україні: ретроспектива реформування та рівень сформованості у європейському вимірі. *Економіка харчової промисловості*. 2013. № 4. С. 5–12.
2. Ткачук В.І., Яремova М.І., Тарасович Л.В. Забезпечення продовольчої безпеки України. *Сучасні питання економіки і права*. 2017. № 1–2 (5, 6). С. 173–178.
3. Tokusoglu, Ö., Swanson, B. G. Improving food quality with novel food processing technologies. 2014; CRC Press: 470.
4. Saberi S., Kouhizaden M., Sarkis J. Blockchain technology and its relationships to sustainable supply chain management. *International Journal of Production Research*. 2018. С. 1–19.
5. Населення в Україні у 2017 р. Демографічний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. С. 138. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_dy_2017.pdf (дата звернення: 10.06.2019).
6. Береговий В.К. Основи наукової організації здорового харчування. *Ефективна економіка*. Дніпропетровськ, 2011. № 11. URL: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=775> (дата звернення: 20.06.2019).
7. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР (в ред. від 05.07.2017 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/stru> (дата звернення: 20.05.2019).
8. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2016 рік. МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». Київ, 2017. 516 с.
9. Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: наказ Президента України від 12.01.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 17.06.2019).
10. Бокій О.В. Чинники якості хлібобулочних виробів. *Інноваційний розвиток харчової індустрії*. Збірник наукових праць за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції (14.12.2017), за заг. ред. акад. НААН, д.е.н., професора М.П. Сичевського. Інститут продовольчих ресурсів. Київ: БАРМІ, 2017. С. 128–131.
11. Petrenko V., Liubich V. and Bondar V. Baking quality of wheat grain as influenced by agriculture systems, weather and storing conditions. *Romanian agricultural research*. 2017. 34. С. 69–76.
12. Харчова промисловість України: стратегічні аспекти розвитку: монографія / за заг. ред. акад. НААН Я.М. Гадзала; Інститут продовольчих ресурсів НААН. Київ: Аграр. наука, 2016. 380 с.
13. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 № 2042-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2042-19> (дата звернення: 20.06.2019).
14. Українське агентство із стандартизації UAS. ДП «УкрНДНЦ». Каталог національних стандартів та кодексів усталеної практики. URL: <http://uas.org.ua/ua/natsionalniy-fond-normativnih-dokumentiv/katalog-normativnih-dokumentiv-2/> (дата звернення: 11.02.2019).

References:

1. Krysanov D.F. (2013). Systema harantuvannia bezpechnosti ta yakosti kharchovoi produktsii v Ukraini: retrospektyva reformuvannia ta riven sformovanosti u yevropeiskomu vymiri [The system guarantees safety and quality of food products in Ukraine: retrospective reform and the level of formation of the European dimension]. *Food Industry Economics*, no 4, pp. 5–12. (in Ukrainian)
2. Tkachuk V., Yareмова M. & Tarasovych L. (2017). Zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Providing the food security of Ukraine]. *Modern Issues of Economics and Law. Collection of scientific papers*, Vol. 1–2 (5,6), pp. 173–178. (in Ukrainian)
3. Tokusoglu Ö., Swanson B.G. (2014). Improving food quality with novel food processing technologies. CRC Press. 470 p.
4. Saberi S., Kouhizaden M., Sarkis J. (2018). Blockchain technology and its relationships to sustainable supply chain management. *International Journal of Production Research*, pp. 1–19.
5. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy (2018). *Naseleння v Ukraini u 2017 r. Demohrafichnyi zbirnyk* [Population of Ukraine for 2017. Demographic yearbook]. Kyiv : Derzhanalitininform, 138 p. Avialbe at: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_dy_2017.pdf (accessed 10 june 2019). (in Ukrainian)
6. Berehoviі V.K. (2011). Osnovy naukovoi orhanizatsii zdorovoho kharchuvannia [Fundamentals of scientific organization of healthy nutrition]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy] (electronic journal), no 11. Avialbe at: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektivna-ekonomika&s=ua&z=775> (accessed 20 june 2019). (in Ukrainian)
7. Pro osnovni pryntsyipy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv (December 23, 1997) [On the basic principles and requirements for the foods safety and quality: The Law of Ukraine No. 771/97-BP. Avialbe at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/str> (accessed 20 may 2019). (in Ukrainian)
8. Shchorichna dopovid pro stan zdorovia naseleння, sanitarno-epidemichnu situatsiiu ta rezultaty diialnosti systemy okhorony zdorovia Ukrainy [Annual report regarding population health, sanitary and epidemiological situation and results of the Ukrainian health care system for 2016] (2017). Ministry of Health of Ukraine, UISD Ministry of Health of Ukraine. Kyiv, 516 p. (in Ukrainian)
9. Pro stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina-2020» [About the Strategy of Sustainable Development "Ukraine-2020"] : Order of the President of Ukraine dated January 12, 2015. 5]. Avialbe at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (accessed 17 june 2019). (in Ukrainian)
10. Bokiy O.V. (2017). Chynnyky yakosti khlibobulochnykh vyrobiv [Factors of quality of bakery products]. Proceedings of the *Innovatsiyni rozvytok kharchovoi industrii. V Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia (Ukraina, Kyiv, December 14, 2017)* (edited by prof. M. Sychevskiyi). Kyiv : BARMi, pp. 128–113. (in Ukrainian)
11. Petrenko V., Liubich V. and Bondar V. (2017). Baking quality of wheat grain as influenced by agriculture systems, weather and storing conditions. *Romanian agricultural research*. No 34, pp. 69–76.
12. Kharchova promyslovist Ukrainy: stratehichni aspekty rozvytku : monohrafia [Food industry of Ukraine: strategic aspects of development], editet by. akad. NAAS Ya.M. Hadzalo; Institute of Food Resources of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. Kyiv : Ahrarna Nauka, 2016. 380 p. (in Ukrainian)
13. Pro derzhavnyi kontrol za dotrymanniam zakonodavstva pro kharchovi produkty, kormy, pobichni produkty tvarynnoho pokhodzhennia, zdorovia ta blahopoluchchia tvaryn [About state control over compliance with legislation on food products, feed materials, animal by-products, animal health and welfare] : Law of Ukraine dated May 18, 2017; 2042-VIII. Avialbe at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2042-19> (accessed 20 june 2019). (in Ukrainian)
14. Ukrainiske ahentstvo iz standartyzatsii UAS. DP «UkrNDNTs» [Ukrainian Agency for Standardization UAS. UkrRTC State Enterprise]. Catalog of national standards and codes of practice. Avialbe at: <http://uas.org.ua/en/natsionalniy-fond-normativnih-dokumentiv/katalog-normativnih-dokumentiv-2/> (accessed 11 june 2019). (in Ukrainian)

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ КАЧЕСТВА ПИЩЕВОЙ ПРОДУКЦИИ

В статье рассмотрена нормативная база по обеспечению качества пищевых продуктов, ее гармонизация к требованиям и правилам Европейского Союза. Проанализировано состояние качества пищевых продуктов на рынке. Исследовано состояние действующего законодательства в сфере качества и безопасности продукции. Рассмотрено качество как фактор продовольственной безопасности населения. Систематизированы факторы повышения качества по стабилизирующим и совершенствующим составляющим на этапах переработки и хранения продукции. Рассмотрены особенности внедрения системы НАССР на предприятиях пищевой промышленности, основные затраты и выгоды от внедрения системы. Отраслевые особенности совершенствования качества пищевой продукции исследованы на примере производственно-сбытовой цепочки «зерно – мука – хлеб». Выявлены факторы влияния на качество, угрозы и риски на каждом участке цепочки. Структурированы сферы влияния на качество и предложен комплекс мер для достижения качества пищевых продуктов.

Ключевые слова: качество, гармонизация законодательства, стандарты, угрозы, факторы совершенствования.

FACTORS OF INFLUENCE ON QUALITY FORMATION FOOD PRODUCTS

The relevance of the research topic is determined by the fact that the quality, safety and structure of nutrition is plenty of the most important factors for the health of the population and food security of the country. The purpose of the work is to identify the factors influencing the quality and safety of food, preventing risks and dangers, which will improve the quality of life and health of the population. Statistical, empirical and dialectical research methods are used to summarize existing developments, to identify levers of influence on food quality. In the article below the normative basis for ensuring the quality of food, its implementation to the requirements and rules of the European Union which should be harmonized were reviewed and discussed. The state of food quality is analyzed on the market. The state of the current legislation in the field of quality and safety of food products is analyzed. Quality and safety were considered as a factors of food security of the population. The factors of quality improvement according to stabilizing and developing components at the stages of production processing and storage were systematized. In author's point of view stabilizing factors include the food control system, the prevention of internal and external risks, the unshadowing of sectoral markets, transportation and storage conditions, etc. The peculiarities of the HACCP system implementation at food industry enterprises, main costs and benefits from the implementation of the system are also considered. Sectoral features of improving the quality of food products are researched on the example of the following production chain "grain – flour – bread". The factors of quality, threats and risks were compared in the sections of the food chain. Areas of influence on the quality of food are structured, including regulatory legal framework, HACCP control system, technical and technological level of production, logistics, storage, resource saving, elimination of the "shadow" market, motivation and other factors. A set of measures to achieve food quality in each area of influence is proposed. The results of the study are scientific and practical in nature and can be used in decision-making on state support for food quality improvement, and prevention of hazardous factors.

Key words: *quality, garmonization of legislation, standards, threats, factors of improvement.*

Гаман М.В.

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри економічної політики та врядування,
Національна академія державного управління при Президентові України

Жук В.П.

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва та природничих наук
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Gaman Mykola

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

Zhuk Viktoriia

Taurida National V.I. Vernadsky University

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ

Визначено, що процеси децентралізації в Україні привели до того, що регіони здійснюють велику кількість різноманітних функцій державного управління і регулювання, мають у своєму розпорядженні значні матеріальні, трудові та фінансові ресурси. Зазначено, що регіональні і центральні органи влади України прагнуть мати більш чітке уявлення про характер і тенденції розвитку кожного регіону, про його виробничий потенціал, про обсяг і структуру випуску товарів і послуг, про його матеріальні, фінансові і трудові ресурси, про рівень життя населення тощо. Це необхідно для вироблення і реалізації ефективної соціально-економічної політики центру стосовно регіонів. Облік цих процесів необхідний для міжрегіональних зіставлень, об'єктивної оцінки процесу реалізації економічних реформ на місцях, визначення частки цього округу або регіону в доходах і витратах країни, для встановлення «ціни» його участі в міжрегіональній інтеграції. Особливу важливість у цих умовах має прийняття максимально виважених управлінських рішень.

Ключові слова: інноваційно-інформаційна інфраструктура, регіон, система, формування.

Постановка проблеми. У сучасному світі управління розвитком регіону на основі статистичної, інформаційно-аналітичної системи і державне регулювання їх використання стали загальноновизнаними і необхідними елементами економічної діяльності та стратегічного планування. Пошук оптимальних рішень безлічі питань, що виникають, зумовлює необхідність всебічного дослідження відносин, що складаються між державою і її регіонами, державою і бізнесом, державою і населенням, роботодавцями та найманими працівниками, державними установами та окремими підприємствами, а також розроблення конкретних практичних рекомендацій щодо формування ефективного механізму управління розвитком регіону на основі статистичної, інформаційно-аналітичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо розбудови інформаційного суспільства в Україні, інформаційного забезпечення органів державної влади згідно з концепцією електронного урядування здійснювалися такими науковцями: О. Бакаєвим, Я. Берсуцьким, А. Берсуцьким, В. Глушковим, Р. Калюжним, В. Корогодіним, М. Лепою, В. Порохнею, Є. Романенком, В. Ситником, В. Шамраєм та ін.

Науковими дослідженнями регіональної статистичної інформаційно-аналітичної системи, у тому числі на державному та регіональному рівнях, займалися такі вітчизняні вчені, як: Н. Бусленко, Є. Балашов, В. Гончаров, В. Глушков, Н. Даций, Я. Жовнірчик, А. Іваненко, Н. Міхеєва, І. Кононенко, М. Раду, Г. Поспелов, Ю. Якутін та ін.

Проте можна стверджувати, що це питання вимагає додаткових наукових досліджень, що і зумовило вибір теми статті.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження підходів до формування інноваційно-інформаційної інфраструктури регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-який регіон, будучи складною соціально-економічною системою, має багатопільову спрямованість розвитку. Траєкторія і швидкість руху його економіки залежать від конкретних умов: екологічної ситуації, геополітичної і демографічної обстановки, рівня зайнятості тощо. Ці умови, своєю чергою, залежать від природно-ресурсного потенціалу, галузевої структури господарства, економіко-географічного положення, розвиненості інфраструктури, етнічного

складу населення. Автори у своєму дослідженні пропонують під регіоном розуміти відокремлену частину народного господарства країни, в якій здійснюється повний (закінчений) цикл суспільного виробництва за фазами, факторами виробництва і результатами [1].

Вивчення господарства регіонів в Україні велося століттями, але епоха конструктивних досліджень з активним цілеспрямованим перетворенням економіки територій почалася в радянські часи. З нею пов'язано зародження і становлення регіональної економіки як наукового напрямку.

Змінюється економічний потенціал, змінюється політика держави, і разом з ними змінюються методологія, форми, методи управління розвитком регіонів. Велике значення отримав новий для регіональної економіки фінансовий аспект територіального розвитку. Можна розглядати регіон як квазідержаву, в цій якості регіон являє собою відносно відокремлену підсистему держави і національної економіки.

Процеси децентралізації в Україні привели до того, що регіони здійснюють велику кількість різноманітних функцій державного управління і регулювання, мають у своєму розпорядженні значні матеріальні, трудові і фінансові ресурси. В країні є значна диференціація рівнів економічного і соціального розвитку регіонів, а отже, і регіональних округів. Тому не тільки територіальні органи управління, але і держава зацікавлена в статистичній інформації, що комплексно характеризує регіональну економіку і дає змогу здійснювати вироблення економічної політики й оцінку ефективності прийнятих управлінських рішень як на регіональному рівні, так і на рівні держави.

У цих умовах регіональні і центральні органи влади України прагнуть мати більш чітке уявлення про характер і тенденції розвитку кожного регіону, про його виробничий потенціал, про обсяг і структуру випуску товарів і послуг, про його матеріальні, фінансові і трудові ресурси, про рівень життя населення тощо. Це необхідно для вироблення і реалізації ефективної соціально-економічної політики центру стосовно регіонів. Облік цих процесів необхідний для міжрегіональних зіставлень, об'єктивної оцінки процесу реалізації економічних реформ на місцях, визначення частки цього округу або регіону в доходах і витратах країни, для встановлення «ціни» його участі в міжрегіональній інтеграції.

Системна робота зі статистичною інформацією передбачає використання наукових процедур і правил відбору, аналізу й оцінки результатів. Тому актуальна «думка про корисність і важливість системного підходу до вирішення проблем», який забезпечить узгоджене пізнання багатьох явищ і процесів, їх класифікацію, дасть змогу виявити об'єктивні закономірності.

Концепція впровадження систем або «системного підходу» орієнтована на досягнення конкретних цілей. Ключовими питаннями фази діагностики є: «Де ми знаходимося зараз?», «Де ми хочемо бути?», «Як ми дізнаємося, що потрапили туди, куди треба?».

Фаза проектування вирішує проблеми: «Як ми потрапимо туди, куди треба?». Фаза введення в дію вирішує проблеми: «Які потрібні кроки, щоб потрапити туди, куди треба?».

Помітним трендом останнього часу в методології системного підходу є підвищення глибини перекриття цих блоків і «стягування» їх до спільного центру – цілі.

Це проявляється в скороченні часу, який виділяється на проведення формального аналізу, що охоплює не такі далекі тимчасові горизонти, скорочення часу для реалізації змін, збільшення числа необхідних змін, запланованих одночасно.

Якщо застосувати описану систему до системи виконавчої влади, то побачимо, що спотворює вплив мінімум двох факторів. Перший з них – це неминуче існування тих, за ким завжди залишається останнє слово у відповіді на питання: «Що є істина?». Це – влада приймати економічні рішення. Другий фактор – якість статистичної інформації, на основі якої приймаються управлінські рішення. «Хибність, що не зводиться до статистичних даних, які публікуються, була, є і, напевно, буде «притчею економічними мовами», – пише О. Карпенко. Далі він продовжує свою думку: «Обмежуся зауваженням про те, що, по суті, всі соціально-економічні показники, що нині збираються і публікуються, не характеризують справжнього стану справ в країні [2, с. 24].

Доти, доки не переосмислена процедура економічних вимірювань, поки не будуть гранично жорстко застосовуватися чинні стандарти статистичного рахунку і нові стандарти у галузі статистичних вимірювань, економічні оцінки як потужне знаряддя не тільки пізнання, а й перетворення дійсності, як і раніше, будуть кульгати».

Те, що інформація є недосконалою, чітко розуміють всі економісти. Може, вони сподівалися, що поведінка економік із недосконалою інформацією багато в чому схожа з поведінкою економік із досконалою інформацією. Іноді можна знайти методи, що дають змогу досягти повного розкриття інформації, і проблема інформації виявляється повністю вирішеною. У реальному світі такого, зрозуміло, ніколи не відбувається.

Ефективний перерозподіл прав і повноважень між центром і регіонами – процес життєво необхідний у період становлення ринкових відносин і, на жаль, тривалий. Відсутність чіткого розмежування функцій центру і регіонів гальмує вироблення механізмів їхньої економічної взаємодії. У зв'язку з цим удосконалення управління і реалізація економічних реформ передбачає здійснення проекту інформатизації соціального і економічного розвитку на регіональному рівні. Прийняття виважених рішень органами виконавчої влади регіону має ґрунтуватися на базі статистичних даних. Особливістю проектів цього напрямку є складність їх реалізації, пов'язана, по-перше, з великим обсягом статистичної інформації, що надходить від значної кількості джерел, по-друге, з підвищеними

вимогами до оперативності, достовірності, актуальності та способів надання інформації користувачам.

Нові інформаційні проблеми породжує реалізація принципу децентралізації і становлення місцевого самоврядування. Адже за всієї самостійності державних органів регіонів і органів місцевого самоврядування всі вони функціонують у єдиному інформаційному просторі і повинні знати про те, що і як роблять інші. Виконання цих вимог можливе за рахунок інтеграції наявних і створюваних інформаційних систем центрального, обласного та місцевого рівнів, на основі регіональної статистичної інформаційно-аналітичної системи, що використовується для узагальнення, аналізу та надання статистичної й аналітичної інформації користувачам із застосуванням ІКТ. Насамперед інформатизації підлягають основні сфери функціональної діяльності регіональних органів державної влади (виробництво, економіка, фінанси, соціальна сфера та ін.).

Особливу важливість у цих умовах набуває прийняття максимально виважених управлінських рішень, основою для розроблення яких є повна, об'єктивна й актуальна в тимчасовому аспекті статистична інформація, яка висвітлює всі процеси і явища, які підлягають регулюванню. Чітко сформулювати завдання і цілі можна лише в тому разі, якщо апарати органів виконавчої і законодавчої влади володіють всією сукупністю інформації, що забезпечує глибокий комплексний аналіз соціально-економічної ситуації території.

Соціально-економічні завдання регіональної політики нині не можуть бути вирішені без інформаційного забезпечення із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Для вирішення складних завдань економічної та соціальної політики необхідне застосування конкретних методів та механізмів державного регулювання економіки регіонів. Це вимагає проведення ефективного моніторингу результатів прийнятих управлінських рішень, що, в свою чергу, висуває жорсткі вимоги до якості інформаційного забезпечення органів влади.

Водночас в Україні на регіональному рівні поки немає типової спеціально організованої системи, яка б оперативно відображала різні аспекти і тенденції регіонального розвитку. Інформаційні ресурси державної статистики в регіонах надають набір в основному макроекономічних показників, які найбільш підходять для вирішення завдань економічного регулювання й управління країною загалом.

Така система являє собою сукупність статистичних інформаційних ресурсів, інформаційно-комунікаційних технологій, аналітичних функцій, що забезпечують:

- упорядкованість статистичних інформаційних ресурсів з урахуванням наявної сучасної системи наукових поглядів;

- зберігання та інтеграцію статистичної інформації в базах даних за всіма основними показниками господарюючих суб'єктів;

- перетворення даних у вигляді ієрархії агрегації (наприклад: область – район – місто – поселення);

- зберігання тимчасової ознаки в даних, що дає можливість відстежувати динаміку зміни показників протягом тривалого періоду часу (наприклад: рік – квартал – місяць);

- актуалізацію даних, несуперечливість даних у всіх використовуваних джерелах протягом певного часу;

- можливість відбору показників за предметно і проблемно-орієнтованою ознакою;

- опис досліджуваних регіональних ситуацій і проблем у системі характерних для них ознак (параметрів, показників);

- кількісну і якісну оцінку цих ситуацій і проблем.

Система регіональної статистичної інформації нині базується на сукупності показників державних статистичних спостережень. Потреба регіону в тій чи іншій статистичній інформації залежить від географічних, історичних, соціально-економічних особливостей регіону, чинної системи управління та повноважень органів управління, чинних правових і нормативних актів.

Принципами побудови і функціонування регіональної інформаційної системи є:

- застосування єдиних вимог до технічних і програмних засобів;

- забезпечення технологічної можливості інформаційної взаємодії раніше створених і новостворюваної інформаційних систем органів влади та статистики;

- відповідальність органа статистики за повноту, достовірність статистичних інформаційних ресурсів, їх своєчасну актуалізацію і зберігання в установленому порядку;

- мінімізація витрат, в тому числі фінансових і тимчасових, під час отримання адміністративних інформаційно-статистичних послуг в електронному вигляді;

- забезпечення регламентованого доступу в процесі надання адміністративних інформаційних послуг;

- використання органами влади програмної інфраструктури інформаційної системи;

- забезпечення захисту інформації здійснюється відповідно до законодавства України.

Формування інформаційних ресурсів Державної служби статистики України на всіх його рівнях здійснюється на метаінформаційній сукупності методологічних матеріалів Державної служби статистики України, що містить загальні положення про систему економічних класифікацій, що застосовуються в статистиці; офіційну методологію обчислення статистичних показників; методи збору і формування статистичної інформації. Методологічні матеріали використовуються під час вирішення різних статистичних завдань, а також для інформаційно-довідкового обслуговування користувачів статистичної інформації.

Електронний каталог статистичних показників (далі ЕКСПО) – це інформаційно-довідкова система метаінформації. З погляду економічного змісту, це

систематизований перелік показників, які використовуються в статистичній практиці. З погляду організації даних він є взаємопов'язаною сукупністю показників, нормативно-довідкової інформації, таблиць метаданих, розміщених на сервері Державної служби статистики України. Каталог (ЕКСПО) має централізований доступ користувачів за допомогою прикладного програмного забезпечення. Статистичні показники в ЕКСПО характеризують кількісну і якісну сторону соціально-економічних процесів у суспільстві, що відображають сутність явища або процесу із зазначенням конкретних умов місця і часу.

Інформаційне сховище (далі ІС) являє собою базу узагальненої інформації, що формується з безлічі зовнішніх і внутрішніх джерел, на основі якої виконуються статистичні угруповання та інтелектуальний аналіз. Порівняно з базами даних оперативної обробки транзакцій ІС забезпечує більш гнучке і просте формування довільних довідкових та аналітичних запитів, а також застосування спеціалізованих методів статистичного та інтелектуального аналізу даних.

Внаслідок передачі державою окремих функцій регіону, національного центру все менше і менше потрібна детальна статистична інформація про регіони, звідси відбувається скорочення показників і форм статистичного спостереження, що затверджуються на регіональному рівні.

Для потреб регіонів, навпаки, необхідно розширити систему показників і зробити більш докладними форми статистичного спостереження. Проводячи доопрацювання статистичної інформаційної бази в регіоні, слід врахувати той факт, що вона повинна спиратися на інформаційну інфраструктуру Державної служби статистики України. Це дає реальну можливість впоратися із завданням інформаційного забезпечення процесів управління в регіоні та забезпечити єдину методологію (використання класифікаторів, стандартів, методики розрахунків та ін.) збору, обробки, зберігання інформації.

На жаль, часто статистична інформація залишається незатребуваною на регіональному рівні через такі причини.

Суб'єктивна. Для сприйняття статистичної інформації необхідні спеціальні знання, якими деякі керівники не володіють, і тому з'являється недовіра до статистичної інформації.

Об'єктивна. Сьогоднішня система збору та обробки інформації мало пристосована до використання на рівні регіону.

Виникає парадокс: доки не вирішена перша проблема – проблема професійної підготовки керівника, немає потреби в статистичній інформації. А не буде вирішена друга – проблема створення інформаційних ресурсів, необхідних для прийняття управлінських рішень, відпаде потреба в професійному використанні інформаційних даних.

Тому створення єдиної регіональної інформаційної системи дасть змогу вирішити зазначені проб-

леми за рахунок надання таких нових можливостей керівникам і фахівцям регіональних органів влади й управління:

- отримувати статистичні дані соціально-економічного становища території на місцевому, регіональному, міжрегіональному та національному рівнях;

- здійснювати пошук, отримання, передачу і поширення статистичної інформації з баз даних такої системи із застосуванням новітніх інформаційних технологій;

- використовувати інформаційні ресурси на базі єдиного ЕКСПО з метою найбільш ефективного вирішення основних завдань управління і прогнозування в усіх сферах, включаючи аналіз стану і динаміки розвитку регіональної економіки, підвищення інвестиційної активності й ефективності фінансової системи, поліпшення демографічної і соціальної ситуації;

- проводити комплексний аналіз сукупності соціальних, економічних, екологічних процесів, що відбуваються в регіоні і в його місцевих утвореннях із метою прийняття органами влади своєчасних і обґрунтованих управлінських рішень;

- забезпечувати однакову доступність суб'єктів інформаційної взаємодії до відкритих інформаційних ресурсів і їхню правову рівність;

- підвищувати оперативність і якість прийняття управлінських рішень на стадії експлуатації за рахунок постійної готовності системи адекватно відображати стан об'єктів управління та своєчасно виявляти тенденції в їхньому розвитку;

- застосовувати систему спеціального доступу до інформації обмеженого використання, поширюваної за згодою учасників конкретного інформаційного обміну.

Висновки. Таким чином, у дослідженні розкрито, що еволюція способів формування і надання користувачам статистичної інформації безпосередньо пов'язана з політичними, економічними і науково-технічними перетвореннями держави і потребами державного управління. Процеси децентралізації в Україні привели до того, що регіони здійснюють різноманітні функції державного управління, мають значні матеріальні, трудові і фінансові ресурси. Ефективним інструментом інформаційного забезпечення органів влади й управління регіонів України повинна стати система, яка акумулює й ефективно обробляє великі обсяги статистичної інформації. Удосконалення управління соціально-економічним розвитком регіону на основі єдиної регіональної інноваційно-інформаційної системи спрямоване на: підвищення ефективності державного управління; надання повної, достовірної, оптимальної за часом статистичної інформації з метою управління та прогнозування соціально-економічного розвитку регіону; уніфікацію процесів надання інформаційних послуг із застосуванням ІКТ; створення системи зворотного зв'язку зі споживачами інформаційних послуг; усунення дублювання інформації.

Список літератури:

1. Даций О.І., Туболец І.І., Шевченко Н.І. Інформаційний механізм реалізації державної податкової політики на територіальному рівні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1442> (дата звернення: 15.08.2019).
2. Карпенко О. Особливості нормативно-правового визначення інформаційних послуг законодавчими актами країн СНД. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 6. С. 22–26.

References:

1. Datsii O.I., Tubolets I.I., Shevchenko N.I. (2019). Informatsiinyi mekhanizm realizatsii derzhavnoi podatkovoi polityky na terytorialnomu rivni [Information mechanism for the implementation of the state tax policy at the territorial level]. *Derzhavne upravlinnia udoskonalennia ta rozvytok* [Public Administration: Improvement and Development], (electronic journal), vol. 3. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1442> (accessed 15.08.2019).
2. Karpenko O. (2012). Osoblyvosti normatyvno-pravovoho vyznachennia informatsiinykh posluh zakonodavchymy aktamy krain SND [Features of the legal definition of information services by legislative acts of the CIS countries]. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, vol. 6, pp. 22–26.

СИСТЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННО-ИНФОРМАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА

Определено, что процессы децентрализации в Украине привели к тому, что регионы осуществляют большое количество разнообразных функций государственного управления и регулирования, располагают значительными материальными, трудовыми и финансовыми ресурсами. Отмечено, что региональные и центральные органы власти Украины стремятся иметь более четкое представление о характере и тенденциях развития каждого региона, о его производственном потенциале, об объеме и структуре выпуска товаров и услуг, о его материальных, финансовых и трудовых ресурсах, об уровне жизни населения и тому подобное. Это необходимо для выработки и реализации эффективной социально-экономической политики центра в отношении регионов. Учет этих процессов необходим для межрегиональных сопоставлений, объективной оценки хода реализации экономических реформ на местах, определение доли данного округа или региона в доходах и расходах страны, для установления «цены» их участия в межрегиональной интеграции. Особую важность в этих условиях приобретает принятие максимально взвешенных управленческих решений.

Ключевые слова: инновационно-информационная инфраструктура, регион, система, формирование.

SYSTEM OF FORMATION OF INNOVATION-INFORMATION INFRASTRUCTURE OF THE REGION

It is determined that the processes of decentralization in Ukraine have led to the regions exercising a large number of various functions of state administration and regulation, having considerable material, labor and financial resources at their disposal. There is considerable differentiation in the levels of economic and social development of regions and, consequently, of regional districts. Therefore, not only territorial authorities, but also the state is interested in statistical information, comprehensively characterizing the regional economy and allowing to make economic policies and evaluate the effectiveness of administrative decisions taken, both at the regional and state levels. Under these conditions, regional and central authorities of Ukraine seek to have a clearer idea of the nature and tendencies of development of each region, its production potential, the volume and structure of output of goods and services, its material, financial and labor resources, and the level of life of the population, etc. This is necessary in order to develop and implement an effective socio-economic policy of the Center towards the regions. Accounting for these processes is necessary for cross-regional comparisons, an objective assessment of the progress of economic reforms on the ground, determining the share of a given district or region in the country's revenues and expenditures, to establish the "price" of its participation in interregional integration. Particularly important in these circumstances is the adoption of the most prudent management decisions, the basis for the development of which is complete, objective and timely statistical information that covers all the processes and phenomena that are subject to regulation. The tasks and goals can be clearly stated only if the executive and legislative bodies possess all the information, which provides a deep comprehensive analysis of the socio-economic situation of the territory. The study reveals that the evolution of ways of generating and providing users with statistical information is directly related to political, economic and scientific and technical transformations of the state and the needs of public administration. Decentralization processes in Ukraine have led the regions to perform various functions of government. have significant material, labor and financial resources. An effective tool for information support to the authorities and administrations of the regions of Ukraine should be a system that collects and efficiently processes large amounts of statistical information. Improving the management of the socio-economic development of the region on the basis of a single regional innovation and information system aims at: improving the efficiency of public administration; providing complete, reliable, time-optimal statistical information for the purpose of managing and forecasting the socio-economic development of the region; creating a feedback system with consumers of information services; eliminate duplication of information.

Key words: innovation-information infrastructure, region, system, formation.

Гонта С.В.

кандидат економічних наук,
Чернігівський національний технологічний університет

Honta Serhii

Chernihiv National University of Technology

СВІТОВИЙ ДОСВІД СТИМУЛЮВАННЯ СПІВПРАЦІ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА БІЗНЕСУ В НАУКОВІЙ ТА ІННОВАЦІЙНІЙ СФЕРАХ

У статті розглянутий міжнародний досвід з організації національної інноваційної системи, зокрема в аспекті взаємодії закладів вищої освіти та підприємницького сектору, за посередництва та регуляції держави. Розглянуті моделі національної інноваційної освіти на прикладах США, Німеччини та Японії. Модель потрійної спіралі, притаманна США, передбачає партнерську співпрацю держави, закладів вищої освіти та бізнесу для досягнення синергетичного ефекту. Євроатлантична модель, що використовується у Німеччині, характеризується високим рівнем автономії закладів вищої освіти та розгалуженою системою науково-технічних парків. Для Японії характерна східно-азійська модель, яка передбачала орієнтацію на прикладні наукові розробки, експорт високотехнологічного продукту та купівлю закордонних інноваційних розробок. Усі розглянуті моделі мають свої слабкі та сильні сторони, і для побудови власної національної інноваційної системи доцільно дослідити досвід більш успішних країн.

Ключові слова: вища освіта, інноваційна діяльність, комерціалізація результатів наукової діяльності, національна інноваційна система, *Quadruple helix*.

Постановка проблеми. На сучасному етапі трансформації національної економіки України важливе значення має інноваційна та науково-технічна діяльність, однією з ланок якої є заклади вищої освіти. Нині вони виконують здебільшого підготовку кваліфікованих кадрів, однак досвід передових країн підтверджує, що заклади вищої освіти також можуть ставати повноцінними суб'єктами господарювання, створювати та комерціалізувати інтелектуальний продукт. Така діяльність, окрім додаткових джерел фінансування, приносить комплексний ефект як для самого закладу вищої освіти (підвищення якості освіти через трансляцію актуального досвіду та залучення студентів до виробничої практики у реальних умовах), так і для підприємницького сектору (можливість отримання конкурентних переваг шляхом упровадження у виробництво інноваційного продукту) і для країни загалом (підвищення авторитету вищої освіти та наукової діяльності, створення нових робочих місць, сплата податків).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем співпраці закладів вищої освіти та бізнесу, побудови національної інноваційної системи та вивчення зарубіжного досвіду зробили, зокрема, такі науковці, як Д. Белл, Дж.К. Гелбрейт М. Беннер, А. Рікне, Л. Антонюк, І. Каленюк, Н. Холявко, О. Куклін, В. Сафонова та інші. Однак проблема формування національної інноваційної системи та налагодження співпраці закладів вищої освіти та бізнесу залишається не досить дослідженою.

Формулювання цілей статті. Метою статті є огляд міжнародного досвіду державного стимулювання співпраці закладів вищої освіти та підприємницького сектору.

Виклад основного матеріалу. Світова практика показує, що інформаційна модель економіки є нині найбільш ефективною формою організації продуктивних сил країни. Важливу роль у процесі побудови та функціонування такої економіки в провідних країнах відіграють університети, які можуть не лише виконувати класичні академічні функції, але і бути центрами генерації та розповсюдження інновацій. У цьому контексті стає актуальним вивчення міжнародного досвіду співпраці науково-навчальних установ та бізнесу.

Основними формами взаємодії закладів вищої освіти (ЗВО) та підприємницького сектору є:

- студентська мобільність: залучення студентів до проходження виробничої практики та отримання актуального досвіду роботи ще під час навчання, з можливістю подальшого працевлаштування;
- академічна мобільність: залучення кваліфікованих практиків до навчального процесу та трансляція реального досвіду, а також залучення викладачів до організації виробничого процесу задля його оптимізації;
- послуги: освітні, консультативні, експертні, інжинірингові та ін.
- актуалізація навчальних програм: подолання розриву між освітнім процесом та практичною діяльністю;

– наукова діяльність: співробітництво у сфері виробництва інноваційного продукту на замовлення підприємницького сектору;

– академічне підприємництво: створення та співпраця спільних підприємств [1, с. 306–308].

Нині можна виділити три основних типи національних інноваційних систем (НІС): євроатлантичний, східноазійський та альтернативний. Також доцільно окремо виділити модель потрійної спіралі. Вони різняться підходами до функціонування, фінансування, організації та взаємодії між суб'єктами.

Так, євроатлантична модель НІС передбачає наявність замкненого циклу виробництва інноваційного продукту, зокрема наявність фундаментальних розробок, які слугують базою для розробок прикладних. Цей тип характерний для деяких західноєвропейських країн та для США у передостаннє десятиріччя. Основою НІС євроатлантичного типу є університети як потужні наукові інституції, які окрім наукових функцій здійснюють також підготовку кваліфікованих кадрів. Як правило, університети отримують досить високий рівень автономії та зберігають державну підтримку, зокрема фінансову. Водночас вони вмотивовані до пошуку додаткових джерел фінансування.

Східноазійський тип НІС орієнтований на експорт інноваційного продукту. Головним пріоритетом є прикладні дослідження, які в подальшому можуть бути впроваджені у виробництво. При цьому майже відсутні фундаментальні наукові розробки, які зазвичай становлять базу для прикладних. Замість цього використовуються розробки, вироблені в інших країнах, із повним циклом виробництва інноваційного продукту. За такого типу національної інноваційної системи, коли наукова діяльність спрямована на виробництво кінцевого інноваційного продукту, вагома частина фінансування надходить від бізнесу.

Альтернативний тип НІС характерний для країн із низьким науково-технічним розвитком, переважно аграрних. У них відсутні дієві інститути як фундаментальної, так і прикладної науки, через що такі країни орієнтуються на запозичення іноземних наукових розробок. Також притаманний розвиток «альтернативних» сфер діяльності: масова підготовка економістів, менеджерів, спеціалістів у сфері обслуговування, туризму. Це дає змогу певною мірою компенсувати технічну відсталість.

Протягом останнього десятиріччя в США впроваджується модель «потрійної спіралі», яка передбачає рівноцінну співпрацю державних інститутів, сфери вищої освіти та бізнесу. Підприємці виступають основними замовниками інноваційного продукту, який розробляється в стінах навчально-наукових та наукових установ, та отримує конкурентні переваги від упровадження його у виробництво. Заклади вищої освіти отримують додаткові джерела фінансування та практичне спрямування своєї діяльності, що дає змогу скорегувати навчальні програми, подолавши розрив між освітнім процесом та реальною практикою. Держава

при цьому виконує роль координатора, створює сприятливі умови та стимулює таку співпрацю.

За іншою класифікацією, що узагальнює наведену вище, національні інноваційні системи поділяються за моделями взаємодії між суб'єктами на: статичну, ліберальну та потрійної спіралі [2, с. 3]. До статичної моделі належать країни, в яких держава виступає головним замовником та інвестором наукових розробок. Заклади вищої освіти мають обмежені повноваження та не можуть повноцінно проводити комерційну діяльність. Через це підприємництво також обмежене у співпраці та не може повною мірою реалізувати науковий потенціал ЗВО. Ця модель характерна для пострадянських країн, Латинської Америки та ін., які перебувають у процесі трансформації економіки. Це пов'язано з нестабільним економічним та політичним становищем, що не дає змоги бізнесу орієнтуватися на довгострокову перспективу співпраці та поглиблює ризики, що пов'язані з інноваційною діяльністю.

Ліберальна модель передбачає вільне співробітництво між ЗВО та підприємницьким сектором на встановлених державою умовах. Навчально-наукові установи мають широкі можливості та автономію для здійснення комерційної діяльності та реалізації інноваційного продукту в різних формах: продаж патентів, продаж ліцензій, створення спільних та академічних підприємств тощо. Ця модель характерна для розвинених країн Західної Європи.

Модель потрійної спіралі є логічним розвитком ліберальної моделі та посилює її переваги. Держава, освітній та підприємницький сектор стають повноцінними партнерами у науково-інноваційній сфері та отримують синергетичний ефект від цієї взаємодії. ЗВО все ще фінансуються з державного бюджету, але у значно меншому обсязі, оскільки з'являються нові можливості до пошуку джерел інвестування. Університети стають вмотивованими до виконання як державних, так і приватних замовлень, до генерації актуального інноваційного продукту. Підприємці отримують можливість підвищити власну конкурентоспроможність завдяки впровадженню у виробництво новітніх розробок. При цьому виникає як економічний, так і соціальний ефект, адже здійснюється підготовка кваліфікованих наукових кадрів, підвищується авторитет наукової діяльності. Загалом переваги різних моделей національної інноваційних систем наведені в таблиці 1.

Е. Караяніс та Д. Кемпбелл у 2009 році обґрунтували необхідність до трьох ланок додати четверту: громадянське суспільство [3, с. 211–213], тим самим утворюючи «чотириохланкову спіраль», підкреслюючи роль суспільства у співпраці держави, ЗВО та бізнесу. «Інновації повинні бути суспільно орієнтованими, задовольняти потреби суспільства та справляти суспільний ефект» [4, с. 73–75].

Розглянемо докладніше досвід співпраці закладів вищої освіти та бізнесу в деяких країнах. Доцільно почати зі США, оскільки вони першими утворили дієву модель комерціалізації наукових досліджень.

До 1980 року в Сполучених штатах був доволі низький рівень впровадження інноваційних розробок у виробництво. Це було пов'язано з неефективною системою розподілу прав власності. Згідно із законодавством, університети як установи, що фінансуються з державного бюджету, були зобов'язані передавати права власності на створений інноваційний продукт державі. Однак держава була неспроможна ефективно розпоряджатися цими правами. Як університети, так і конкретні науковці не були зацікавлені у здійсненні наукових розробок.

Ситуацію змінили два закони, прийняті у 1980 р.: закон Бая – Доула і закон Стівенсона – Уайдлера. Перший надавав університетам право самим розпоряджатися виробленим інноваційним продуктом. Отримавши можливість продавати власні наукові розробки та ліцензії на них, університети диверсифікували джерела свого фінансування (бюджетна підтримка скоротилась, але не припинилась, оскільки ці установи виконують важливі соціальні функції). До того ж, з'явилася можливість обновлювати матеріально-технічні бази та гідно винагороджувати дослідницькі групи, що мотивувало їх до подальших досліджень.

Другий закон регулював можливість університетів вільно заключати договори з підприємцями, продавати патенти, ліцензії на вироблені інноваційні розробки та засновувати спільні та власні компанії. Також унормувалося створення корпоративних дослідних відділів на базі університетів, які фінансуються бізнесом та працюють у вузьких сферах, здійснюючи дослідження на замовлення. Держава при цьому виступала лише як регулятор між двома сторонами. Імплементация цих двох законів заклала підвалини для побудови ефективної національної інноваційної системи у США, про що свідчать високі результати американських ЗВО [5, с. 48].

Інші умови склалися у Німеччині. Хоча вона і запозичила певні елементи національної інноваційної системи США, але пріоритетом була підготовка висококваліфікованих конкурентоспроможних кадрів. Тому велика увага приділялася співпраці університетів із підприємницьким сектором саме у сфері проходження виробничої практики та актуалізації навчальних програм до вимог бізнесу.

Певний вплив має також обмежений вплив федерального уряду Німеччини на землі. Федеральний уряд встановлює загальні засади та пріоритети наукової діяльності, але саме на місцевому рівні фінансуються конкретні установи з урахуванням специфіки, екологічного ефекту, наявних потреб та диспропорцій у кваліфікованих працівниках. Національна інноваційна система Німеччини має кластерну структуру, тобто складається з концентрованого об'єднання установ, поєднаних між собою певним чином, задля досягнення синергетичного ефекту. Важливу роль у діяльності інноваційних кластерів посідають недержавні наукові організації (товариство Макса Планка, Фраунгофера, Лейбніца, Гельмгольца та ін.), які є науково-дослідними інститутами та виробляють значну частину нау-

коємного продукту. Співпраця з бізнесом відбувається як у формі виконання замовлень та продажу патентів і ліцензій, так і у формі створення спільних та дочірніх підприємств. За таких умов роль академічних університетів полягає здебільшого у підготовці кваліфікованих працівників [6, с. 381–382].

Показовою є еволюція національної інноваційної системи Японії, яка почалася після Другої світової війни та пройшла через стадії альтернативної, східноазійської моделі, а нині наближається до моделі потрібної спіралі. Так, до 80-х років, зважаючи на культурний та історичний контекст, Японія фактично не мала власної інноваційної системи та запозичувала наукові розробки інших країн. Після звільнення від фактичного протекторату США замість того, щоби з нуля створювати власні фундаментальні наукові установи, що вимагало би значних ресурсів, був створений державний відділ трансферу технологій, який мав би моніторити зарубіжні наукові журнали, оцінювати потенційну спроможність розробок та їх комерціалізації. [7, с. 48–49]. Була розроблена стратегія з науково-технічного розвитку, яка мала за мету побудову замкненого циклу виробництва, комерціалізації та впровадження інновацій у реальний сектор економіки. Зосередившись саме на прикладних наукових дослідженнях, країна отримала можливість налагоджувати власну інноваційну інфраструктуру. На сучасному етапі Японія активно розробляє вибрані пріоритетні галузі («life science», інформатику, зв'язок, матеріалознавство, охорону здоров'я, робототехніку, прикладні наукові розробки) та забезпечує як фундаментальний, так і прикладний науковий супровід.

Особливістю національної інноваційної системи Японії є тісний зв'язок між освітою, генерацією інновацій та корпораціями. Університети виконують фундаментальні дослідження, тоді як прикладними займаються здебільшого корпорації у власних науково-дослідних центрах. Однак зберігається високий рівень кооперації між ЗВО та бізнесом як у сфері спільних наукових розробок, так і в проходженні виробничого стажування. Широко розповсюджена практика курування студентів ще під час навчання. Корпорації зацікавлені в тому, щоб конкретний студент пристосовувався до специфіки роботи на певному підприємстві з перспективою подальшого працевлаштування [8, с. 24].

Висновки. Таким чином, ми розглянули досвід співпраці бізнесу та університетів деяких країн із різними типами національної інноваційної системи. Основними рисами є: надання автономії університетам у сфері комерціалізації результатів наукових досліджень та створенні академічних підприємств, державна підтримка університетів, диверсифікація джерел фінансування, заохочення співпраці та кооперації з підприємницьким сектором як на законодавчому, так і на інституційному рівні, співробітництво у сфері підготовки та стажування кваліфікованих кадрів. Така співпраця приносить синергетичний ефект і позитивно впливає на заклади вищої освіти і підприємництво. Зрештою, характерний також і

Переваги моделей національної інноваційної системи

Країна	Переваги	Можливості для України
США (Модель потрійної спіралі)	Високий рівень автономії університетів, вагома державна підтримка, тісна співпраця з бізнесом	Партнерська взаємодія держави, ЗВО та підприємницького сектору спричиняє синергетичний ефект для всіх суб'єктів загалом
Німеччина (євроатлантична модель)	Кластерний розподіл продуктивних сил та інноваційних центрів, діяльність наукових товариств, розгалужена система технопарків та бізнес-інкубаторів	Організація діяльності технопарків, міжуніверситетська співпраця, наукова та академічна мобільність викладачів та науковців
Японія (східноазійська модель)	Пріоритетність прикладних наукових досліджень, орієнтація на виробництво інноваційного продукту. Розвинута система корпоративних дослідницьких центрів, що співпрацюють з ЗВО	Налагодження державно-приватного партнерства, державне регулювання та стимулювання науково-інноваційної діяльності

Джерело: складено автором

високий соціальний ефект, який виражається у кількості та якості освіти, популяризації наукової діяльності, посиленні авторитету вищої освіти.

Однак важливо відмітити, що кожна з розглянутих країн зберігає певні особливості, які відображають фактори різного характеру, що впливають на освітню, нау-

кову та підприємницьку діяльність. Тому ми вважаємо необхідним вивчення досвіду формування ефективних національних інноваційних систем та врахування його під час розроблення власної стратегії підвищення конкурентоздатності вищої освіти в Україні та побудови інвестиційно-інноваційної економіки.

Список літератури:

1. Тарасенко С.І. Партнерство університетів та бізнесу: форми та перспективи розвитку в умовах підвищення інноваційності економіки. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. № 13. С. 302–308.
2. Семенець Ю.О. Партнерство бізнесу, держави та університетів як стратегічний ресурс інноваційного розвитку України. *Ефективна економіка*. 2016. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4798>
3. Carayannis, E.G. and Campbell, D.F.J. "Mode 3' and 'Quadruple Helix': toward a 21st century fractal innovation ecosystem" *Int. J. Technology Management*. 46 (3/4): 201–234, 2016.
4. Arnkil, R., Järvensivu, A., Koski, P., & Piirainen, T. *Exploring Quadruple Helix. Outlining user-oriented innovation models*. Final Report on Quadruple Helix Research for the CLIQ project. Työraportteja 85/2010 Working Papers. University of Tampere, 2010.
5. Цибульов П.М. Комерціалізація інтелектуальної власності університетами та науковими установами: досвід США та можливості його використання в Україні. *Наука та інновації*. 2014. Т. 10. № 3. С. 47–57.
6. Сагінова О.В. Опыт взаимодействия вузов и предпринимательских структур. *Российское предпринимательство*. 2017. Т. 18, № 3. С. 377–387.
7. Гаврилюк Р.П. Державна політика Японії у сфері розвитку інноваційної економіки. *Економіка та держава*. 2012. № 10. С. 46–49.
8. Давыденко Е.В. Модели национальных инновационных систем: зарубежный опыт и адаптация для России. *ПСЭ*. 2014. № 2(50).

References:

1. Tarasenko S.I. (2017). Partnerstvo universytetiv ta biznesu: formy ta perspektyvy rozvytku v umovakh pidvyshchennia innovatsiinosti ekonomiky [University-Business Partnership: Forms and Prospects for Development in an Economically Innovative Environment]. *Economy and society*, vol. № 13. pp. 302–308.
2. Semenets Yu.O. (2016). Partnerstvo biznesu, derzhavy ta universytetiv yak stratehichniy resurs innovatsiinoho rozvytku Ukrainy [Partnership between business, state and universities as a strategic resource for innovative development of Ukraine]. *An efficient economy*, no. 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4798>
3. Carayannis, E.G. and Campbell, D.F.J. (2016). "Mode 3' and 'Quadruple Helix': toward a 21st century fractal innovation ecosystem" *Int. J. Technology Management*. 46 (3/4): 201–234.
4. Arnkil, R., Järvensivu, A., Koski, P., & Piirainen, T. (2010). *Exploring Quadruple Helix. Outlining user-oriented innovation models*. Final Report on Quadruple Helix Research for the CLIQ project. Työraportteja 85/2010 Working Papers. University of Tampere.
5. Tsybulov P.M. (2014). Komertsializatsiia intelektualnoi vlasnosti universytetamy ta naukovymy ustanovamy: dosvid SSHa ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Commercialization of Intellectual Property by Universities and Scientific Institutions: US Experience and Opportunities for its Use in Ukraine]. *Science and innovation*, 2014, vol. 10, no. 3, pp. 47–57.
6. Sahynova O.V. (2017). Opit vzaymodeistviya vuzov y predprynimatelskykh struktur [Experience of interaction between universities and business structures]. *Russian entrepreneurship*, vol. 18, no. 3, pp. 377–387.

7. Havryliuk R.P. (2012). Derzhavna polityka Yaponii u sferi rozvytku innovatsiinoi ekonomiky [Japan's State Policy for the Development of an Innovative Economy]. *Economy and the state*, no. 10, pp. 46–49.

8. Davidenko E.V. (2014). Modely natsyonalnskh ynnovatsyonnikh system: zarubezhnsi opit i adaptatsiya dlia Rossyy [Models of national innovation systems: foreign experience and adaptation for Russia]. *ПСЭ*, no. 2(50).

МИРОВОЙ ОПЫТ СТИМУЛИРОВАНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА УНИВЕРСИТЕТОВ И БИЗНЕСА В НАУЧНОЙ И ИННОВАЦИОННОЙ СФЕРАХ

В статье рассмотрен международный опыт организации национальной инновационной системы, в частности в аспекте взаимодействия высших учебных заведений и коммерческого сектора, при посредничестве и регуляции государства. Рассмотрены модели национальной инновационной системы на примерах США, Германии и Японии. Модель тройной спирали, характерная для США, предусматривает партнерское сотрудничество государства, высших учебных заведений и бизнеса для достижения синергетического эффекта. Евроатлантическая модель, используемая в Германии, характеризуется высоким уровнем автономии высших учебных заведений и разветвленной системой научно-технических парков. Для Японии характерна восточноазиатская модель, которая предусматривает ориентацию на прикладные научные разработки, экспорт высокотехнологичного продукта и покупку иностранных инновационных разработок. Все рассмотренные модели имеют свои слабые и сильные стороны, и для построения собственной национальной инновационной системы целесообразно исследовать опыт более успешных стран.

Ключевые слова: высшее образование, инновационная деятельность, коммерциализация результатов научной деятельности, национальная инновационная система, *Quadruple helix*.

WORLD EXPERIENCE TO STIMULATE COOPERATION OF UNIVERSITIES AND BUSINESS IN SCIENTIFIC AND INNOVATION AREAS

The article deals with international experience in organizing the national innovation system, in particular, in the aspects of the interaction between institutions of higher education and the commercial sector; with the mediation and regulation of the government. Models of national innovation education are considered on examples of the USA, Germany and Japan. Thus, since the 1980s, reforms in the system of higher education, research and innovation and intellectual property, the United States has created a Euro-Atlantic model of a national innovation system based on providing broad autonomy to higher education institutions, in particular in the allocation of funds and interaction with business. Legislative regulation allowed the creation of joint ventures and subsidiaries, and sufficiently materially motivate institutions of higher education and specific performers. The further development and optimization of the Euro-Atlantic model has led to the emergence of a Tripple helix model, which is currently typical of the United States. For Japan, the first stage of the development of the national innovation system was inherent in the East Asian model, which envisaged the orientation of applied scientific developments, the export of high-tech products and the purchase of foreign innovation. However, Japan has now been able to build a full cycle of innovation, financing and supporting fundamental research on priority areas. In Germany, the Euro-Atlantic model is used, taking into account certain specifics. Traditionally, the focus is on practical training during the training, so students are widely involved in scientific and industrial practice, the activities of academic enterprises. The system of technological parks and scientific societies is being developed, which provide a high level of academic and scientific mobility between institutions of higher education. All models considered have their weak and strong sides, and it is expedient to explore the experience of more successful countries in order to build their own national innovation system.

Key words: higher education, innovative activity, commercialization of the results of scientific activity, national innovation system, *Quadruple helix*.

Горбаченко С.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інновацій,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Horbachenko Stanislav

Odessa I.I. Mechnikov National University

**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МЕНЕДЖМЕНТУ
МОРЕГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ**

У статті розглядаються теоретичні питання щодо дефініції категорії «конкурентоспроможність менеджменту». Сформульовано основні принципи конкурентоспроможного управління. В контексті визначення резервів для оптимізації проведено SWOT-аналіз морегосподарського комплексу України та ідентифіковано основні управлінські проблеми. Серед останніх – адміністративна неузгодженість та відсутність належного професійного рівня менеджменту. Визначено, що забезпечення конкурентоспроможності менеджменту вимагає від управлінського персоналу не тільки професійних навичок та досвіду, але й лідерських якостей, емоційного інтелекту та креативних здібностей. Доведено необхідність системного підвищення менеджментом власних професійних компетенцій протягом усієї кар'єри. Зроблено пропозиції щодо формування основних характеристик управлінців нового покоління, що мають забезпечити конкурентоспроможність менеджменту морегосподарського комплексу в майбутньому.

Ключові слова: морегосподарський комплекс, інновація, конкурентоспроможність менеджменту, лідерство, креативність, емоційний інтелект.

Постановка проблеми. Розвиток морегосподарського комплексу є можливим лише у відповідному зовнішньому середовищі за умови визначення та реалізації економічних, соціальних, геополітичних пріоритетів України у статусі морської держави. Задля цього насамперед необхідно здобути та утримувати певні конкурентні переваги. У сегменті морського господарства важливими умовами досягнення конкурентних переваг і забезпечення конкурентоспроможності є стимулювання продуктивності праці, підвищення якості управління, модернізація основних фондів, впровадження інформаційних технологій тощо. У цьому сенсі потрібен одночасний розвиток технологічних та управлінських інновацій, адже технології самі по собі не можуть збільшувати продуктивність, вона зростає лише завдяки відповідним управлінським інноваціям. І вже само управління стає джерелом конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування професійних та особистих якостей сучасних менеджерів є предметом всебічного дослідження науковців різних сфер: економіки, управління, психології. У цьому сенсі слід зупинитися на працях таких науковців, як К.С. Шапошников, О.В. Вітвіцька, О.О. Гетьман, А.В. Плясун, А.М. Ткаченко, І.Н. Андреева. Конкурентоспроможність менеджменту як комплексна категорія поки що не досить вивчена і фігурує насамперед у дослідженнях Е.А. Кузнецова. Отже, є нагальна потреба у розвитку означеного наукового

напряму в тому числі й у контексті морегосподарського комплексу України.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є ідентифікація поняття «конкурентоспроможність менеджменту» з огляду на специфіку функціонування морегосподарського комплексу, а також формулювання основних якостей сучасних менеджерів, на яких покладається завдання щодо забезпечення означеної конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі за допомогою менеджменту можна забезпечити розвиток соціально-економічної системи в конкурентному середовищі. Але тільки за умови, що технологія, кінцевий продукт, а також система менеджменту є конкурентоспроможними. Тому створення та подальше посилення конкурентних переваг виступають як функції менеджменту на державному, галузевому та локальному рівні, а їх реалізація потребує постійного впровадження інновацій у відповідь на зміни конкурентного середовища.

Таким чином, важливо відзначити, що в сучасних умовах інноваційний шлях розвитку стає найбільш перспективним та конкурентоспроможним для діяльності організації. А система менеджменту повинна не просто володіти професійними знаннями та рішеннями минулих проблем, а й мати управлінський інтелект, який цілком спрямований на майбутній розвиток, що і є головною метою інноваційної діяльності сучасного менеджменту [1, с. 11].

Конкурентоспроможність менеджменту ми пропонуємо розглядати як здатність у процесі управлінських дій створювати та підтримувати конкурентні переваги за рахунок процесу професіоналізації управлінської діяльності, впровадження інноваційних форм організації управління, застосування прогресивних систем навчання та мотивації співробітників тощо. В останні роки конкурентоспроможність менеджменту постає самостійним та результативним чинником для підприємств та галузей морегосподарського комплексу в їхньому прагненні до забезпечення стійкої позиції на ринках. Підґрунтям для цього є насамперед конкурентоспроможний управлінський інтелект, а вже потім – асортиментна та цінова політика, технологічний базис тощо.

У цьому контексті величезне значення має комплексне використання принципів конкурентоспроможного менеджменту. Основними з них є: створення атмосфери, стимулюючої пошук і освоєння нововведень; націленість інноваційної діяльності на потреби споживача; визначення пріоритетних завдань інноваційної роботи, виходячи з цілей і завдань підприємства; максимальне скорочення строків розроблення та впровадження нововведень на основі одночасного паралельного вирішення інноваційних завдань [2].

Незважаючи на єдність принципів, параметри конкурентоспроможності менеджменту мають певну національну специфіку. Зокрема, менеджмент у Японії особливу увагу приділяє інноваціям в управлінні якістю продукції та робіт, а також заходам щодо саморозвитку персоналу. Саме в Японії вперше була використана система «just-in-time» як засіб оптимізації логістичного циклу. Натомість у США отримала розповсюдження система «участі в прибутках», яка стала не тільки ефективним мотиваційним заходом, але й важелем для покращення результатів підприємницької діяльності.

Першим етапом оцінки конкурентоспроможності управління морегосподарським комплексом України є аналіз його сильних та слабких сторін, а також визначення можливостей та загроз, тобто проведення SWOT-аналізу.

З погляду перспектив інноваційного розвитку серед суто управлінських питань можна відзначити неузгодженість в управлінні з боку різних органів державної влади, а також створення умов для державно-приватного партнерства, впровадження кластерних моделей, а також налагодження міжнародного співробітництва.

Вітчизняний менеджмент морегосподарського комплексу складно назвати конкурентоспроможним, насамперед внаслідок управлінської неузгодженості. Велика частина підприємств морегосподарського комплексу України підпорядковується Міністерству інфраструктури, а управління іншими напрямками морської діяльності покладено на різні міністерства і відомства. Так, міністерство аграрної політики і продовольства курирує рибпромисловий комплекс. Міністерство економічного розвитку і торгівлі відповідає за суднобудування і судноремонтні підприємства. Міністерство екології та природних ресурсів відповідає з наукові дослідження в морській сфері, а також займається природоохоронною діяльністю в Азовському і Чорному морях. Міністерство енергетики та вугільної промисловості розробляє морські шельфи з метою видобутку корисних копалин. Міністерство освіти і науки відповідає за підготовку кадрів для морської діяльності. У прямій компетенції Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства перебуває регіональний розвиток приморських регіонів [3, с. 8].

На жаль, координація та взаємодія у здійсненні морської діяльності між цими відомствами фактично відсутня. Можливість прискореного відродження такої високорентабельної галузі економіки, як морська, в ситуації відсутності скільки-небудь помітних і, головне, довгострокових державних капіталовкладень є реальною лише за умови організаційних змін та реалізації державою передової регуляторної політики.

Однак ніякі організаційні зміни без відповідного управлінського ресурсу не в змозі забезпечити зміцнення конкурентоспроможності менеджменту. Адже відповідальність, яка покладається на сучасного менеджера, передбачає високий рівень його професійної підготовки і наявність інноваційних механізмів сис-

Таблиця 1

SWOT-аналіз морегосподарського комплексу України

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Вигідне географічне розташування 2. Наявність ресурсної бази 3. Кадрове забезпечення 4. Історична спрямованість на морегосподарську діяльність 5. Значні потужності портового господарства та суднобудування.	1. Застарілість основних фондів 2. Управлінська неузгодженість 3. Неєфективна тарифна політика 4. Проблеми з доступом до пільгових фінансових ресурсів та відсутність податкових пільг 5. Недостатня управлінська кваліфікація
Можливості	Загрози
1. Розвиток морського туризму 2. Впорядкування ситуації із видобутком ресурсів на шельфі 3. Державно-приватне партнерство у портовому господарстві. 4. Створення кластерів. 5. Відновлення флоту 6. Міжнародне співробітництво в межах Чорноморського регіону.	1. Продовження агресії з боку Росії та втрата ресурсів 2. «Відплив умів» та «відплив результатів» 3. Подальше фізичне та моральне старіння основних фондів

Джерело: складено автором

темного підвищення професійної компетенції протягом практично всієї його управлінської кар'єри. За всієї додаткової важливості емпіричного досвіду управлінських кадрів необхідно відзначити, що в період постіндустріального розвитку суспільства і формування інноваційної економіки його абсолютно не досить. Ефективне управління вимагає від сучасних управлінців лідерських якостей, емоційного інтелекту та креативних здібностей.

У цьому сенсі вони повинні стати «управлінською елітою», тобто сукупністю людей, що володіють цінними для виживання в цьому суспільстві якостями, які щодо населення є дефіцитними. Управлінцями можуть бути не всі люди, адже потрібними якостями володіє найменша частина людської популяції [1, с. 12]. Ядро означеної еліти – це управлінці-лідери, які повинні прагнути до індивідуальних викликів і самовдосконалення, поєднуючи при цьому власний розвиток із розвитком своєї команди.

Для підвищення конкурентоспроможності менеджменту морегосподарського комплексу необхідні не просто досвідчені керівники, а лідери, які ставлять перед собою завдання бути у постійному процесі професійного навчання. Відповідно, єдиний шлях, за яким економічна організація може створювати інноваційне середовище, – це переосмислити старі шляхи діяльності і знайти нові можливості для інноваційного розвитку.

Головним завданням лідера є не пряме використання персоналу як ресурсу чи капіталу, а розвиток людського потенціалу. Така трансформація засвідчує принципову зміну ролі людського чинника в організаційному розвитку, оскільки під час адміністрування люди є лише інструментом використання матеріальних ресурсів, під час менеджменту персонал уже сам по собі стає ресурсом, і тільки лідерство підкреслює цінність розвитку людського потенціалу в контексті розвитку організації.

З огляду на це У. Бенніс виділяє такі типи лідерів: представник – це людина, яка відповідає за свої рішення та вчинки перед вищим керівництвом; виконавець (особистість) – це конкретна людина, яка є керівником, тобто лідером на певний час; підлідер – це людина, яка має певну незалежну владу, але вона є представником групи та відповідальна перед цією групою; дійсний лідер – це людина, рішення якої матимуть певні наслідки у майбутньому, яка організує та керує роботою [4, с. 50].

На відміну від адміністрування та менеджменту, лідерство несумісне з примусом, воно можливе лише за умов взаємної довіри та поваги. Завдяки цьому результатом лідерських відносин є партнерські стосунки, плідна співпраця, добровільне об'єднання зусиль для досягнення спільно усвідомленого результату, ефективне функціонування управлінських команд тощо.

Поряд із лідерством важливим є й професійний розвиток, який слід розуміти як цілеспрямований та систематичний вплив на працівників шляхом професійного навчання впродовж їхньої трудової діяльності

з метою досягнення високої ефективності виробництва, підвищення конкурентоспроможності персоналу на ринку праці, забезпечення виконання працівниками нових, більш складних завдань на основі максимально можливого використання їхніх здібностей [5, с. 195].

Слід зауважити, що професійний розвиток управлінців моргосподарського комплексу повинен відбуватися за кількома напрямками: особистий розвиток у сфері управління, посилення компетенцій у сфері основної діяльності (робота портового господарства, підприємства суднобудування, морського транспорту), а також освоєння допоміжних навичок у сфері маркетингу, аналізу бізнес-процесів тощо.

У цьому сенсі розвиток управлінського персоналу виступає каталізатором безперервного організаційного та особистісного росту шляхом удосконалення професійних компетенцій, розширення обсягу знань, підвищення компетентності, здатності до навчання, інтересу до змісту праці. Його основна мета полягає у збільшенні «віддачі» кожного працівника, структурного підрозділу та організації загалом за рахунок «підкріпленої і вмотивованої» лояльності працівників [6, с. 99].

Проте професійний розвиток без підтримки відповідного емоційного стану може призвести до «вигорання». Отже, в останні роки все більшої актуальності для управлінців набуває емоційний інтелект і пов'язані з ним емоційна культура та емоційна компетентність особистості. Під емоційним інтелектом розуміють сукупність ментальних здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, а також до керування емоційною сферою [7, с. 87]. Є 5 обов'язкових складників емоційного інтелекту, які вкрай необхідні сучасному менеджеру: самоусвідомлення, самоконтроль, навички спілкування, емпатія та самомотивація.

З емоційним інтелектом тісно пов'язана й креативність. З погляду економіки та менеджменту креативність виступає як здатність створювати і знаходити нові ідеї, відхиляючись від прийнятих схем мислення, успішно вирішувати завдання, які постають перед підприємством, нестандартним чином [8, с. 5]. Креативні якості конкурентоспроможного менеджменту реалізуються насамперед у певному типі мислення, властивому управлінцям економіки знань. Такі управлінці завжди виявляють інтерес до саморозвитку, характеризуються відкритістю, незалежністю, наполегливістю, готовністю до створення принципово нових ідей, позбавлених традиційного мислення. Високий інтелектуальний потенціал у них перебуває у єдності з інноваційною лояльністю. Модель управління, на чолі якої стоїть такий менеджер, набуває ефекту синергії в інноваційному процесі, оскільки інноваційні технології не тільки тиражуються, але й розгортаються завдяки механізму креативного коучингу і партнерських відносин [9, с. 127].

Креативність як сукупність творчих здібностей індивіда є природним талантом. Проте є декілька дієвих способів її стимулювання: правильний розподіл робочих завдань, надання працівникам свободи вибору засобів для досягнення цілей, обґрунтований розпо-

діл часу і коштів для розв'язання завдання, створення робочої групи, члени якої готові до взаємодії й вирізняються глибиною неординарного мислення і поглядів, заохочення працівників, організаційна підтримка [10].

Висновки. У сучасному світі основними джерелами конкурентоспроможного менеджменту постають професіоналізація управлінської діяльності, впровадження інноваційних форм організації управління, застосування прогресивних систем навчання та мотивації співробітників. Усе це відбувається на тлі підвищення значення процесів інформатизації в управлінні.

У найближчому майбутньому в усіх сферах господарської діяльності, в тому числі й у морських галузях, спостерігатиметься попит на управлінців нового покоління, здатних стати повноцінними представниками управлінської еліти. Тому підготовка менеджерів не тільки належного професійного рівня, які намагаються підвищувати його на протязі всієї своєї кар'єри, але й здатних до лідерства, з відповідним рівнем креативності та емоційного інтелекту, повинна стати основним завданням у контексті забезпечення конкурентоспроможності менеджменту вітчизняного морегосподарського комплексу.

Список літератури:

1. Кузнецов Е.А. Конкурентоспроможна система менеджменту як умова соціально-економічного суверенітету держави. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2018. Т. 18. Вип. 1(41). С. 9–24.
2. Продиус О.І. Проблеми та перспективи впровадження інноваційних проектів на вітчизняних підприємствах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2016. Вип. 19(2). С. 91–95.
3. Гайду О.В. Державні пріоритети розвитку морегосподарського комплексу України: науковий огляд наявних і прихованих можливостей. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2016. Вип. 2. С. 1–12.
4. Bennis Warren. *Reinventing Leadership*. Cambridge, 1992. P. 46–60.
5. Ткаченко А.М., Ткаченко К.А. Професійний розвиток персоналу – нагальне завдання сьогодення. *Економічний вісник Донбасу*. 2014. № 1. С. 194–197.
6. Гетьман О.О., Плясун А.В. Розвиток персоналу в забезпеченні безпеки ринку праці. *Економічні науки. Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 1(29). С. 97–105.
7. Андреева И.Н. О становлении понятия «эмоциональный интеллект». *Вопросы психологии*. 2008. № 5. С. 83–95.
8. Журавлев В.А. Креативное мышление, креативный менеджмент и инновационное развитие общества. *Креативная экономика*. 2008. № 4. С. 3–8.
9. Шапошников К.С. Инновационная культура как проводник развития инновационных процессов в национальной экономике. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Випуск 3. С. 126–129.
10. Вітвіцька О.В., Підвальна О.Г. Креативний менеджмент в діяльності підприємства URL: <http://www.rusnauka.com/34-NIEK-2010/Economics/> (дата звернення: 29.07.2019)

References:

1. Kuznetsov E.A. (2018). Konkurentnospromozhna systema menedzhmentu jak umova socialjno-ekonomichnogho suvereni-tetu derzhavy [Competitive management system as a condition of socio-economic sovereignty of the state] *Rynkova ekonomika: suchasna teoriya i praktyka upravlinnja* [Market Economics: Modern Management Theory and Practice]. 1, 9–24. (in Ukrainian)
2. Prodius O.I. Problemy ta perspektyvy vprovadzhennja innovacijnykh proektiv na vitchyznjanykh pidpryjemstvakh [Problems and prospects of implementation of innovative projects at domestic enterprises]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Avg. : Economic Sciences*, no. 19. pp 91–95.
3. Gaidu O.V. (2016). Derzhavni priorytety rozvytku moreghospodarskoghogo kompleksu Ukrajinny: naukovyj oghljad najavnykh i prykhovanykh mozhlyvostej [State priorities for the development of Ukraine's marine economic complex: a scientific review of available and hidden opportunities]. *Visnyk Nacionalnoghogo universytetu cyvilnoghogo zakhystu Ukrajinny. Serija : Derzhavne upravlinnja* [Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration]. 2, 1–12, (in Ukrainian)
4. Bennis W. *Reinventing Leadership*. Cambridge, 1992. P. 46–60. (in English)
5. Tkachenko A.M., Tkachenko K.A. (2014). Profesijnij rozvytok personalu – naghajlne zavdannja sjoghodennja [Professional development of the staff is an urgent task today]. *Ekonomichnij visnyk Donbasu* [Economic Bulletin of Donbass]. 1, 194–197. (in Ukrainian)
6. Getman O.O., Plyasun A.V. (2016). Rozvytok personalu v zabezpechenni bezpeky rynku pracj [Staff development in labor market security]. *Ekonomichni nauky: Visnyk Zaporizkoghogo nacionalnoghogo universytetu* [Economics: Bulletin of Zaporizhzhya National University]. 1, 97–105. (in Ukrainian)
7. Andreeva I.N. (2008). O stanovlenii ponyatiya «emotsional'nyy intellekt» [On the formation of the concept of "emotional intelligence"]. *Voprosy psikhologii* [Psychology Issues]. 5, 83–85. (in Russian)
8. Zhuravlev V.A. (2008). Kreativnoe myshlenie, kreativnyy menedzhment i innovatsionnoe razvitie obshchestva. [Creative thinking, creative management and innovative development of society]. *Kreativnaya ekonomika* [Creative economy]. 4, 3–8. (in Russian)
9. Shaposhnikov K.S. (2013). Innovacijna kuljtura jak providnyj chynnyk rozvytku innovacijnykh procesiv u nacionalnij ekonomici [Innovation culture as a leading factor in the development of innovation processes in the national economy]. *Naukovyj visnyk Khersonskoghogo derzhavnoghogo universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University]. 3, 126–129. (in Ukrainian)
10. Vitvitska O.V., Pidvalna O.G. Kreatyvnyj menedzhment v dijajlnosti pidpryjemstva. [Creative management in the activity of the enterprise]. URL: <http://www.rusnauka.com/34-NIEK-2010/Economics/> (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ МЕНЕДЖМЕНТА МОРЕХОЗЯЙСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ

В статье рассматриваются теоретические вопросы касаясь дефиниции категории «конкурентоспособность менеджмента». Сформулированы основные принципы конкурентоспособного управления. В контексте выявления управленческих резервов проведен SWOT-анализ морехозяйственного комплекса. Среди присущих ему управленческих проблем выделена управленческая несогласованность и отсутствие надлежащего профессионального уровня менеджмента. Определено, что обеспечение конкурентоспособности менеджмента требует от управленческого персонала не только профессиональных навыков, но и лидерских качеств, эмоционального интеллекта и креативных способностей. Доказана необходимость системного повышения квалификации управленческими кадрами на протяжении всей карьеры. Сформулированы предложения по формированию основных характеристик менеджеров нового поколения, способных обеспечить конкурентоспособность управления морехозяйственным комплексом в будущем.

Ключевые слова: морехозяйственный комплекс, инновация, конкурентоспособность менеджмента, лидерство, креативность, эмоциональный интеллект.

COMPETITIVENESS MANAGEMENT OF THE MARITIME COMPLEX IN UKRAINE

The article deals with theoretical issues regarding the definition of the category "competitiveness of management". It is determined that in modern conditions the innovative way of development becomes the most promising or competitive for the activity of the organization. And the management system must have not only a professional knowledge of solving past problems, but also have a management intellect that is fully aimed at future development, which, in general, is the main goal of innovative management of modern management. The basic principles of competitive management are formulated. In the context of determining reserves for management optimization, a SWOT analysis of the Ukrainian maritime complex was conducted and identified its major management issues. Among the latter is administrative inconsistency and lack of proper professional level of managers. The appropriateness of using the term "managerial elite" for the population of people with deficiency-deficient values in this society has been proved. Thus, not all people may be managers, that is, the smallest part of the human population possesses the nourishing qualities. For set themselves the task of being in a continuous vocational training process are needed to improve management competitiveness. Accordingly, the only way for an economic organization to create an innovative environment is to rethink old ways of doing business and find new opportunities for innovative development. It is determined that ensuring competitiveness of management requires from management personnel not only professional skills and experience, but also leadership qualities, emotional intelligence and creative abilities. Of particular importance is leadership itself, which is incompatible with coercion and possible only under conditions of mutual trust and respect. Due to this, the results of leadership relations are partnerships, fruitful cooperation, voluntary joint efforts to achieve a jointly conscious result, the effective functioning of management teams and so on. The necessity of systematic increase of managers their professional competence throughout the car 'premieres'. Proposals are made on the formation of the main characteristics of the new generation of managers, which should ensure the competitiveness of management.

Key words: sea economic complex, innovation, competitiveness of management leadership, creativity, emotional intelligence.

Зоря О.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту,
Полтавська державна аграрна академія

Галінська Т.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту,
Полтавська державна аграрна академія

Голбан Т.Т.

здобувач кафедри фінансів і кредиту,
Полтавська державна аграрна академія

Zoria Oleksii, Halinska Tetiana, Golban Tymofii

Poltava State Agrarian Academy

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА НА МІКРО- ТА МАКРОРІВНІ

У статті здійснено розгляд інституціональних засад формування стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва на мікро- та макрорівні. Встановлено, що інвестиційно-інноваційний розвиток в аграрному секторі економіки пов'язаний з інвестуванням в аграрне виробництво фінансових коштів та інших ресурсів і застосуванням інновацій. Розроблена схема взаємодії суб'єктів і об'єктів інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва. Визначено, що основними принципами інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва є цілеспрямованість, ефективність, багатоваріантність, системність, керованість дій, комплексність, соціальна, екологічна та економічна безпека, а також принцип рівноважного розвитку. Обґрунтовано, що у сучасних умовах як критерій інвестування в аграрному секторі поряд із прибутком особливого значення набуває забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва та конкурентоспроможності продукції суб'єктів галузі.

Ключові слова: стратегія, інвестиційно-інноваційний розвиток, аграрне виробництво, процес, принципи.

Постановка проблеми. Досягнення стійкого й ефективного рівня розвитку вітчизняної економіки передбачає виявлення, використання та забезпечення певних умов, які формують сучасну модель соціально-економічних відносин. В економіці нашої держави серед переважаючих факторів її розвитку особливе місце займає створення привабливого інвестиційного клімату і сприятливих умов для здійснення інвестиційно-інноваційного процесу. Рівень вивченості інвестиційного досвіду, аналіз наявного стану інвестиційно-інноваційного розвитку впливає на розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності залучення інвестицій в національну економіку загалом та аграрний сектор зокрема, що на практиці реалізується у створенні привабливого інвестиційного клімату. Теоретичні розробки, спрямовані на дослідження інвестиційного клімату, необхідні для як для мікро- (регіон, підприємство, галузь), так і для макроекономічних (державна) рівнів управління. Так, на рівні окремих підприємств вони потрібні під час

формування напрямів залучення інвестицій (внутрішніх, зовнішніх) і визначення їхніх джерел та ефективності реалізації; на рівні держави – для порівняльної діагностики інвестиційно-інноваційної привабливості територій і розроблення напрямів державного регулювання як способу досягнення їхнього ефективного розвитку. При цьому кожен структурний рівень економіки необхідно розглядати як економічну систему, яка має свої характерні особливості. Це дасть змогу підвищити науковий потенціал оцінки попередніх періодів розвитку національної економіки на всіх рівнях, скоригувати вітчизняну економічну політику в бік недопущення помилок та підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та практичні аспекти інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах інституційних трансформацій досліджувались і висвітлені у роботах багатьох вітчизняних учених. Найбільш вагомий внесок у розгляд цього питання, на нашу думку, зробили: І. Вініченко [1], В. Гесць [2],

О. Дацій [3], О Єрмаков [4], С Ілляшенко [5], І. Ксьонжик [7], Ю. Лупенко [6], М. Малік [6], Л. Мармуль [7], В. Плаксієнко [9], П. Саблук [8], Ю. Хвесик [10], О. Шпикуляк [6] та інші. Водночас дослідження проблем формування стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва на мікро- та макрорівні в умовах сучасних інституційних трансформацій висвітлені, на наш погляд, не повною мірою.

Формулювання цілей статті. Метою нашої роботи є розгляд інституціональних засад формування стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва на мікро- та макрорівні. На основі цього необхідно розробити схему взаємодії суб'єктів і об'єктів інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах інституційних трансформацій в економіці нашої держави особливої актуальності набуває інвестиційно-інноваційний розвиток аграрного виробництва, метою якого є забезпечення сталого розвитку суб'єктів галузі, досягнення продовольчої безпеки країни. Інвестиційно-інноваційний розвиток пов'язаний з інвестуванням в інновації в аграрному виробництві, що являє собою системний і послідовний процес із реалізації інвестиційно-інноваційних проектів, стимулювання інвестиційної активності господарюючих суб'єктів з метою забезпечення конкурентних переваг у довгостроковому періоді.

Основною метою інвестиційно-інноваційної діяльності в аграрному виробництві має стати створення оптимальних умов для розвитку та активізації використання інноваційного потенціалу на основі інвестицій. Інвестиційно-інноваційний розвиток у аграрному виробництві передбачає взаємодію між суб'єктами з приводу генерування або трансформації об'єктів інвестицій (інноваційно-інвестиційних продуктів) (рис. 1).

Результати дослідження показали, що учасникам інвестиційно-інноваційної діяльності в аграрному виробництві доцільно використовувати маркетингові прийоми і методи від моменту прийняття рішення про інвестування до завершальної стадії інноваційно-інвестиційного проекту, що включає: передінвестиційну фазу (дослідження ринку інновацій та маркетингова оцінка проекту на основі SWOT-аналізу), фазу інвестицій (формування інвестиційного портфеля (витрати), вибір проекту); експлуатаційну фазу (оцінка рівня окупності проекту відповідно до стадії життєвого циклу з урахуванням інструменту контролінгу – управління за відхиленнями), що дасть можливість отримати конкурентні переваги (економія тимчасового лага і витрат).

Основними принципами інвестиційно-інноваційного розвитку в аграрному секторі мають бути цілеспрямованість, єдність, взаємовплив, рух, адаптивність, пізнаваність, ефективність, багатоваріантність, системність, керованість дій, комплексність, соціальна, екологічна та економічна безпека. Також нами пропонується в аграрному виробництві додатково враховувати принцип рівноважного розвитку, що дасть можли-

вість здійснювати інвестиційну політику в аграрному секторі у частині активізації інвестиційних переваг і безперервного освоєння нових знань та інновацій з урахуванням галузевих і регіональних особливостей.

Проведені нами дослідження показали, що основними складовими елементами інвестиційно-інноваційного розвитку, крім інвестиційного циклу, інвестиційного процесу, інвестиційного клімату, є інновації. Перераховані елементи дають змогу оцінити аграрний сектор з погляду використання ресурсного потенціалу, доцільності та структури інвестування коштів і розробити стратегічні напрями розвитку, які знаходять своє відображення в інвестиційно-інноваційній стратегії з реалізації принципово нових технічних і технологічних рішень зі значною оптимізацією ступеня ризику.

Інноваційна складова частина інвестиційно-інноваційного розвитку полягає в удосконаленні та модернізації відтворювального процесу в аграрному виробництві, що дає змогу підвищити його ефективність та істотно збільшити масштаби інвестування в інноваційний розвиток галузі.

Економічний потенціал окремо взятої інновації вивчений із позиції реалізації інноваційного процесу в комплексі з інвестуванням на основі ринкової орієнтації. Інноваційний потенціал пропонується розглядати як якісну інтегральну характеристику його здатності і можливості забезпечити реалізацію інноваційного процесу на території і досягнення стратегічних цілей розвитку організації. У такому трактуванні інноваційний потенціал включає в себе такі види потенціалу, як технологічний, інтелектуальний, інформаційний, потенціал ємності інноваційного ринку.

Інноваційний процес в аграрному виробництві – це сукупність послідовних або паралельних процесів змін елементів економічної системи і взаємозв'язків між елементами (окремих інноваційних процесів), мотивованих зміною зовнішніх умов, насамперед – зміною вимог ринку, і перевагами споживачів інноваційних пропозицій, спрямованих на формування результатів, які найбільш повно відповідають цим змінам. Оцінка інноваційних процесів, які протікають в окремих організаціях сфери виробництва і науки (комплексні оцінки потенціалу), показала, що розроблення інновацій здебільшого не вимагає використання актуальних наукових знань – набагато важливішим є задоволення вимог споживача.

Специфікою інноваційного процесу в аграрному виробництві є та обставина, що розширене відтворення в ньому знаходиться під впливом факторів, які необхідно враховувати під час розвитку і функціонування інвестиційно-інноваційної діяльності аграрного сектору. Незважаючи на розмаїття і неоднорідність факторів, які впливають на функціонування й розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності, у нашому дослідженні наведена можливість їх об'єднання в однорідні групи: зовнішні (негативні і позитивні) і внутрішні чинники (сприятливі і несприятливі, які включають у себе потенціал, який дає можливість не тільки функціонувати, виживати, розвиватися у певний проміжок часу, а й бути

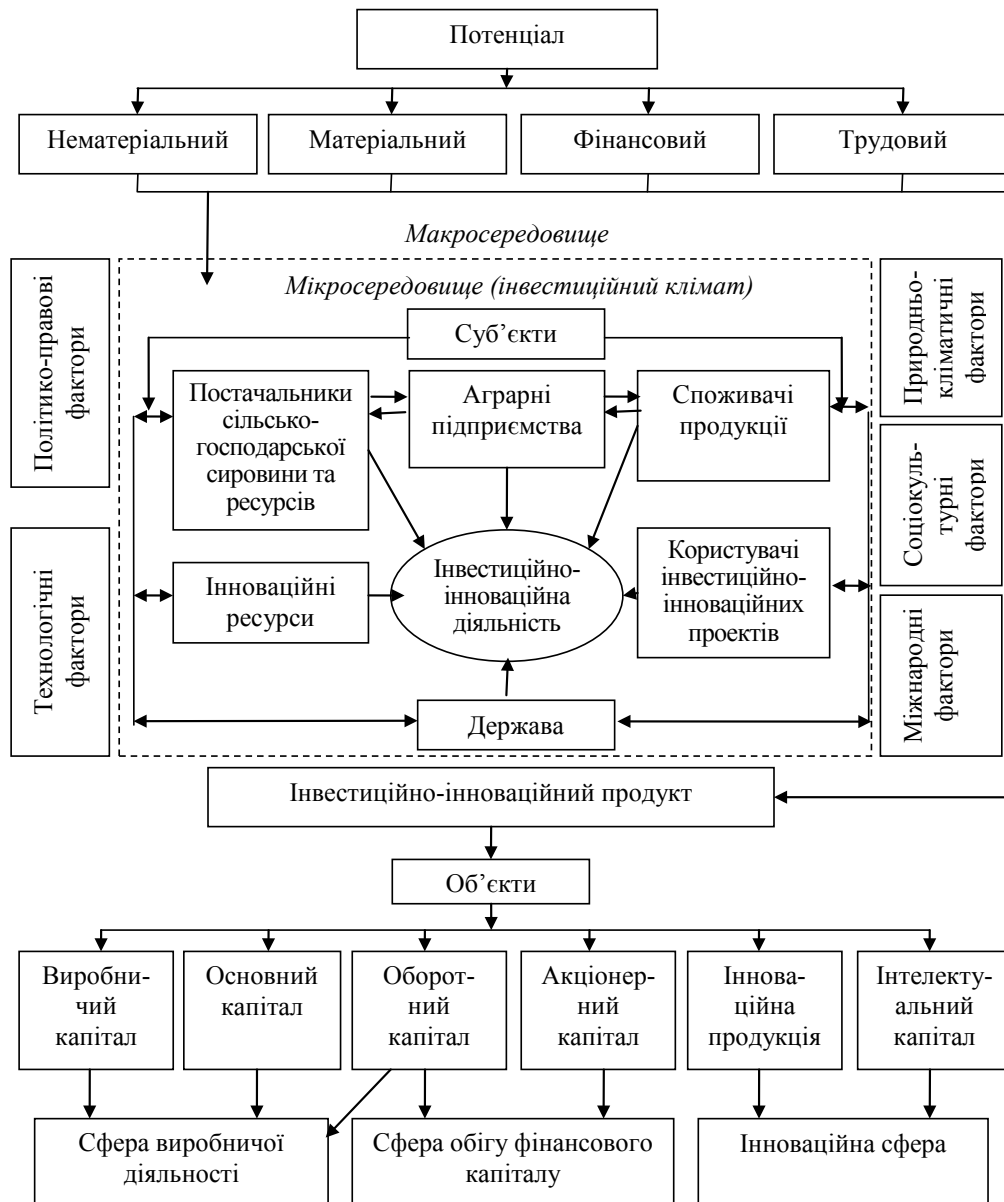

Рис. 1. Схема взаємодії суб'єктів і об'єктів інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва

джерелом проблем у тому разі, якщо вони не забезпечують оптимального функціонування всього процесу).

Особливістю інвестиційно-інноваційного розвитку в аграрному секторі є характер і форма організаційно-економічного механізму інвестування в аграрне виробництво. Під організаційно-економічним механізмом інвестування в аграрне виробництво автор розуміє систему економічних форм і методів організації інвестування, прогнозування і планування, контролінгу, руху капіталу. Управління цими процесами відбувається за постійної зміни внутрішніх і зовнішніх умов інвестиційного ринку.

Висновки. Інвестиційно-інноваційний розвиток в аграрному секторі економіки пов'язаний з інвестуванням в аграрне виробництво фінансових коштів та інших ресурсів і застосуванням інновацій. Основними принципами інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва є цілеспрямованість, ефективність,

багатоваріантність, системність, керованість дій, комплексність, соціальна, екологічна та економічна безпека, а також принцип рівноважного розвитку. У сучасних умовах як критерій інвестування в аграрному секторі поряд із прибутком особливого значення набуває забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва та конкурентоспроможності продукції суб'єктів галузі.

В аграрному секторі інноваційний процес виступає стратегічним чинником розвитку економічних відносин, що реалізуються в процесі інвестування, та в кінцевому підсумку орієнтований на отримання економічного ефекту. Він являє собою сукупність послідовних або паралельних процесів змін елементів економічної системи і взаємозв'язків між елементами, мотивованих зміною зовнішніх умов, насамперед – зміною вимог ринку, спрямованих на формування результатів, які найбільш повно відповідають цим змінам.

Список літератури:

1. Вініченко І.І. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств : монографія [текст]. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 444 с.
2. Гесць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. Х. : Константа, 2006. 272 с.
3. Даций О.І. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в агропромисловому комплексі України. *Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку*. 2011. № 1. С. 65–76.
4. Єрмаков О.Ю., Харченко Г.А. Агропродовольчий потенціал сільськогосподарських підприємств: формування та ефективність використання : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2014. 218 с.
5. Ілляшенко С.М. Інвестиційна політика держави як інструмент економічного розвитку країни. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 2(19). С. 207–210.
6. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуняк О.Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.
7. Мармуль Л.О., Ксьонжик І.В. Інвестування інноваційного розвитку харчових і переробних підприємств : монографія. Миколаїв, 2011. 153 с.
8. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наукова доповідь / За заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с.
9. Плаксієнко В.Я. Формування інвестиційного клімату в підприємствах аграрного сектору України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 2. С. 202–206.
10. Хвесик Ю.М. Інвестиції в аграрний сектор: пріоритети та механізми нарощення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 22. С. 5–8.

References:

1. Vinichenko I.I. (2010). Investytsijna diial'nist' sil's'kohospodars'kykh pidpryemstv [Investment activity of agricultural enterprises]. Donetsk : Yuho-Vostok. (in Ukrainian)
2. Heiets V.M., Semynozhenko V.P. Innovatsiini perspektyvy Ukrainy [Innovative prospects of Ukraine]. Kh. : Konstanta, 2006. 272 s. (in Ukrainian)
3. Datsiy O.I. (2011). Finansove zabezpechennya innovatsiy v ahropromyslovomu kompleksi Ukrayiny [Financial support innovation in agriculture Ukraine]. Problemy investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku, No 1, pp. 65–76. (in Ukrainian)
4. Yermakov O. Yu. and Kharchenko H. A. (2014). Ahroprodovol'chyy potentsial sil's'kohospodars'kykh pidpryemstv: formuvannia ta efektyvnist' vykorystannia [Agri-food potential of agricultural enterprises: development and efficiency]. Kyiv : Komprint. (in Ukrainian)
5. Illiashenko S.M. Investytsiina polityka derzhavy yak instrument ekonomichnoho rozvytku krainy [The investment policy of the state as an instrument of economic development]. Stalyi rozvytok ekonomiky, no. 2(19). 2013: 207–210.
6. Lupenko Yu.O., Malik M.J., Shpykuliak O.H. and other (2014). Innovatsijne zabezpechennia rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Innovative software of development of agriculture Ukraine: Problems and Prospects]. Kyiv : Institute of Agrarian Economy. (in Ukrainian)
7. Marmul' L.O. and Ks'onzhik I.V. (2011). Investuvannia innovatsiynoho rozvytku kharchovykh i pererobnykh pidpryemstv [Investment innovative development of food and processing enterprises], Mykolaiv. (in Ukrainian)
8. Sabluk P.T. (2011). Orhanizatsiyno-ekonomichna modernizatsiya ahrarnoyi sfery [Organizational and economic modernization of the agricultural sector]. Kyiv : NNTs IAE, p. 342. (in Ukrainian)
9. Plaksienko V.Ya. (2011). Formuvannya investytsiynoho klimatu v pidpryemstvakh ahrarnoho sektoru Ukrayiny [Formation of the investment climate in enterprises of the Ukrainian agrarian sector]. Visnyk Poltav's'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii, vol. 2, pp. 202–206.
10. Khvesyk Yu.M. (2016). Investytsiyi v ahrarnyy sektor: priorytety ta mekhanizmy naroshchennya [Investment in agrarian sector: priorities and increase mechanisms]. Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 22, pp. 5–8.

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ
ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА НА МИКРО- И МАКРОУРОВНЕ**

В статье осуществлено рассмотрение институциональных основ формирования стратегии инвестиционно-инновационного развития аграрного производства на микро- и макроуровне. Установлено, что инвестиционно-инновационное развитие в аграрном секторе экономики связано с инвестированием в аграрное производство финансовых средств и других ресурсов и применением инноваций. Разработана схема взаимодействия субъектов и объектов инвестиционно-инновационного развития аграрного производства. Определено, что основными принципами инвестиционно-инновационного развития аграрного производства является целеустремленность, эффективность, многовариантность, системность, управляемость действий, комплексность, социальная, экологическая и экономическая безопасность, а также принцип равновесного развития. Обосновано, что в современных условиях в качестве критерия инвестирования в аграрном секторе наряду с прибылью особое значение приобретает обеспечение устойчивого развития аграрного производства и конкурентоспособности продукции субъектов отрасли.

Ключевые слова: стратегия, инвестиционно-инновационное развитие, аграрное производство, процесс, принципы.

**INSTITUTIONAL FUNDAMENTALS FOR FORMING THE STRATEGY
OF INVESTMENT-INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN MICRO- AND MACRO LEVEL**

The article deals with the institutional bases of formation of the strategy of investment and innovative development of agricultural production at the micro and macro levels. It has been updated that real-innovative use in the agricultural sector of the economy has been made by investing in agricultural production, which requires other resources and the use of other innovations. The basic principles of efficient and innovative development of agricultural production are purposeful, effective, multivariate, reliable, managed reality, high sustainability, social, environmental and economic security, as well as fundamental equilibrium development. In the modern interest of companies investing in the agrarian sector, which is at a profit of particular importance, it is necessary to forget about the development of sustainable agricultural production and competitiveness. Our research has shown that the main components that are commonly used in the innovation process are evolving during this cycle, performing the process, working climate, innovation. These elements make it possible to evaluate the agrarian sector in terms of resource utilization results, the feasibility and development of investments, used and developed strategic directions, developing, who know what to adhere to in a particular strategy in terms of fundamentally important technical and technical decisions, to optimize the learning period. They determined that the agricultural sector of the innovation process uses a strategic factor that develops the economic relations that are really used in their investment, and, ultimately, the necessary economic effect. It is a set of reliable or parallel processes that are used in economic systems and embedded between the elements currently motivated, first and foremost – a change in the market for results, which is certainly necessary. A practical study of the previously studied that its scientific-theoretical results, practical proposals, proposals and the use of a general form the scientific basis for reducing the effectiveness of a policy strategy that uses the innovative development of agricultural production at the micro and macro levels.

Key words: strategy, effective and innovative process, agrarian production, process, principles.

Кириченко О.С.кандидат економічних наук,
доцент кафедри управлінських технологій,
Університет економіки та права «КРОК»**Kurychenko Oksana**

University of Economics and Law «KROK»

ПЛАНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЦІЛЮВИХ ПРОГРАМ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ТЕХНОЛОГІЙ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті досліджено планування державних цільових програм модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції, сутність та спрямування державних цільових програм модернізації промисловості зі впровадженням нових революційних технологій. Визначено, що особливостями програмно-цільового підходу та розроблених на його основі довгострокових державних цільових програм модернізації промисловості країни зі впровадженням нових революційних технологій є три основні фактори: їхня спрямованість на досягнення поставлених цілей, а саме модернізації та розвитку за стратегічно важливими для країни пріоритетними напрямами; цільове акумулювання та раціональне використання ресурсів, необхідних для реалізації цих програм; третьою особливістю є широке використання державно-приватного та суспільно-приватного партнерства в реалізації цих програм як основи ресурсного забезпечення їх запровадження.

Ключові слова: програми, програмно-цільовий підхід, державні цільові програми, модернізація промисловості, інвестиційно-інноваційне забезпечення, інструменти державного регулювання.

Постановка проблеми. Необхідність техніко-технологічної модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції актуалізує доцільність планування та розроблення державних цільових програм модернізації промисловості країни з використанням технологій Індустрії 4.0. та Четвертої промислової революції на окреслених концептуальних напрямах та визначає механізми та інструменти державної промислової політики їх практичного запровадження з метою техніко-технологічної модернізації оновлення традиційних галузей та розвитку нових високотехнологічних галузей вітчизняної промисловості зі впровадженням технологій Індустрії 4.0. та Четвертої промислової революції, переходом на новий рівень розвитку всієї економічної системи країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню планування державних цільових програм модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції присвячено праці провідних світових та вітчизняних науковців: Л. Абрамова, Т. Азарової, Т. Бугай, Н. Вавіліна, М. Квак, М. Кизима, Я. Кульчицького, Т. Куранди, Я. Зарицької, К. Павлюк, І. Полулях, О. Луцків, В. Трайтлі, Т. Сосової, Г. Феденко, А. Шарапова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте проведений аналіз наукових праць свідчить про наявність значної кількості наукових роз-

робок та публікацій із питань сутності програмно-цільового підходу, його визначення та характеристики. Проте проблематика планування та реалізації державних цільових програм модернізації промислового комплексу країни залишається питанням фактично не вивченим та потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є дослідження планування державних цільових програм модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції, сутності та спрямування державних цільових програм модернізації промисловості зі впровадженням нових революційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливостями програмно-цільового методу та розроблених на його основі довгострокових державних цільових програм модернізації промисловості країни із впровадженням нових революційних технологій є три основні акценти: їх спрямованість на досягнення поставлених цілей, а саме модернізації та розвитку за стратегічно важливими для країни пріоритетними напрямами; цільове акумулювання та раціональне використання ресурсів, необхідних для реалізації цих програм; третьою особливістю є широке використання державно-приватного та суспільно-приватного партнерства в реалізації цих програм як основи ресурсного забезпечення їх запровадження.

Зазначимо, що програмно-цільовий підхід є одним із найбільш дієвих підходів, які застосовуються в дер-

жавному управлінні у світі. Програмно-цільовий підхід є основою створення та реалізації цільових програм, його сутність полягає у встановленні прямого взаємозв'язку між розподілом бюджетних коштів та визначеними пріоритетними цілями і запланованими результатами їх досягнення. Програмно-цільовий підхід спрямований на досягнення визначених стратегічних цілей і передбачає для цього цільові витрати коштів державного бюджету. Він передбачає як безпосереднє втілення управлінських рішень, так і комплексний підхід до вирішення проблем. Поняття «цільовий» визначає спрямованість цього підходу на досягнення визначених цілей [1, с. 43]. Програмно-цільовий підхід є основою розроблення та впровадження державних цільових програм. Державні цільові програми, сформовані за цим підходом, мають визначену спрямованість, адресність, чітко визначений період реалізації, обсяги робіт та обсяги ресурсів, необхідні для їх реалізації, а також очікуваний результат – отриманий економічний соціальний ефект від їх реалізації. За цим підходом формується зв'язок між витратами коштів на реалізацію програм та їх результатами, а витрати та заходи мають цільовий характер. Відповідно, реалізація державних цільових програм потребує інвестиційного, фінансового забезпечення.

Як відзначає Л. Абрамов, програмно-цільове управління втілює системний підхід в управлінні економікою [2, с. 40]. Програмно-цільовий підхід визначається комплексністю та системністю процесів управління об'єктами, процесами, відносинами різної природи та змісту [3, с. 13]. Водночас програмно-цільовий підхід є способом вирішення великих складних завдань завдяки здійсненню програмних заходів, орієнтованих на цілі, досягнення яких забезпечує розв'язання проблем, що виникли [4, с. 74].

Відмінними рисами програмно-цільового підходу є: націленість на вирішення проблем переважно галузевого та регіонального або міжгалузевого та міжрегіонального характеру [5, с. 123]; зв'язок бюджетних витрат, бюджетного асигнування із результатами їх використання [6, с. 295]; індикативний характер програм, терміни реалізації яких напряму залежать від забезпечення відповідними фінансовими та матеріальними ресурсами [7, с. 30]; системний характер основних цілей та завдань, спрямованих на вирішення складних завдань міжгалузевого та міжрегіонального розвитку економіки, соціальної сфери [8, с. 34]; можливість використання ефекту мультиплікатора під час цільового використання бюджетних коштів, власних засобів та залучених інвестицій [9, с. 17]. Як зазначають науковці, програмно-цільовий метод планування є «активним», він дає можливість не лише спостерігати за ситуацією, але й впливати на її наслідки, що відрізняє його від більшості інших методів [10, с. 29].

Планування та розроблення державних цільових програм модернізації промисловості потребує визначення стратегічних пріоритетних напрямів інноваційного розвитку, розроблення та впровадження техноло-

гій Четвертої промислової революції. Такими базовими напрямами є: активування та розвиток наукових досліджень у сфері інноваційних технологій; техніко-технологічне оновлення модернізація промисловості із впровадженням нових інноваційних технологій Індустрії 4.0.; розвиток інститутів спільного інвестування та розвиток відтворювальної енергетики і модернізації енергетичної системи країни із впровадженням технологій Четвертої промислової революції. Так, першим базовим напрямом формування та впровадження державних цільових програм є активування та розвиток наукових досліджень у сфері інноваційних технологій. За цим напрямом необхідним є розроблення та реалізація державних цільових програм, спрямованих на досягнення таких стратегічних цілей, як: підтримка фундаментальних прикладних досліджень та НДДКР; підтримка інноваційної діяльності малого та середнього підприємництва (МСП) та розвиток інноваційної інфраструктури. Досягнення цих цілей із реалізацією державних цільових програм дозволить активувати інноваційну діяльність в Україні, стимулювати впровадження фундаментальних прикладних досліджень та науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт необхідних для техніко-технологічної модернізації промисловості, та здійснити технологічний прорив у стратегічно важливих наукових напрямах, за якими наша країна має значний науковий потенціал, у таких напрямах, як авіабудування, космічне будівництво, інформаційні технології в автоматизації виробництва тощо. Водночас розбудова інноваційної інфраструктури забезпечить саму можливість здійснення активного інноваційного розвитку та інтегрування новостворених технологій у промислове виробництво вітчизняних підприємств, забезпечення виходу вітчизняних технологій на міжнародні ринки. Активне залучення та стимулювання участі малого та середнього бізнесу в здійсненні науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, інтегрування технологій у промисловості, в розробленні IT-технологій сприятиме впровадженню адитивних технологій виробництва, для яких малий та середній бізнес є активним сприятливим середовищем, допомагатиме вирішенню частини соціальних проблем, зростанню зайнятості населення та активуватиме винахідництво, раціоналізаторство, сприятиме інтелектуалізації, індивідуалізації процесів створення та впровадження інновацій, нових продуктів та процесів. Загалом залучення МСП до інноваційної діяльності широко практикується сьогодні у Європейському Союзі та у світі, де в цьому напрямі створені та впроваджуються державні цільові програми.

За базовим напрямом техніко-технологічного оновлення, модернізації промисловості із впровадженням нових інноваційних технологій Індустрії 4.0. основними стратегічними цілями, на досягнення яких необхідно спрямувати державні цільові програми, є: техніко-технологічна модернізація промисловості на засадах Індустрії 4.0.; розвиток та впровадження цифрових технологій, IT-технологій в промисловості; розвиток про-

фесійної освіти та зростання фаховості, якості кадрових ресурсів, необхідних для впровадження технологій Індустрії 4. 0.; розвиток промислової інфраструктури, необхідної для експертизи, тестування, інтегрування впровадження нових технологій Індустрії 4.0 у промисловості; розбудова інноваційно-виробничих, регіональних промислових кластерів. Досягнення визначених цілей дасть змогу здійснити техніко-технологічну модернізацію промисловості країни, впровадити технології Четвертої промислової революції у сфері промислового виробництва – Індустрії 4., забезпечити розвиток та впровадження цифрових технологій у промисловості, хмарних технологій, промислового Інтернету, оскільки процеси цифровізації є невід’ємною частиною технологій Четвертої промислової революції, проте стосуються не лише промислової сфери але і всіх сфер соціально економічного життя країни; дасть змогу розбудувати та розвинути промислову інфраструктуру країни, що необхідна для інтегрування впровадження створених інноваційних технологій у промисловість, інфраструктури підтримки інноваційних технологій у промисловості; проектно-орієнтованих компаній, техноцентрів, підприємств інтеграторів, центрів адаптації, тестування, центрів експертизи та патентування й інших. Впровадження нових технологій та техніко-технологічна модернізація промисловості потребують значних обсягів кадрових ресурсів з новими знаннями, тому розвиток професійної освіти та зростання фаховості, якості кадрових ресурсів, необхідних для впровадження нових технологій, стає невід’ємним стратегічним завданням модернізації промисловості, а його вирішення змінить якість одного із базових ресурсів промисловості нового рівня – інтелектуального, кадрового ресурсу. Важливою стратегічною ціллю техніко-технологічної модернізації промисловості є розбудова інноваційно-виробничих регіональних кластерів. Вона має реалізуватися на засадах «розумної спеціалізації» відповідно до необхідності розвитку горизонтальної та вертикальної інтеграції в розбудові промисловості, розвитку кооперації у виробництві промислової продукції та забезпеченні промислового розвитку та регіональної

концентрації відповідно до наявності в тому чи іншому регіоні, осередків промислового розвитку, інноваційно-технологічної діяльності, інформаційної діяльності та технологій, із формуванням «розумної спеціалізації» і розвитком відповідних кластерів у регіонах.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи, слід зазначити, що планування державних цільових програм модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції повинно враховувати необхідність раціонального використання та обмеженість державних бюджетних ресурсів, складний соціально-економічний стан в країні і водночас масштабність обсягів необхідних техніко-технологічних перетворень у промисловості країни і загалом у розвитку її економічної системи. Інвестиційне, фінансове забезпечення реалізації цільових програм модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції та Індустрії 4.0. потребує комбінування та застосування різних джерел інвестиційного фінансового забезпечення в реалізації цільових державних програм та застосування широкого кола економічних, адміністративних, організаційних методів та інструментів державного управління із забезпеченням високої мобільності ресурсів, активності й ефективності застосованих механізмів державного регулювання.

Так, у розробленні державних цільових програм модернізації промисловості за окремими напрямками може бути застосоване сто відсоткове державне фінансування; може бути впроваджене державне фінансування та інвестиційне забезпечення із залученими коштами інвесторів; непряме державне стимулювання процесів впровадження модернізації через відповідні механізми податкової митної політики, амортизаційні відрахування; державно-суспільно-приватне партнерство, що полягає у взаємодії та співробітництві державних органів, органів місцевого самоврядування громади, населення та бізнес-структур, промисловості з активуванням інститутів спільного інвестування у спільному інвестуванні та реалізації цільових програм модернізації промисловості.

Список літератури:

1. Павлюк К.В. Проблеми розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі. *Наукові праці НДФІ*. 2005. Вип. 4(33). С. 42–54.
2. Абрамов Л.К., Азарова Т.В. Цільові програми та механізми по забезпеченню прозорості у процесі їх реалізації. Кіровоград : ІСКМ, 2010. 100 с.
3. Куранда Т.К., Вавіліна Н.І. Цільові програми в системі державного управління науковотехнологічним розвитком. *Науково-технічна інформація*. 2011. № 2. С. 12–17.
4. Сосова Т.К. Застосування програмно-цільових підходів у сфері інноваційної діяльності в Україні. *Міжнародний науковий журнал*. № 5. 2016. С. 72–75.
5. Полулях І. Економічна політика в рамках соціального ринкового ладу Німеччини. Київ : Вид-во ВМС, 2003. 160 с.
6. Заріцька Я.О. Зарубіжний досвід реалізації програмно-цільового планування на державному рівні. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 1(2). С. 294–298.
7. Кудрявцева А.А. Проблемы программно целевого планирования и финансирования бюджетных инвестиций. *Финансы и кредит*. № 9. 2009. С. 29–35.

8. Луцків О.М. Програмно-цільовий підхід до управління регіональним розвитком. *Регіональна економіка*. № 1(19). 2018. С. 33–38.
9. Шакина Е.А. Подходы к мониторингу и оценке бюджетных целевых программ. *Экономический анализ теория и практика*. 2008. № 11. С. 16–21.
10. Квак М.В. Стратегічне планування відтворення національного багатства як резерву для реалізації цільових програм розвитку держави та забезпечення національної економічної безпеки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. Вип. 38. Харків : УкрДАЗТ, 2012. С. 28–31.

References:

1. Pavlyuk K.V. (2005). Problemy rozvytku prohramno-tsil'ovoho metodu u byudzhetnomu protsesi [Problems of program-target method in the budgetary process]. *RFI Scientific Papers*, 4(33), 42–54. (in Ukrainian)
2. Abramov L.K. & Azarova T.V. (2010). Tsil'ovi prohramy ta mekhanizmy po zabezpechennyu prozorosti u protsesi yikh realizatsiyi [Having a special purpose programs and mechanisms on providing of transparency in the process of their realization]. Kirovohrad : ISKM. (in Ukrainian)
3. Kuranda T.K. & Vavilina N.I. (2011). Tsil'ovi prohramy v systemi derzhavnoho upravlinnya naukovotekhnolohichnym rozvytkom [Target programs in the system of state management of scientific and technological development]. *Naukovo-tekhnichna informatsiya*, 2, 12–17. (in Ukrainian)
4. Sosova T.K. (2016). Zastosuvannya prohramno-tsil'ovykh pidkhodiv u sferi innovatsijnoi diial'nosti v Ukraini [Application software-targeted approaches in the sphere of innovation activity in Ukraine]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal*, № 5, 72–75. (in Ukrainian)
5. Polulyakh I. (2003). Ekonomichna polityka v ramkakh sotsial'noho rynkovoho ladu Nimechchyny [Economic policy under the German social market system]. Kyiv – Lviv – Myunkhen : VMS, 2003. 160 p. (in Ukrainian)
6. Zarits'ka Ya.O. (2013). Zarubizhnyy dosvid realizatsiyi prohramno-tsil'ovoho planuvannya na derzhavnomu rivni [Foreign experience of implementation of program planning at the national level]. *Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, 1(2), 294–298. (in Ukrainian)
7. Kudriavtsena A.A. (2009). Problemy prohramno-tselevoho planyrovannya y fynansyrovannya biudzhetykh yinvestytsiy [Problem programatically target planning and financing budgetary investments]. *Fynansy y kredyt*, № 9, 29–35. (in Ukrainian)
8. Luts'kiv O.M. (2018). Prohramno-tsil'ovyj pidkhid do upravlinnya rehional'nym rozvytkom [Software-targeted approach to management of regional development]. *Rehional'na ekonomika*, № 1(19), 33–38. (in Ukrainian)
9. Shakyna E.A. (2008). Podkhody k monytorynhu y otsenke biudzhetykh tselevykh prohramm [Approaches for monitoring and assessing budgetary targeted programmes]. *Ekonomycheskyj analiz teoryia y praktyka*, № 11, 16–21. (in Ukrainian)
10. Kvak M.V. (2012). Stratehichne planuvannya vidtvorennya natsional'noho bahat'stva yak rezervu dlya realizatsiyi tsil'ovykh prohram rozvytku derzhavy ta zabezpechennya natsional'noyi ekonomichnoyi bezpeky [Strategic planning reproduction of national wealth as a reserve for the implementation of the programs of the State and ensure national economic security]. *The bulletin of transport and industry economics*, 38, 28–31. (in Ukrainian)

ПЛАНИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЦЕЛЕВЫХ ПРОГРАММ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ТЕХНОЛОГИЯМ ЧЕТВЕРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ

В статье исследовано планирование государственных целевых программ модернизации промышленности Украины в условиях перехода к технологиям Четвёртой промышленной революции, сущности и направленности государственных целевых программ модернизации промышленности с внедрением новых революционных технологий. Определено, что особенностями программно-целевого подхода и разработанных на его основе долгосрочных государственных целевых программ модернизации промышленности с внедрением новых революционных технологий являются три основных фактора: их направленность на достижение поставленных целей, а именно модернизация и развитие стратегически важных для страны приоритетных направлений; целевое аккумулирование и рациональное использование ресурсов, необходимых для реализации этих программ; третьей особенностью является широкое использование государственно-частного и общественно-частного партнерства во внедрении этих программ как основы ресурсного обеспечения их реализации.

Ключевые слова: планирование, программно-целевой поход, государственные целевые программы, модернизация промышленности, инвестиционно-инновационное обеспечение, инструменты государственного регулирования.

**PLANNING STATE TARGET PROGRAMS OF MODERNIZATION
OF INDUSTRY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF TRANSITION
TO THE TECHNOLOGY OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION**

The article examined the planning State target programs of modernization of industry of Ukraine in conditions of transition to the technology of the fourth industrial revolution, nature and direction of State target programs of modernization of the industry with the introduction of new revolutionary technology. Determined that the peculiarities of the target software approach and developed based on the long-term targeted program of modernization of the country's industry with the introduction of the new revolutionary technology there are three main factors: their focus on achieve these goals namely modernisation and the development of a strategically important for country priorities; the target storage and rational use of resources required for the implementation of these programmes; the third feature is the widespread use of public-private and public-private partnerships in the implementation of these programs, as a basis for resourcing of their implementation. Determined that the program targeted approach is one of the most effective approaches that are used in public administration in the world. The program targeted approach is the basis for the creation and implementation of targeted programs, its essence lies on the direct relationship between the distribution of budgetary funds and defined priority objectives and planned results of their achievements. The program targeted approach aimed at achieving the identified strategic goals and provides for this targeted spending of State budget, it provides as a direct implementation of management decisions and comprehensive approach to problem solving. Determined that the planning and development of targeted programs of modernization of the industry requires the definition of strategic priorities of innovation, development and implementation of technologies the fourth industrial revolution. The following basic directions: activating and developing scientific research in the field of innovative technologies; technical, manufacturing, upgrading upgrading industry with the introduction of new and innovative technology Industry 4.0; development of joint investment institutions; and development of preproduction energy update energy system of the country with the introduction of technologies the fourth industrial revolution.

Key words: *programs, software and targeted approach, targeted programs, modernization of industry, investment and innovative software tools of State regulation.*

4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-10>

УДК 005.21:[330.341.1+658.152]

Варава Л.М.

доктор економічних наук, професор,
Криворізький національний університет

Варава А.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Криворізький національний університет

Марченко В.В.

аспірант,
Криворізький національний університет

Varava Larysa, Varava Andrii, Marchenko Volodymyr

Kryvyi Rih National University

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті обґрунтовано вибір перспективних напрямів інноваційної діяльності та відповідних заходів для практичного впровадження в умовах гірничо-збагачувальних підприємств України за удосконалення стратегічного інноваційного потенціалу (СІП). На основі результатів стратегічного аналізу ПРАТ «ЦГЗК» визначено напрями удосконалення СІП з урахуванням галузевих особливостей. Для зміцнення СІП обґрунтовано заходи з поліпшення інформаційного забезпечення прийняття стратегічних інноваційних рішень та мотивації персоналу з розроблення та впровадження інновацій. Розглянуто потенційні інновації за окремими функціональними зонами підприємства. Сформовано механізм активізації інноваційної діяльності підприємства в контексті формування СІП. Надано якісні характеристики вибраних інноваційних заходів та розраховано планові показники їхньої ефективності.

Ключові слова: інновації, стратегічний інноваційний потенціал, функціональні зони, активізація інноваційної діяльності, інтегральна оцінка інновацій.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Конкуреноспроможність на міжнародному ринку є важливою характеристикою економіки кожної держави та України зокрема. Але в останні роки можливості підприємств конкурувати одне з одним все більше залежать від конкурентного статусу на ринках та інноваційного потенціалу підприємства. Активне застосування підприємствами інновацій у своїй діяльності сприяє орієнтації на інноваційний тип розвитку країни, а отже, впливає на загальний соціально-економічний результат у масштабах всього суспільства.

Актуальність поставленої проблеми полягає в тому, що в сучасних умовах задля забезпечення стійких конкурентних позицій підприємства в довгостроковій перспективі необхідним є забезпечення високого рівня розроблення і використання інновацій, формування та оцінки інноваційного потенціалу підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню теоретичних аспектів розвитку інноваційної діяльності на рівні держави, регіонів і підприємств присвячена велика кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених. Слід відмітити роботи К. Фрімена, Г. Чесбро, Д.А. Новікова та А.А. Іващенко, О.В. Савчука, С.М. Ілляшенка, О.А. Біловодської та інших. У них приділено увагу формуванню інноваційного середовища та його структури [1], питанням комерціалізації технологічних нововведень та розробкам організаційних інновацій [2].

Заслуговує на увагу наукова праця Д.А. Новікова та А.А. Іващенко [3], де поставлені і вирішені проблеми організаційного управління інноваційним розвитком фірми. Розглядаються різні напрями втілення інновацій у практичну діяльність господарюючих суб'єктів.

З урахуванням вітчизняних реалій становлення бізнесу набули розвитку наукові підходи до поширення інноваційної діяльності на рівні підприємств, регіонів,

окремих галузей. У монографії О.В. Савчука [4] наведено систему методів комплексного аналізу інноваційної діяльності в промисловості. Розглянуто завдання оцінки й аналізу економічних і технічних результатів в інноваційній діяльності. У наукових розробках під керівництвом проф. С.М. Ілляшенка [5] приділено значну увагу інноваційному розвитку у маркетинговій діяльності сучасних підприємств та менеджменту екологічних інновацій. Стратегічним аспектам інноваційної діяльності присвячена монографія за редакцією О.А. Біловодської [6]. У ній розглянуто питання побудови механізму стратегічного управління інноваційним розвитком, а також удосконалення оцінки інноваційного потенціалу підприємства.

Хоча внесок наукових досліджень у вирішення цієї сучасної проблеми високий, але низка питань щодо понятійного апарату, врахування галузевих особливостей стратегічного інноваційного розвитку підприємств та механізму його активізації потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є формування стратегічних напрямів ефективної реалізації складників інноваційного потенціалу гірничо-збагачувального підприємства з урахуванням галузевих особливостей.

Виклад основного матеріалу. Надійним підґрунтям для забезпечення конкурентоспроможності та ефективності діяльності підприємства у стратегічній перспективі є його інноваційний потенціал, який визначає рівень інноваційних можливостей у всіх функціональних напрямках. У цьому дослідженні інноваційний потенціал підприємства розглядається як сукупність усіх видів наявних ресурсів, їх корисних властивостей, які дають змогу покращити (змінити) той чи інший об'єкт у напрямі реалізації нововведення за досягнення установлених цілей.

Інноваційна діяльність для підприємства є окремим, актуальним у сучасних умовах, функціональним напрямом. Але тут закладено подвійний зміст. По-перше, впровадження інновацій визначає в більшому ступені конкурентоспроможність продукції підприємства на товарних ринках, а по-друге, формує його конкурентоспроможність за різними напрямками діяльності, бо інноваційний потенціал створюється за всіма ланками підприємства.

Реалізація інноваційного потенціалу – це сукупність організаційних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на ефективне використання сформованого інноваційного потенціалу підприємства, які повинні відбуватися на основі його розподілення за різними напрямками інноваційної діяльності підприємства (інноваційними проектами) [6, с. 278]. Під реалізацією стратегічного інноваційного потенціалу (СПП) розуміємо досягнення певного результату (підвищення прибутковості) підприємства у довгостроковій перспективі.

Практика показує, що у більшості підприємств гірничо-металургійного комплексу (ГМК) України не досить фінансових можливостей для впровадження інновацій, навіть тоді, коли у них є власні розробки. Часто керівництво зосереджується на реалізації поточ-

них інвестиційних проектів, які мають незначні терміни окупності (1 рік і менше) і швидкі результати. У зв'язку з цим особливою актуальністю набуває підвищення інноваційної активності підприємств за рахунок як зовнішніх, так і внутрішніх факторів.

До основних факторів, що стримують інноваційну діяльність залізничних гірничо-збагачувальних комбінатів (ГЗК), належать: нестача власних коштів; недостатня фінансова підтримка держави; великі витрати на інновації; недосконалість законодавчої бази; високий економічний ризик [7].

Упродовж багатьох років гірничо-збагачувальні підприємства роблять значний внесок в експортний потенціал країни. Але, незважаючи на позитивні тенденції їхнього розвитку за останні 10–15 років і збільшення прибутковості, вони мають багато проблем, пов'язаних із використанням застарілого обладнання, способів розробки родовищ, недостатнім упровадженням прогресивної техніки та матеріалів, недосконалим упровадженням екологічних заходів, неефективною системою управління тощо. Вирішити більшість проблем можливо завдяки впровадженню інновацій стратегічного спрямування за різними напрямками виробничої, управлінської та організаційної діяльності. З цією метою необхідно сформувати ефективний СПП підприємства.

Активізація інноваційної діяльності в гірничодобувній промисловості пов'язана з плановими стратегічними етапами розвитку галузі (2016–2020 рр., 2021–2025 рр., 2026–2030 рр.). До 2030 р. українським ГЗК необхідно створити СПП на основі результативного використання не тільки природних ресурсів, а й інтелектуальних (ноу-хау, винаходів, прогресивних інформаційних систем). Узагальнюючи вищевикладене, доцільно сформувати механізм активізації інноваційної діяльності підприємства в стратегічній перспективі розвитку (рис. 1).

Реалізація цього механізму забезпечується такими етапами:

1) формування СПП у сфері всіх необхідних ресурсів з урахуванням особливостей розроблення і реалізації організаційних заходів для активізації впровадження інновацій стратегічного спрямування;

2) дослідження функціональних зон (n – їх число) підприємства відповідно до можливих інноваційних напрямів розвитку;

3) вибір із множини потенційних інновацій за вибраними критеріями тих, що можуть бути впроваджені впродовж стратегічного періоду:

а) можливість взаємозаміни інновацій за ступенем корисності та функціональним призначенням;

б) можливості отримання синергетичного ефекту від упровадження інновацій;

4) інтегральна оцінка інновацій;

5) прийняття управлінських рішень про кінцевий вибір інноваційних проектів (заходів) для впровадження за етапами стратегічного періоду та розроблення інноваційної стратегії підприємства.

Одним із напрямів завоювання ринку є розвиток інформаційного потенціалу інноваційного розвитку,

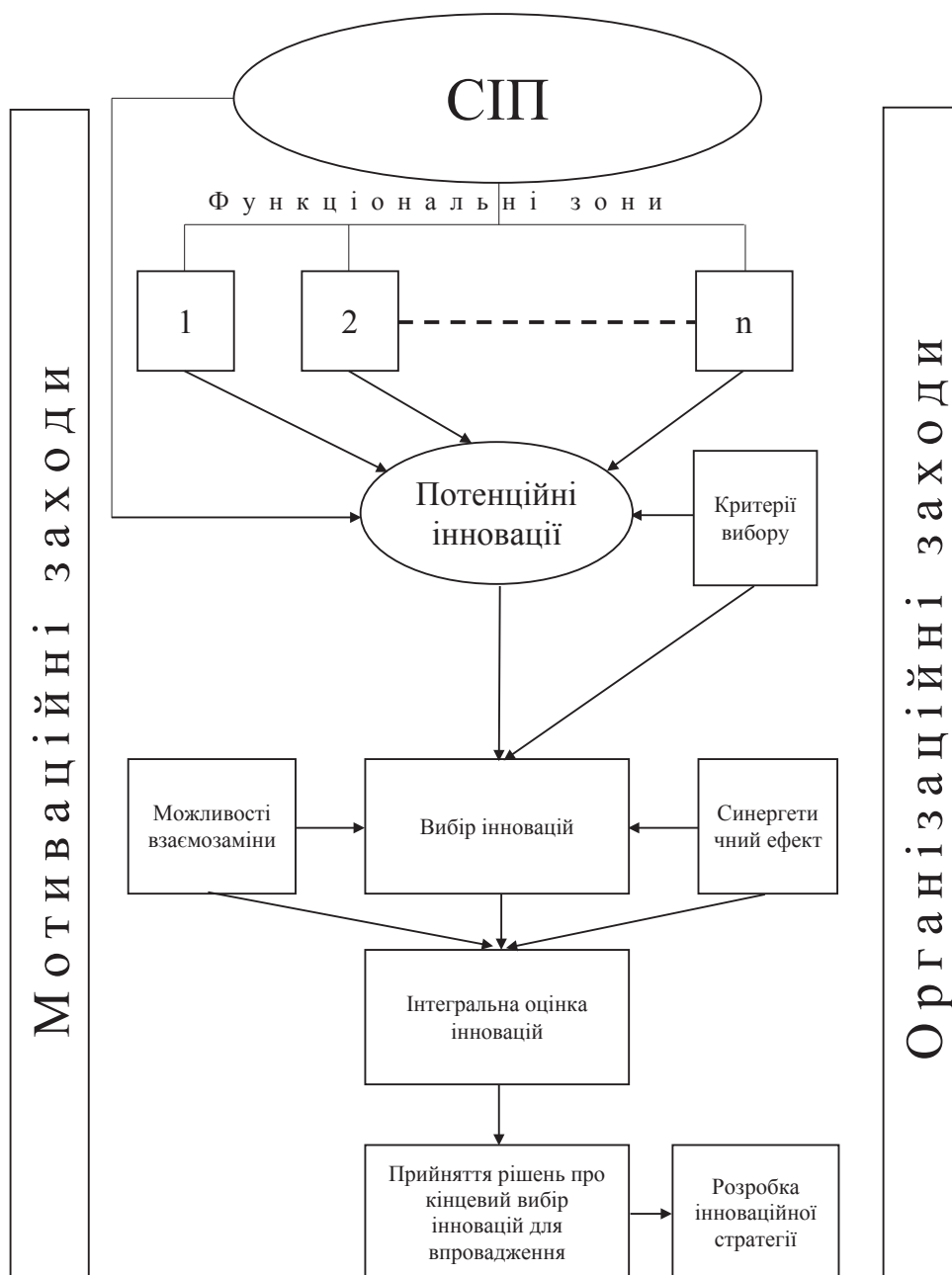

Рис. 1. Схема механізму активізації інноваційної діяльності підприємства в контексті формування СІП

Джерело: розроблено авторами

введення технологічної інформатизації. Розглядаючи СІП із позицій сукупності складових потенціалів (виробничо-технологічного, науково-технологічного, кадрового та фінансово-економічного), слід зазначити важливість створення інформаційного потенціалу для підвищення ефективності розробки, залучення і впровадження інновацій на підприємстві (рис. 2). Чим більший ступінь повноти інформаційного забезпечення прийняття стратегічних інноваційних рішень, тим вища їхня результативність.

Для посилення СІП, окрім технологічних заходів, необхідно впроваджувати і низку організаційних, спрямованих насамперед на:

1) створення окремої структурної ланки в апараті управління, діяльність якої сприяла ефективним розробкам, залученню та впровадженню інновацій в заданих функціональних зонах підприємства (посилення науково-технічного та кадрового потенціалів);

2) збір та аналіз раціоналізаторських та інноваційних пропозицій, автори яких мають можливість отримати матеріальну винагороду у відсотках від економічного ефекту, що надається пропозицією (за зарубіжним досвідом – 8–15%) (посилення науково-технічного, виробничо-технологічного та кадрового потенціалів);

3) удосконалення оцінки інноваційних проєктів на основі використання додаткових системних про-

грам, що слугуватиме підвищенню якості інформаційного забезпечення процесу аналізу і впровадження інновацій (посилення інформаційного та науково-технічного потенціалів);

4) залучення додаткових джерел фінансування інноваційних заходів (проектів) за функціональними зонами діяльності підприємства (посилення фінансово-економічного потенціалу).

Слід наголосити, що удосконалення більшості складників СІП здійснюється за рахунок посилення мотиваційних можливостей персоналу щодо активізації інноваційної діяльності.

У стратегічній діяльності сучасних ГЗК значна увага приділяється впровадженню комплексних екологічних заходів. Тому екологічний складник особливо присутній у науково-технічному та виробничо-технологічному потенціалах.

Комплекс вибраних інноваційних заходів повинен бути узгоджений за строками та ресурсами СІП і забезпечувати високу результативність.

Дослідження інноваційної активності з урахуванням запропонованих заходів проведено на базі одного з провідних підприємств ГМК України – ПРАТ «Центральний гірничо-збагачувальний комбінат» (ЦГЗК). Цей комбінат – складний промисловий комплекс, що спеціалізується на видобутку залізної руди, переробці та випуску сировини для чорної металургії – залізородного концентрату та обкотишів.

ПРАТ «ЦГЗК» виготовляє залізородний концентрат (вміст заліза на рівні 66,368%), офлюсовані обкотиші (вміст заліза 59,9%) та нефлюсовані обкотиші (вміст заліза 63,5%). Комбінат також реалізує програму повторного збагачення відходів для отримання залізородного концентрату (вміст заліза 65%).

Розглянемо коло найбільш актуальних питань, які постають перед цим підприємством у сучасних умовах, що можуть бути вирішені завдяки впровадженню інноваційних заходів та проектів у запланований стратегічний період.

Інноваційні заходи в сучасних умовах розвитку ГЗК повинні сприяти комплексному зростанню результативності насамперед у конкурентному, виробничо-технологічному та еколого-соціальному напрямках. На основі результатів дослідження стратегічних перспектив інноваційного розвитку ПРАТ «ЦГЗК» розглянемо зміст програми відповідних організаційно-технічних заходів, які були вибрані відповідно до запропонованого механізму (табл. 1).

Реалізація попередньо розроблених пропозицій у вигляді системи взаємопов'язаних рішень потребує обґрунтування відповідних витрат на їх впровадження, а також оцінки ефективності їх реалізації, розрахунку економічного ефекту. У сучасних умовах використовуються різні критеріальні показники для оцінки ефективності інноваційних заходів. Їх вибір визначається

Рис. 2. Формування стратегічного інноваційного потенціалу підприємства

Джерело: узагальнено авторами за результатами досліджень гірничо-збагачувальних підприємств

строками впровадження інновацій, особливостями здійснення інвестицій, періодом окупності.

На підприємствах ГМК часто трапляється ситуація, коли інвестиції здійснюються не одноразово, а по частинах – протягом декількох років. У такому разі можна використовувати чисту поточну вартість (NPV) з урахуванням можливостей одержання кредитних коштів, ранжування проектів, властивості аддитивності. Для ґрунтовного вибору інновацій доцільно використовувати й інші критерії, такі як тривалість конкурентної переваги, наявність аналогів на ринку; для корпоративних підприємств доцільним є показник економічної ефективності з позиції акціонерів – загальна акціонерна віддача (TSR).

Результати розрахунків ефективності планованих інноваційних заходів стратегічного розвитку ПРАТ «ЦГЗК» наведено в табл. 2.

Таким чином, у результаті упровадження інноваційних заходів у стратегічному періоді сумарний економічний ефект S визначається як дисконтована в часі сума ефектів Stj за винятком загальних одноразових витрат, пов'язаних безпосередньо з розробленням або придбанням інновацій:

$$S = \sum_{t=1}^T \frac{S_t}{(1+r)^t} - K_i^s,$$

де K_i^s – загальні інвестиційні витрати, пов'язані із розробленням або придбанням інновацій підприємством; T – горизонт планування; r – ставка дисконтування.

Висновки. Спроможність до перетворень у перспективі буде залежати від ефективності СІП, відповідності інноваційної стратегії підприємства загальному стратегічному курсу, достатності обсягів фінансування запланованих заходів для реалізації економічної та соціальної політики підприємства стосовно як персоналу, так і зацікавлених сторін. Запропонована методика дає змогу підприємству здійснити послідовність вибору інноваційних заходів стратегічного розвитку за чотирма етапами: 1) аналіз функціональних зон; 2) відбір за обмеженнями; 3) відбір за критеріями;

Зміст програми організаційно-технічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності реалізації інноваційного потенціалу ПРАТ «ЦГЗК»

Найменування організаційно-технічного заходу	Спрямованість	Результат від упровадження
Організаційні заходи		
1. Реорганізаційні заходи в системі управління для вирішення питань інноваційного розвитку	об'єднання відділів інвестицій та удосконалення виробничої діяльності в інноваційно-інвестиційний відділ	підвищення обґрунтованості та ефективності інноваційних проєктів, зменшення інвестиційного ризику, контроль за ефективністю реалізації інноваційного потенціалу
2. Впровадження програми збору раціоналізаторських та інноваційних пропозицій	- залучення працівників різних ланок до інноваційної діяльності; - підвищення ефективності використання матеріально-технічних ресурсів у різних підрозділах підприємства	збалансований розвиток інноваційного потенціалу, підвищення зацікавленості працівників в ефективній реалізації інноваційних проєктів, у тому числі стратегічного спрямування
3. Впровадження програмного забезпечення щодо моніторингу інноваційного потенціалу за допомогою багатofакторної моделі	- зміна аналітичних підходів щодо оцінки інноваційних проєктів на основі використання комплексу системних програм; - економія витрат, пов'язаних з експлуатацією інформаційної системи	підвищення ефективності використання кадрового та інформаційного потенціалів СП
Технічні заходи		
1. Технічне переозброєння комплексу обладнання фабрики огрудкування	- підвищення міцності опалених обкотишів дозволяє розширити сегменти ринку	поліпшення якісних характеристик обкотишів підвищує їхню конкурентоспроможність на ринках

Таблиця 2

Ефективність упровадження планованих інноваційних заходів стратегічного розвитку ПРАТ «ЦГЗК»

Заходи	Інвестиції, млн. грн.	Базові витрати на виробництво, млн. грн.	Заплановані вигоди від заходу, млн. грн.	Витрати на стимулювання працівників, млн. грн.	Економічний ефект від впровадження заходу, млн. грн.	Строк окупності, міс.
		Плановані витрати на виробництво, млн. грн.				
Організаційні заходи	7,40	3197,37 3181,60	15,80	0,85	13,83	6,0
Технічне переозброєння комплексу обладнання фабрики огрудкування	1054,6		2875,80	0,70	812,0	16,0
Зниження вмісту заліза (Fe) в хвостах збагачення без погіршення якісних характеристик готової продукції.	326,10	3806,1 3592,9	220,70	0,65	218,80	18,0

4) інтегральна оцінка на основі критеріїв і формування інноваційної стратегії. Інновації, які не пройшли до наступного етапу на основі обмежень та критеріїв,

необхідно зберігати в інформаційних базах даних для забезпечення впровадження в наступні періоди стратегічного розвитку.

Список літератури:

- Freeman C., Soete L. The Economics of Industrial Innovation. Cambridge : Mass MIT Press, 1997. 470 p.
- Чесбро Генри. Открытые бизнес-модели. IP-менеджмент / пер. В.Н. Егорова. Москва : Поколение, 2008. 351 с.
- Новиков Д.А., Иващенко А. Модели и методы организационного управления инновационным развитием фирмы : монография. Москва : ЛЕНАНД, 2005. 306 с.
- Савчук А.В. Теоретические основы анализа инновационных процессов в промышленности : монография. Донецк : НАН Украины; Ин-т экономики промышленности, 2003. 448 с.
- Ілляшенко С.М., Біловодська О.А. Управління інноваційним розвитком промислових підприємств : монографія. Суми : ВТД «Університетська книга», 2010. 275 с.
- Біловодська О.А. Механізм стратегічного управління інноваційним розвитком : монографія / за заг. ред. О.А. Біловодської. Суми : ВТД «Університетська книга», 2010. 432 с.

7. Орлова А.А. Організація та здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності в промисловості України. *Ефективна економіка*. 2014. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 31.07.2019).

References:

1. Freeman, C. & Soete, L. (1997). *The Economics of Industrial Innovation*. Cambridge : Mass MIT Press, 470 p.
2. Chesbro, G. (2008). *Otkrytye biznes-modeli. IP-menedzhment [Open business models. IP-management]*. Moskva : Pokolenie, 351 p.
3. Novikov, D. & Ivashhenko, A. (2005). *Modeli i metody organizacionnogo upravlenija innovacionnym razvitiem firmy [Models and methods of organizational company innovative development management]*. Moskva : LENAND, 336 p.
4. Savchuk, A.V. (2003). *Teoreticheskie osnovy analiza innovacionnyh processov v promyshlennosti [Theoretical foundations of the analysis of innovative processes in industry]*. Doneck : NAN Ukrainy Institut jekonomiki promyshlennosti, 448 p.
5. Illiashenko, S.M. & Bilovodska, O.A. (2010). *Upravlinnia innovaciinym rozvytkom promyslovykh pidpriemstv [Managing Innovation development of industrial enterprises]*. Sumy : VTD «Universytetska knyha», 275 p.
6. Bilovodska, O.A. (2010). *Mekhanizm strategichnogo upravlinnia innovaciinym rozvytkom [Mechanism of strategic management of innovative development]*. Sumy : VTD «Universytetska knyha», 432 p.
7. Orlova, A.A. (2014). *Organizaciia ta zdiisnennia investyiciino-innovaciinnoi diialnosti v promyslovosti Ukrainy [Organization and implementation of investment and innovation activities in the industry of Ukraine]*. *Efektivna ekonomika*, No 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (accessed: 31.07.2019).

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ГОРНО-ОБОГАТИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье обоснован выбор перспективных направлений инновационной деятельности и соответствующих мероприятий для практического внедрения в условиях горно-обогатительных предприятий Украины при совершенствовании стратегического инновационного потенциала (СИП). На основе результатов стратегического анализа ЧАО «ЦГОК» определены направления совершенствования СИП с учетом отраслевых особенностей. Для укрепления СИП обоснованы мероприятия по улучшению информационного обеспечения принятия стратегических инновационных решений и мотивации персонала по разработке и внедрению инноваций. Рассмотрены потенциальные инновации по отдельным функциональным зонам предприятия. Сформирован механизм активизации инновационной деятельности предприятия в контексте формирования СИП. Предоставлены качественные характеристики выбранных инновационных мероприятий и рассчитаны плановые показатели их эффективности.

Ключевые слова: инновации, стратегический инновационный потенциал, функциональные зоны, активизация инновационной деятельности, интегральная оценка инноваций.

AREAS OF IMPROVEMENT AND REALIZATION OF STRATEGIC INNOVATION POTENTIAL OF THE MINING AND PROCESSING ENTERPRISE

Relevance of the topic. The objective of the article is to select priority areas of innovation and relevant activities for their practical implementation under the conditions of mining and processing enterprises of Ukraine while improving the strategic innovation potential (SIP). In the context of financial constraints, it is important to identify precisely those innovative measures that require immediate implementation and the effectiveness of which affects the results of operations in various functional areas of the enterprise. The study, using the methods of strategic diagnostics, identified urgent problems that need to be solved in the strategic perspective of the development of mining and processing plants. Based on the results of a strategic analysis of the leading enterprise PJSC CGOK, the directions for improving the resource component of the SIP were determined, taking into account industry specifics. In order to strengthen the SIP and reduce the risk in innovation, the measures on improvement the information support for making strategic innovative decisions and staff motivation to develop and introduce innovations have been substantiated. Consideration is given to potential innovations in individual functional areas of the enterprise. A mechanism has been formed for activating the innovation activity of an enterprise in the context of creating a SIP that takes into account the choice of innovations for implementation according to selected criteria, taking into account the possibilities of interchangeability, obtaining synergy and financial constraints. According to this mechanism, managerial decision making on the development of an innovation strategy and the final choice of innovations is carried out according to the integral evaluation indicator. The qualitative characteristics of organizational measures to improve the CIP and innovative activities selected in accordance with the proposed mechanism are presented. The planned indicators of the effectiveness of these measures for the implementation in the strategic perspective of the development of enterprises were calculated.

Key words: innovations, strategic innovation potential, functional zones, activation of innovation activity, integral assessment of innovations.

Гросул В.А.

доктор економічних наук, професор,
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Аскеров Т.Т.

аспірант кафедри економіки і управління,
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Grosul Victoria, Askerov Timur

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІЧНОЇ СИСТЕМИ АДАПТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

У статті розглянута адаптація як ключовий параметр формування енергетичного базису процесів розвитку соціально-економічної системи. Обґрунтовано, що низька здатність підприємства роздрібною торгівлі своєчасно здійснювати адаптацію діяльності відповідно до змін зовнішнього середовища може призвести до дезінтеграції існуючої системи управління та відповідної втрати системою енергії. З метою забезпечення динамічної рівноваги між суб'єктом адаптації (підприємством роздрібною торгівлі) та зовнішнім середовищем для підтримання суттєво важливих гомеостатичних параметрів обґрунтована доцільність розгляду підприємства роздрібною торгівлі як динамічної системи. Математично описані логарифмічні амплітудні і фазові характеристики адаптаційного потенціалу, які характеризують стійкість системи адаптації до впливу чинників зовнішнього середовища. В перебігу дослідження побудовані годографи Найквіста, що наочно демонструють зміну станів стійкості системи. Побудована поверхня, що описує втрату системою адаптації підприємства роздрібною торгівлі стійкості при запізненні реакції на дію чинників зовнішнього середовища.

Ключові слова: динамічна система адаптації, моделювання, годограф Найквіста, передаточна функція, адаптаційна реакція, чинники зовнішнього середовища, частота зміни, фаза посилення дії, стан стійкості системи.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку сфери роздрібною торгівлі характеризуються високим рівнем невизначеності і мінливості зовнішнього середовища, постійним зростанням кількості факторів і сили їх впливу на розвиток суб'єктів господарювання, посиленням рівня міжнародної конкуренції і політичної нестабільності, появою нових форматів торгівлі, пов'язаних з трансформацією сучасної торговельної індустрії. За таких умов гостро постає питання відповідності діяльності підприємств роздрібною торгівлі умовам зовнішнього середовища, сприйнятті, реагуванні і адаптації до змін зовнішнього середовища і їх наслідкам. Це можливо лише за умови, якщо на підприємстві роздрібною торгівлі реалізується динамічна система управління адаптацією, яка створює можливість здійснювати своєчасне реагування на зміни зовнішнього середовища, здійснювати відповідні заходи щодо подолання їх наслідків, та, дозволяє забезпечувати високий рівень готовності підприємства до «викликів» зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження адаптаційних процесів та систем адаптаційного управління підприємством є у центрі уваги наукового інтересу вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів: О.Л. Герасимової, М.В. Подоляну,

А.В. Чачкової [1], Є.Ю. Ждамірова [5], О.Д. Рачкован [10], С.О. Зубкова, Н.В. Зябличкої, Н.С. Краснокутської, Л.О. Лігоненко, М.Г. Мельник [12] та багатьох інших. Разом з тим, вивчення опублікованих праць і практичний досвід діяльності підприємств роздрібною торгівлі свідчать про недостатнє висвітлення питань моделювання системи управління адаптацією підприємств роздрібною торгівлі, що актуалізує питання подальшого наукового пошуку у даному напрямку.

Постановка завдання. Метою наукового дослідження є удосконалення методичного інструментарію моделювання динамічної системи управління адаптацією підприємств роздрібною торгівлі. Для реалізації поставленої мети у межах даної статті поставлено та вирішено наступні наукові завдання: побудовано динамічну систему управління підприємством роздрібною торгівлі; виокремлено логарифмічні амплітудні і фазові характеристики адаптаційного потенціалу, які характеризують стійкість системи адаптації до впливу чинників зовнішнього середовища; в комплексній площині представлені альтернативні стани стійкості системи; здійснено графічне зображення поверхні, що описує втрату системою адаптації підприємства роздрібною торгівлі стійкості при запізненні реакції на дію чинників зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-який суб'єкт господарювання в процесі розвитку постійно перебуває між станом прагнення до прогресу і регресивними зупинками та відхиленнями, які можуть бути викликані як внутрішніми, так і зовнішніми деструктивними перешкодами. Це обумовлено наступним: кожна соціально-економічна система (якою є підприємство роздрібною торгівлі) має бути певним чином внутрішньо структурована і відкрита, що характеризує здатність здійснювати обмін із зовнішнім середовищем. Обмін окремих частин системи між із зовнішнім середовищем характеризує метаболізм (від грецьк. *metabole* – зміна, перетворення [13, с. 89]). У даному контексті заслуговує на увагу погляд українського вченого Л.Г. Мельника, який відзначає: «...відкритість системи та її метаболізм формують енергетичний базис процесів розвитку» [12, с. 138]. Низька здатність підприємства роздрібною торгівлі своєчасно здійснювати адаптацію діяльності відповідно до змін зовнішнього середовища може призвести до дезінтеграції існуючої системи управління. В даних умовах першочергове значення для підприємств роздрібною торгівлі має забезпечення високого адаптивності до зміни чинників зовнішнього середовища, оскільки як досить доречно зазначається в роботі [3, с. 208]: «...будь-які адаптивні реакції підприємства, які формуються через механізми адаптивного управління, підпорядковані досягненню внутрішньої стабільності підприємства». Вважаючи на це, висока якість системи управління адаптацією визначає спроможність забезпечення балансу між впливом зовнішніх факторів та можливостями підприємства роздрібною торгівлі.

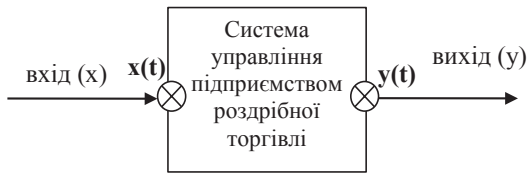
Вважаючи на це, система управління підприємством повинна бути адаптованою до зміни станів зовнішнього середовища, оскільки для здійснення метаболізму необхідно подолання адаптаційних бар'єрів, що потребує певних втрат енергії. Відповідно, однією із важливих проблем з якою зіштовхується підприємство роздрібною торгівлі, є вирішення питання пошуку джерел поповнення його енергетичного базису розвитку. Такий «прилив» енергії може бути забезпечений при наявності на підприємстві роздрібною торгівлі відповідної якісної системи адаптації. В процесі адаптації підприємства роздрібною торгівлі до умов зовнішнього середовища «...створюються необхідні умови для встановлення станів поточної динамічної рівноваги між суб'єктом адаптації (підприємством роздрібною торгівлі) та зовнішнім середовищем для підтримання суттєво важливих гомеостатичних параметрів на належному рівні задля забезпечення функціонально-параметричної та структурно-організаційної стійкості і внутрішньої стабільності підприємства (явище гомеостазису), та одночасно забезпечується можливість розвитку підприємства у довгостроковій перспективі» [7, с. 195].

Слід зазначити, що особливістю системи адаптації є її динамічність, оскільки зміна факторів різні «...адаптація підприємства до зовнішніх умов вимагає своєчасності, гнучкості та економності, тобто має бути

адекватною тому стану економіки, що має місце в конкретний проміжок часу. Внаслідок цього виникає необхідність у належному забезпеченні об'єктивною та достовірною інформацією, відомостями з різних джерел, тому що швидкість отримання даних прямо впливає на швидкість адаптивної реакції підприємства» [1, с. 143]. Своєю чергою, для забезпечення швидкості адаптивної реакції залежить від якості системи управління адаптацією на підприємстві роздрібною торгівлі. Метою адаптивного управління є «...пошук найефективніших варіантів ухвалення і виконання рішення, направлено на функціонування й розвиток підприємств у конкурентному середовищі. Головне завдання адаптивного управління – підтримка внутрішньої стабільності системи в умовах постійно змінного зовнішнього середовища» [5, с. 189].

Визначення напрямків підтримки гомеостазису можливе на основі моделювання. Під терміном «модель» будемо розуміти «...умовно подану чи матеріально реалізовану систему, яка відображає чи відтворює об'єкт дослідження та може заступати його так, що її вивчення дає нам про нього нову інформацію» [14, с. 237]. Зазначимо, що при здійсненні моделювання системи управління адаптацією в сучасних реаліях функціонування вітчизняних підприємств повинен бути врахована забезпеченість підприємства роздрібною торгівлі різного роду ресурсами та резервами цих ресурсів, які певним чином з'єднані і структуровані та спрямовані на поповнення енергетичного базису процесів розвитку підприємства роздрібною торгівлі. Саме забезпеченість ресурсами необхідної кількості і належної якості дозволить підприємству роздрібною торгівлі оперативіно сприймати, реагувати і адаптуватися до різного роду змін зовнішнього середовища. Особлива роль при цьому належить системі менеджменту якості діяльності підприємства та його ключовим бізнес-процесам, оскільки в умовах високо динамічного гетерогенного зовнішнього середовища система управління та бізнес-процеси сучасного підприємства роздрібною торгівлі повинні забезпечувати максимальну гнучкість і корелювати з даними, які оперативіно надають інформацію про стан ринку. Важливу роль також відіграє характер змін зовнішнього середовища, які «...можуть бути тими, що адаптують до сформованої ситуації, так і ті, що попереджають, створюючи нові умови діяльності» [10]. На наш погляд, характер змін зовнішнього середовища визначається частотою посилення дії чинників зовнішнього середовища та визначається фазою їх зміни.

Для моделювання динамічної системи управління адаптацією підприємства роздрібною торгівлі на дію чинників зовнішнього середовища, використано теорію автоматичного управління [2; 6; 8; 11]. Для цього представимо поточну систему управління підприємством роздрібною торгівлі як динамічну систему першого рівня (рис. 1), в якій символом x позначено сигнал, що поступає на вхід об'єкта, який є функцією часу t , тобто, є функцією $x(t)$, а символом y позначимо вихідний сигнал об'єкта, який теж є функцією часу, тобто, є функцією $y(t)$.

Рис. 1. Динамічна система управління підприємством роздрібною торгівлі першого рівня [8]

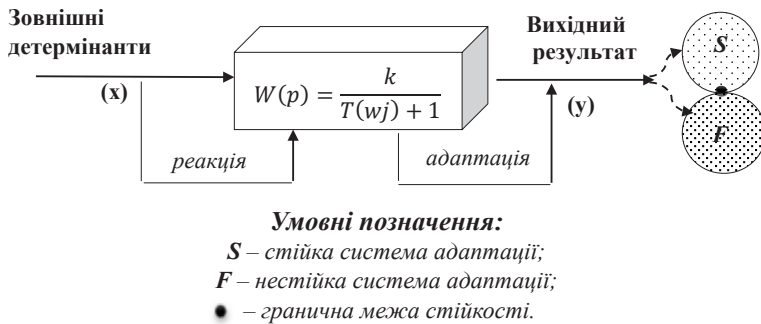
Приймаючи до уваги, що у динамічній системі перехідний процес здійснюється під впливом дії значної кількості зовнішніх факторів, які змінюють її стан, структуру або параметри [6], передаточна функція системи $W(p)$ являє собою відношення зображень за Лапласом вихідної $X_{вих}(p)$ і вхідної $X_{вх}(p)$ величин за нульових початкових умов:

$$W_{(p)} = \frac{X_{вих}(p)}{X_{вх}(p)} \quad (1)$$

Для диференціального рівняння в операційній формі у випадку нульових початкових умов ($T \frac{dy(t)}{dt} + y(t) = k(t)$) передаточна функція може бути представлена формулою [11, с. 249.]:

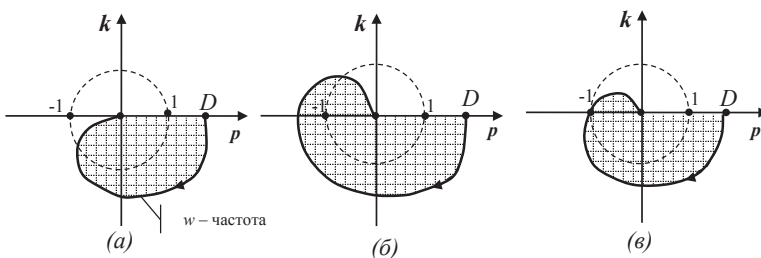
$$W_{(p)} = \frac{k}{T(w_j) + 1} \quad (2)$$

де, $W_{(p)}$ – частотна передаточна функція;
 $T(w_j)$ – стала часу;
 p – реакція підприємства роздрібною торгівлі на зміну чинників зовнішнього середовища;
 w_j – кругова частота дії чинників зовнішнього середовища;

Рис. 2. Динамічна система управління адаптацією підприємства роздрібною торгівлі

Джерело: складено авторами на основі [2; 6; 8; 11]

Рис. 3. Годорграфи Найквіста для стійкої (а), нестійкої (б) та системи адаптації підприємства роздрібною торгівлі на грані стійкості (в)

Джерело: побудовано автором на основі [2]

k – дія чинників зовнішнього середовища на діяльність підприємства роздрібною торгівлі.

Ураховуючи наведений вище підхід, динамічна система управління адаптацією підприємства роздрібною торгівлі може бути представлена наступним чином (рис. 2).

Зміна станів стійкості системи може бути графічно представлена на основі годографів (рис. 3), які побудовано з урахуванням критерію Найквіста, відповідно якого: для стійкості замкнутої системи необхідно і достатньо щоб амплітудно-фазова характеристика стійкої розімкненої системи (w) при зміні від 0 до ∞ не охоплювала точку з координатами $\{-1, 0\}$ [2, с. 71]. Для кожної частоти ω значення $W(p)$ – це комплексне число, яке можна зобразити точкою на комплексній площині. При зміні частоти від 0 до ∞ з цих точок складається годограф Найквіста – деяка крива, яка починається в точці (D) на дійсній осі і закінчується на початку координат. Можна довести, що система стійка тоді і тільки тоді, коли годограф не охоплює точку з координатами $\{-1; 0\}$. На рис. 3 годограф (а) не охоплює цю точку (замкнута система є стійкою), годограф (б) – охоплює (система нестійка), «система на межі стійкості» представлена на рис. 3(в), на якому годограф проходить через точку з координатами $\{-1; 0\}$.

Таким чином, адаптивна система управління підприємством роздрібною торгівлі на вході є стійкою до дії чинників зовнішнього середовища у всіх діапазонах k та w , де k – посилення впливу, а w – кругова частота. Якщо припустити, що підприємство роздрібною торгівлі, передаточна функція яка визначається рівнянням (2), допускає вхідний сигнал (реакцію) без помилок, але затримується з обробкою інформації та прийняттям рішення, то рівняння матиме наступний вид (формула 3), а передаточна функція матиме наступне відношення (формула 4):

$$T \frac{dy(t)}{dt} + y(t) = kx_1(t - \delta) \quad (3)$$

де δ – час запізнення.

$$W(jw) = A_0(w) e^{j[\beta_0(w) - \delta w]} \quad (4)$$

де A_0 – модуль частотної передаточної функції;

β_0 – фаза частотної передаточної функції без запізнення.

Наведені вище рівняння підтверджують припущення про те, що чисте запізнення адаптаційної реакції не змінює модуль системи управління підприємством роздрібною торгівлі, проте вносить допоміжний фазовий зсув, який негативно впливає на стійкість системи адаптації до зовнішнього середовища:

$$W_{(jw)} = A_{(w)} = A_0(w) \quad (5)$$

$$\beta_{(w)} = \beta_{(w)} - w\delta \quad (6)$$

За умови $\delta = \delta_g$ система управління підприємством знаходиться на межі стійкості,

$\delta_s = \frac{\pi + \beta_1}{w_1}$, де $\beta_1 i w_1$ – фаза і частота одиничного посилення дії чинників зовнішнього середовища (x).

Стан стійкості системи адаптації підприємства роздрібної торгівлі до дії чинників зовнішнього середовища (стійка, нестійка, на грані стійкості) визначається на основі побудови логарифмічних амплітудних і фазових характеристик [9]. Для підтвердження висновків здійснено наступні аналітичні розрахунки, а саме: взята перехідна частотна функція $W_o(jw) = \frac{k}{1 + jwT}$ та прирівнявши модуль до одиниці, отримаємо: $W_1 = \frac{\sqrt{k^2 - 1}}{T}$. Фазовий зсув на цій частоті:

$$\beta_1 = -\arctg w_1 T = -\arctg w_1 \sqrt{k^2 - 1},$$

тоді як: $\delta_s = \frac{\pi + \beta_1}{w_1}$.

Знайдемо

$$\delta_s = \frac{\pi - \arctg w_1 \sqrt{k^2 - 1}}{w_1} = T \frac{\pi - \arctg w_1 \sqrt{k^2 - 1}}{\sqrt{k^2 - 1}}.$$

Таким чином, запізнення реакції на дію чинників зовнішнього середовища підприємства роздрібної торгівлі призводить до зростання фази посилення впливу зовнішніх чинників та призводить до втрати системи адаптації стійкості, що наочно представлено на графік, представлені на рис. 4.

Відповідно до розроблених положень, чим більшою та тривалою є фаза дії чинників зовнішнього середовища, а частота зміна чинників зовнішнього середовища є підвищеною, тим більш швидкою повинна бути реакція з боку підприємства роздрібної торгівлі. Запізнення реакція підприємства роздрібної торгівлі на зміну стану зовнішнього середовища у часі призводить до переходу системи адаптації від стану стійкості (підприємство максимально продуктивно використовує адаптаційні можливості пристосування до дії чинників зовнішнього середовища) у повністю нестійкі стан (підприємство не здатне активно пристосовуватись до зміни чинників зовнішнього середовища, показники адаптації мають низькі значення, при цьому зберігається стійка тенденція до зниження обсягу товарообороту та повна втрата потенціалу розвитку). Встановлено, що запізнення і відсутність відповідної адаптаційної реакції з боку підприємства роздрібної торгівлі негативно впливає на його діяльність.

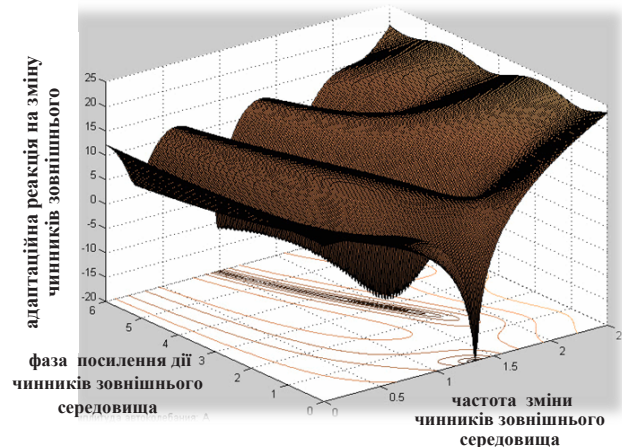

Рис. 4. Поверхня втрати системою адаптації підприємства роздрібної торгівлі стійкості при запізненні реакції

Джерело: побудовано автором

Тобто система управління адаптацією підприємства повинна реагувати на чинники зовнішнього середовища зі швидкістю не менше, ніж частота посилення дії та фаза зміни чинників зовнішнього середовища, що можна підтвердити рівнянням наступним рівнянням (формула 7):

$$\frac{dy(t)}{dx} = \frac{dx(t)}{dt} \quad (7)$$

На наш погляд, на сучасному етапі розвитку економіки України така умова є ефективною для сучасних відкритих до ринку підприємств роздрібної торгівлі, оскільки підвищення гнучкості, адаптованості та інтегрованості створює для підприємства таку властивість як стійкість до кризових явищ.

Висновки з проведеного дослідження. Запропонований підхід до моделювання динамічної системи управління адаптацією підприємства роздрібної торгівлі створює можливість (на основі оцінок сили впливу чинників зовнішнього середовища та реакції з боку підприємства на їх дію) оцінити фактичний стан системи адаптації (стійка (S), гранична (G), нестійка (F)), що створює відповідне підґрунтя для формування оптимальної стратегії адаптації підприємства роздрібної торгівлі до змін чинників зовнішнього середовища.

Список літератури:

1. Герасимова О.Л., Подолян М.В., Чачкова А.В. Адаптація підприємства до змін у зовнішньому середовищі як засіб забезпечення його економічної безпеки. *Інфраструктура ринку : електронний науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 6. С. 141–146.
2. Гоголюк П.Ф., Гречин Т.М. Теорія автоматичного керування : Підручник. Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. 285 с.
3. Гринько Т.В. Теоретико-методологічні засади адаптивного інноваційного розвитку. *Економіка промисловості*. 2011. № 2-3 (54-55). С. 207–210.
4. Гудвин Г.К., Гребе С.Ф., Сальгадо М.Э. Проектирование систем управления. М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2004. 911 с.
5. Ждаміров Є.Ю. Адаптивна система управління підприємством. *Вісн. Полтав. держ. аграр. акад.* 2011. № 4. С. 189–192.

6. Захарчук О.Б., Маркіна Л.М., Смолянкін О.О. Дослідження перехідних характеристик та регуляторів за допомогою апаратних комплексів. *Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*. 2013. № 13. С. 87–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kitonv_2013_13_16 (дата звернення: 30.07.2019).
7. Коваленко Н., Гонтова Н. Взаємозв'язок між механізмами забезпечення стійкості та адаптації в контексті інноваційного розвитку підприємств. *Економічний аналіз*. 2013 рік. Випуск 12. Частина 3. С. 193–196.
8. Попович М.Г., Ковальчук О.В. Теорія автоматичного керування : підручник / 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 2007. 656 с.
9. Прокофьев А.Б., Сафонов С.В. Исследование устойчивости в пространстве коэффициентов характеристического уравнения системы третьего порядка. URL: <https://journals.ssau.ru/index.php/dynvibro/article/view/2972/4177> (дата звернення: 18.07.2019).
10. Рачкован О.Д. Формування стратегії адаптації підприємства торгівлі. *Бізнес Інформ*. 2015. № 5. С. 274–278. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2015-5_0-pages-274_278.pdf (дата звернення: 28.07.2019).
11. Репнікова Н.Б. Теорія автоматичного керування: класика і сучасність : підр. Київ : НТУУ «КПІ», 2011. 328 с.
12. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник / ред. Л.Г. Мельник, ред. Л. Хенс. Сумы : Университетская книга, 2007. 1120 с.
13. Фінансово-економічний словник : словник-довідник / кол. авт. : Юнін О.С., Круглова О.О., Савельєва М.О. та ін. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2018. 164 с.
14. Штофф В.А. Моделирование и философия. М. : Наука, 1966. 301 с.

References:

1. Herasymova O.L., Podolianu M.V., Chachkova A.V. (2017). Adaptatsiia pidpriemstva do zmin u zovnishnomu seredovyshchi yak zasib zabezpechennia yoho ekonomichnoi bezpeky [Adaptation of the enterprise to changes in the external environment as a means of ensuring its economic security]. *Infrastruktura rynku : elektronnyi naukovo-praktychnyi zhurnal*, vol. 6, pp. 141–146. (in Ukrainian)
2. Hoholiuk P.F., Hrechyn T.M. (2008). Teoriia avtomatychnoho keruvannia [Automatic control theory]. Lviv : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika", 285 p. (in Ukrainian)
3. Hryenko T.V. (2011). Teoretyko-metodolohichni zasady adaptyvnoho innovatsiinoho rozvytku. *Ekonomika promyslovosti*, no. 2-3 (54-55), pp. 207–210. (in Ukrainian)
4. Gudvin G.K., Grebe S.F., Sal'gado M.E'. (2004). Proektirovanie sistem upravleniya [Management Systems Design]. M. : BINOM. Laboratoriya znaniy, 911 p. (in Russian)
5. Zhdamirov Je.Ju. (2011). Adaptivna systema upravlinnja pidprijemstvom [Adaptive system of enterprise management]. *Visnyk Poltavskoji derzhavnoji aghrarnoji akademiji*, no. 4, pp. 189–192. (in Ukrainian)
6. Zakharchuk O.B., Markina L.M., Smoljankin O.O. (2013). Doslidzhennja perekhidnykh kharakterystyk ta rehuljatoriv za dopomoghoju aparatnykh kompleksiv [Investigation of transient characteristics and regulators using hardware complexes]. *Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*, no. 13, pp. 87–91. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kitonv_2013_13_16 (in Ukrainian)
7. Kovalenko N., Ghontova N. (2013). Vzajemovz'jazok mizh mekhanizmy zabezpechennja stijkosti ta adaptaciji v konteksti innovacijnogho rozvytku pidpriemstv [The relationship between mechanisms for ensuring sustainability and adaptation in the context of enterprise innovation development]. *Ekonomichnyj analiz*, vol. 12(3), pp.193–196. (in Ukrainian)
8. Popovych M.Gh., Kovaljchuk O.V. (2007). Teoriya avtomatychnogho keruvannja [The theory of automatic control]. K. : Lybidj, 2007. 656 p. (in Ukrainian)
9. Prokof'ev A.B., Safonov S.V. Issledovanie ustojchivosti v prostranstve koefficientov kharakteristicheskogo uravneniya sistemy` tret'ego poryadka [The study of stability in the space of coefficients of the characteristic equation of a third-order system]. *Journal of Dynamics and Vibroacoustics*, no. 3(1). Available at: <https://journals.ssau.ru/index.php/dynvibro/article/view/2972/4177> (in Russian)
10. Rachkovan O.D. (2015). Formuvannja strateghiji adaptaciji pidpriemstva torghivli [Formation of strategy of adaptation of trade enterprise]. *Biznes Inform*, no. 5, pp. 274–278. Available at: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2015-5_0-pages-274_278.pdf (in Ukrainian)
11. Repnikova N.B. (2011). Teoriya avtomatychnogho keruvannja: klasyka i suchasnistj [Automatic control theory: classics and modernity]. K. : NTUU «KPI», 328 p. (in Ukrainian)
12. Mel'nik L.G., Khens L. (2007). Soczial'no-e'konomicheskij potenczial ustojchivogo razvitiya [Socio-economic potential of sustainable development]. Sумы` : Universitetskaya kniga, 1120 p. (in Ukrainian)
13. Junin O.S., Krughlova O.O., Savjel'jeva M.O. (2018). Finansovo-ekonomichnyj slovnyk : slovnyk-dovidnyk [Financial and Economic Dictionary: Directory Dictionary]. Dnipro : Vydavec'j Bila K.O., 2018. 164 p. (in Ukrainian)
14. Shtoff V. A. (1966). Modelirovanie i filosofiya [Modeling and philosophy]. M. : Nauka, 301 p. (in Russian)

МОДЕЛИРОВАНИЕ ДИНАМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ АДАПТАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

В статье рассмотрена адаптация как ключевой параметр формирования энергетического базиса процессов развития социально-экономической системы. Обосновано, что низкая способность предприятия розничной торговли своевременно осуществлять адаптацию деятельности в соответствии с изменениями внешней среды может привести к дезинтеграции существующей системы управления и соответствующей потери системой энергии. С целью обеспечения динамического равновесия между субъектом адаптации (предприятием розничной торговли) и внешней средой для поддержания существенно важных гомеостатических параметров обоснована целесообразность рассмотрения предприятия розничной торговли как динамической системы. Математически описаны логарифмические амплитудные и фазовые характеристики адаптационного потенциала, характеризующих устойчивость системы адаптации к воздействию факторов внешней среды. В ходе исследования построены годографы Найквиста, наглядно демонстрируют смену состояний устойчивости системы. Построена поверхность описывает потерю системой адаптации предприятия розничной торговли устойчивости при опоздании реакции на действие факторов внешней среды.

Ключевые слова: динамическая система адаптации, моделирование, годограф Найквиста, передаточная функция, адаптационная реакция, факторы внешней среды, частота изменения, фаза усиления действия, состояние устойчивости системы.

MODELLING OF A DYNAMIC ADAPTATION SYSTEM OF A RETAIL ENTERPRISE

The article substantiates the methodical tools for modelling the dynamic adaptation system of a retail trade enterprise. The dynamism of the processes of development of the socio-economic system is considered from the standpoint of maintaining its energy base. It is found that the high quality of the system of adaptation management determines the ability to strike a balance between external factors and the ability of a retail enterprise to resist their impact on the activity. In order to prevent the disintegration of the retail enterprise management system, the corresponding loss of its accumulated energy, the maintenance of its essential homeostatic parameters, the expediency of ensuring a dynamic equilibrium between the subject of adaptation (retail enterprise) and the external environment is argued. It is substantiated that the speed of adaptive response of a retail enterprise to various environmental changes determines the state of the adaptation system. To model a dynamic management system for the adaptation of a retail enterprise to the effect of environmental factors, the theory of automatic control was used. Based on the principles of the theory of automatic control, a dynamic system for managing the adaptation of a retail enterprise is built, the efficiency of which is determined by the value of the frequency transfer function. According to the developed provisions, based on the Nyquist hodographs, alternative states of stability of the system of adaptation of the retail enterprise (stable, unstable, state on the verge of stability) were identified. Based on the need to identify the parameters that determine the state of stability of the adaptation system to the influence of environmental factors, the logarithmic amplitude and phase characteristics of the adaptation potential are mathematically described. In the course of the study, it was found that the pure delay of the adaptation response does not change the module of the retail enterprise's adaptation management system but it introduces an auxiliary phase shift that adversely affects its stability. In order to reasonably determine the vector of effective managerial decisions, an approach to assessing the state of adaptation system of a retail enterprise is proposed, which considers the frequency of change of environmental factors, the phase of amplification (attenuation) of the environmental factors, and the speed of response of a retail enterprise, and based on graphical modelling in three-dimensional space, allows determining the list of adaptation measures during the formulation of the adaptation strategy.

Key words: dynamic adaptation system, modelling, Nyquist hodograph, transfer function, adaptive response, environmental factors, change frequency, phase of amplification, system stability state.

Єгоращенко І.В.

старший викладач,
Одеський державний екологічний університет

Yegorashchenko Irina

Odessa State Environmental University

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛОГІСТИКИ НА РИНКУ ЗЕРНА

Проаналізовано динаміку валового збору й урожайності зернових та зернобобових культур. Досліджено регіональні особливості збору урожаю та наявності складських потужностей для його зберігання. Досліджено обсяг елеваторних потужностей за областями України. Виокремлено ТОП-5 регіонів України за інвестиційною потребою в будівництві елеваторів. Обґрунтовано, що для забезпечення ефективної діяльності не досить лише виробити певну продукцію, необхідно також забезпечити її зберігання. Аналізуючи стан логістичної інфраструктури, а саме наявність потужностей для зберігання зерна, виокремлено сертифіковані і несертифіковані силоси. Останні, як правило, стосуються потреб первинних виробників. Встановлено, що сертифіковані силоси мають переважне положення на ринку, оскільки здебільшого вони мають краще розташування та транспортне сполучення. Виокремлено низку проблемних питань, які характерні для усього логістичного ланцюжка поставки зернової продукції вітчизняними товаровиробниками до кінцевих споживачів, та запропоновано заходи для поліпшення логістичного забезпечення вітчизняних товаровиробників.

Ключові слова: логістика, транспорт, аграрний сектор, зерно, елеватори, силоси, ефективність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку логістики в Україні характеризується складними соціально-економічними процесами створення ефективної ринкової економіки і логічно потребує радикальних змін в економічній політиці. Найбільше це стосується аграрного сектору, оскільки цей сектор є базою для реалізації ринкових реформ у всіх секторах економіки. Враховуючи географічне розташування України та нарощення експортного потенціалу, одним з інструментів розвинутої ринкової економіки має бути сільськогосподарська логістика. Сучасний стан розвитку логістики, особливо на ринку зернової продукції, значно уповільнює розвиток галузі, не дозволяє налагодити безперебійні поставки продукції до потенційних покупців.

Слід відмітити, що використання логістичних підходів в управлінні українськими підприємствами є відносно новим напрямом у сільському господарстві, ці підходи лише виникають у зв'язку із діяльністю інтегрованих формувань холдингового типу. Однак більшість вітчизняних підприємств (починаючи від дрібних сільськогосподарських товаровиробників і закінчуючи великими аграрними корпораціями) повністю оцінили роль і високу ефективність логістики, тому настав час для розроблення наукових методів, моделей планування логістичних ланцюгів під час переміщення сільськогосподарської продукції всередині країни та під час її експорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан та перспективи розвитку логістики на ринку зерна є досить актуальною тематикою, значна кількість

науковців досліджують це питання. Так, О. Гуроров та О.Величко досліджували специфіку формування ефективного механізму функціонування логістичних систем сільськогосподарських підприємств [1; 2]. В.М. Лисюк, М.Л. Тараканов вивчали логістичний фактор відтворювальної функції виробничих секторів [3; 11; 12]. М.А. Окандер досліджував логістику зернового ринку України та порівнював її з іншими країнами [4]. Є.М. Данкевич досліджував міжгалузеву інтеграцію в аграрному секторі економіки та розвиток логістичної інфраструктури інтегрованими формуваннями [6; 14]. І.А. Топалова та А.П. Маковеев досліджували складники товароруку плодоовочевої продукції: проблеми та інструменти їх усунення [7; 9]. На думку українських учених, у галузі логістики є кілька факторів, що стримують розвиток сучасної сільськогосподарської логістики в Україні, зокрема саме економічна криза, яка ще не завершена, неповне вирішення питання власності; зниження виробництва; недосконала система обліку.

В.М. Лисюк, О.В. Нікішина та О.П. Зарудна вивчали інтеграційні механізми на товарних ринках [8]. Логістика товарного ринку наведена у монографії за заг. ред. Б.В. Буркинського, В.М. Лисюка [10]. О.В. Нікішина досліджувала механізми регулювання інтегрованого зернового ринку [13]. Дані щодо стану розвитку логістики також містяться на офіційних сайтах та інформаційних ресурсах аграрних компаній [15–18]. Сьогодні знаходження шляхів зниження логістичних витрат відбувається в напрямі поліпшення управління поста-

чанням, збутом і зберіганням товарів, поліпшенням маркетингової діяльності, поглибленням співпраці між постачальниками. Концепція інтеграції всіх цих процесів є логістичним ланцюгом.

Водночас, враховуючи сучасні глобальні виклики та потребу у розбудові логістичної інфраструктури, ця тематика є актуальною та потребує подальшого дослідження, особливо на ринку зерна.

Формулювання цілей статті: дослідити сучасний стан та перспективи розвитку логістики на ринку зерна.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи значний ресурсний потенціал, а саме 41,5 млн. га сільськогосподарських земель, що охоплюють 70% території країни, сільське господарство є найбільшою експортною галуззю України. В умовах загального зменшення обсягів експорту в інших секторах економіки зростає частка експорту сільськогосподарської продукції. Протягом останніх п'яти років частка сільського господарства в експортних доходах для України зросла з 26% у 2012 році до 42% у 2016 році. У 2017 році порівняно з 2016 роком експорт сільськогосподарської продукції зріс на 16% і становив 17,8 млрд. дол. [15].

Формувати значні експортні партії продукції можливо за рахунок наявного валового збору основних зернових та зернобобових культур, а саме таких як пшениця, жито, ячмінь овес, просо, гречка, рис, кукурудза на зерно та сорго. Динаміка валового збору зернових та зернобобових культур в Україні наведена в табл. 1.

Однак основою експорту сільськогосподарської продукції залишається експорт сировини, а саме продукції рослинного походження, в тому числі пшениці, кукурудзи, ячменю та сої. У 2016 році загальна частка цих товарів у експорті становила 46%. Сільське гос-

подарство, включаючи переробну промисловість, у 2017 році виробило 16–17% ВВП [15].

Слід відмітити, що лише по певних культурах відмічається підвищення урожайності, що свідчить про екстенсивний метод ведення господарської діяльності. Динаміка урожайності зернових та зернобобових наведена на рис. 2.

Минулого року український аграрний сектор, один з ключових для національної економіки, запам'ятався за рекордний урожай зернових. За даними Державної служби статистики, за одинадцять місяців 2018 р. вона зросла на 8% в річному обчисленні. Швидше за все, цей ріст буде переважати після того, як будуть оприлюднені результати цілого року.

Зростання сільськогосподарської продукції не в останню чергу зумовлено рекордними зерновими культурами, які фермери збирають, незважаючи на несприятливі погодні умови на початку літа. Характерним нині є нарощування площ зернових культур у всіх областях України (табл. 3).

Збільшення врожаю у 2018 році сприяло збільшенню поставок на зовнішні ринки. За прогнозами аграрного міністерства, в 2018–2019 маркетинговому році вітчизняні товаровиробники експортували рекордних 47,2 млн. т зерна. На кінець грудня експорт зернових вже досяг майже половини цільового показника, тобто 23,1 млн. т. Основними ринками для українських зернових культур є Китай, Північна Африка, Близький Схід і Західна Європа.

Слід відмітити, що для забезпечення ефективної діяльності не дость лише виробити певну продукцію, необхідно також забезпечити її зберігання. Аналізуючи стан логістичної інфраструктури, а саме наявність

Таблиця 1

Динаміка валового збору зернових та зернобобових, тис. т

Культура	Рік							
	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Культури зернові та зернобобові у тому числі	24459,0	38015,5	39270,9	63051,3	63859,3	60125,8	66088,0	61916,7
пшениця	10197,0	18699,2	16851,3	22279,3	24114,0	26532,1	26043,4	26158,0
озима	9775,2	17683,4	16216,8	21863,4	23498,0	25937,4	25320,7	25398,5
яра	421,8	1015,8	634,5	415,9	616,0	594,7	722,7	759,5
жито	968,3	1054,2	464,9	637,7	478,0	391,1	391,6	507,9
ячмінь	6871,9	8975,1	8484,9	7561,6	9046,1	8288,4	9435,7	8284,9
озимий	607,1	1007,7	3219,0	2881,0	3344,9	3281,2	3637,5	3041,0
ярий	6264,8	7967,4	5265,9	4680,6	5701,2	5007,2	5798,2	5243,9
овес	881,4	790,7	458,5	467,3	612,5	488,5	499,9	471,4
просо	426,1	140,6	117,1	102,0	178,0	213,2	189,7	84,4
гречка	480,6	274,7	133,7	179,0	167,4	128,1	176,4	180,4
рис	89,7	93,0	148,0	145,1	50,9	62,5	64,7	63,9
кукурудза на зерно	3848,1	7166,6	11953,0	30949,6	28496,8	23327,6	28074,6	24668,8
сорго	16,5	53,9	61,4	354,4	224,2	188,3	273,7	198,5
культури зернобобові	652,0	757,5	592,3	371,5	481,1	502,1	876,6	1238,8

Джерело: [15]

*Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Динаміка урожайності зернових та зернобобових, центнерів з 1 га зібраної площі

Культура	Рік							
	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Культури зернові та зернобобові	19,4	26,0	26,9	39,9	43,7	41,1	46,1	42,5
у тому числі								
пшениця	19,8	28,5	26,8	33,9	40,1	38,8	42,1	41,1
озима	20,0	29,0	27,1	34,1	40,2	38,9	42,2	41,2
яра	15,4	21,8	21,0	27,4	38,1	35,1	38,7	38,0
жито	15,2	17,3	16,7	22,8	25,8	25,9	27,3	29,6
озиме	15,2	17,3	16,6	22,8	25,8	25,9	27,3	29,7
яре	16,3	14,7	24,4	24,7	25,8	27,8	26,3	22,3
ячмінь	18,6	20,6	19,7	23,4	30,1	29,5	33,0	33,1
озимий	18,9	21,2	22,4	27,1	30,9	31,2	36,2	34,4
ярий	18,6	20,6	18,3	21,6	29,7	28,5	31,3	32,4
овес	18,3	17,6	14,8	19,4	25,1	23,2	24,0	23,9
просо	11,6	11,7	13,7	13,1	18,0	18,9	17,6	15,0
гречка	9,1	6,9	6,7	10,6	12,2	10,0	11,5	9,7
рис	35,6	43,4	50,5	60,0	50,0	53,4	53,9	50,5
кукурудза на зерно	30,1	43,2	45,1	64,1	61,6	57,1	66,0	55,1
сорго	11,5	26,8	21,4	27,4	27,0	37,2	38,9	27,9
культури зернобобові	17,0	18,9	15,1	14,5	21,4	20,4	27,3	24,6

Джерело: [15]

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Динаміка виробництва культур зернових та зернобобових за регіонами

Регіон	Валовий збір, тис. т			Урожайність, ц з 1 га			Площа, з якої зібрано врожай, тис. га		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Вінницька	3768,3	5563,5	4888,9	46,0	64,2	57,3	819,3	867,2	853,3
Волинська	1062,3	1109,7	1165,2	39,4	37,7	40,1	269,7	294,5	290,7
Дніпропетровська	3866,2	3480,8	3578,4	32,6	31,9	31,9	1186,9	1092,8	1120,1
Донецька	1536,1	1793,4	1908,0	28,5	33,0	34,7	538,6	543,3	549,5
Житомирська	1459,6	2093,9	1993,7	41,8	53,5	47,3	349,2	391,2	421,6
Закарпатська	332,4	412,4	390,1	37,5	44,8	44,4	88,5	92,0	88,0
Запорізька	2728,1	2624,4	2907,1	29,0	29,7	30,6	941,7	882,7	951,2
Івано-Франківська	688,5	772,8	753,7	45,1	51,0	51,9	152,6	151,3	145,2
Київська	2820,0	3327,5	2646,9	51,4	58,7	45,6	548,4	567,1	579,9
Кіровоградська	3313,9	3725,8	2858,0	41,0	46,1	35,2	807,9	808,8	812,9
Луганська	992,8	1274,2	1276,2	25,0	33,6	32,9	396,5	379,4	387,6
Львівська	1366,3	1428,8	1417,0	45,5	47,0	47,9	300,3	303,8	296,0
Миколаївська	2896,4	2725,5	2674,6	30,5	32,7	30,6	948,2	834,2	874,9
Одеська	3489,0	4403,3	4264,9	29,2	36,8	35,9	1193,1	1196,3	1188,5
Полтавська	5363,2	5783,1	4241,4	57,4	61,8	45,1	934,0	935,6	939,8
Рівненська	1101,5	1300,5	1208,7	45,0	48,2	45,7	244,8	269,6	264,6
Сумська	3734,5	3816,2	3686,2	56,0	59,1	60,1	667,3	645,7	613,6
Тернопільська	2199,0	2448,6	2622,3	49,7	52,6	57,5	442,7	465,6	456,4
Харківська	4209,7	4316,7	3859,2	39,6	43,9	39,1	1063,2	982,3	987,6
Херсонська	2621,9	2262,4	2545,4	33,6	34,1	34,5	780,5	663,5	738,6
Хмельницька	2792,9	3085,5	3421,4	53,0	57,7	62,2	527,2	534,8	549,8
Черкаська	3745,5	4091,7	2926,5	58,1	62,1	46,3	645,1	659,0	632,3
Чернівецька	523,5	507,4	603,9	44,9	41,4	48,6	116,7	122,5	124,3
Чернігівська	3514,2	3739,9	4079,0	51,8	57,2	58,8	678,5	653,9	693,9

Джерело: [15]

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

потужностей для зберігання зерна, слід відмітити, що склади для зберігання зерна поділяють на два види: сертифіковані і не сертифіковані. Останні, як правило, стосуються потреб первинних виробників. Сертифіковані силоси мають переважне положення на ринку, оскільки здебільшого вони мають краще розташування та транспортне сполучення. Є обмежена інформація про обсяги та якість несертифікованого зберігання. Зокрема, немає інформації щодо об'єктів, таких як завантаження і розвантаження, сушка.

Потужність сертифікованого зберігання в Україні становить понад 33,51 млн. т, зареєстровано понад 790 складських приміщень Державного підприємства “Державний реєстр України”, підпорядкованих Міністерству аграрної політики та продовольства України. Оцінка потенціалу несертифікованих силосів становить близько 8 млн. т. Цей обсяг постійно змінюється, оскільки нові силоси постійно будуються, а деякі старі виводяться з експлуатації. В Україні функціонує 1044 елеваторів загальною потужністю 48,74 млн т.

Державні підприємства (“Державний резерв”, “Державна продовольча зернова корпорація України” та “Хліб України”) експлуатують 84 зерносховища, розташовані практично в кожному регіоні України, із загальним об'ємом зберігання 6,0 млн. т. Найбільшу щільність зернових сховищ мають центральні та південні регіони України, зокрема Одеська, Полтавська, Дніпропетровська, Вінницька та Миколаївська області. Всі ліфти підключені до дорожньої мережі.

Слід відмітити, що близько 20 ліфтів (з обсягом зберігання понад 1 млн. т), розташованих на берегах Дніпра та Південного Бугу, могли б мати потенціал для завантаження зерна в річкові судна. Проте цей потенціал на тепер значно не використаний. Лише компанія “НІБУ-ЛОН” відновлює, успішно розвиває річкове судноплавство та активно переорієнтовує свої вантажні потоки з автомобільних шляхів на річкові, що сприяє суттєвому зниженню завантаженості автошляхів і рівня техногенного впливу на навколишнє середовище [16].

Враховуючи потребу у розбудові логістичної інфраструктури у процесі дослідження, виокремлено ТОП-5 регіонів України за інвестиційною потребою в будівництві елеваторів. Сам рейтинг формувався таким чином: чим більше інвестиційна потреба в будівництві нових елеваторів, тим вище місце в ТОП-15 посіла область (табл. 4).

Нині проблема постачання зернового сектора елеваторами має подвійний характер. З одного боку, обсяги наявних ліфтів не задовольняють потреби ринку на зберігання зерна. Водночас спостерігається неефективність використання існуючих ліфтів, особливо державних, які працюють із низьким коефіцієнтом обороту. Удосконалення роботи ліфтів може привести до часткового покриття потреб у сховищах. З іншого боку, очікуване збільшення виробництва зернових та олійних культур створить додатковий попит на зберігання. Провідні позиції серед зернових належать пшениці, кукурудзі та ячменю.

Пшениця є основним продовольчим зерном для внутрішнього ринку, що охоплює 75–80% потреб вітчизняного продовольчого зерна. Частина виробництва пшениці використовується для виробництва кормів, частина використовується як насіння, решта – на експорт. Пшениця є ключовим продуктом харчування країни. Доступність хліба є ключовим елементом продовольчої безпеки, і тому вона піддається гарячим політичним дебатам.

За досліджуваний період кукурудза показала найбільш значне зростання площ і виробництва: після 2010 р. Підвищення виробництва було наслідком підвищення рентабельності кукурудзи в порівнянні з іншими зерновими культурами, більш високою врожайністю на гектар, переваг у вирощуванні кукурудзи в різних кліматичних зонах та гнучкості у сівозміні. Розширення площ, вдосконалення технології виробництва і підвищення врожайності стали ключовими факторами нарощення експорту.

Проблемним питанням нині є те, що обладнання більшості ліфтів застаріло. Понад 80% існуючих ліфтів призначені для прийому малих вантажівок, використання природного газу для сушіння, і мають тільки ручне відбирання зерна для випробувань. Ключове вузьке місце – вони не можуть обробляти вантажівки понад 30 т кожна, а сучасні вантажівки можуть досягати 60 т. Друге вузьке місце при зберіганні сушиться. Більшість сушарок є енергетично неефективними, що призводить до високих витрат на сушіння. Третім вузьким місцем при зберіганні є ручна вибірка. Це збільшує час, необхідний для тестування, і зменшує точність.

Слід також виокремити низку проблемних питань, які характерні для усього логістичного ланцюжка поставки зернової продукції. У процесі дослідження

Таблиця 4

ТОП-5 регіонів України за інвестиційною потребою в будівництві елеваторів

Область	Потреба в інвестиціях, млн. дол. США	Валовий збір зернових і олійних у 2017 році, млн т	Кількість елеваторів	Потужності зберігання, млн т	Дефіцит потужностей, млн т
Харківська	300-425	4,96	73	2,46	2,5
Чернігівська	288-408	4,4	60	1,97	2,4
Вінницька	286-391	5,5	80	3,2	2,3
Сумська	252-357	4,2	50	2,1	2,1
Дніпропетровська	240-340	4,8	74	2,8	2

Джерело: розраховано за даними [17]

виділено 5 основних секторів логістики зерна, які потрібно реформувати.

Регуляторний сектор. Є досить складний комплекс проблем, що знаходяться в межах знань декількох міністерств і установ. Необхідно створити Раду з логістики сільськогосподарської продукції з представниками міністерств і установ. Необхідно звернути увагу на установи, що займаються наданням експортних сертифікатів. Інспектори повинні працювати цілодобово. Електронний документообіг може спростити операційний процес.

Система зберігання. Застаріле обладнання є ключовою проблемою системи зберігання зерна. Враховуючи очікуване зростання виробництва та експорту зерна, необхідно створити умови для залучення приватних інвестицій. Регулярний моніторинг потужностей та якість зберігання може бути корисним, оскільки зараз немає інформації про систему зберігання зерна.

Внутрішній транспорт. Україна не повністю використовує свій внутрішній логістичний потенціал. По-перше, необхідно прийняти закон про внутрішні водні шляхи, що виключає ряд обмежень, що перешкоджають розвитку даного сектору. Міністерство інфраструктури України розробляє відповідний документ. Він повинен забезпечити більш гнучкий сезон навігації, впровадження норм, що дозволяють закордонним кораблям входити у внутрішні води.

Автотранспорт. Є дві основні проблеми автотранспорту зерна: стан дорожнього покриття та транспортна надмірна вага. Обидві проблеми викликали додаткові витрати для перевізників. Автомобільні перевезення потребують кращого нагляду за транспортними навантаженнями, розвитку платних доріг.

Залізничний транспорт. Ключовими проблемами залізничного транспорту є непрозорість забезпечення

зернових бункерів в жаркі періоди, нечітке формування податків, зношеність рухомого складу. Розвиток галузі потребує прозорих податків, сезонних тарифів на перевезення зерна, оновленого рухомого складу.

Висновки. Сільськогосподарська логістика пропонує відносно новий і надзвичайно ефективний механізм, який може принести новий рівень сільського господарства в Україні. Сьогодні логістика сільського господарства знаходиться на стадії свого розвитку. За умови подолання основних перешкод на шляху її розвитку і створення умов для поліпшення логістики сільського господарства для підприємств агробізнесу можна очікувати високих показників цієї галузі.

Автомобільний, залізничний та річковий транспорт використовуються для транспортування зерна до морських портів. Залізниці забезпечують 60% постачання зерна, автомобільний транспорт – 35%, річковий транспорт – 5%. Річкові перевезення все ще широко не використовуються для постачання зерна, за винятком однієї приватної компанії, яка управляє власним флотом.

Сьогодні основними напрямками вдосконалення системи логістики сільського господарства на зерновому ринку є: 1) прийняття національної програми розвитку логістики сільського господарства на прикладі провідних країн світу; 2) реформування аграрного сектору та розроблення відповідної нормативної бази, яка б регулювала роботу сільськогосподарських підприємств; 3) розроблення та впровадження відповідної системи фінансування аграрної логістики; 4) поліпшення інвестиційної привабливості логістичного сектору шляхом запровадження спеціальних податкових режимів та пільгових митних тарифів.

Перспективним напрямом подальших досліджень є економіко-математичне моделювання ефективності завантаження наявних елеваторних потужностей.

Список літератури:

1. Гуторов О.І., Прозорова Н.В. Формування ефективного механізму функціонування логістичних систем сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2013. № 8. С. 33–38.
2. Velychko O., Velychko L., Ramanauskas J. Transformation and development of production-logistics enterprises in Ukrainian agrarian economy. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2016. No. 1. P. 70–87.
3. Лисюк В.М., Тараканов М.Л. Логістичний фактор відтворювальної функції виробничих секторів. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : ОДЕУ, 2010. Вип. 39. С. 98–102.
4. Окландер М.А. Логістика : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 346 с.
5. Экономическая энциклопедия: В 3-х т. / С.В. Мочерный (отв. ред.) и др. Т. 1. К. : Изд-во центра «Академия», 2000. 864 с.
6. Данкевич Є.М. Міжгалузева інтеграція в аграрному секторі економіки : монографія. Житомир : Полісся, 2013. 400 с.
7. Тараканов М.Л., Топалова І.А., Маковєєв А.П. Складові товароруку плодоовочевої продукції: проблеми та інструменти їх усунення. Одеса : ППРЕД НАН України, 2018. Вип. 66. С. 190–196.
8. Лисюк В.М., Нікішина О.В., Зарудна О.П. Інтеграційні механізми в товарних ринках: концептуальна сутність та практична дія. *Економічні інновації*. Одеса, 2017. Вип. 63. С. 155–164.
9. Тараканов Н.Л. Региональные логистические системы: проблемы формирования и развития : монография. НАН Украины, ин-т пробл. рынка и экон.-экол. исследований. Одесса, 2013. 312 с.
10. Логістика товарного ринку : монографія / Б.В. Буркинський та ін.; за заг. ред. Буркинського Б.В., Лисюка В.М.; НАН України, Ін-т пробл. ринку та экон.-экол. дослідж. Одеса : ППРЕД НАНУ, 2018. 244 с.
11. Лисюк В.М., Деркач Т.В. Воспроизводственная функция товарных рынков. Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2011. 225 с.

12. Лисюк В.М., Деркач Т.В. Теоретико сутнісний аналіз економічної інтеграції, як економічного процесу. *Економічні інновації*. 2015. Вип. 59. С. 194–201.
13. Нікішина О.В. Механізми регулювання інтегрованого зернового ринку : монографія. Одеса : ІПРЕД НАН України, 2014. 450 с.
14. Dankevych V., Dankevych Y., Pyvovar P. Clustering of the international agricultural trade between Ukraine and the EU. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. No. 3. P. 307–319.
15. Держстат України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 12.10.2017).
16. Про компанію Нібулон. URL: <http://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/zvernennya-generalnogo-direktora.html> (дата звернення: 12.10.2017).
17. ТОП-15 регіонів України за інвестиційною потребою в будівництві елеваторів. URL: <https://landlord.ua/rejtingi/top-15-regioniv-ukrayini-za-investitsiyonu-potreboyu-v-budivnitstvi-elevatoriv/> (дата звернення: 12.08.2019).
18. Logistics Efficiency in the World Bank Methodology. Available at: <http://www.baif.by/stati/effektivnostlogistiki-po-metodologii-vsemirnogo-banka/> (accessed: 03.02.2019).

References:

1. Gutorov O.I., Prozorova N.V. (2013). Formuvannya efektyvnoho mekhanizmu funktsionuvannya lohistychnykh system silskohospodarskykh pidpriemstv [Formulation of the effective mechanism of the functioning of logistic systems of the Syl'skospodarskykh pidpriemstv]. *Economy of the agroindustrial complex*, no. 8, pp. 33–38.
2. Velychko O. Velychko L., Ramanauskas J. (2016). Transformation and development of production-logistics enterprises in the Ukrainian agrarian economy. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, no. 1, pp. 70–87.
3. Lysyuk V.M. & Tarakanov M.L. (2010). Lohistychnyy faktor vidtvoaryval noyi funktsiyi vyrobnychkykh sektoriv tovarnykh rynkiv [Logistic factor of reproduction function of production sectors of commodity markets]. *Bulletin of Social and Economic Research*, Odessa : ODEU, vol. 39, pp. 98–102. (in Ukrainian)
4. Oklander M.A. (2008). *Lohistyka : pidruchnyk* [Logistics : a textbook]. Kyiv : Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
5. Mocharyn S.V. (ed.) (2000). *Ekonomicheskaya entsiklopediya* [Economic Encyclopedia]. Kyiv : Izd-o center «Akademiya». (in Russian)
6. Dankevych. Y. (2013). *Mizhhaluzeva intehratsiya v ahrarnomu sektori ekonomiky* [Cross-sectoral integration in the agricultural sector of the economy]. Zhytomyr : Polissya. (in Ukrainian)
7. Tarakanov M.L., Topalova I.A. & Makovyeyev A.P. (2018). Skladovi tovarorukhu plodoovochevoyi produktsiyi: problemy ta instrumenty yikh usunennya [Ingredients of commodity rotund of fruit and vegetable production: problems and tools for their elimination]. Odessa : IREPR NAS of Ukraine, vol. 66, pp.190–196. (in Ukrainian)
8. Lysyuk V.M., Nikishyna O.V. & Zarudna O.P. (2017). Intehratsiyni mekhanizmy v tovarnykh rynkakh: kontseptualna sutnist ta praktychna diya [Integration Mechanisms in Commodity Markets: Conceptual Essence and Practical Action]. *Economic Innovations*. Odessa, vol. 63, pp.155–164. (in Ukrainian)
9. Tarakanov N.L. (2013). *Regional'nyye logisticheskiye sistemy: problemy formirovaniya i razvitiya* [Regional logistics systems: problems of formation and development]. NAS of Ukraine, Institute of Prob. market and econ.-eco. research. Odessa. (in Russian)
10. Burkynskyy B.V. & Lysyuk V.M. (2018). *Lohistyka tovarnoho rynku* [Logistics of the commodity market]. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Science and Technology. market and econ.-eco. Research. Odessa : Ipride NASU. (in Ukrainian)
11. Lysyuk V.M. (2011). *Vosproizvodstvennaya funktsiya tovarnykh rynkov* [Reproductive function of commodity markets]. Odessa : Institute for Market and Economic and Environmental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Russian)
12. Lysyuk V.M. (2015). Teoretyko-sutnisnyy analiz ekonomichnoyi intehratsiyi, yak ekonomichnoho protsesu [Theoretical-Essential Analysis of Economic Integration as an Economic Process]. *Ekonomichni innovatsii*, vol. 59, pp.194–201. (in Ukrainian)
13. Nikishyna O.V. (2014). *Mekhanizmy rehulyuvannya intehrovanooho zernovoho rynku* [Mechanisms of regulation of the integrated grain market]. Odessa : IREPR NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
14. Dankevych V., Dankevych Y., Pyvovar P. (2018). Clustering of the international agricultural trade between Ukraine and the EU. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 40, no. 3, pp. 307–319.
15. Derzhstat Ukrainy. Ofitsiyniy sait [Site of the State Statistics Service of Ukraine] (2017). Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian)
16. Pro kompaniiu Nibulon [About the company Nibulon]. Available at: <http://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/zvernennya-generalnogo-direktora.html> (in Ukrainian)
17. TOP-15 rehioniv Ukrainy za investytsiinoiu potreboiu v budivnytstvi elevatoriv [TOP-15 regions of Ukraine for investment needs in the construction of elevators]. *Landlord*. Available at: <https://landlord.ua/rejtingi/top-15-regioniv-ukrajini-za-investitsiyonu-potreboyu-v-budivnitstvi-elevatoriv/> (in Ukrainian)
18. Logistics Efficiency in the World Bank Methodology. *Association of International Forwarders «BAME»*. Available at: <http://www.baif.by/stati/effektivnostlogistiki-po-metodologii-vsemirnogo-banka/> (in Ukrainian)

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЛОГИСТИКИ НА РЫНКЕ ЗЕРНА

Проанализирована динамика валового сбора и урожайности зерновых и зернобобовых культур. Исследованы региональные особенности сбора урожая и наличия складских мощностей для его хранения. Исследован объем элеваторных мощностей по областям Украины. Выделены ТОП-5 регионов Украины по инвестиционной потребности в строительстве элеваторов. Обосновано, что для обеспечения эффективной деятельности недостаточно только выработать определенную продукцию, необходимо также обеспечить ее хранение. Анализируя состояние логистической инфраструктуры, а именно наличие мощностей для хранения зерна, выделены сертифицированные и несертифицированные силосы. Последние, как правило, касаются потребностей первичных производителей. Установлено, что сертифицированные силосы имеют преимущественное положение на рынке, поскольку в большинстве случаев они имеют лучшее расположение и транспортное сообщение. Выделен ряд проблемных вопросов, характерных для всей логистической цепочки поставки зерновой продукции отечественными товаропроизводителями до конечных потребителей, и предложены меры по улучшению логистического обеспечения отечественных товаропроизводителей.

Ключевые слова: логистика, транспорт, аграрный сектор, зерно, элеваторы, силосы, эффективность.

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT LOGISTICS ON THE MARKET OF GRAIN

The dynamics of the gross harvest and yield of cereals and legumes have been analyzed. The regional peculiarities of harvesting and availability of storage facilities for its storage are investigated. The elevator capacity in the regions of Ukraine is studied. It is stated that the development of agricultural logistics can increase the efficiency of transportation and storage of agricultural products in Ukraine and in order for the end product to be competitive, it is necessary that all members of the logistics chain consider logistics not as a series of separate activities, but as a single integrated system that allows working together to minimize overall costs. The TOP-5 regions of Ukraine have been singled out in terms of the investment need for the construction of elevators. It is substantiated that is not enough to produce certain products to ensure effective activity, it is also necessary to ensure its storage. Analyzing the state of the logistics infrastructure, namely the availability of storage facilities for grain, the certified and non-certified silos are singled out. The latter, as a rule, address the needs of primary producers. It is established that certified silos have a dominant position in the market, since in most cases they have better location and transport links. The current state of development of logistics, especially in the grain market, significantly slows down the development of the industry, does not allow for uninterrupted supply of products to potential customers. logistical support of domestic producers. A number of problematic issues are singled out, which are characteristic for the whole logistics supply chain of grain products by domestic producers to end consumers, and measures to improve logistics support for domestic producers are proposed. The study identifies 5 major sectors of grain logistics that need to be reformed. The latter, as a rule, relate to the needs of primary producers. Certified silos have been found to have a dominant position on the market, since in most cases they have a better location and transport connectivity. We identify a number of problem issues that are characteristic of the whole logistics chain of grain supply by domestic producers to end users, and measures are proposed to improve the logistic support of domestic producers.

Key words: logistics, transport, agrarian sector, grain, elevators, silos, efficiency.

Коваленко Н.В.доцент кафедри міжнародної економіки,
Національний авіаційний університет**Kovalenko Nataliia**

National Aviation University

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ: ЦІЛІ, ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ

У статті розглянуто поняття «організаційне забезпечення» з позиції чотирьох підходів та процес управління розвитком підприємства з позиції системного підходу. Виокремлено головні цілі управління розвитком підприємства в сучасних умовах господарювання та визначено й узагальнено основні принципи управління розвитком підприємства як сукупності універсальних (основа управління розвитком підприємства) та спеціальних принципів. В економічній літературі є досить суперечливі та неоднозначні погляди на визначення та розуміння сутності інструментів управління розвитком підприємства, тому розроблено власну класифікацію інструментів управління розвитком підприємств. Дослідивши різні думки вчених, розроблено власну класифікацію інструментів управління розвитком підприємств та вибудовано взаємозв'язки в організаційному забезпеченні елементів управління, які дадуть змогу цілісно підходити до управління розвитком підприємства.

Ключові слова: організаційне забезпечення, розвиток підприємства, управління, принципи управління, цілі управління.

Постановка проблеми. Соціально-економічні, політичні та екологічні зміни, які відбуваються в процесі інтеграції України, ставлять перед вітчизняними підприємствами вимогу дотримання високих європейських стандартів. Особливо це стосується урахування нових концепцій розвитку підприємства, де традиційні принципи управління підприємством стають неефективними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вивчення організаційного забезпечення управління розвитком підприємства присвячені наукові праці таких учених, як: С.С. Байрамов, Л.О. Волощук, О.І. Гопкало, І.С. Грозний, А.Р. Дунська, М.М. Єрмошенко, Л.О. Жилінська, Р.С. Каплан, В.В. Кіранова, В.С. Кубарева, О.В. Кузьміна, Є.С. Лазебна, І.В. Новийтенко, Д.П. Нортон, О.М. Петухова, О.В. Раєвнева, І.М. Семененко, І.І. Смачило, С.В. Філіппова, Д.К. Шевченко, Ю.М. Шишута, Н.М. Яркіна, які зробили суттєвий внесок у дослідження теоретичних основ і науково-методичних положень в управління розвитком підприємства.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є обґрунтування організаційного забезпечення управління розвитком підприємств через визначення основних цілей, принципів, функцій та завдань.

Для досягнення мети в ході дослідження використовувалися наукові методи та методи пізнання, а саме: аналіз та узагальнення різних точок зору дослідників на предмет дослідження, їх узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Термін «забезпечення» слід розглядати як своєчасне формування та

передачу якісної інформації в рамках системи управління підприємством.

Науковці розглядають поняття «організаційне забезпечення» з позиції чотирьох підходів, так в міжнародному словнику «організаційне забезпечення» розглядають з позиції системного підходу: «складний комплекс стійких, свідомо створених зв'язків та взаємодії елементів виробничо-управлінської системи, які виникають у процесі функціонування та розвитку підприємства». Цей підхід буде дієвим за умови чітких цілей і довгострокової стратегії підприємства. Підхід адаптований до вимог сучасної ринкової економічної системи.

М.М. Єрмошенко використовує процесний підхід і наголошує, що «організаційне забезпечення – це створення всіх необхідних умов для нормального функціонування, забезпечення кадровими, фінансовими, матеріально-технічними та іншими ресурсами, спрямованих на створення умов для здійснення діяльності [10, с. 62]. За процес ним підходом, функціонування підприємства залежить від забезпечення різного роду ресурсами. Не врахованим залишається вплив чинників зовнішнього середовища.

Структурного підходу дотримується В.І. Андреева, наголошуючи, що «організаційне забезпечення – це положення, інструкції, накази, кваліфікаційні вимоги та інші документи, що регламентують організаційну структуру роботи системи і їх взаємодію з комплексом засобів системи» [1, с. 78]. Основна увага за даним підходом сконцентрована на документацію, яка регламен-

тує процес функціонування підприємства. Виконання робіт здійснюється відділами, відповідно до їхніх функціональних обов'язків. Відсутність гнучкості останньої створює проблеми при виконанні робіт, які мають ситуативний характер. Цей підхід не враховує умов зовнішнього середовища, які постійно змінюються, і не підходить до використання у сучасних умовах господарювання.

За нормативним підходом «це сукупність методів та засобів, що регламентують взаємодію робітників з технічними засобами та між собою в процесі розробки та експлуатації системи». Можна сказати, що цей підхід доповнює попередні, адже ґрунтується на нормативних документах які мають різний ступінь обов'язковості виконання.

Узагальнюючи вищенаведені підходи, нами запропоновано власне бачення поняття «організаційне забезпечення»: це система процесів і процедур для здійснення діяльності підприємства згідно з розробленою стратегією і поставленими цілями, яка забезпечує взаємозв'язок між підрозділами підприємства та забезпечення їх необхідними ресурсами.

Згідно із ст. 65 Господарського кодексу України, управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу. Що стосується поняття «розвиток», то тут ми цілком поділяємо думку Дунської А.Р. [9, с. 174], про розвиток можна говорити тоді, коли спостерігається покращення стану певного об'єкта. Тобто розвитку характерна позитивна спрямованість від простого до ефективного результату.

Управління розвитком підприємства розглядаємо з позиції Л.О. Жилінської як окремий блок загальних управлінських процесів на підприємстві, які на базі таких елементів, як планування, організація та контроль, формують сприятливий осередок для акумулювання ресурсних можливостей підприємства з метою реалізації вдосконалень, нововведень або інновацій підвищення ефективності діяльності підприємства, кінцевим результатом яких є перехід на якісно новий рівень розвитку підприємства [11, с. 48].

Сама система управління розвитком підприємства передбачає вплив суб'єкта (керівники, менеджери, спеціалісти) на об'єкт (персонал, виробництво, фінанси і т.д.). Рух інформації від одного до другого і є процесом управління.

Початок процесу управління розвитком підприємства з позиції системного підходу передбачає такі етапи: визначення головних цілей (мети) і завдань системи управління;

розробка принципів управління розвитком підприємства;

функції за допомогою яких відбувається реалізація цілей.

Б.Д. Гаврилишин трактує поняття «ціль» як основу побудови критеріїв оцінки діяльності організації, виявлення проблем (різницю між бажаним і досягнутим рівнем) і прийняття відповідного управлінського рішення [5, с. 883]. Більш конкретно трактує поняття А.А. Пилипенко: «ціль – це конкретний стан окремих характеристик підприємства, досягнення яких є бажаним і на досягнення яких спрямована її діяльність [18, с. 103]. Отже, ціль – це бажаний напрям майбутнього руху. Кожне підприємство має не одну вузьку мету, а систему цілей, які визначаються відповідно до його становищем у зовнішньому середовищі, його потенціалом.

Формування цілей відбувається виходячи з оцінки потенційних можливостей підприємства й забезпеченості його відповідними ресурсами. Процес формування цілей – одна з найважливіших складових частин управління, вихідний пункт усіх планових розрахунків. Будь-який план або програма будуть виконуватися лише в тому разі, коли в них буде визначено, чого ми хочемо досягти і на які процеси виробництва будуть спрямовані ресурси. Формулювання цілей займає тривалий час, адже вона покликана видавати бажане за дійсне і є базою системи мотивації працівників.

Формуючи цілі розвитку, необхідно врахувати їх різноплановість. Це повинні бути не лише цілі, які пов'язані з оновленням асортименту продукції, але й цілі, які спрямовані на придбання нового обладнання, розроблення й освоєння нових технологій, освоєння нових ринків, впровадження нових форм і методів організації виробництва тощо.

На нашу думку, головними цілями управління розвитком підприємства в сучасних умовах господарювання має бути: забезпечення життєздатності підприємства у довгостроковому періоді, укріплення і зростання конкурентних позицій підприємства на ринку, формування позитивного іміджу підприємства серед контрагентів, задоволення зростаючих потреб споживачів, екологічність (якість) продукції.

Отже, всі цілі можуть бути згруповані за трьома напрямками: економічним, соціальним та екологічним (таблиця 2).

Таблиця 1

Класифікація цілей управління підприємством

Класифікаційна ознака	Група цілей
За періодичністю	довгострокові, середньострокові, короткострокові
За характером діяльності	зростання, стабільність, скорочення
За видом діяльності	виробничі, фінансові торгівельні, інноваційні, страхові, посередницькі
За сферою діяльності	фінансові, адміністративні, кадрові, виробничі, інноваційні
За пріоритетністю	Першочергові та другорядні

Джерело: удосконалено автором за [14, с.224–227]

Класифікація цілей управління розвитком підприємством

Класифікаційна ознака	Група цілей
Економічні	Підвищення якості та ефективності виробництва розробка програм: зниження витрат і контролю якості продукції, досягнення найвищої продуктивності праці, забезпечення умов розвитку персоналу.
Екологічні	Сприяння інноваційному процесу на підприємстві: розвиток науково-дослідної роботи підприємства та підвищення її якості, скорочення часу на розробку та впровадження інновацій.
Соціальні	Підвищення якості та ефективності управління: удосконалення та зменшення документообігу, оптимізація організаційної структури, матеріальне заохочення та психологічний клімат в колективі.

На нашу думку, для розвитку кожне підприємство має розробляти економічні, соціальні та екологічні цілі і дотримуватися заходів щодо їх досягнення. Правильно сформульовані цілі мають бути досяжними (нереальна ціль демотивує працівників), конкретними, гнучкими в корегуванні.

Зарубіжні підприємства здійснюють свою діяльність відповідно до принципів сталого розвитку, тоді як українські підприємства тільки починають приділяти увагу таким цілям, як екологізація й здійснення соціальних проєктів, поряд зі збільшенням обсягів продажів і отриманням прибутку.

Після того як суб'єкти підприємницької діяльності визначилися з цілями, слід вибрати принципи, згідно з якими будуть діяти. Проаналізуємо різні погляд науковців на визначення сутності поняття принципе.

У науці принципи – це загальні вимоги до побудови теорії, сформульовані як те первинне, що лежить в основі певної сукупності фактів. Згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови, «принцип – це певне правило, сформульоване на основі пізнання законів чи закономірностей чинити саме так».

Під принципами управління Л.М. Іванова-Швець та А.О. Корсакова розуміють основні правила, положення та норми, яким мають слідувати керівники та спеціалісти в процесі управління підприємством [13, с. 45].

Проаналізуємо погляди вчених стосовно того, яких принципів обов'язково слід дотримуватися з метою забезпечення управління розвитком підприємства.

В економіці принципи поділяють на загальні, які відбивають основні правила формування систем управління виробництвом, та специфічні – конкретні правила формування цільових систем, зокрема, системи управління стратегічною стійкістю [14, с. 244]. Н.М. Яркіна виділяє такі принципи управління розвитком підприємства: системності, комплексності, дуалізму (базується на перетині двох фундаментальних класів речей, явищ або принципів, які взаємно впливають один на одного, але не змінюють своєї структури), цілеспрямованості, критеріальності, узгодженості та взаємопідтримки, перспективності, гнучкості й адаптивності, інформативності, вмотивованості, відповідальності, специфічності, потенціалу розвитку. Гончаренко Т.П., додає: принцип зваженої орієнтації на задоволення потреб споживачів, перспективність, злагоджена цілеспрямованість, принцип порівнянності і альтернативності варіантів управлінських рішень при

їх виборі, принцип збереження та примноження конкурентних переваг [6, с. 204–206]. Д.К. Шевченко взагалі поділяє принципи управління розвитком підприємства на загальні й специфічні (конкретні).

Ю.О. Бондарева виділяє принципи: високої надійності інформації; можливість коригування поточного плану; узгодження поточного плану управління одним ресурсом з планами управління іншими ресурсами; швидкість передачі вдосконаленого плану до виконання; організація та контроль виконання вдосконаленого плану [3, с. 47]. За О.В. Раєвською, принципи бувають: універсальні; загальносистемні; специфічні; управління розвитком [19, с. 92]. О.І. Гопкало наголошує на принципах: науковості, оптимальності, комплексності, об'єктивності, економічності, гнучкості, безперервності, інноваційності тощо. Широко про принцип гнучкості говорить і І.І. Смачило [20, с. 80], пояснюючи його швидкою адаптацією до змін умов функціонування.

У наведених думках науковців протиріч немає, розрізняються вони лише ступенем деталізації.

Отже, виходячи з понятійного змісту терміну «принцип», що визначає це явище як те, що лежить в основі певної теорії, науки, нами було визначено та узагальнено основні принципи управління розвитком підприємства як сукупності універсальних (основа управління розвитком підприємства) та спеціальних принципів (таблиця 3).

Дотримання вищенаведених принципів дозволить структурувати процеси управління розвитком і ефективно ними управляти, однак будь-яка ціль і принцип управління досягаються шляхом виконання керівниками і фахівцями відповідних управлінських функцій.

Поняття «функція» походить від латинського «functio», що в перекладі означає – виконання, здійснення. Не можливо не погодитись з думкою Дібровою А.Д., що функція – дуже зручний для побудови активної організаційної системи параметр. Яка функція, така і система, що забезпечує її реалізацію. Від функції зручно перейти до цілісної системи [8, с. 48].

Функція управління – це види діяльності щодо об'єкта, які зумовлюються кооперацією та поділом виконуваної роботи серед управлінського персоналу. Кожна функція складається із послідовності взаємопов'язаних дій для виконання поставленої ролі управління [12, с. 51]. За допомогою функції управління можна здійснювати управлінський вплив.

Принципи управління розвитком підприємства

Принцип	Зміст принципу
Універсальні	
Об'єктивності	використання об'єктивних законів для досягнення цілей управління.
Безперервності	постійний розвиток підприємства.
Комплексність	взаємодія елементів у системі.
Реалізації	поставлені цілі та орієнтири відповідають наявним у підприємства ресурсам.
Пріоритетності	суб'єкти управління мають послідовно дотримуватися обраної стратегії, підпорядковуючи свої оперативні та тактичні дії стратегічним пріоритетам.
Ефективності	забезпечення певного рівня прибутковості.
Інноваційності	розвиток науково-дослідної роботи на підприємстві.
Спеціальні	
Відповідальності	свідоме ставлення виконавців до своєї роботи.
Інформативності	поінформованість, осмислення, корисність отриманої інформації для працівників.
Вмотивованості	понування працівника до ефективної роботи (заохочення, як матеріальне так і нематеріальне).
Гнучкості	адаптація до змін у зовнішньому середовищі.
Результативність	отримання позитивних результатів розвитку.

Провівши аналіз літературних джерел, знаходимо безліч підходів щодо класифікації функцій управління. Так, дослідник теорії управління Анрі Файоль розробив класичну класифікацію функцій управління. Він виділяє шість груп функцій: технічні і технологічні (виробництво, виготовлення і переробка); комерційні (закупівля, продаж, обмін); фінансові (залучення капіталів і ефективне управління ними); охоронні або страхові (охорона власності); облікові (інвентаризація, витрати, статистичні дані); адміністративні операції (організація, координація, контроль). Адізес І.К. пропонує чотири функції: виробництво, адміністрування, підприємництво і інтеграція. С.С. Калабухова виділяє всього три функції управління: оцінююча, діагностична, пошукова. Науковець Є.С. Лазебна ділить функції управління на загальні функції, які виділяються відповідно до етапів управління як процесу, та специфічні, які розрізняють насамперед за формою поділу процесу управління на складові частини, причому ми в цьому погляді її абсолютно підтримуємо.

До основних (загальних) функцій управління розвитком підприємства відносимо:

планування – головна функція, за допомогою якої відбувається впорядкування етапів (дій), які потрібні для досягнення поставленої мети;

організація – розмежування відповідальності та контроль ефективного використання ресурсів підприємства, а також узгодження виконання планів для поставлених цілей;

лідерство – успішне керівництво підлеглими, спонування до підвищення ефективності праці;

контроль – управління, моніторинг результатів діяльності підприємства, тенденцій на ринку, аналіз та коригування діяльності.

Специфічні функції управління вказують напрямок впливу на будь-яку сферу виробничої діяльності і обумовлені виробничими процесами підприємства. Функції включають види діяльності, які розрізняються призначенням і засобами реалізації і діють вони на окремій

стадії виробничо-господарського процесу. Наприклад: виробнича (управління якістю продукції), фінансова, маркетингова, облікова, логістична, кадрова і т.д.

Запропоновані принципи забезпечення розвитку підприємства дають змогу суб'єктам підготуватися для планування, організації та контролю діяльності підприємства.

Для забезпечення злагодженого функціонування підприємства та дотримання принципів та функцій управління розвитком підприємства, слід використовувати інструменти управління. Необхідно зазначити, що в науковій літературі поняття «інструмент», інколи називають «важіль».

І.В. Новойтенко, Ю.М. Шишута визначають важіль як «засіб, за допомогою якого забезпечується функціонування підприємства і під впливом якого відбуваються зміни у діяльності суб'єктів господарювання» [16, с. 54]. Інструмент – «знаряддя за допомогою якого можна здійснити дію» [8, с. 56]. Вказане тлумачення має узагальнений характер, але воно чітко окреслює дієвий характер інструментів. У нашому дослідженні під інструментами управління на підприємстві розуміємо засоби, способи впливу керуючої підсистеми підприємства на керовану для забезпечення ефективної реалізації процесу управління розвитком підприємства.

Вправне застосування інструментів управління суттєво допомагає керівникам у забезпеченні розвитку підприємства.

Розглянемо основні ідеї, які викладені науковцями у своїх працях, стосовно елементів системи управління.

Грозний І. у свої дослідженнях пропонує в ході виробничого процесу використовувати бенчмаркінг та аутсорсинг в рамках реінжинірингу задля підвищення якості та ефективності виробничої діяльності.

Р. Каплан та Д. Нартон зазначають особливість інструменту у можливості постійного розвитку персоналу та керівництва для досягнення місії та реалізації стратегічного розвитку підприємства.

Досліджуючи це питання, ми з'ясували, що в економічній літературі існують досить суперечливі та

неоднозначні погляди на визначення та розуміння сутності інструментів управління розвитком підприємства. Дослідивши різні думки вчених [3; 5; 28], ми розробили власну класифікацію інструментів управління розвитком підприємств.

1. За характером впливу

1.1. Економічні (стратегічне та тактичне управління витратами: ціноутворення, собівартість, грошові потоки, розрахунки, заробітна плата, премії та надбавки. Фінансово – економічне планування та прогнозування, оцінювання, аудит, бюджетування тощо). Економічні інструменти реалізують комплекс майнових інтересів і орієнтовані на створення оптимальних умов здійснення розвитку підприємства.

1.2. Технологічні (схеми, інструкції, конструкторські документи, креслення, ескізи, зразки деталей, інструменти та пристрої, програмне забезпечення та ін.). Орієнтовані на техніку – технологічне забезпечення процесів здійснення управління розвитком підприємства.

1.3. Адміністративно-правові (нормативно-розпорядчі: стратегії, програми, плани, проекти, положення, накази, інструкції, правила, статuti, вимоги, акти, протоколи, кореспонденція, контракти, договори, догани. Організаційні: структура, штат, посадові інструкції та ін.). Мають обов'язковий, примусовий характер, нормативно оформлені і направлені на регламентне та організаційне оформлення системи взаємовідносин у процесі управління розвитком підприємства.

1.4. Соціально-психологічні (соціальні: корпоративна культура, норми моралі, етика, правила внутрішнього розпорядку, умови для відпочинку і роботи, охорони праці. Психологічні: вивчення психологічного типу та встановлення відповідних психологічних параметрів взаємодії і поведінки, проведення конкурсів та змагань, моральне стимулювання та ін.). Орієнтовані на розвиток та стимулювання активності працівника, підвищення мотивації до виконання поставлених завдань, креативність, реалізація відчуття соціально – психологічного задоволення результатом діяльності та потреб відповідного рівня, створення відповідного клімату для роботи.

2. За функціональною спрямованістю

2.1. Організаційні – система дій, що покликана організувати ефективну діяльність підприємства, встановлює правила. Наприклад: розпорядок дня, регламентація технічних процесів.

2.2. Планові, тобто діяти згідно заздалегідь визначеного порядку, дотримуватися мети, цілей, завдань діяльності підприємства.

2.3. Координаційні – процес розподілу діяльності в часі, забезпечення взаємодії різних частин підприємства в інтересах виконання поставлених перед ним завдань. Координація забезпечує цілісність, стійкість підприємства.

2.4. Контролінг – сучасний напрям управлінської діяльності який орієнтований на майбутній розвиток підприємства, на досягнення поставлених цілей. Цей напрям відповідальний за зворотній зв'язок в управлінні.

2.5. Мотивація – процес стимулювання працівників до ефективної діяльності, спрямованої на досягнення

цілей підприємства. Наприклад, премії, доплати, грамоти, подарунки, виїзні засідання. Мотивація є важливим інструментом управління, яка спонукає людський капітал до продуктивної діяльності та саморозвитку.

3. За сферою застосування

3.1. Маркетинг (нестандартна реклама, сторітелінг, обслуговування покупця, політика цін, вивчення потреб і попиту, зв'язок зі споживачами, трайвертайзинг, сенситивний маркетинг, inbound-маркетинг).

3.2. Планування (використання бенчмаркінгу, реінжиніринг, аутсорсингу, грейдинг). У ході дослідження інструментів управління Жилінська Л.О. [11, с. 68] виділила, що найпопулярнішими інструментами, які використовуються на зарубіжних підприємствах виявилися: бенчмаркінг (43%), стратегічне планування (45%), аутсорсинг (32%), формування місії (30%). Але, на жаль, використання зазначених інструментів на вітчизняних підприємствах вкрай обмежено, незважаючи на результати досліджень вчених-економістів у цьому напрямі.

3.2. Фінансові – це всі засоби, що передбачені фінансовою політикою підприємства. Наприклад, кредитні договори, фінансові ресурси, податки які має сплачувати підприємство.

4. За ступенем новизни

4.1. Творчі – генерування нових ідей для діяльності підприємства.

4.2. Діджиталізація – інструмент удосконалення бізнес процесів, який формує плато конкурентних переваг підприємства: високий рівень конкурентоздатності; спрощення роботи з масивом інформації; економію коштів; лояльність клієнтів; позитивне ставлення до іміджу підприємства [7, с. 34].

4.3. Адаптивні, які забезпечують ефективну взаємодію підрозділів і співробітників підприємства, швидко адаптуються до вимог сучасного суспільства.

5. За тривалістю дії

- 5.1. довгострокові (стратегічні);
- 5.2. середньострокові (тактичні);
- 5.3. поточні (оперативні).

Запропоновані нами інструменти управління розвитком підприємства діють в органічній єдності, гнучко реагують на чинники зовнішнього і внутрішнього середовища, дозволяючи адаптувати процес управління до змінних умов.

Завдання управління розвитком підприємства – це сформоване уявлення про бажаний стан, реальні можливості, обмеження, ризики та загрози перед якими постане підприємство в майбутньому. Методологічні напрями управлінням розвитком підприємств постійно змінюються, але на сучасному етапі розвитку економічної науки можна виділити наступні завдання розвитку підприємства виходячи із зазначених вище цілей.

За економічною класифікаційною ознакою, до таких завдань розвитку підприємства можна віднести:

- забезпечення ефективного використання потенціалу підприємств;
- формування підприємством резервних та страхових фондів;

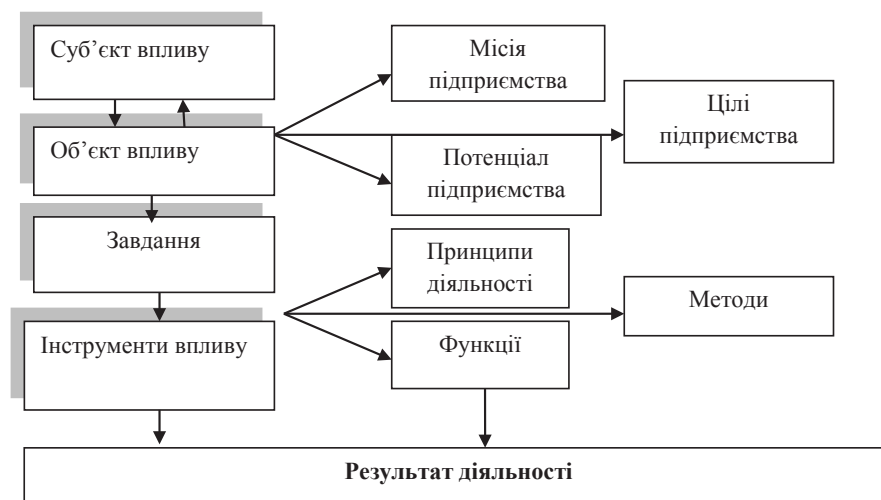

Рис. 1. Організаційне забезпечення елементів управління розвитком підприємством

Джерело: розроблено автором

– підвищення ефективності людських ресурсів, що в майбутньому призведе до підвищення ефективності функціонування підприємства;

- контроль та підвищення якості продукції;
- завоювання та утримання конкурентних позицій на ринку;
- усунення диспропорцій при відхиленнях від запланованої поведінки підприємства;
- формування ресурсної бази розвитку для наступних поколінь;

За екологічною класифікаційною ознакою цілей:

- впровадження інновацій та сучасних ресурсозбе-режних технологій;
- реалізація екологічної політики та екологічних програм підприємства;
- орієнтир на світові стандарти рівня і якості життя.

За соціальною класифікаційною ознакою:

- підтримка іміджу підприємства;
- підвищення якості управління;
- гармонізація психологічний клімат в колективі;
- зниження плинності кадрів;
- зростання рівня матеріального добробуту працівників підприємства.

З урахуванням положень які викладені вище, необхідно вибудувати взаємозв'язки в організаційному забезпеченні елементів управління, які дозволять цілісно підходити до управління розвитком підприємства (рис. 1).

На рисунку 1 схематично показано послідовність елементів організаційного забезпечення в діяльності

підприємства. Елементи створюються суб'єктом управління для оптимізації зв'язків і відносин. Місія і цілі підприємства насамперед мають враховувати інтереси суб'єкта та об'єкта діяльності підприємства. Визначення цілей на підприємстві здійснюється на основі планування. На початковому етапі формується головна ціль, а вже потім відбувається роздроблення. Цілеспрямоване управління спрямоване на конкретні кінцеві результати. Під потенціалом підприємства ми розуміємо сукупність всіх ресурсів, які дають можливість до розвитку, а саме: виробництво продукції та одержання доходів і прибутків.

Завдання підприємства мають формуватися лише на перспективний розвиток, тобто бути стратегічними. Вирішення поставлених завдань можливе при використанні інструментів управління.

Згідно з рисунком 1 ми можемо стверджувати, що організаційне забезпечення усіх елементів управління розвитком підприємства є органічно взаємопов'язаними та певною мірою доповнюють один одного. Ця систематизація сприятиме поліпшенню процесу розвитку управління підприємством.

Висновки. Таким чином, організаційне забезпечення функціонування управління розвитком підприємства залежить від організаційної структури управління, масштабів діяльності і передбачає перерозподіл ролей між відділами підприємства. Будь-яка процедура інтегрування в організаційну структуру управління підприємства має бути поетапною й обґрунтованою і враховувати загальні напрями розвитку підприємства.

Список літератури:

1. Андреева В.И. Организационное обеспечение работы с кадровой документацией [Текст] / В.И. Андреева // Справочник кадровика. 2009. № 03. С. 77–85.
2. Байрамов Сеймур Самед огли. Управління інноваційним розвитком телекомунікаційних підприємств : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Байрамов Сеймур Самед огли. Київ, 2017. 241 с.

3. Бондарева Ю.О. Управління діловою активністю сільськогосподарських підприємств в умовах радіаційного забруднення : дис. канд. екон. наук : 08.00.04. Житомир, 2015. 208 с.
4. Буренніков Ю.Ю. Управління інноваційною діяльністю в промисловості: сутність, особливості розвитку, шляхи удосконалювання : [монографія]. Вінниця : ВНТУ, 2011. 184 с.
5. Гаврилишин Б.Д. Економічна енциклопедія : у 3 т. / Б.Д. Гаврилишин. К. : Академія, 2002. 952 с.
6. Гончаренко Т.П. Сучасна концепція стратегічного маркетингу, організаційно-економічний механізм. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2010. № 29. С. 200–207.
7. Гусєва О.Ю., Легомінова С.В. Діджиталізація – як інструмент удосконалення бізнес процесів, їх оптимізація. Економіка. Менеджмент. Бізнес. № 1(23). 2018. С. 33–39.
8. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика : [монографія] / Діброва А.Д. К. : ВПД «Формат», 2008. 488 с.
9. Дунська А.Р. Визначення категорії «інноваційний механізм розвитку промислових підприємств» / А.Р. Дунська // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 1. С. 169–179.
10. Єрмошенко М.М. Розвиток промисловості на інвестиційно-інноваційних засадах [Текст] / М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, В.М. Шандра, О.І. Гуменюк та ін. // Організаційно-економічні аспекти інноваційного оновлення національної економіки : [колективна наукова монографія]. Розділ. 2.1 / За ред. М.М. Єрмошенка, С.А. Єрохіна. К. : НАУ, 2008. С. 60–77.
11. Жилінська Л.О. Управління розвитком машинобудівних підприємств на стратегічну перспективу : дис. на здобуття наук. ступеня доктора. екон. наук : 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Л.О. Жилінська. Маріуполь, 2016. 436 с.
12. Завадський Й.С. Менеджмент: Management / Й.С. Завадський. Т. 1. К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 543 с.
13. Іванова-Швец Л.Н. Управление персоналом / Іванова-Швец Л.Н., Корсакова А.А., Тарасова С.Л. М. : ЕАОИ, 2008. 200 с.
14. Кубарева В.С. Методологічні аспекти визначення місії та цілей підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2013. № 3. Т. 2. С. 224–227.
15. Кузьміна О.В. Принципи формування системи стратегічного управління збалансованим розвитком промислового підприємства. Reporter of the Priazovskiy state technical university. Section : Economic sciences. 2015. № 30. URL: file:///C:/Users/Sanya/Downloads/VPDTU_ek_2015_30_33.pdf (дата звернення: 18.07.2019).
16. Новойтенко І.В., Шишута Ю.М. Важелі впливу на економічну стабільність олійно-жирових підприємств в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 15. С. 53–56.
17. Петухова О.М. Управління інноваційною діяльністю підприємств: стан, тенденції, теоретико-методологічне забезпечення // Формування ринкових відносин в Україні. 2015. № 2(165). С. 49–53.
18. Пилипенко А.А. Менеджмент : підручник / А.А. Пилипенко, С.М. Пилипенко, І.П. Отенко. Х. : ІНЖЕК, 2005. 457 с.
19. Раєвнева О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : [монографія] / О.В. Раєвнева. Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. 496 с.
20. Смачило І.І. Принципи формування та структури механізму управління сталим розвитком підприємства. Економіка розвитку (Economics of Development), № 3(67), 2013. С. 79–82.

References:

1. Andreeva V.I. (2009). Organizatsionnoe obespechenie raboty s kadrovoy dokumentatsiey [Organizational support for work with personnel documentation]. Spravochnik kadrovika, vol. 03, pp. 77–85.
2. Bayramov Seymur Samed ogli (2017). Upravlinnya Innovatsiynim rozvitkom telekomunikatsiynih pidpriemstv : dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk : 08.00.04 «Ekononika ta upravlinnya pidpriemstvami (za vidami ekonomichnoyi diyalnosti)» / [Management of innovative development of telecommunication enterprises], p. 241.
3. Bondareva Yu.O. (2015). Upravlinnya dilovoyu aktivnistyu silskogospodarskih pidpriemstv v umovah radiatsiynogo zabrudnennya : dis. kand. ekon. nauk : 08.00.04 [Management of business activity of agricultural enterprises in the conditions of radiation contamination]. Zhitomir, p. 208.
4. Burennikov Yu.Yu. (2011). Upravlinnya innovatsiynoyu diyalnistyu v promislivosti: sutnist, osoblivosti rozvitku, shlyahi udoskonalyuvannya [Management of innovative activity in industry: essence, features of development, ways of improvement]. Vinnitsya : VNTU, p.184.
5. Gavrilishin B.D. (2002). Ekonomichna entsiklopediya [Economic Encyclopedia]: u 3 t. Kyiv : Akademiya, p.952.
6. Goncharenko T.P. (2010). Suchasna kontseptsiya strategichnogo marketingu, organizatsiyno-ekonomichniy mehanizm. Problemi i perspektivi rozvitku bankivskoyi sistemi Ukrayini [Modern concept of strategic marketing, organizational and economic mechanism. Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine]. Vol. 29, pp. 200–207.
7. Guseeva O.Yu., Legominova S.V. (2018). Didzhtalizatsiya – yak instrument udoskonalennya biznes protsesiv, yih optimizatsiya. Ekonomika. Menedzhment. Biznes [Digitalization – as a tool for improving business processes, their optimization]. Vol. 1 (23), pp. 33–39.
8. Dibrova A.D. (2008). Derzhavne reguluyuvannya silskogospodarskogo virobnitstva: teoriya, metodologiya, praktika [State regulation of agricultural production: theory, methodology, practice]. Kyiv : VPD «Format», p. 488.

9. Dunska A.R. (2013). Vznachennya kategoriyi «Innovatsiyniy mehanizm rozvitku promislovihih pidpriemstv» [Definition of the category "innovative mechanism of development of industrial enterprises"]. Marketing i menedzhment innovatsiy. Vol. 1, pp. 169–179.
10. Ermoshenko M.M. (2008). Rozvitok promislovosti na investitsiyno-innovatsiynih zasadah [Industry development on investment and innovation basis]. Organizatsiyno-ekonomichni aspekti innovatsiynogo onovlennya natsionalnoyi ekonomiki : [kolektivna naukova monografiya]. Rozdil 2.1 / Za red. M.M. Ermoshenka, S.A. Erohina. Kyiv : NAU, pp. 60–77.
11. Zhilinska L.O. (2016). Upravlinnya rozvitkom mashinobudivnih pidpriemstv na strategichnu perspektivu : dis. na zdobuttya nauk. stupenya doktora. ekon. nauk : 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnya pidpriemstvami (za vidami ekonomichnoyi diyalnosti)» [Management of development of machine-building enterprises on strategic perspective]. Mariupol, p. 436.
12. Zavadskiy Y.S. (1997). Menedzhment [Management]. Kyiv : Ukrayinsko-finskiy institut menedzhmentu i biznesu, p. 543.
13. Ivanova-Shvets L.N. (2008). Upravlenie personalom [Personnel management]. Moscow : EAOI, p. 200.
14. Kubareva V.S. (2013). Metodologichni aspekti vznachennya misiyi ta tsiley pidpriemstva [Methodological aspects of defining the mission and goals of the enterprise]. Visnik Hmel'nitskogo natsionalnogo universitetu, vol. 3, pp. 224–227.
15. Kuzmina O.V. (2015). Printsipi formuvannya sistemi strategichnogo upravlinnya zbalansovanim rozvitkom promislovogo pidpriemstva [Principles of formation of strategic management system of balanced development of industrial enterprise]. Reporter of the Priazovskiy state technical university. Section : Economic sciences. Vol. 30. URL: file:///C:/Users/Sanya/Downloads/VPDTU_ek_2015_30_33.pdf
16. Novoytenko I.V., Shishuta Yu.M. (2017). Vazhele vplivu na ekonomichnu stabilnist oliyno-zhirovih pidpriemstv v Ukrayini [Leverage on the economic stability of oil and fat enterprises in Ukraine]. Investitsiyi: praktika ta dosvid, vol. 15, pp. 53–56.
17. Petuhova O.M. (2015). Upravlinnya innovatsiynoyu diyalnistyu pidpriemstv: stan, tendentsiyi, teoretiko-metodologichne zabezpechennya [Management of innovation activity of enterprises: state, tendencies, theoretical and methodological support]. Formuvannya rinkovih vidnosin v Ukrayini. Vol. 2(165), pp. 49–53.
18. Pilipenko A.A. (2005). Menedzhment [Management]. Kharkiv : Inzhfek, p. 457.
19. Raevneva O.V. (2006). Upravlinnya rozvitkom pidpriemstva: metodologiya, mehanizmi, modeli [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models]. Kharkiv : Inzhfek, p. 496.
20. Smachilo I.I. (2013). Printsipi formuvannya ta strukturi mehanizmu upravlinnya stalim rozvitkom pidpriemstva [Principles of formation and structure of the mechanism for managing the sustainable development of the enterprise]. Ekonomika rozvitku (Economics of Development), vol. 3(67), pp. 79–82.

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЙ: ЦЕЛИ, ПРИНЦИПЫ, ФУНКЦИИ И ЗАДАЧИ

В статье рассмотрено понятие «организационное обеспечение» с позиции четырех подходов и процесс управления развитием предприятия с позиции системного подхода. Выделены главные цели управления развитием предприятия в современных условиях хозяйствования и определены, обобщены основные принципы управления развитием предприятия как совокупности универсальных (основа управления развитием предприятия) и специальных принципов. В экономической литературе существуют довольно противоречивые и неоднозначные взгляды на определение и понимание сущности инструментов управления развитием предприятия, поэтому разработана собственная классификация инструментов управления развитием предприятия. Исследовав различные мнения ученых, разработана собственная классификация инструментов управления развитием предприятий и построены взаимосвязи в организационном обеспечении элементов управления, которые позволяют целостно подходить к управлению развитием предприятия.

Ключевые слова: организационное обеспечение, развитие предприятия, управления, принципы управления, цели управления.

ORGANIZATIONAL PROVISION OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISES: GOALS, PRINCIPLES, FUNCTIONS AND OBJECTIVES

The socioeconomic, political and environmental changes taking place in the process of Ukraine's integration set the requirement for domestic enterprises to adhere to high European standards. This is especially true in the light of the new concepts of enterprise development, where the traditional principles of enterprise management become ineffective. The purpose of the study is to substantiate organizational support for the development of enterprises through the definition of the main goals, principles, functions and tasks. Scientists consider the notion of "organizational support" from the standpoint of four approaches, so in the international dictionary "organizational support" are viewed from the standpoint of a systematic approach: "a complex set of stable, deliberately established links and interaction between elements of the production and management system that arise in the process of functioning and enterprise development". This approach will be effective provided the company has clear objectives and long-term strategy. The approach is adapted to the requirements of the modern market economy system. Each enterprise has not only one narrow goal, but a system of goals,

which are determined according to its position in the external environment, its potential. The main goals of managing the development of the enterprise in modern economic conditions should be: to ensure the viability of the enterprise in the long-term, to strengthen and increase the competitive position of the company in the market, to form a positive image of the enterprise among the contractors, to meet the growing needs of consumers, environmental friendliness (quality) of products. The methodological directions of the management of the development of enterprises are constantly changing, but at the present stage of development of economic science it is possible to allocate the following tasks of development of the enterprise proceeding from the above-mentioned purposes. Thus, organizational support for the functioning of enterprise development management depends on the organizational structure of management, the scope of activities and involves the redistribution of roles between departments of the enterprise.

Key words: organizational support, enterprise development, management, management principles, management objectives.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-14>

УДК 658.012

Лысевич С.Г.

кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономики и международных экономических отношений,
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

Lysevich Serhei

Donetsk National University of Economy and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ХОЗЯЙСТВЕННОГО МЕХАНИЗМА ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ГОРНО-ОБОГАТИТЕЛЬНЫХ КОМБИНАТОВ КРИВОГО РОГА)

В работе рассмотрены социально-психологические механизмы горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога, которые определенным образом отражены в Коллективных договорах акционерных обществ и профсоюзных комитетов, Кодексе этики компании «Метинвест». Предложена система показателей социально-психологического механизма горно-обогатительного комбината. На основании анализа было установлено, что, несмотря на значительный рост средней заработной платы, наблюдается большая текучесть персонала на исследуемых предприятиях. Эти данные свидетельствуют, что кроме материального стимулирования необходимо усовершенствовать и социально-психологическое управление, то есть социально-психологические механизмы. Для этого дирекциям по персоналу и социальным вопросам следует на каждом горно-обогатительном комбинате проводить исследования среди персонала, выявлять проблемы социально-психологического взаимодействия и разрабатывать мероприятия по их устранению.

Ключевые слова. Хозяйственный механизм, социально-психологический механизм, коэффициент текучести, средняя заработная плата, нематериальное воздействие.

Постановка проблемы. Повышение уровня образования работающего персонала, его духовного и культурного развития вызывает необходимость совершенствовать не только материальное стимулирование труда, но и нематериальное, к которому относится социально-психологическое

воздействие, в совокупности составляющее социально-психологический механизм предприятия. Необходимость повышения эффективности работы персонала вызывает потребность в исследовании социально-психологического механизма на действующих предприятиях.

Анализ последних исследований и публикаций.

Социально-психологический механизм является важнейшей составной частью хозяйственного механизма предприятия [1, с. 7]. А.Ю. Погребняк отмечает, что социальный механизм хозяйственного механизма включает совокупность методов, способов и показателей, с помощью которых усвершенствуются отношения между людьми в процессе производства материальных благ [2, с. 305].

Е.В. Князкина, А.В. Рузаева к социально-психологическим методам управления персоналом относят: моральное вознаграждение; формирование общепризнанных норм поведения; внушение; убеждение; личный пример; установление отношений между коллективами и личностями; формирование и развитие дружелюбной атмосферы в коллективе; создание коллективов, учитывая психологические характеристики сотрудников [3, 69–70].

Е.Ю. Рубанова и Н.А. Колобова считают, что в большинстве случаев на предприятиях уделяют внимание материальным стимулам, а нематериальное воздействие на персонал недооценивается [4, с. 55].

О.Я. Голубка, Ю.О. Дидович и Я.Ф. Копусяк выделяют следующие социально-психологические методы управления персоналом: формирование творческой атмосферы; участие персонала в управлении; удовлетворение культурных и духовных потребностей; формирование нормального психологического климата; установление социальных норм поведения; развитие в персонала инициативы и ответственности. Сущность этих методов проявляется в их влиянии на коллектив и отдельные личности с целью формирования в них установки по трудовой деятельности и творческой активности [5, с. 115–116].

В.В. Скриль и Т.А. Галайда выделяют следующие методы социально-психологического воздействия на персонал: улучшение рабочего места; положительное отношение руководства к подчиненным; повышение по службе; гибкий график работы; бесплатное обучение [6, с. 3].

Как свидетельствует анализ приведенных работ, среди ученых нет единой точки зрения на сущность социально-психологических методов воздействия на управление персоналом, хотя они и указывают на их большую роль в деятельности предприятий.

Нерешённые части общей проблемы. Формулируя различные социально-психологические методы воздействия на персонал, ученые недостаточно используют их для практического применения на конкретных предприятиях, что и вызывает необходимость проведения исследований в этом направлении.

Формирование цели статьи. Целью статьи является исследование социально-психологических методов управления, составляющих социально-психологический механизм предприятия, на примере горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога.

Изложение основного материала. Сегодня перед предприятиями Украины становится проблема обеспечения персоналом ввиду того, что многие работники

уезжают за границу. На предприятиях страны наблюдается рост заработной платы работающего персонала. Однако материальное стимулирование должно сочетаться с нематериальным стимулированием, что позволит повысить эффективность работающего персонала. Именно социально-психологические методы и относятся к нематериальному стимулированию, что повышает их роль в воздействии на работающий персонал.

Каждое предприятие имеет свои особенности как в технологическом процессе, так и в персонале. Поэтому естественно отличающиеся подходы на отдельных предприятиях к усовершенствованию социально-психологических механизмов в работе с персоналом.

На горно-металлургических комбинатах Кривого Рога используются социально-психологические методы управления персоналом, которые отражены в Коллективных договорах на соответствующий период:

– в разделе «Охрана труда и здоровья работников, охрана окружающей среды» приведены мероприятия по созданию условий безопасного и здорового труда, сокращению вредного воздействия на окружающую среду;

– в разделе «Обеспечение производительной занятости» предусмотрены меры по повышению уровня квалификации работающего персонала;

– в разделе «Работа с молодежью» конкретизируются мероприятия по профессиональному и социальному становлению молодежи на предприятии. Для них проводятся различные конкурсы: «Лучший по профессии», организуются вечера отдыха и спортивные мероприятия;

– в разделе «Социальная защита и удовлетворение духовных потребностей» предусматриваются мероприятия по медицинскому страхованию за счет средств предприятия; организуется отдых персонала предприятий в оздоровительных учреждениях; проводятся конкурсы по художественной самодеятельности; предусматривается материальная поддержка при рождении ребенка, при домашнем обустройстве и др.

Основные принципы корпоративной культуры горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога отражены в «Кодексе этики» [7]. В этом документе подробно излагаются принципы ведения бизнеса в компании «Метинвест», в которую входят все горно-обогатительные комбинаты. Эти принципы отражаются в деятельности сотрудников предприятий – в работе; в охране труда и здоровья; в отношении к людям и другим предприятиям и др.

Приведенные данные свидетельствуют о том, что на горно-обогатительных комбинатах Кривого Рога сформированы социально-психологические механизмы, которые позволяют эффективно решать вопросы управления персоналом. Результаты социально-психологического управления отражаются на психологическом климате в коллективе, на производительности труда, на отношении к выполняемым обязанностям.

Для характеристики социально-психологического механизма на горно-обогатительных комбинатах можно использовать следующие показатели:

1) удельный вес лиц, удовлетворенных психологическим климатом в коллективе;

2) удельный вес лиц, работающих во вредных условиях труда;

3) численность персонала, участвующего в спортивных соревнованиях, художественной самодеятельности;

3) число лиц, улучшивших свои жилищные условия;

4) число психологических конфликтов в коллективе;

5) число лиц, принимающих участие в принятии управленческих решений на разных уровнях;

6) обеспеченность бытовыми условиями работающего персонала;

7) число лиц, получивших грамоты и благодарности;

8) число лиц, заслуживших место на «Доске почёта»;

9) число лиц, лучших по профессии;

10) показатели квалификации и др.

Для оценки эффективности материального и нематериального (социально-психологического) стимулирования персонала можно использовать данные по динамике средней заработной платы, численности и структуре работающего персонала.

В таблице 1 представлены данные по уровню заработной платы и изменению численности персонала соответствующей категории по ЧАО «Северный горно-обогатительный комбинат».

В таблице 2 представлены данные по уровню заработной платы и изменению численности персонала

соответствующей категории по ЧАО «Центральный горно-обогатительный комбинат».

В таблице 3 представлены данные по уровню заработной платы и изменению численности персонала соответствующей категории по ЧАО «Ингулецкий горно-обогатительный комбинат».

Анализ данных, приведенных в таблицах 1–3, свидетельствует, что:

1) на исследуемых горно-обогатительных комбинатах произошло значительное увеличение средней заработной платы;

2) произошло уменьшение численности персонала в возрасте моложе 30 лет при увеличении персонала старше 30 лет;

3) несмотря на значительный рост средней заработной платы, сохраняются высокие показатели текучести персонала.

Выводы. Оценка динамики персонала и средней заработной платы на исследуемых горно-обогатительных комбинатах позволяет сделать вывод о том, что материальное стимулирование в значительных размерах существенно не повлияло на снижение текучести персонала. Это привело к ухудшению его качественного состава из-за уменьшения численности работников моложе 30 лет.

Результаты проведенного исследования свидетельствуют о недостатках в социально-психологических меха-

Таблица 1

Динамика численности персонала и средней заработной платы на ЧАО «Северный ГОК» [8]

Показатели	На 31.12.2017г.	На 31.12.2018 г.	Абс. изм. 2018 г. к 2017 г.
Численность персонала по полу			
Всего	6351	6226	- 125
- мужчины	4171	4135	-
- женщины	2180	2091	
- в том числе женщины на руководящих должностях	122	116	- 6
Численность персонала по возрасту:			
-с тарше 50 лет	1507	1510	+ 3
- 30–50 лет	3414	3505	+ 91
- моложе 30 лет	1430	1213	- 217
Коэффициент текучести, %	6,7	11,3	+ 4,6
Средняя заработная плата, грн.	10050,71	13651,33	+ 3600,62

Таблица 2

Динамика численности персонала и средней заработной платы на ЧАО «Центральный ГОК» [9]

Показатели	На 31.12.2017г.	На 31.12.2018 г.	Абс. изм. 2018 г. к 2017 г.
Численность персонала по полу			
Всего	4671	4670	- 1
- мужчины	3224	3262	+ 38
-женщины	1497	1408	- 89
- в том числе женщины на руководящих должностях	94	95	+ 1
Численность персонала по возрасту:			
- старше 50 лет	1062	1098	+ 36
- 30–50 лет	2780	2818	+ 38
- моложе 30 лет	829	754	- 75
Коэффициент текучести, %	9,7	9,6	- 0,1
Средняя заработная плата, грн.	10837	15047	+ 4210

Динамика численности персонала и средней заработной платы на ЧАО «Ингулецкий ГОК» [10]

Показатели	На 31.12.2017г.	На 31.12.2018 г.	Абс. изм. 2018 г. к 2017 г.
Численность персонала по полу			
Всего	5154	5173	+ 19
- мужчины	3377	3426	+ 49
- женщины	1777	1747	- 30
- в том числе женщины на руководящих должностях	117	117	0
Численность персонала по возрасту:			
- старше 50 лет	821	873	+ 52
-3 0–50 лет	3159	3222	+ 63
- моложе 30 лет	1174	1078	- 96
Коэффициент текучести, %	10,68	8,97	- 1,71
Средняя заработная плата, грн.	10430	14850	+ 4420

низмах горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога. Следует учитывать и то обстоятельство, что в каждом коллективе есть люди, которые уже решили свои финансовые вопросы, обеспечив первичные потребности. Поэтому многие среди них пытаются решить другие личные цели, такие как профессиональный рост, духовное развитие, реализация своих способностей и др. Невозможность решить эти вопросы вызывает определенную текучесть кадров, на что необходимо обращать внимание.

Учитывая важность социально-психологических механизмов, дирекции по персоналу и социальным вопросам следует на каждом горно-обогатительном

комбинате проводить исследования среди персонала, выявлять проблемы социально-психологического взаимодействия и разрабатывать мероприятия по их устранению. Кроме этого, необходимо внедрять участие персонала в управлении предприятиями и в прибыли. Это позволит развивать чувства бережного отношения к имуществу комбинатов, сформировать стабильные коллективы и повысит отдачу от работы каждого [11].

Перспективы дальнейших исследований связаны с оценкой влияния показателей социально-психологического механизма на экономические результаты деятельности горно-обогатительных комбинатов.

Список литературы:

1. Лисевич С.Г. Формування господарського механізму гірничо-збагачувального комбінату та його оцінювання (на прикладі гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу). *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 1(70). С. 5–11.
2. Погребняк А.Ю. Сутність складових елементів механізму антикризового управління на промисловому підприємстві. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. № 12. С. 300–310.
3. Князкина Е.В., Рузаева А.В. К вопросу о роли социально-психологических методов управления в современной организации. *В сборнике: Инновационные стратегии развития управления в строительстве и городском хозяйстве. Самара*. 2018. С. 68–73.
4. Рубанова Е.Ю., Колобова Н.А. Социально-психологические методы управления персоналом. *Ученые заметки ТОГУ*. 2018. Т. 9. № 4. С. 54–59.
5. Голубка О. Я., Дідович Ю.О., Копусяк Я.Ф. Аналіз методів управління персоналом. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Випуск 5-1(05). 2016. С. 113–117.
6. Скриль В.В., Галайда Т.О. Ефективне використання мотиваційного механізму в системі управління персоналом на підприємстві. *Економічний форум*. 2015. № 1. С. 1–6.
7. Кодекс етики. Метінвест: веб-сайт. URL: https://sevgok.metinvestholding.com/upload/metinvest/report/27/Code_of_Ethics_RUS.pdf?v=1565798395 (дата звернення: 14.08.2019).
8. Звіт про управління ПрАТ «Північний ГЗК» за 2018 рік: веб-сайт. URL: <https://sevgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (дата звернення: 14.08.2019).
9. Консолідований звіт про управління ПрАТ «ЦГЗК» за 2018 рік: веб-сайт. URL: <https://cgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (дата звернення: 14.08.2019).
10. Звіт про управління ПрАТ «Ингулецкий ГЗК» за 2018 рік: веб-сайт. URL: <https://ingok.metinvestholding.com/ua/about/info> (дата звернення: 14.08.2019).
11. Белкин В.Н., Белкина Н.А., Антонова О.А. Пути демократизации производственной жизни. *Журнал экономической теории*. 2016. № 4. С. 92–104.

References:

1. Lysevych S.H. (2019). Formuvania hospodarskoho mekhanizmu hirnycho-zbahachuvalnoho kombinatu ta yoho otsinyuvania (na prykladi hirnycho-zbahachuvalnykh kombinativ Kryvoho Rohu) [Economic mechanism formation of mining and processing plant and its evaluation (a case study of Kryvyi Rih mining and processing plants)]. *Proceedings of Donetsk National University of Economy and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky. Economic Sciences*, vol. 1, no 70, pp. 5–11.
2. Pohrebnyak A.Yu. (2015). Sutnist skladovykh elementiv mekhanizmu antykrizovoho upravlinia na promyslovomu pidpryyemstvi [Essence of anticrisis management elements at industrial enterprise]. *Economic Journal of National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic University"*, no 12, pp. 300–310.
3. Knyazkina Ye.V., Ruzayeva A.V. (2018). K voprosu o roli sotsialno-psikhologicheskikh metodov upravleniya v sovremennoi organizatsii [To the issue of the role of socio-psychological managerial methods in modern company]. *Innovative development strategies of managing construction and city economy*, pp. 68–73.
4. Rubanova Ye.Yu., Kolobova N.A. (2018). Sotsialno-psikhologicheskiye metody upravleniya personalom [Socio-psychological methods of personnel management]. *Scientific Notes TOGU*, vol. 9, no 4, pp. 54–59.
5. Holubka O.Ya., Didovych Yu.O., Kopusyak Ya.F. (2016). Analiz metodiv upravlinia personalom [Analysis of personnel management methods]. *Economic Journal of Zaporizhia State Engineering Academy*, vol. 5–1, no 5, pp. 113–117.
6. Skryl V.V., Halayda T.O. (2015). Efektyvne vykorystania motyvatsiinoho mekhanizmu v systemi upravlinia personalom na pidpryyemstvi [Efficient use of incentive mechanism in personnel management system at enterprise]. *Economic Forum*, no 1, pp. 1–6.
7. Kodeks etyky. Metinvest [Code of Conduct. Metinvest]. Available at: https://sevgok.metinvestholding.com/upload/metinvest/report/27/Code_of_Ethics_RUS.pdf?v=1565798395 (accessed 14 August 2019).
8. Zvit pro upravlinia PrAT Pivnichnyi GZK za 2018 rik [Managerial report of PJSC SevGOK in 2018]. Available at: <https://sevgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (accessed 14 August 2019).
9. Konsolidovanyi zvit pro upravlinia PrAT TsGZK za 2018 rik [Joint managerial report of PJSC CGOK in 2018]. Available at: <https://cgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (accessed 14 August 2019).
10. Zvit pro upravlinia PrAT Inhuletskyi GZK za 2018 rik [Managerial report of PJSC InGOK in 2018]. Available at: <https://ingok.metinvestholding.com/ua/about/info> (accessed 14 August 2019).
11. Belkin V.N., Belkina N.A., Antonova O.A. (2016). Puti demokratizatsii proizvodstvennoi zhizni [The ways of industrial life democratization]. *Journal of Economic Theory*, no 4, pp. 92–104.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ПІДПРИЄМСТВА (НА ПРИКЛАДІ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ КРИВОГО РОГУ)

У роботі розглянуті соціально-психологічні механізми гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу, які певним чином відображені в Колективних договорах акціонерних товариств і профспілкових комітетів, Кодексі етики компанії "Метінвест". Запропонована система показників соціально-психологічного механізму гірничо-збагачувального комбінату. На підставі аналізу було встановлено, що, незважаючи на значне зростання середньої заробітної плати, спостерігається велика плинність персоналу на досліджуваних підприємствах. Ці дані свідчать, що окрім матеріального стимулювання необхідно удосконалити і соціально-психологічне управління, тобто соціально-психологічні механізми. Для цього дирекціям із персоналу і соціальних питань слід на кожному гірничо-збагачувальному комбінаті проводити дослідження серед персоналу, виявляти проблеми соціально-психологічної взаємодії і розробляти заходи з їх усунення.

Ключові слова: господарський механізм, соціально-психологічний механізм, коефіцієнт плинності, середня заробітна плата, нематеріальне стимулювання.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISM AS AN INTEGRAL PART OF THE ENTERPRISE'S ECONOMIC MECHANISM (A CASE STUDY OF KRYVOY ROG MINING AND PROCESSING PLANTS)

At present it is complicated for enterprises to employ workers in Ukraine because of mass immigration of Ukrainians. Under such conditions it is vital to apply all available incentives to keep people within Ukrainian job market. Both financial and nonfinancial incentive methods are used. Financial incentives are dealt with wages, while nonfinancial are socio-psychological management methods being a base of socio-psychological mechanism of an enterprise. Scientists do not have a common opinion on the essence and methods of socio-psychological impact on staff. The reason for that is the uniqueness of every enterprise, which requires individual managerial approaches. The paper considers socio-psychological mechanisms of Krivoy Rog mining and processing plants which are somehow described in collective labour agreements of stock companies and trade unions, and code of conduct adopted by Metinvest company owing the plants under the investigation. These documents contain the methods of influencing health and safety, environmental protection, interaction with youth and veterans. The socio-psychological mechanism can be evaluated based on average wage dynamics and labour movement. Having

analyzed these factors at PJSC SevGOK, PJSC CGOK and PGSK InGOK it was found that labour movement is at high level despite considerable growth of average wage. PJSK InGOK is the only company experiencing lower level of labour movement. This proves that not only financial incentive should be present but also socio-psychological management. For that HR management should conduct deep socio-psychological investigation and develop recommendations on eliminating found shortcomings. Apart from that, it is required to involve staff in managing enterprise which allows developing responsible use of plants' property, establishing stable staffs and enthusiastic work of every employee. Further researches in this direction are related to determination of indexes of socially-psychological mechanism of ore mining and processing combines and estimation of their influence on the economic indicators of activity of enterprises.

Key words: economic mechanism, socio-psychological mechanism, movement ratio, average wage, nonfinancial incentive.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-15>

УДК 338.2

Мартинов А.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Чернодубова Е.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Martynov Andriy, Chernodubova Eleonora

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено об'єкти бухгалтерського обліку інноваційної сфери діяльності підприємства. Досліджено особливості інноваційних витрат як окремого об'єкту бухгалтерського обліку. Вивчено особливості структуризації інноваційних витрат за ознаками їх матеріалізації та капіталізації. Визначено особливості та виділено недоліки інформаційно-аналітичного забезпечення управління інноваційною діяльністю підприємства. Розглянуто особливості формування моделі інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності з позицій статичності, динаміки та кінематики вивчення економічних процесів. Досліджено структуру інноваційних витрат та особливості їх відображення в собівартості продукції. Розроблена логічна схема розподілу та економії інноваційних витрат на різних стадіях інноваційного циклу.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційні витрати, об'єкти бухгалтерського обліку, підприємство, інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. Результативність управління інноваційними витратами на промисловому підприємстві суттєво залежить від якості інформаційних моделей, що забезпечують розроблення і прийняття управлінських рішень в інноваційній сфері. Сьогодні динамічний розвиток інноваційних процесів потребує розроблення науково обґрунтованих підходів до вдосконалення наявних моделей інформаційно-аналітичного забезпечення управління інноваційними витратами з метою підвищення ефективності управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування кількісної моделі інноваційної діяльності

здійснюється на основі даних бухгалтерського обліку та аналітичної інформації, отриманої в процесі дослідження показників інноваційної діяльності підприємства. У сучасній науковій літературі розглядаються питання обліку й аналізу витрат на заходи НТП, підготовку і освоєння виробництва, об'єктів промислової власності, в тому числі в роботах таких авторів, як А. Бородкін, Л. Гнілицкая, П. Курмаєв [1], А. Пустовіт, О. Кантаєва [3]. Проте й дотепер не надана достатня увага формуванню цілісної інформаційно-аналітичної моделі управління інноваційними витратами.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розроблення напрямів удосконалення інформаційно-аналітичного інструментарію управління інноваційними витратами підприємства на основі виділення особливостей обліку й аналізу інноваційних витрат та формування моделі розподілу й економії інноваційних витрат за окремими стадіями інноваційного циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предметом обліку й аналізу у сфері інноваційної діяльності є сукупність таких об'єктів, як: господарські засоби і джерела господарських засобів, господарські процеси і господарські операції. Окремим об'єктом обліку й аналізу є інноваційні витрати як ключовий показник інноваційного процесу.

Як вказує П.Ю. Курмаєв, об'єкти бухгалтерського обліку інноваційної діяльності знаходять своє відображення у складі оборотних та необоротних активів, що відображаються в активі форми № 1 «Балансу» підприємства та в складі витрат інноваційного характеру, що відображаються у формі № 2 «Звіту про фінансові результати» [1, с. 22]. Однак ідентифікація такого типу об'єктів бухгалтерського обліку повинна мати відповідне облікове забезпечення в межах системи управлінського обліку на підприємстві.

Характеризуючи недоліки інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень у сфері інноваційної діяльності, О.В. Кантаєва вказує на відсутність єдиної системи облікових регістрів і бухгалтерських рахунків для відображення витрат, доходів і результатів інноваційної діяльності [2].

Характеристика складного інноваційного процесу, що піддається впливу численних (у тому числі випадкових) чинників, може здійснюватися з різних позицій за допомогою моментних і трендових показників, що характеризують стан, зміну і напрям розвитку досліджуваного процесу.

На думку А.Ф. Бабицького, статика дає нам картину статичного, тобто нерухомого, стану субстанцій, які беруть участь у розвитку процесу. Кінематика визначає зміну субстанцій та їх розташування в просторі без урахування причин таких змін. Динаміка визначає причини зміни самих субстанцій та їх розташування у просторі [3, с. 32].

Отже, інструментарій бухгалтерського обліку забезпечує отримання статичної та кінематичної характеристики економічно досліджуваного об'єкта чи явища. Аналітичний інструментарій надає можливість отримання характеристики динаміки об'єкта дослідження.

На наш погляд, будь-яка інновація включає дві основні складові частини: матеріальну та нематері-

альну. Це зумовлює відповідний розподіл інноваційних витрат. Частина інноваційних витрат, пов'язаних із формуванням нематеріальної основи інновації, відображається в складі поточних витрат, інша частина капіталізується та відображається в складі нематеріальних активів підприємства (табл. 1).

У результаті проведеного дослідження встановлено, що визначення вартості нематеріальної складової частини інноваційної діяльності в складі нематеріальних активів пов'язане з деякими особливостями, що зумовлюють неоднозначність проведення оцінки. Це пов'язано із застосуванням експертних оцінок, варіативним характером оцінки споживацької вартості інноваційного продукту та низьким ступенем кореляції інноваційних витрат та результатів інноваційної діяльності.

Здійснення науково-дослідницьких та експериментально-конструкторських робіт може відбуватися власними силами суб'єкта господарювання або на основі господарського договору із сторонньою організацією-виконавцем. Готовий продукт промислової власності, що уособлює нематеріальну складову частину інновації, може бути отриманий у результаті купівлі-продажу або безоплатно. Вирбоництво нематеріального активу власними силами суб'єкта господарювання має певні переваги, пов'язані з економією за рахунок скорочення витрат на забезпечення прибутку сторонньої організації (рис. 1).

Інструментарій інформаційно-аналітичного забезпечення науково-дослідницьких та експериментально-конструкторських робіт використовується для забезпечення контролю за своєчасним виконанням окремих етапів плану проведення робіт, формування достовірної інформації щодо собівартості інноваційного продукту, додержання режиму економії та обґрунтованого визначення фінансових результатів за окремими інноваційними проектами.

Відображення інноваційних витрат у собівартості може проводитися за такими напрямками (табл. 2).

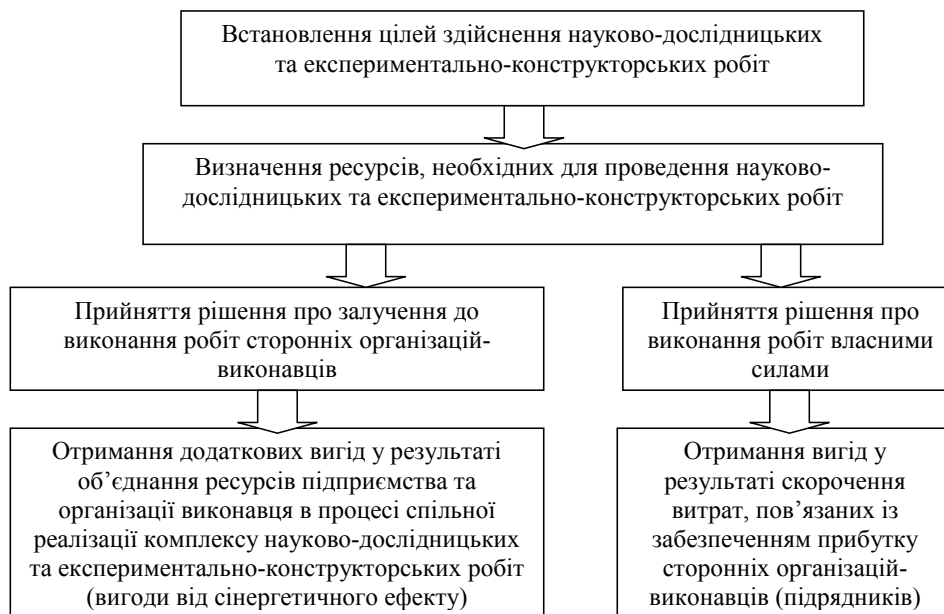
Витрати у сфері інноваційної діяльності знаходять своє відображення у фінансовій звітності підприємства. Загальна сума витрат на дослідження вказується в примітках до фінансової звітності.

На думку Г.О. Ісаншиної, інноваційну діяльність для цілей бухгалтерського обліку на підприємстві слід відносити до складу операційної діяльності із розробленням відповідної облікової політики у сфері інноваційної діяльності [4, с. 152]. Однак капітальні витрати, здійснені в процесі реалізації інноваційного проекту, відображаються у складі інвестиційної діяльності. Тому однозначне віднесення інноваційної діяльності до складу операційної діяльності є дискусійним питанням.

Таблиця 1

Структура інноваційних витрат за ознаками їх матеріалізації і капіталізації

Матеріальна складова		Нематеріальна складова	
1. Поточні витрати	Освоєння виробництва	1. Поточні витрати	Витрати на дослідження і розробки
2. Витрати, що капіталізуються	Авансування основних і оборотних засобів	2. Витрати, що капіталізуються	Придбання (створення) нематеріальних активів

Рис. 1. Логічна схема вибору способу організації науково-дослідницьких та експериментально-конструкторських робіт

На основі проведеного дослідження розроблена логічна схема розподілу та економії інноваційних витрат на різних стадіях інноваційного циклу (рис. 2).

У межах передінвестиційного етапу підприємство здійснює витрати, що спрямовані на фінансування науково-дослідницьких та експериментально-конструкторських робіт. Найвища затратоємність є притаманною для інвестиційної стадії, в межах якої підприємство здійснює інвестиції у формування оборотних та основних коштів, необхідних для запуску виробництва нової продукції.

Слід зазначити, що на передінвестиційному та інвестиційному етапах рівень ризику сягає свого максимального рівня, що зумовлює зростання ступеня відповідальності менеджерів інноваційного проекту. Ресурси, витрачені на передінвестиційній та інвестиційній стадіях, у разі нерентабельності інноваційного проекту не компенсуються.

Досягнення етапу виробництва забезпечує покриття інвестиційних витрат та отримання підприємством прибутку, а також формування зовнішніх ефектів від провадження інноваційної діяльності.

Етап освоєння споживання характеризує витрати ресурсів, пов'язані із пристосуванням споживачів до споживання нового продукту. Такі витрати компенсуються за рахунок покращення споживчих якос-

тей інноваційного продукту чи зменшення ціни на продукцію.

Розроблена логічна схема розподілу та економії інноваційних витрат на різних стадіях інноваційного циклу забезпечує одночасне застосування комплексного та процесного підходів до управління інноваційними витратами, структурування інформаційного поля формування рішень щодо управління інноваційними витратами підприємства.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження визначено такі напрями підвищення ефективності інформаційно-аналітичного інструментарію управління інноваційними витратами:

- оптимізація методів оцінки взаємозв'язку витрат створення нематеріальної складової частини інноваційного проекту та ринкової вартості відповідного нематеріального активу;
- удосконалення системи розподілу, оцінки й аналізу непрямих інноваційних витрат;
- формування алгоритму узагальнення інформації щодо складу поточних та капіталізованих інноваційних витрат, інноваційних витрат, врахованих у складі витрат підприємства майбутніх періодів;
- розроблення заходів щодо оптимізації оцінки ефективності трудових витрат в інноваційній сфері та стимулювання інноваційної активності працівників підприємства;

Таблиця 2

Порядок відображення інноваційних витрат у собівартості

Види витрат	Напрями списання
Витрати на дослідження і розробки	Інші операційні витрати
Витрати, пов'язані з підготовкою й освоєнням виробництва нових видів продукції	Валові витрати
Витрати на освоєння виробництва, пов'язані з удосконаленням технології й організації виробництва	Загальновиробничі витрати
Інші витрати на освоєння виробництва	Інші прямі витрати
Витрати, пов'язані з просуванням нової продукції на ринок (збутом)	Адміністративні витрати

Рис. 2. Логічна схема розподілу та економії інноваційних витрат на різних стадіях інноваційного циклу

– адаптація інформаційно-аналітичного інструментарію управління інноваційними витратами з урахуванням наявних потреб системи управління в умовах мінливого середовища господарської діяльності підприємства.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення аналітичної складової частини інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень в інноваційній сфері.

Список літератури:

1. Курмаєв П.Ю., Матрос О.М. Аналіз інноваційної діяльності підприємств та її обліково-аналітичне забезпечення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2015. № 10. С. 21–24.
2. Кантаєва О.В. Бухгалтерський облік і аналіз інноваційної діяльності підприємств: організація і методологія : монографія. Житомир, 2010. 424 с.
3. Бабицький А.Ф. Методологія аналізу економічних процесів і управління : навчальний посібник. Київ, 2003. 128 с.
4. Ісаншина Г.Ю. Інноваційна діяльність як об'єкт бухгалтерського обліку. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2013. № 2(31). С. 149–152.

References:

1. Kurmayev P.Yu., Matros O.M. (2015). Analiz innovacijnoyi diyalnosti pidpriyemstv ta yiyi oblikovo-analitchne zabezpechennya [Analysis of innovative activity of the enterprises and its registration and analytical providing]. *Economy. Finance. Jurisprudence*, no. 10, pp. 21–24.
2. Kantayeva O.V. (2010). Buhgalterskij oblik i analiz innovacijnoyi diyalnosti pidpriyemstv: organizaciya i metodologiya [Accounting and analysis of innovative activity of the enterprises: organization and methodology]. Zhitomir. (in Ukrainian)
3. Babickij A.F. (2003). Metodologiya analizu ekonomichnih procesiv i upravlinnya [Methodology of the analysis of economic processes and management]. Kyiv : MAUP. (in Ukrainian)
4. Isanshina G.Yu. (2013). Innovacijna diyalnist yak ob'yeht buhgalterskogo obliku [Innovative activity as object of accounting]. *Bulletin of the Donbass state machine-building academy*, no. 31, pp. 149–152.

ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМИ РАСХОДАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье исследованы объекты бухгалтерского учета инновационной сферы деятельности предприятия. Исследованы особенности инновационных затрат как отдельного объекта бухгалтерского учета. Изучены особенности структуризации инновационных затрат по признакам их материализации и капитализации. Определены особенности и выделены недостатки информационно-аналитического обеспечения управления инновационной деятельностью предприятия. Рассмотрены особенности формирования модели информационно-аналитического обеспечения инновационной деятельности с позиций статистики, динамики и кинематики изучения экономических процессов. Исследована структура инновационных затрат и особенности их отражения в себестоимости продукции. Разработана логическая схема распределения и экономии инновационных затрат на различных стадиях инновационного цикла.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационные расходы, объекты бухгалтерского учета, предприятие, информационное обеспечение.

INFORMATION AND ANALYTICAL TOOLS MANAGEMENT OF INNOVATIVE EXPENSES OF THE ENTERPRISE

The effectiveness of management of innovative expenses at the industrial enterprise significantly depends on quality of the information models providing development and adoptions of management decisions in the innovative sphere. Today, dynamic development of innovative processes demands development of evidence-based approaches to improvement of the existing models of information and analytical ensuring management of innovative expenses for the purpose of increase in efficiency of management decisions. In article the relevance of studying of questions of improvement of information and analytical ensuring management of innovative activity of the enterprise for ensuring adoption of the justified management decisions in the innovative sphere is proved. Objects of accounting in the sphere of innovative activity of the enterprise are allocated. Need of allocation of costs of innovative activity as an independent accounting item and the analysis is proved. Features of innovative expenses as object of accounting are investigated. Features are defined and shortcomings of information-analytical ensuring management of innovative activity of the enterprise are allocated. Features формирования models of information and analytical ensuring innovative activity from positions of a statics, dynamics and kinematics of studying of economic processes are considered. The structure of innovative expenses on signs of a materialization and capitalization is investigated. Features of reflection of innovative expenses in prime cost of new products are studied. The algorithm of the choice of a way of carrying out research works at the enterprise is investigated. The logic diagram of allocation of costs and their economy at various stages of an innovative cycle is offered within: preinvestment stage, investment stage, stage of production, stage of development of consumption and stage of consumption. The offered scheme provides realization of an integrated approach to studying of process of management of innovative expenses and also promotes structurization of information support of adoption of management decisions taking into account an external component of formation of expenses and vizod the innovative project.

Key words: innovative activity, innovative expenses, objects of accounting, enterprise, information support.

5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-16>

УДК 338.27

Борблік К.Е.аспірант,
Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського**Borblik Karyna**Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mikhail Tugan-Baranovsky

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

У статті розглянуто темпи зростання основних показників розвитку туризму. Досліджено регіони України за показниками розвитку ринків туристичних послуг та потоків надходжень і витрат, пов'язаних із туризмом. Розроблено дисперсійний аналіз регіонів та приведено статистичні дані щодо кількості туристів, обслугованих суб'єктами регіональних ринків туристичних послуг України. Проведено оцінку стану регіональних ринків туристичних послуг України за показниками, що стосуються туристичного споживання. Проаналізовано динаміку доходів від надання послуг туристам по регіонах України. Проведено попередній аналіз головних показників розвитку ринку туристичних послуг України за допомогою кластерних алгоритмів. Запропоновано науково-методичний підхід до важливих засобів колективного розміщення за регіональними ринками туристичних послуг.

Ключові слова: динаміка ринку туристичних послуг, туризм, регіональні ринки, аналіз досліджень ринку туристичних послуг.

Постановка проблеми. У науковій літературі нині відсутній поділ ринку туристичних послуг України на регіональні. Проте такий аналіз є не досить точним, адже він не враховує схожі риси між регіональними ринками, а отже, не дає можливості комплексно оцінити туристичний потенціал регіонів України на основі закону синергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних учених, які зробили значний внесок у розвиток регіональних систем сфери туризму, слід відзначити праці таких науковців, як Р. Браймер, Дж. Боуен, В. Гудак, К. Шуман та ін. Серед вітчизняних учених, які присвятили свої дослідження розвитку ринку туристичних послуг, можна виділити праці О.С. Дудко [1], Л. Кириченко [2], Л.І. Піддубної [3] та ін. Більшість учених ототожнюють кордони ринку із географічними кордонами певного регіону.

Формулювання цілей статті. Дослідити регіональні ринки туристичних послуг України, виявити серед них провідні, помірно та слабо розвинені, провести їх групування залежно від основних показників діяльності. Здійснити кластеризацію областей України за показниками розвитку ринків туристичних послуг, з огляду на ситуацію з відсутністю можливості досліджувати розвиток АР Крим

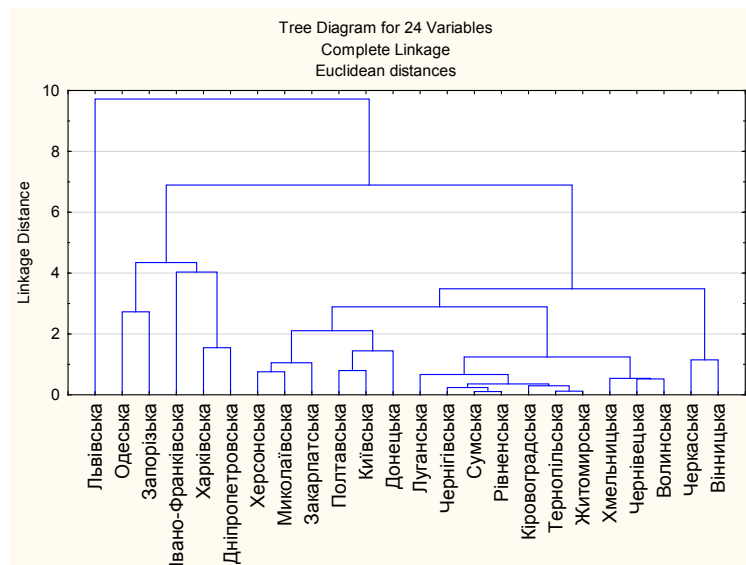
та деяких територій Луганської та Донецької областей у зв'язку з їх тимчасовою окупацією. Для розрахунків використовуватимуться інструменти програми Statistica Trial.

Виклад основного матеріалу. Усі кластерні алгоритми потребують оцінки відстані між кластерами чи об'єктами [4].

Під час розрахунку цієї відстані необхідно визначити масштаб виміру. Оскільки наведені дані використовують абсолютно різні типи шкал вимірювання, їх необхідно стандартизувати так, щоб кожне значення мало середнє 0 і стандартне відхилення 1.

На першому етапі аналізу необхідно виявити, чи формують регіони України «природні» кластери. Як правило об'єднання вибирається метод повного зв'язку, як міра близькості – Евклідова відстань. Метод повного зв'язку визначає відстань між кластерами як найбільшу відстань між об'єктами в різних кластерах. Міра близькості, що визначається евклідовою відстанню, є геометричною відстанню в n -мірному просторі і розраховується за формулою [5]:

$$d(x, y) = \sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - y_i)^2} \quad (1.1)$$

Рис. 1. Ієрархічне дерево регіонів України за показниками розвитку ринків туристичних послуг

Джерело: складено автором

Отриманий результат «природної» кластеризації регіонів України за показниками розвитку ринків туристичних послуг можна навести у вигляді ієрархічного дерева (рис. 1).

У результаті проведення першого етапу розрахунків можна виокремити 4 відносно однорідних ринки туристичних послуг України, що складаються з регіональних ринків. Ринки групи А (Львівська область) та В (Одеська, Запорізька, Івано-Франківська, Харківська та Дніпропетровська області) є найбільш розвиненими, що потребує посилення їх подальшого інфраструктурного розвитку та інтеграції до світової туристичної системи. Менш розвиненим є ринок групи С (Херсонська, Миколаївська, Закарпатська, Полтавська, Київська, Донецька, Луганська, Чернігівська, Сумська, Рівненська, Кіровоградська, Тернопільська, Житомирська, Хмельницька, Чернівецька, Волинська області), проте саме ці регіони протягом останніх років демонструють високі темпи зростання основних показників розвитку туризму, що повинно підтримуватися та стимулюватися на державному рівні з метою подальшого

удосконалення сфери. Найменш розвиненим є ринок групи D (Черкаська та Вінницька області), що пов'язано насамперед із тим, що більшість туристів цих регіонів – внутрішні, тож дохід від діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг невеликий.

Проте отримані дані потребують перевірки, що може бути реалізована шляхом розділення вихідних даних на кластери методом К середніх. Він полягає в такому: розрахунок починається із К обраних спостережень (K=4), що стають центрами груп, після цього об'єктний склад кластерів змінюється з метою мінімізації мінливості всередині кластерів та максимізації її між кластерами. Під час проведення розподілу регіонів України таким чином на 4 кластери встановлено, що групування не відповідає основному критерію – сума квадратів відхилення об'єктів від центрів кластерів досить велика. Для ліквідації цієї розбіжності розраховувалися нові центри тяжіння як вектор середніх по кожному з параметрів аналізу.

Алгоритм виконувався доти, доки склад кластерів не припинив змінюватися та почав відповідати встановленим вимогам розподілу, зазначеним вище (табл. 1.1). У результаті регіони України за показниками розвитку ринків туристичних послуг були поділені на 8 кластерів.

Важливо зазначити, що, виходячи з амплітуди (та рівня значущості) F-статистики (табл. 1.1), змінні «дохід від надання туристичних послуг» та «кількість реалізованих туристичних путівок» є головними під час вирішення питання щодо розподілу регіонів на кластери.

Так, до кластера А увійшла Одеська область, що займає 3 місце в країні за кількістю суб'єктів ринку туристичних послуг та 1 місце за кількістю КЗР туристів. До кластера В віднесено Івано-Франківську область як регіон, що займає друге місце в країні за обсягами доходів від надання туристичних послуг та кількості реалізованих туристичних путівок. Кластер С формується трьома регіонами (Запорізька, Миколаївська, Херсонська області), що характеризується не тільки територіальною близькістю, а й схожими показниками розвитку ринків туристичних послуг. Як уже зазначалося вище, клас-

Таблиця 1.1

Дисперсійний аналіз регіонів України за показниками розвитку ринків туристичних послуг (поділ на 8 кластерів)

Показники розвитку ринку туристичних послуг	Analysis of Variance					
	Between SS	Df	Within SS	df	F	signif. p
Кількість суб'єктів туристичної діяльності	21,05387	7	1,946133	16	24,7276	0,000000
Кількість туристів, обслужованих суб'єктами ринку туристичних послуг	21,57008	7	1,429918	16	34,4796	0,000000
Дохід від надання туристичних послуг, тис. грн	22,68658	7	0,313419	16	165,4494	0,000000
Кількість колективних засобів розміщування	21,08941	7	1,910585	16	25,2302	0,000000
Кількість місць у колективних засобах розміщування	21,61416	7	1,385839	16	35,6490	0,000000
Кількість реалізованих туристичних путівок	22,84266	7	0,157339	16	331,8425	0,000000
Вартість реалізованих туристичних путівок, тис. грн	21,58394	7	1,416058	16	34,8395	0,000000

Джерело: розраховано автором за даними [5] у програмі Statistica Trial

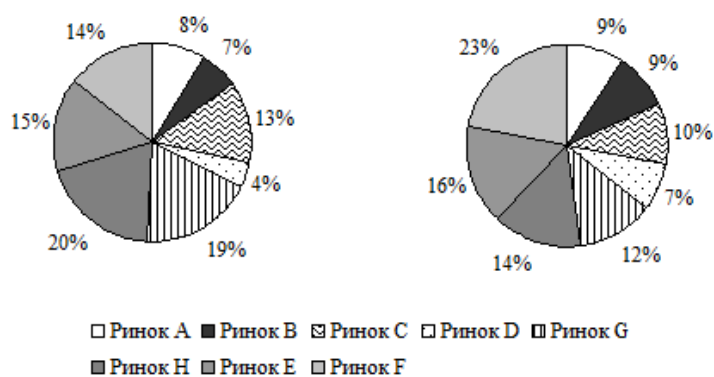
тер *D*, сформований Черкаською та Вінницькою областями, демонструє найменші показники розвитку ринку туристичних послуг з низки об'єктивних причин, пов'язаних із переважним значенням внутрішнього туризму в цих регіонах. До кластера *G* увійшли 5 регіонів (Волинська, Донецька, Закарпатська, Київська, Полтавська області), що хоча не мають спільних кордонів, все ж характеризуються близьким рівнем розвитку сфери туризму. Найбільший кластер *H* включає 9 регіонів (Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська області), що об'єднані приблизно однаковими рівнем розвитку туристичної інфраструктури та незначною кількістю суб'єктів ринку туристичних послуг (до 100 од.). Кластери *E* (Дніпропетровська та Харківська області) та *F* (Львівська область) характеризуються високими показниками розвитку ринків туристичних послуг.

Отже, український ринок туристичних послуг можна розділити на 8 регіональних, кожний з яких характеризується певним рівнем розвитку та має свої особливості. Задля здійснення достовірної кількісної оцінки стану регіональних ринків туристичних послуг України пропонується використати науково-методичний підхід, який було запропоновано в підроз. 1.1

Етап 1. Аналіз інтенсивності та тенденцій розвитку туристопотоку

Регіональні ринки туристичних послуг України за показником кількості обслугованих туристів характеризуються високим рівнем асиметрії. Відповідно до даних на рис. 2.9 лише ринок *F* займає обслуговує більше 20% сукупного туристичного потоку, хоча він представлений лише Львівською областю. Необхідно відзначити, що значна питома вага в сукупному туристичному потоці ринку *H* обумовлюється лише кількістю регіонів, що входять до його складу. Окрім того, якщо у 2011 році його питома вага становила 20%, то у 2017 вона скоротилася до 14%. Подібна ситуація і з ринками *C*, *G*, що є територіально найбільшimi, однак не мають достатнього рівня розвитку інфраструктури для активізації динамічних процесів в галузі. За цей період, однак, збільшилася питома вага в сукупному туристичному потоці ринків *A* (на 1%), *B* (на 2%), *D* (на 3%), *E* (на 1%) та *F* (на 9%). Активне зростання останнього підтверджує європейську спрямованість України загалом. Значний вплив на цей показник мало і запровадження безвізового режиму з Європейським Союзом.

Відповідно до даних табл. 1.2, починаючи з 2016 року усі регіональні ринки туристичних послуг демонструють стабільне зростання показника кількості туристів, які були обслуговані туристичними підприємствами. У 2015 році майже всі ринки (окрім ринку *B*) характеризувалися значним зниженням інтенсивності туристичного потоку, що зумовлено початком військово-політичного конфлікту на території країни. Найбільше постраждали ринки *C* (скорочення на 57% порівняно з 2011 роком), *G* (скорочення на 69%)

Рис. 2. Питома вага регіональних ринків туристичних послуг у загальній кількості обслугованих туристів в Україні

Джерело: складено автором

та *H* (скорочення на 52%), що стали центральними в тих руйнівних подіях, що розгорнулися на території держави. Проте вже у 2016 році всі ринки без винятку продемонстрували зростання кількості обслугованих суб'єктами туристів в середньому на 20%. Зазначена тенденція розвитку продовжилася і у 2017 році. Найбільш прогресивними є ринки *D* (у 2016 році зростання на 25%, у 2017 – на 52%), *H* (у 2016 році зростання на 14%, у 2017 – на 21%) та *E* (у 2016 році зростання на 27%, у 2017 – на 30%). На жаль, найбільші ринки *B* та *F* у 2017 році порівняно з 2016 роком продемонстрували скорочення кількості обслугованих суб'єктами туристів на 8,33% та 3,67% відповідно. Причиною зменшення показника саме для цих ринків можна вважати їхню територіальну близькість до країн Європи та введенням у 2-й половині 2017 року безвізового режиму з країнами Європейського Союзу.

Протягом 2011–2017 рр. кількість туристів, обслугованих суб'єктами регіональних ринків туристичних послуг, залежно від мети здійснення поїздки змінилася (табл. 1.3). Так у 2017 році порівняно з 2011 роком значно збільшився даний показник на ринку *F* в частині осіб, що здійснювали службові поїздки або з метою навчання. Що стосується інших ринків, то в цій категорії спостерігається значне зменшення кількості туристів. Пов'язано це перед усім з європейською орієнтацією країни, активізацією інтеграційних процесів, посиленням мобільності ресурсів, студентів. Так, у 2017 році кількість туристів в цій категорії демонструвала значне зростання порівняно з 2016 роком майже на всіх регіональних ринках, окрім ринків *A* та *F*. Що стосується сфери дозвілля та відпочинку, то у 2017 порівняно з 2011 роком найбільше зростання кількості обслугованих туристів демонстрували ринки *B*, *E* та *F*, порівняно з 2016 роком збільшився цей показник на ринках *A*, *C*, *D*, *E* та *F*. Інші регіональні ринки відзначаються незначним скороченням кількості обслугованих туристів, що подорожували з метою відпочинку. У 2017 році ринки *H*, *E* та *F* також характеризувалися підвищенням кількості обслугованих туристів, що подорожували з метою лікування, порівняно з 2011 роком, у цей же час інші ринки продемонстрували значне скорочення.

Кількість туристів, обслугованих суб'єктами регіональних ринків туристичних послуг України, осіб

Ринок туристичних послуг	2011	2015	Темп приросту у % до 2011 р.	2016	Темп приросту у % до 2015 р.	2017	Темп приросту у % до 2016 р.
Ринок А	76066	45809	60,22	59077	128,96	72302	122,39
Одеська	76066	45809	60,22	59077	128,96	72302	122,39
Ринок В	59327	65885	111,05	79973	121,38	73309	91,67
Івано-Франківська	59327	65885	111,05	79973	121,38	73309	91,67
Ринок С	117219	50106	42,75	65983	131,69	79758	120,88
Запорізька	60055	30922	51,49	40376	130,57	47675	118,08
Миколаївська	27934	7464	26,72	9023	120,89	11805	130,83
Херсонська	29230	11720	40,10	16584	141,50	20278	122,27
Ринок D	37758	31268	82,81	39169	125,27	59587	152,13
Черкаська	11375	8520	74,90	11684	137,14	20953	179,33
Вінницька	26383	22748	86,22	27485	120,82	38634	140,56
Ринок G	164457	50630	30,79	88617	175,03	96945	109,40
Волинська	14657	15620	106,57	26526	169,82	17047	64,27
Донецька	88461	3297	3,73	10874	329,81	9231	84,89
Закарпатська	21773	10656	48,94	11601	108,87	14652	126,30
Київська	12679	11560	91,17	25008	216,33	36983	147,88
Полтавська	26887	9497	35,32	14608	153,82	19032	130,28
Ринок H	173530	84067	48,45	95740	113,89	115832	120,99
Житомирська	10694	6283	58,75	8615	137,12	9516	110,46
Кіровоградська	27012	7830	28,99	8854	113,08	8436	95,28
Луганська	15558	939	6,04	1896	201,92	2825	149,00
Рівненська	9490	6640	69,97	9022	135,87	11168	123,79
Сумська	13597	7567	55,65	8819	116,55	11185	126,83
Тернопільська	14164	6668	47,08	7536	113,02	9558	126,83
Хмельницька	31212	25426	81,46	19885	78,21	26829	134,92
Чернівецька	36116	15662	43,37	19415	123,96	20341	104,77
Чернігівська	15687	7052	44,95	11698	165,88	15974	136,55
Ринок E	138500	77354	55,85	98199	126,95	127455	129,79
Дніпропетровська	64462	46121	71,55	57770	125,26	75526	130,74
Харківська	74038	31233	42,19	40429	129,44	51929	128,44
Ринок F	128709	112472	87,38	181827	161,66	175150	96,33
Львівська	128709	112472	87,38	181827	161,66	175150	96,33

Джерело: складено та розраховано автором за даними [6]

чення – більш ніж на 50%. Порівняно з 2016 роком найбільше зростання кількості туристів, метою подорожі яких було лікування, відзначалося на ринках В, H та E. Що стосується інших видів туризму, то вони недостатньо розвинені в країні загалом, тому показники кількості туристів, які були обслуговані суб'єктами ринків туристичних послуг, суттєво відрізняються рік від року.

Отже, за показниками інтенсивності туристичного потоку провідні позиції займають такі регіональні ринки, як F та E (найбільші за показником кількості обслугованих туристів), D (як той, що найбільш динамічно розвивається) та H.

Етап 2. Аналіз показників діяльності колективних засобів з розміщення туристів

Як і за кількістю обслугованих туристів, за інфраструктурною складовою частиною розвитку туризму, регіональні ринки туристичних послуг характеризуються значною асиметрією. Проявляється це у тому, що хоча ринок H і є найбільш великим, кількість готе-

лів на його території лише в 2 рази більша, ніж на території ринку А, який складається лише з одного регіону.

У зв'язку з тим, що найбільш значними видами туризму на території України є службовий та розважальний, серед колективних засобів розміщення найбільшою популярністю користуються готелі та аналогічні до них колективні засоби розміщення. У табл. 1.4 представлені основні показники щодо розвитку цієї групи КЗР. Більшість регіональних ринків туристичних послуг України торкнулася загальної тенденції зі скорочення кількості готелів. Так, зменшилася їх кількість на території таких ринків, як А (на 9 порівняно з 2011 роком, на 24 порівняно з 2016 роком), H (на 10 порівняно з 2011 роком, на 13 порівняно з 2016 роком), F (на 8 порівняно з 2011 роком, на 10 порівняно з 2016 роком). Інші ринки демонстрували тимчасові тенденції до скорочення чи збільшення кількості КЗР (ринки В, С, G, E та F) або постійне стабільне зростання показника (ринки D).

Кількості туристів, обслужених суб'єктами регіональних ринків туристичних послуг України, із розподілом за метою поїздки

Регіональні ринки туристичних послуг	Мета поїздки					
	Службова, ділова, навчання	Дозвілля, відпочинок	Лікування	Спортивний туризм	Спеціалізований туризм	Інші
<i>2017</i>						
Ринок А	1777	45716	35	203	253	217
Ринок В	–	63164	345	–	–	2800
Ринок С	291	36373	1664	2	–	14
Ринок D	197	15796	53	–	–	–
Ринок G	515	42726	1133	274	–	65
Ринок H	5663	40075	4395	430	3	232
Ринок E	337	48624	926628	6	10	–
Ринок F	235	89211	32649	130	160	100
<i>2016</i>						
Ринок А	12721	30002	35	74	276	247
Ринок В	–	72273	334	–	–	2312
Ринок С	282	28337	2605	2	–	12
Ринок D	6	13863	85	0	–	18
Ринок G	280	45311	1212	–	62	466
Ринок H	1828	40122	162	180	1	876
Ринок E	296	41566	1373	146	37	–
Ринок F	658	74267	61645	406	127	945
<i>2015</i>						
Ринок А	4086	28263	52	169	–	283
Ринок В	120	59987	259	–	–	2159
Ринок С	1506	22958	104	36	–	190
Ринок D	90	13703	140	590	–	39
Ринок G	115	25970	1005	19	–	214
Ринок H	2478	37506	411	–	–	904
Ринок E	208	33466	1277	138	39	–
Ринок F	404	72136	19781	–	66	696
<i>2011</i>						
Ринок А	7934	51573	614	186	4	710
Ринок В	1836	19959	3174	26876	–	37
Ринок С	9753	58099	8061	5680	2	2667
Ринок D	260	19133	214	139	1548	112
Ринок G	1052	100520	2568	1169	197	1858
Ринок H	19220	84673	3722	439	5	3190
Ринок E	219	34460	2514	672	174	48
Ринок F	1588	71471	18824	137	37	90

Джерело: складено та розраховано автором за даними [6]

Що стосується кількості місць (ліжок) у готелях, то більшість регіональних ринків туристичних послуг демонстрували стабільну тенденцію до зростання цього показника. Так, на ринку В кількість місць у 2017 році збільшилася на 292 од. порівняно з 2016 роком і на 2450 од; на ринку С – у 2017 році на 170 од порівняно з 2016 роком і на 874 порівняно з 2011; на ринку D – у 2017 році на 134 порівняно з 2016 роком на 786 порівняно з 2011; на ринку E – у 2017 році на 270 порівняно з 2016 роком на 378 порівняно з 2011; на ринку F – у 2017 році на 343 порівняно з 2016 роком на 5703 порівняно з 2011. При цьому найбільшими за цим показником ринками є ринки F, H та G. Інші регіональні ринки

туристичних послуг і різні проміжки часу демонстрували різні тенденції щодо скорочення або збільшення кількості місць у готелях та аналогічних КЗР.

За показником кількості туристів, що перебували у готелях та аналогічних КЗР, стабільне зростання демонстрували такі регіональні ринки, як D (у 2017 році на 88,7% порівняно з 2011 роком і на 18,9% порівняно з 2016 роком), G (у 2017 році на 25,6% порівняно з 2011 роком, і на 13,7% порівняно з 2016 роком) та F (у 2017 році на 119,9% порівняно з 2011 роком, і на 16,2% порівняно з 2016 роком). Інші ринки у певні моменти часу характеризувалися нестабільністю показника, проявляючи то позитивні, то негативні тенденції.

Сучасна туристична інфраструктура, особливо колективні засоби розміщення, повинна створити комфортабельні умови для туриста та надати йому низку послуг відповідної якості. Важливий вплив на рівень розвитку КЗР на регіональному ринку туристичних послуг мають особливості регіонального розвитку, ділової активності, індустрії розваг і спорту, транспортної системи, тощо. У цьому контексті найбільш розвиненими можна визнати ринки D, E, H та F.

Етап 3. Дослідження потоків надходжень і витрат, пов'язаних з туризмом

У найбільш загальному вигляді доход від туристичної діяльності може бути представлений як сума валової виручки від реалізації послуг без ПДВ, доходів від участі в діяльності інших організацій, інших операційних і позареалізаційних доходів. За даними табл. 1.5 майже всі регіональні ринки туристичних послуг демонстрували у 2015 році скорочення доходів від надання послуг

туристам порівняно з 2011 роком. Зростання можна було спостерігати лише на ринку D, що обумовлюється не тільки подорожчанням вартості туристичних путівок, а й підвищенням інтересу туристів до регіонів з позиції активізації їх ділової активності. Інші ж ринки демонстрували скорочення доходів від надання послуг більше ніж на 50%, а деякі з них (ринок B) – зменшили доходи майже на 100%. Як вже зазначалося вище, така ситуація обумовлена політичною ситуацією в країні та початком збройного конфлікту на її території.

Проте вже починаючи з 2016 року всі регіональні ринки демонстрували стабільне збільшення доходів від надання послуг, що пов'язано з активізацією інтеграційних процесів та підвищенню мобільності ресурсів в умовах глобалізації. Найбільш динамічно зростали доходи на ринках A (збільшення у 2017 р. на 823% порівняно з 2016 р.), B (збільшення показника майже в 69 разів), G (зростання на 159,5% у 2017 році порівняно з 2016 р.),

Таблиця 1.4

Показники важливих засобів колективного розміщення за регіональними ринками туристичних послуг

Регіональні ринки туристичних послуг	Кількість готелів та аналогічних засобів розміщення			Кількість місць (ліжок) у готелях та аналогічних засобах розміщення			Кількість осіб, що перебували у готелях та аналогічних засобах розміщення		
	2011	2016	2017	2011	2016	2017	2011	2016	2017
Ринок А	217	232	208	9506	12096	11021	246626	278227	252101
Одеська	217	232	208	9506	12096	11021	246626	278227	252101
Ринок В	345	227	244	8632	10790	11082	179057	304805	301592
Івано-Франківська	345	227	244	8632	10790	11082	179057	304805	301592
Ринок С	260	280	267	11962	12666	12836	215518	267124	254100
Запорізька	116	114	131	6091	6611	7373	91708	102085	114099
Миколаївська	70	74	79	2595	2786	3332	90464	91854	92750
Херсонська	74	92	57	3276	3269	2131	33346	73185	47251
Ринок D	116	140	144	4429	5081	5215	137215	217631	258884
Черкаська	70	80	78	2511	2872	2936	81643	129727	152455
Вінницька	46	60	66	1918	2209	2279	55572	87904	106429
Ринок G	487	508	499	21692	25035	24247	690791	763498	868042
Волинська	46	61	58	1598	2342	2283	84623	89021	94701
Донецька	140	46	45	6351	2765	2398	191548	47193	89368
Закарпатська	159	211	208	6936	10658	10169	131655	204350	237900
Київська	56	114	111	3159	5277	5345	169117	249797	250668
Полтавська	86	76	77	3648	3993	4052	113848	173137	195405
Ринок H	446	449	436	19971	20852	19299	709672	836573	739597
Житомирська	48	70	67	2084	2550	2248	45663	67467	71954
Кіровоградська	32	30	29	1298	1610	1587	37468	52467	49147
Луганська	60	23	25	2859	1049	1202	95943	22784	28974
Рівненська	41	45	43	1978	1845	1755	85738	102347	84756
Сумська	48	37	35	1419	1345	1204	56261	50724	46499
Тернопільська	46	59	57	2124	2930	2692	78529	202276	117691
Хмельницька	60	71	74	3141	3692	3746	159502	170167	170110
Чернівецька	67	79	75	3289	3942	3285	88484	105637	116959
Чернігівська	44	35	31	1779	1889	1580	62084	62704	53507
Ринок E	244	246	236	13013	13121	13391	435591	559573	467406
Дніпропетровська	141	138	120	8225	7740	7758	195631	238453	214379
Харківська	103	108	116	4788	5381	5633	239960	321120	253027
Ринок F	228	287	277	12589	17949	18292	396212	749855	871401
Львівська	228	287	277	12589	17949	18292	396212	749855	871401

Джерело: складено та розраховано автором за даними [6]

Н (у 2017 р. на 191,4 більше, ніж у 2016 р.) та F (зростання більше ніж в 17 разів у 2017 році порівняно з 2016 р.). Що стосується інших ринків, то вони також демонстрували збільшення доходів від надання туристичних послуг. Виключення складає ринок С, де скорочення показника відбулося за рахунок Херсонської області, що пов'язано із переорієнтацією українських туристів на курорти, що є більш віддаленими від тимчасово окупованих територій.

Кількість та вартість реалізованих путівок є індикаторами туристичного споживання. Протягом останніх років регіональні ринки туристичних послуг України продемонстрували значні зміни і в цьому напрямку розвитку. У 2017 році ліцензовані туроператори реалізували туристичних путівок для подорожі по Україні вже на суму 16,6 млрд. грн, що у 36,8 рази більше, ніж у 2016 році та в 47,2 рази більше, ніж у 2015 році.

Варто зазначити, що за показниками, що стосуються туристичного споживання, регіональні ринки туристичних послуг не демонстрували стійких тенденцій до зростання чи скорочення показників (табл. 1.6). Так, у 2017 році порівняно з 2016 роком кількість реалізованих туристичних путівок зростає лише на 3 ринках з 8, а саме на ринку D (на 24%), E (на 24,75) та F (на 66,5%). Однак ці ринки не продемонстрували зростання у 2017 році порівняно з 2011 роком. Тут провідними стали ринки А (більш ніж в 3 рази), В (більш ніж в 20 разів) та F (майже в 8 разів). У цей же час діякі з ринків, як наприклад ринок Н, характеризувалися скороченням кількості реалізованих путівок більше ніж на 50%.

Що стосується вартості реалізованих туристам путівок, то тут теж неможливо виділити стабільних тенденцій до зростання. Так, у 2017 році порівняно з 2016 роком зростання відзначалося на ринках В (на 120,9%), С (на 18,9%), D (на 77,3%), E (на 45,5%) та F (більше ніж в 3 рази). У порівнянні з 2011 роком найбільшу вартість туристичних путівок пропонували суб'єкти таких регіо-

Таблиця 1.5

Динаміка доходів від надання послуг туристам на регіональних ринках туристичних послуг

Регіональні ринки туристичних послуг	2011 р.	2015 р.	Темп приросту у % до 2011 р.	2016 р.	Темп приросту у % до 2015 р.	2017 р.	Темп приросту у % до 2016 р.
Ринок А	91896,4	10825,3	11,78	16702,4	154,29	154253,5	923,54
Одеська	91896,4	10825,3	11,78	16702,4	154,29	154253,5	923,54
Ринок В	218042,1	2128,2	0,98	3930,5	184,69	271876,8	6917,10
Івано-Франківська	218042,1	2128,2	0,98	3930,5	184,69	271876,8	6917,10
Ринок С	79004,3	68174	86,29	147206,8	215,93	50487	34,30
Запорізька	18016,4	9668,6	53,67	12162,1	125,79	15989,9	131,47
Миколаївська	33739,3	2466,1	7,31	4101,8	166,33	3938,9	96,03
Херсонська	27248,6	56039,3	205,66	130942,9	233,66	30558,2	23,34
Ринок D	7166,4	13705,7	191,25	18949,7	138,26	21653,2	114,27
Черкаська	1754,9	3630,5	206,88	5508,5	151,73	5670,1	102,93
Вінницька	5411,5	10075,2	186,18	13441,2	133,41	15983,1	118,91
Ринок G	160940,8	21385,7	13,29	39470,4	184,56	102451	259,56
Волинська	7300,7	4807,8	65,85	5961	123,99	18803,3	315,44
Донецька	130048,4	3044,4	2,34	8538,9	280,48	46028,8	539,05
Закарпатська	8873,7	4159,7	46,88	5531,3	132,97	10652,3	192,58
Київська	9927,4	4621,8	46,56	11932,7	258,18	23208,2	194,49
Полтавська	4790,6	4752	99,19	7506,5	157,97	3758,4	50,07
Ринок Н	57960,6	27380,5	47,24	38292,8	139,85	73309,5	191,44
Житомирська	1847,7	2122,6	114,88	3543,1	166,92	2698,7	76,17
Кіровоградська	15017,7	6190,3	41,22	4204,8	67,93	3605,4	85,74
Луганська	11585,2	482,4	4,16	1215,8	252,03	962,4	79,16
Рівненська	6009,9	3012,1	50,12	4879,9	162,01	8036,3	164,68
Сумська	1575,9	1368,7	86,85	2141,4	156,46	4645,6	216,94
Тернопільська	3854,9	2137,1	55,44	2750,7	128,71	4184,8	152,14
Хмельницька	6321,1	4399,6	69,60	5495,4	124,91	6760,2	123,02
Чернівецька	10582	4057,4	38,34	9283,8	228,81	40390,9	435,07
Чернігівська	1166,2	3610,3	309,58	4777,9	132,34	2025,2	42,39
Ринок E	75849,9	37996,4	50,09	51195,8	134,74	58164,1	113,61
Дніпропетровська	28847,5	22268,4	77,19	29403,4	132,04	23567,5	80,15
Харківська	47002,4	15728	33,46	21792,4	138,56	34596,6	158,76
Ринок F	109650,3	11082,8	10,11	22054,2	198,99	380990,5	1727,52
Львівська	109650,3	11082,8	10,11	22054,2	198,99	380990,5	1727,52

Джерело: складено та розраховано автором за даними [6]

нальних ринків туристичних послуг, як ринок А (більше ніж в 2 рази), В (більше ніж в 30 разів) та F (більше ніж в 3 рази). Інші ж ринки демонстрували скорочення показника більше ніж на 50%.

Таким чином, за показниками, що характеризують туристичне споживання, найбільш впливовим є ринок F. Саме він демонстрував найбільш стабільні тенденції розвитку, що характеризувалися збільшенням кількості та вартості реалізованих путівок.

Висновки. Отже, попередній аналіз головних показників розвитку ринку туристичних послуг України дав змогу на основі методів статистичного аналізу виділити 8 регіональних ринків туристичних послуг, що характеризуються високим рівнем асиметрії. Туризм в Україні відображає її внутрішній соціально-економічний і політичний стан. Так, анексія Криму та військова агресія Росії різко скоротили потік іноземних туристів. Інфляція і девальвація гривні в 2014–2015 роках зумовили зменшення кількості виїзних туристів, зате дещо поживали внутрішній туризм [7; 8]. Це відобразилося

і в загальних тенденціях щодо розвитку регіональних ринків туристичних послуг. Так, змінилося їхнє значення для туристичної галузі – якщо раніше більшою популярністю користувалися регіони, розміщені територіально близько до кордонів Російської Федерації, то сьогодні туристи більш активні в західних регіонах країни. Це пов'язано із активізацією інтеграційних процесів в країні та підвищенням мобільності не тільки ресурсів, що необхідні для праці, а й мобільності населення. Так, найбільш впливовими стали такі регіони, як Львівська, Івано-Франківська області, що відобразилося і на стані ринків туристичних послуг, що територіально збігаються з їхніми кордонами.

Таким чином, Україна має всі необхідні ресурси, щоб підтримувати успішну реалізацію євроінтеграційних прагнень: сприятливе географічне розташування, значні обсяги природних ресурсів (чорноземи, водні і мінерально-сировинні ресурси), а також достатню кількість людських ресурсів, у тому числі висококваліфікованих наукових кадрів.

Таблиця 1.6

Кількість та вартість реалізованих путівок на регіональних ринках туристичних послуг України

Регіональні ринки туристичних послуг	2011 р.	2015 р.	Темп приросту у % до 2011 р.	2016 р.	Темп приросту у % до 2015 р.	2017 р.	Темп приросту у % до 2016 р.
Ринок А	91896,4	10825,3	11,78	16702,4	154,29	154253,5	923,54
Одеська	91896,4	10825,3	11,78	16702,4	154,29	154253,5	923,54
Ринок В	218042,1	2128,2	0,98	3930,5	184,69	271876,8	6917,10
Івано-Франківська	218042,1	2128,2	0,98	3930,5	184,69	271876,8	6917,10
Ринок С	79004,3	68174	86,29	147206,8	215,93	50487	34,30
Запорізька	18016,4	9668,6	53,67	12162,1	125,79	15989,9	131,47
Миколаївська	33739,3	2466,1	7,31	4101,8	166,33	3938,9	96,03
Херсонська	27248,6	56039,3	205,66	130942,9	233,66	30558,2	23,34
Ринок D	7166,4	13705,7	191,25	18949,7	138,26	21653,2	114,27
Черкаська	1754,9	3630,5	206,88	5508,5	151,73	5670,1	102,93
Вінницька	5411,5	10075,2	186,18	13441,2	133,41	15983,1	118,91
Ринок G	160940,8	21385,7	13,29	39470,4	184,56	102451	259,56
Волинська	7300,7	4807,8	65,85	5961	123,99	18803,3	315,44
Донецька	130048,4	3044,4	2,34	8538,9	280,48	46028,8	539,05
Закарпатська	8873,7	4159,7	46,88	5531,3	132,97	10652,3	192,58
Київська	9927,4	4621,8	46,56	11932,7	258,18	23208,2	194,49
Полтавська	4790,6	4752	99,19	7506,5	157,97	3758,4	50,07
Ринок H	57960,6	27380,5	47,24	38292,8	139,85	73309,5	191,44
Житомирська	1847,7	2122,6	114,88	3543,1	166,92	2698,7	76,17
Кіровоградська	15017,7	6190,3	41,22	4204,8	67,93	3605,4	85,74
Луганська	11585,2	482,4	4,16	1215,8	252,03	962,4	79,16
Рівненська	6009,9	3012,1	50,12	4879,9	162,01	8036,3	164,68
Сумська	1575,9	1368,7	86,85	2141,4	156,46	4645,6	216,94
Тернопільська	3854,9	2137,1	55,44	2750,7	128,71	4184,8	152,14
Хмельницька	6321,1	4399,6	69,60	5495,4	124,91	6760,2	123,02
Чернівецька	10582	4057,4	38,34	9283,8	228,81	40390,9	435,07
Чернігівська	1166,2	3610,3	309,58	4777,9	132,34	2025,2	42,39
Ринок E	75849,9	37996,4	50,09	51195,8	134,74	58164,1	113,61
Дніпропетровська	28847,5	22268,4	77,19	29403,4	132,04	23567,5	80,15
Харківська	47002,4	15728	33,46	21792,4	138,56	34596,6	158,76
Ринок F	109650,3	11082,8	10,11	22054,2	198,99	380990,5	1727,52
Львівська	109650,3	11082,8	10,11	22054,2	198,99	380990,5	1727,52

Джерело: складено та розраховано автором за даними [6]

Список літератури:

1. Бойко Н.І. Застосування кластерного аналізу для діагностики дієвості господарського механізму торговельних підприємств. *Національний університет "Львівська політехніка"*. 2014. URL: http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/plugin-46_60.pdf (дата звернення: 20.07.2019).
2. Борушчак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : монографія. Львів : ІРД НАН України, 2006. 288с.
3. Борщ Л.М. Інвестування: теорія і практика : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 470 с.
4. Вачевський М.В., Свінцов О.М. та Кузнецов В.Ф. Рекреаційні можливості Трускавецько-Східницького регіону. *Український бальнеологічний журнал*. 2000. № 3-4. С. 101–105. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/vachevsky.htm (дата звернення: 20.07.2019).
5. Державна служба статистики України. Капітальні інвестиції в Україні за січень-грудень 2016 року. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/06/Arch_ki_bl.htm (дата звернення: 20.07.2019).
6. Стаття Механізм. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Механізм> (дата звернення: 29.07.2019).
7. Про Затвердження форми державного статистичного спостереження: Звіт про діяльність колективного засобу розміщування за 2015 та 2016 р. № 338 / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2015/338/338_2015.htm (дата звернення: 01.08.2019).
8. Колективні засоби розміщування в Україні. 2017 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. С. 142.

References:

1. Boiko N.I. (2014). Zastosuvannia klasternoho analizu dlia diahnostryky diievosti hospodarskoho mekhanizmu torhovelnykh pidpriemstv [Application of cluster analysis for diagnostics of efficiency of economic mechanism of trading enterprises]. *Natsionalnyi universytet "Lvivska politekhnika"* (electronic journal). Available at: http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/plugin-46_60.pdf (accessed 20 July 2019).
2. Borushchak M. (2006). Problemy formuvannia stratehii rozvytku turystychnykh rehioniv. Monohrafiia. [Problems of formation of strategy of development of tourist regions. Monograph]. Lviv : IRD NAN Ukrainy, 288 p.
3. Borsch L.M. (2005). Investuvannia: teoriia i praktyka [Investing: Theory and Practice]. Kiev : ZNANNIA, pp. 470.
4. Vachevskiy M.V., Svintsov O.M. ta Kuznietsov V.F. (2000). Rekreatsiini mozhlyvosti Truskavetsko-Skhidnytskoho rehionu [Recreational opportunities of Truskavets-Skhidnytsia region]. *Ukrainskyi balneolohichnyi zhurnal* (electronic journal), no. 3-4, pp. 101–105. Available at: http://tourlib.net/statti_ukr/vachevsky.htm (accessed 20 July 2019).
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2017). *Kapitalni investysii v Ukraini za sichen-hruden 2016 roku* [Capital investment in Ukraine for January-December 2016]. Available at: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/06/Arch_ki_bl.htm (accessed 20 July 2019).
6. *Vikipediia: vilna entsyklopediia* (2019). *Stattia Mekhanizm* [Article Mechanism]. Available at: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Mekhanizm.htm> (accessed 29 July 2019).
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2015). *Pro Zatverdzhennia formy derzhavnogo statystychnoho sposterezhen-nia: Zvit pro diialnist kolektyvnoho zasobu rozmishchuvannia za 2015 ta 2016 r. № 338* [On Approval of the State Statistical Observation Form: Collective Asset Activity Report for 2015 and 2016 № 338]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2015/338/338_2015.htm (accessed 01 August 2019).
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy 2017 (2018). *Kolektyvni zasoby rozmishchuvannia v Ukraini* [Collective accommodation facilities in Ukraine]. Kiev, pp. 142.

АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ РЫНКОВ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены темпы роста основных показателей развития туризма. Исследованы регионы Украины по показателям развития рынков туристических услуг потоков поступлений и расходов, связанных с туризмом. Разработан дисперсионный анализ регионов и приведены статистические данные количества туристов, обслуженных субъектами региональных рынков туристических услуг Украины. Проведена оценка состояния региональных рынков туристических услуг Украины по показателям, касающиеся туристического потребления. Проанализирована динамика доходов от предоставления услуг туристам по регионам Украины. Проведен предварительный анализ главных показателей развития рынка туристических услуг Украины с помощью кластерных алгоритмов. Предложено научно-методический подход к важным средствам коллективного размещения по региональным рынкам туристических услуг.

Ключевые слова: динамика рынка туристических услуг, туризм, региональные рынки, анализ исследований рынка туристических услуг.

ANALYSIS OF ACTIVITIES OF REGIONAL MARKETS OF TOURIST SERVICES OF UKRAINE

Today, there is no division of the tourist services market of Ukraine into regional literature in the scientific literature. Most scholars identify the borders of the market with the geographical borders of a particular region. However, such an analysis is not sufficiently accurate because it does not take into account the similarities between regional markets, and therefore does not allow to integrate the assessment of tourism potential of Ukrainian regions on the basis of the law of synergy. To study regional markets for tourism services in Ukraine, to identify among them the leading, moderately and poorly developed, it is necessary to group them according to the main indicators of activity. The analysis of the main indicators of the development of the tourist services market of Ukraine will allow, on the basis of statistical analysis methods, to distinguish the regional markets of tourist services, which are characterized by a high level of asymmetry. The promotion of tourism flow in the tourism sector can guarantee a significant contribution to the economy of the country in the creation of new jobs, replenishment of the state budget through payment of taxes and visits to Ukraine by foreign tourists. Tourism in Ukraine reflects its internal socio-economic and political status. Thus, it is proposed to cluster regions of Ukraine in terms of the development of tourist services markets. The baseline data are presented for 2017 as the most indicative, given the situation with the inability to explore the development of the Autonomous Republic of Crimea and some territories of Luhansk and Donetsk regions due to their temporary occupation. Statistica Trial tools will be used for the calculations. All cluster algorithms require estimating the distance between clusters or objects. When calculating this distance, it is necessary to determine the scale of measurement. As the data presented uses completely different types of measurement scales, they must be standardized so that each value will have an average of 0 and a standard deviation of 1. The study will be conducted in three stages to gradually identify how the tourist market in Ukraine is developing regionally. In order to ensure a reliable quantitative assessment of the state of regional markets for tourist services in Ukraine, it is proposed to use a scientific and methodological approach.

Key words: *tourism market dynamics, tourism, regional markets, analysis of tourist services market research.*

Влащенко Н.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму і готельного господарства,
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Тонкошкур М.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри туризму і готельного господарства,
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Vlashchenko Nataliia, Tonkoshkur Maksim

O.M. Beketov Kharkiv National University of Urban Economy

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКОГО КОМПЛЕКСУ

У статті досліджено стан нормативно-правового регулювання розвитку рекреаційно-туристського комплексу. Розглянуто особливості підтримки сфери туризму з боку держави як способу реалізації інтересів громадян і бізнесу. Розроблено структуру нормативно-правового забезпечення регулювання рекреаційно-туристського комплексу. Визначено особливості нормативно-правового забезпечення, яке чинить безпосередній і опосередкований вплив на рекреаційно-туристський комплекс. Визначено характерні риси спеціального (вузькопрофільного) нормативно-правового забезпечення рекреаційно-туристського комплексу. Проаналізовано основні нормативно-правові акти у сфері рекреації та туризму, виявлено їхні недоліки. Запропоновано заходи щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання розвитку рекреаційно-туристського комплексу.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, розвиток, рекреаційно-туристський комплекс, санаторно-курортна діяльність, законодавство.

Постановка проблеми. Однією з важливих умов розвитку рекреації та туризму є правове регулювання цієї сфери діяльності діяльності, яке відповідало б його значущості для вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших проблем.

Правову основу регулювання розвитку рекреаційно-туристського комплексу (РТК) становлять безліч нормативних актів, які охоплюють весь спектр відносин, з яких значна частка припадає на норми господарського та екологічного законодавства з урахуванням господарського характеру такої діяльності та залежності її від наявності та стану природно-рекреаційного потенціалу. Водночас саме господарсько-правове та еколого-правове регулювання відзначається складністю, суперечливістю і незавершеністю, що стримує розвиток зазначеної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для забезпечення розвитку продуктивних сил, доступу малозабезпечених шарів населення до послуг РТК нормативно-правове регулювання є вкрай важливим питанням, особливо в умовах європейської орієнтації нашої держави. Дослідженню розвитку рекреації та туризму присвячено багато праць учених, таких як Н.М. Богдан, М.І. Писаревський [7], Л.В. Оболенцева,

І.В. Писарева, М.М. Поколюдна [10], І.Л. Полчанінова, А.А. Касьяненко [11] та інші.

Проблемам удосконалення нормативно-правового регулювання розвитку сфери рекреації та туризму присвячені праці таких дослідників, як Н. Ведмідь [8], О.П. Савоста [12], В.В. Заблоцький, О.Ю. Палант, О.В. Гаврильченко, О.І. Угоднікова [9].

Незважаючи на наявність досить великої кількості наукових досліджень, нормативно-правове регулювання розвитку РТК нині залишається не досить ефективним із причин постійних видозмін сучасної правового та інформаційно-комунікаційного складників цього процесу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення особливостей нормативно-правового регулювання РТК, зокрема курортного складника, з метою забезпечення його сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Розмаїття засобів впливу державного регулювання на РТК можна класифікувати на прямі й непрямі засоби. До *прямих* засобів віднесемо законодавче регулювання сфери туризму загалом та санаторно-курортної діяльності зокрема, а також їхнього зовнішнього середовища, і пряме фінансування інфраструктури об'єктів РТК. *Непрямий* вплив здійснюється через регулювання всіх галузей економіки країни.

В Україні за період незалежності було розроблено низку нормативно-законодавчих актів, що визначають певні умови регулювання діяльності РТК (рис. 1).

До нормативно-правових актів безпосереднього впливу на РТК можна віднести Закони України, Укази Президента України та Постанови і Розпорядження Кабінету міністрів України (включаючи Постанови і Розпорядження фахових міністерств, а саме Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України). Зазначені документи становлять основу спеціального (вузькопрофільного) нормативно-правового забезпечення.

До нормативно-правових актів опосередкованого впливу на РТК можна віднести Кодекси України та Державні стандарти України, оскільки вони частково регламентують діяльність рекреаційних закладів, частково – діяльність інших підприємств господарського комплексу. Наприклад, положення Водного кодексу України обов'язкові для виконання як всіма економічними суб'єктами курортної діяльності, так і підприємцями у сфері сільського господарства, торговельного мореплавства, економічними суб'єктами, які займаються промисловим виловом риби тощо.

Державні стандарти України, наведені на рис. 1, мають переважно безпосередній вплив на економічних суб'єктів рекреаційної діяльності, однак є безліч державних стандартів, які регламентують діяльність як санаторно-курортних, так і підприємств інших сфер діяльності. Наприклад, такі стандарти, як:

– НАПБ А.01.001-2014 Правила пожежної безпеки в Україні;

– ДСТУ-Н Б В.1.1-35:2013 Настанова з розрахунку рівнів шуму в приміщеннях і на територіях;

– ДБН В.2.2-9-99 Будинки і споруди;

– ДСанПіН 2.2.4-171-10 Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною – рівною мірою регулюють діяльність як рекреаційних підприємств, так і, наприклад, будівельних, торговельних підприємств, навчальних закладів, підприємств побутового обслуговування тощо. Отже, можна дійти висновку про опосередкований вплив зазначених стандартів на РТК загалом.

Головним законом в Україні є Конституція. В ній закріплена сукупність суспільних цінностей, яка формує політико-економічну систему, окреслено відносини держави і людини, держави і громадянина, їхні права та взаємні обов'язки.

Конституцією визначено, що об'єктами права власності Українського народу є земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 13) [1]. Виходячи з цього, можна дійти висновку, що об'єктами права власності народу є й природні лікувальні ресурси – невід'ємна складова частина курортів.

Постановою Кабінету Міністрів України № 1499 від 11 грудня 1996 р. затверджено перелік 121 родовища мінеральних вод та 59 грязьових родовищ, які мають ста-

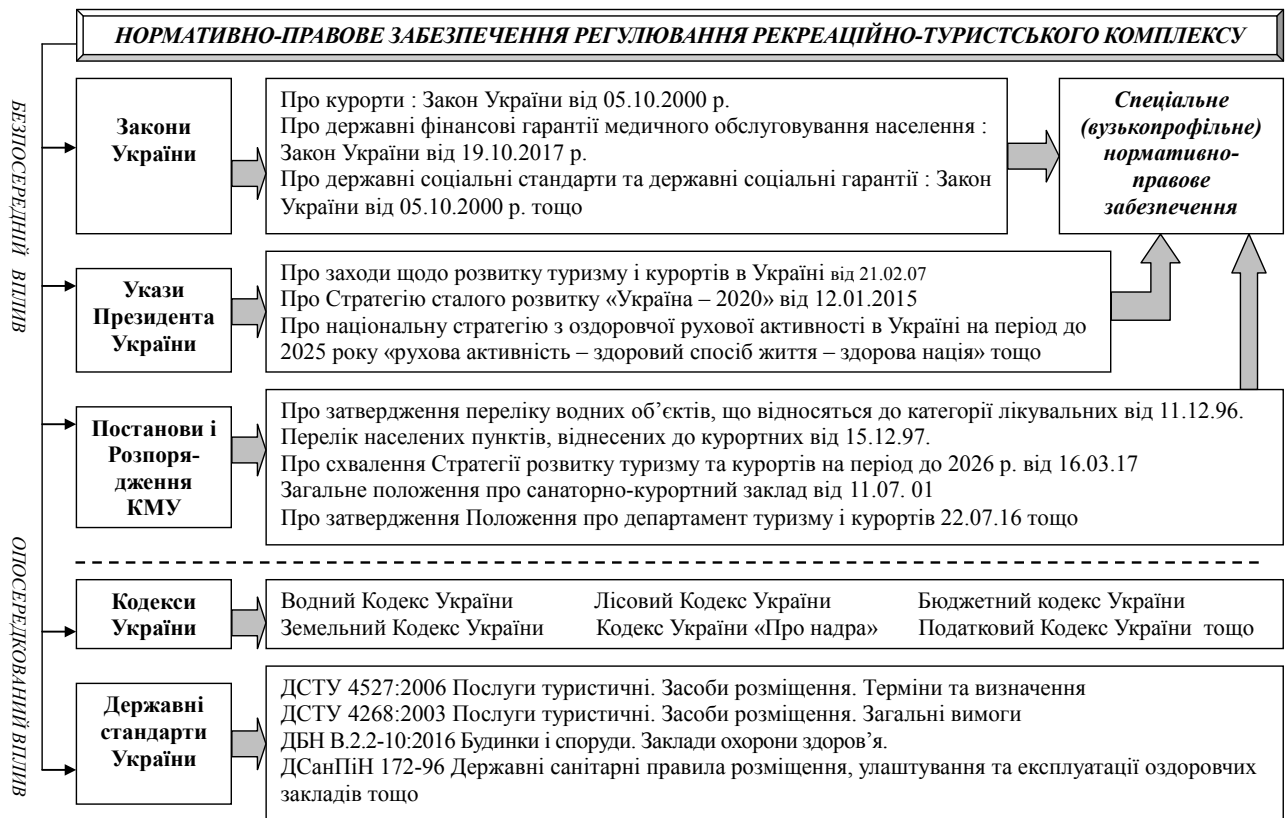

Рис. 1. Структура нормативно-правового забезпечення регулювання РТК

тус природних лікувальних ресурсів [3]. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 456 від 7 березня 2000 р., родовища мінеральних підземних вод диференційовані на 3 категорії: унікальні, рідкісні мінеральні підземні води та всі інші [4]. Але не встановлено критерії віднесення родовищ до вищевказаних категорій.

Головним у нормативно-правовому регулюванні розвитку РТК, зокрема його рекреаційного складника, є Закон України «Про курорти», який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні, спрямований на забезпечення використання з метою лікування й оздоровлення людей природних лікувальних ресурсів, природних територій України, які є надбанням народу України, та їх охорони [2].

Цей закон містить положення про забудову курортів, надання земельних ділянок для створення або розширення курорту, регламентує діяльність щодо використання природних територій для діяльності курортів.

На виконання положень закону «Про курорти» протягом 2001–2003 рр. було прийнято низку нормативно-правових актів у сфері курортів. Постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України затверджено: Порядок розроблення та затвердження спеціальних методик щодо економічного обґрунтування проектів розвитку курортів та економічної оцінки їх природних лікувальних ресурсів, Положення про Державний департамент з питань діяльності курортів, Порядок створення і ведення Державних кадастрів природних територій курортів і природних лікувальних ресурсів, Загальне положення про санаторно-курортний заклад, Концепція розвитку санаторно-курортної галузі [12].

У лютому 2007 р. вийшов Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні», згідно з яким 2008 р. було оголошено роком туризму і курортів і надано завдання Кабінету Міністрів України розробити і затвердити Стратегію сталого розвитку туризму і курортів в Україні.

Нині діє Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, яка затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 168-р від 16 березня 2017 р. [6]. Однак питання розвитку курортів цей документ практично не висвітлює, концентруючи увагу винятково на проблемах та перспективах розвитку туризму.

Перелік населених пунктів, віднесених до курортних, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1391 від 15 грудня 1997 р., ви-значає в Україні 241 курортний населений пункт, зокрема 27 міст, 76 селищ і 138 сіл [5]. До органів, які здійснюють управління у сфері діяльності курортів, законодавством віднесені: Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань діяльності курортів – Департамент туризму та курортів, обласні державні адміністрації, Київська міська державна адміністрація, інші органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування є органами, які мають управляти курортами місцевого значення. Але законом не встановлено, які органи уповноважені

управляти курортами державного значення, як і взагалі не тлумачиться зміст поняття «управління курортами». Закон України «Про курорти» також не встановлює відповідальності органів, які здійснюють управління у сфері діяльності курортів. Не визначені законом і повноваження районних державних адміністрацій у сфері курортів, хоча постановою Кабінету Міністрів України № 727 від 15 травня 2003 р. було затверджено типові положення про відділ із питань туризму і курортів саме районної державної адміністрації [12].

Особливістю курортної сфери є її взаємозв'язок із багатьма галузями, адже проблеми курортів взаємопов'язані з вирішенням земельних, природоохоронних, медичних та інших питань, тому до форм правового регулювання курортами належать Водний, Земельний, Лісовий кодекси, Кодекс про надра та інші.

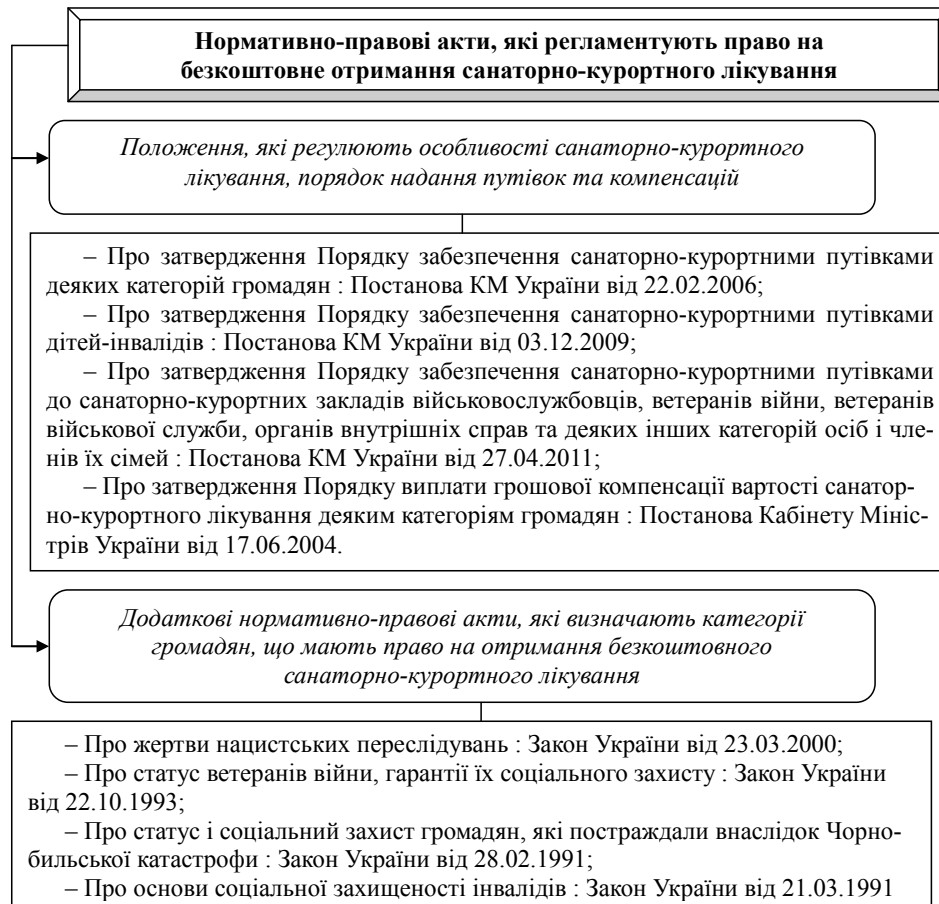
Так, Водний кодекс України визначає порядок віднесення водних об'єктів до категорії лікувальних та наголошує на використанні лікувальних водних об'єктів винятково в лікувальних і оздоровчих цілях.

Згідно із Земельним кодексом України, курортні і лікувально-оздоровчі зони як території, що мають природні лікувальні фактори, сприятливі для профілактики і лікування, належать до земель оздоровчого призначення, які перебувають у державній власності і не можуть передаватися в колективну і приватну власність. Отже, Земельний кодекс встановлює, що правовими формами використання курортних, лікувально-оздоровчих зон і курортів може бути лише користування, зокрема оренда.

Основою розвитку курортів має стати еколого-економічне природокористування, яке передбачає сукупність методів державного контролю і регулювання збереження, ефективного використання, економічного відтворення унікальних природних лікувальних ресурсів України. Проте нерегульованими на законодавчому рівні залишаються питання моніторингу природних лікувальних ресурсів і природних територій курортів. Сьогодні моніторинг природних лікувальних ресурсів і природних територій курортів фактично не ведеться, окрім тих курортів, на яких знаходяться гідрогеологічні режимно-експлуатаційні станції ПрАТ «Укрпрофоздоровниця», що здійснюють спостереження за станом бальнеологічних ресурсів.

Окрім розглянутих нормативно-правових актів, які чинять прямий та опосередкований вплив на регулювання розвитку санаторно-курортної сфери, можна виділити *спеціальне (вузькопрофільне) нормативно-правове забезпечення*. До нього можна віднести нормативно-правові акти, які, наприклад, регламентують право на безкоштовне отримання санаторно-курортного лікування (рис. 2).

Критерієм віднесення зазначених на рис. 2 нормативно-правових документів до спеціальних (вузькопрофільних) у санаторно-курортній сфері є те, що всі вони стосуються зазначеної сфери і при цьому визначають окремі випадки безкоштовного доступу до послуг курортного оздоровлення певних категорій громадян (див. перший блок документів на рис. 2).

Рис. 2. Нормативно-правові акти, які регламентують право на безкоштовне отримання санаторно-курортного лікування (як приклад спеціального (вузькопрофільного) нормативно-правового регулювання РТК)

Другий блок документів не має прямого стосунку до санаторно-курортної сфери, однак окремі положення наведених законів, як і в першому блоці, регулюють можливість безкоштовного доступу до послуг курортного оздоровлення певних категорій громадян.

Відстежувати зміни в спеціальному (вузькопрофільному) нормативно-правовому забезпеченні доволі складно як фахівцям із санаторно-курортної справи, так і пересічним громадянам. У таких ситуаціях необхідна допомога компетентних юридичних консультантів або фахівців із санаторно-курортної сфери, які за родом своєї діяльності постійно мають справу з пільговим контингентом.

Висновки. Отже, в дослідженні наведено форми правового регулювання діяльності у сфері курортів, проаналізовано повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування щодо використання та охорони курортів.

Проаналізувавши зміст нормативних документів, які регулюють розвиток РТК, можна дійти висновку, що воно здійснюється в таких формах:

- прийняття нормативних правових актів;
- розроблення і прийняття цільових програм у сфері рекреації та туризму;
- моніторинг використання рекреаційних ресурсів;
- залучення інвестицій в сферу РТК;
- податкове регулювання діяльності зазначеної сфери.

Зважаючи на нерегульованість багатьох питань щодо використання та охорони курортів чинним законодавством, необхідно здійснювати заходи щодо вдосконалення правового регулювання діяльності у сфері курортів шляхом внесення змін до наявних та розроблення нових нормативно-правових актів, установлення відповідальності органів державної влади й органів місцевого самоврядування у сфері діяльності курортів.

Список літератури:

1. Конституція України (1996) : [із змін. та допов.] станом на груд. 2004 р. Одеса : Негоціант, 2005. 80 с.
2. Про курорти : Закон України № 2026-III від 05.10.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14> (дата звернення: 01.08.2019).
3. Про затвердження переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних : Постанова Кабінету Міністрів України № 1499 від 11 грудня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1499-96-%D0%BF> (дата звернення: 01.08.2019).
4. Про затвердження переліку корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Постанова Кабінету Міністрів України № 827 від 12 грудня 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF> (дата звернення: 01.08.2019).
5. Перелік населених пунктів, віднесених до курортних : Постанова Кабінету Міністрів України № 1391 від 15 грудня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-97-%D0%BF> (дата звернення: 01.08.2019).
6. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 168-р від 16 березня 2017 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501> (дата звернення: 01.08.2019).
7. Богдан Н.М. Розвиток внутрішнього туризму як пріоритет економічних інтересів регіону / Н.М. Богдан, І.М. Писаревський // Збірник наукових праць «Економічний вісник Запорізької державної академії», ЗДІА. 2018. № 6(18). С. 156–161.
8. Ведмідь Н. Методологічні основи типізації суб'єктів санаторно-курортної діяльності / Н. Ведмідь // Вісник КНТЕУ. 2012. № 6. С. 72–83.
9. Заблоцький В.В. Законодавче забезпечення державного управління потенціалом розвитку сфери послуг як елемент соціально-економічних трансформацій / В.В. Заблоцький, О.Ю. Палант, О.В. Гаврильченко, О.І. Угоднікова // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : Збірник наукових праць. 2018. Випуск 2(25). С. 438–444.
10. Оболенцева Л.В. Домінанти розвитку туризму : монографія / Л.В. Оболенцева, І.В. Писарева, М.М. Покоłodна; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 181 с.
11. Полчанінова І.Л. Система управління франчайзингом у сфері туристських послуг / І.Л. Полчанінова, А.А. Кас'яненко // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2018. № 1(41), 2 т. С. 72–75.
12. Савоста О.П. Правове регулювання діяльності у сфері курортів / О.П. Савоста // Теорія та практика державного управління. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_1_61 (дата звернення: 04.08.2019).

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny (1996). [Constitution of Ukraine]: [iz zmin. ta dopov.] stanom na hrud. 2004 r. Odesa : Nehotsiant, 2005. 80 s.
2. Pro kurorty : Zakon Ukrayiny [The Law of Ukraine «On Resorts»] № 2026-III vid 05.10.2000 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14> (data zvernennya: 01.08.2019).
3. Pro zatverdzhennya pereliku vodnykh ob'yektiv, shcho vidnosyat'sya do kate-horiyi likuval'nykh [On approval of the list of water bodies that belong to the category of therapeutic] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 1499 vid 11 hru-dnya 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1499-96-p> (data zvernennya: 01.08.2019).
4. Pro zatverdzhennya pereliku korysnykh kopalyn zahal'noderzhavnoho ta mistsevoho znachennya [On approval of the list of national and local importance minerals] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 827 vid 12 hrudnya 1994 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-p> (data zvernennya: 01.08.2019).
5. Perelik naselennykh punktiv, vidnesennykh do kurortnykh [List of settlements related to resorts] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 1391 vid 15 hrudnya 1997 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-97-p> (data zvernennya: 01.08.2019).
6. Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku [On approval of the Tourism and Resort Development Strategy for the period up to 2026] : Rozporyadzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 168-r vid 16 be-reznya 2017 r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501> (data zvernennya: 01.08.2019).
7. Bohdan N.M., Pysarevs'kyu I.M. (2018). Rozvytok vnutrishn'oho turyzmu yak priorytet ekonomichnykh interesiv rehionu [The development of domestic tourism as a priority for the region's economic interests] / N.M. Bohdan, I.M. Pysarevs'kyu // Zbirnyk nauko-vykh prats' «Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi akademiyi», ZDIA, 2018. № 6(18). S. 156–161.
8. Vedmid' N. (2012). Metodolohichni osnovy typizatsiyi sub'yektiv sanatorno-kurortnoyi diyal'nosti [Methodological bases of sanatorium and resort activity subjects typing] / N. Vedmid' // Visnyk KNTEU. 2012. № 6. S. 72–83.
9. Zablots'kyu V.V., Palant O.U., Havryl'chenko O.V., Uhodnikova O.I. (2018). Zakonodavche zabezpechennya derzhavnoho upravlinnya potentsialom rozvytku sfery posluh yak element sotsial'no-ekonomichnykh transformatsiy [Legislative support of public administration for the potential of service sector development as an element of socio-economic transformations] / V.V. Zablots'kyu, O.Yu. Palant, O.V. Havryl'chenko, O.I. Uhodnikova // Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teorii ta praktyky : Zbirnyk naukovykh prats'. 2018. Vypusk 2(25). S. 438–444.
10. Obolentseva L.V., Pysareva I.V., Pokolodna M.M. (2018). Dominanty rozvytku turyzmu [Dominants of tourism development] : monohrafiya / L.V. Obolentseva, I.V. Pysareva, M.M. Pokolodna; Kharkiv. nats. un-t mis'k. hosp-va im. O.M. Beketova. Kharkiv : KHNUMH im. O.M. Beketova, 2018. 181 s.
11. Polchaninova I.L., Kas'yanenko A.A. (2018). Systema upravlinnya franchayzynom u sferi turysts'kykh posluh [Franchise management system in the field of tourist services] / I.L. Polchaninova, A.A. Kas'yanenko // Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal «Internauka». 2018. № 1(41), 2 t. S. 72–75.

12. Savosta O.P. (2009). Pravove rehulyuvannya diyal'nosti u sferi kurortiv [Legal regulation of activity in the resorts sphere] / O.P. Savosta // Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_1_61 (data zvernennya: 04.08.2019).

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТСКОГО КОМПЛЕКСА

В статье исследовано состояние нормативно-правового регулирования развития рекреационно-туристского комплекса. Рассмотрены особенности поддержки сферы туризма со стороны государства как способа реализации интересов граждан и бизнеса. Разработана структура нормативно-правового обеспечения регулирования рекреационно-туристского комплекса. Определены особенности нормативно-правового обеспечения, которое оказывает непосредственное и косвенное влияние на рекреационно-туристский комплекс. Определены характерные черты специального (узкопрофильного) нормативно-правового обеспечения рекреационно-туристского комплекса. Проанализированы основные нормативно-правовые акты в сфере рекреации и туризма, выявлены их недостатки. Предложены мероприятия по совершенствованию нормативно-правового регулирования развития рекреационно-туристского комплекса.

Ключевые слова: нормативно-правовое регулирование, развитие, рекреационно-туристский комплекс, санаторно-курортная деятельность, законодательство.

LEGAL REGULATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF A RECREATIONAL AND TOURIST COMPLEX

The natural-therapeutic, historical, cultural and infrastructural potential of Ukraine as a basis for the establishment and functioning a recreational and tourist complex provide opportunities and create the prerequisites for sustainable social and economic development in relevant regions. Creating a multiplier effect, a recreational and tourist complex as a whole is able to create prerequisites for the economic recovery of the region due to the increased employment and by more fully meeting the needs of citizens for recreation. Today, recreation is one of the highly profitable branches of the economy that dynamically develops and one of the most important factors of social and economic development of the territory. The purpose of this article is identification of the main characteristics of legal regulations for RTC and, in particular a resort component, in order to ensure its sustainable development. This article is devoted to the consideration of the features of support of the tourism sector by the state as a way of realizing the interests of citizens and business. This article examines the state of legal regulations for the development of a recreational and tourist complex. Special attention was given to the resort component of the complex as a base for development and restoration of productive forces. The structure of legal support has been developed for the regulation of the recreational and tourist complex. Special aspects in legal support that provide direct and indirect impact on the recreational and tourist complex were defined. The state of ecological and economic nature management in the resort sphere is investigated. Distinctive features of special (narrow-profile) legal support of the recreational and tourist complex were defined. The legal acts regulating the right to receive free spa treatment as a special regulatory legal support for the development of the recreational and tourist complex have been systematized. Forms of legal regulations in the sphere of resort activities were defined as well. Arrangements for improving regulations for development of a recreational and tourist complex were proposed.

Key words: legal regulations, development, recreational and tourist complex, sanatorium and resort activities, legislation.

Гарькава В. Ф.

кандидат економічних наук, доцент,
перший проректор,
Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика

Harkava Viktoriia

Pylyp Orlyk International Classical University

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ РЕГІОНУ

У статті визначено основні загрози економічній безпеці регіону, розглянуто поняття загрозливого стану економіки, визначені джерела загроз, запропоновано класифікацію загроз економічній безпеці регіону за наведеною системою критеріїв, визначено внутрішні (регіональні) та зовнішні загрози, визначено головні стратегічні ризики та загрози безпеці України в економічній сфері в довгостроковій перспективі. Одним із пріоритетних завдань регіонального управління визначено виявлення, моніторинг і прогнозування факторів, що впливають на розвиток регіону. Формування системи загроз економічній безпеці регіону визначено одним із головних завдань регіональної економіки у напрямі забезпечення економічної безпеки. Для розроблення об'єктивної оцінки загроз регіональній економічній безпеці сформовано комплексний та системний підходи, що дадуть змогу сформувати повну та динамічну систему.

Ключові слова: економічна безпека, регіон, джерела загроз, класифікація загроз, загрозливий стан економіки.

Постановка проблеми. Для сучасної економіки характерні кризові ситуації, що набувають усе більш руйнівного характеру, масштаби яких нарастають унаслідок посилення впливу стану світових фінансових та інших ринків на економіку цілих країн і перетворюються на економічні загрози. Глибокі перетворення, що відбуваються в Україні, провокують усе нові загрози, що впливають на економіку і мають істотні негативні наслідки, кількість яких зростає. Продовжується порушення єдиного економічного простору і його важливого складника – виробничо-технологічних зв'язків; економічна дезінтеграція і соціальна диференціація, що провокують соціальну напругу й ускладнюють відносини регіонів і центру. Стан економічної безпеки регіону залишається складним внаслідок дії низки загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням умов забезпечення економічної безпеки регіонів присвячені праці таких учених, як В. Тамбовцев, В. Сенчагов, В. Ткаченко, Т. Іванюта, В. Похилюк, В. Третяк, А. Татаркін.

Постановка завдання. Метою дослідження є виділення основних загроз, які впливають на економічну безпеку регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під загрозами регіональній економічній безпеці розуміють чинники, які роблять неможливим чи в значному ступені ускладнюють процес реалізації економічних інтересів території, чим створюють загрозу для життєзабезпечення соціально-економічної системи регіону. Виявлення загроз та їх усунення є пріори-

тетними елементами економічної політики регіону. В умовах економічної кризи в межах процесу забезпечення економічної безпеки регіонів посилюється роль аналітичного складника. Після інформаційного забезпечення другим етапом цієї економічної роботи є визначення загроз економічній безпеці, які роблять соціально-економічний стан регіону більш уразливим. Важливо правильно оцінити загрози, які провокують дестабілізацію та небезпеку. Серед елементів цього механізму особливо виділяються своєчасні виявлення, облік, моніторинг і прогнозування загроз економічній безпеці та реалізація оперативних і довгострокових заходів із попередження і нейтралізації цих загроз.

У загальному вигляді під загрозливим слід розуміти такий стан економіки, за якого система через внутрішні або зовнішні чинники втрачає контроль над економічними процесами, не може ефективно забезпечувати стабільний розвиток території. Завдяки формі загроза стає доступною для дослідження й оцінки. Для оцінки здатності регіональної економічної системи протидіяти загрозам економічній безпеці необхідно проаналізувати джерела виникнення загроз, сутнісні характеристики загроз та негативні наслідки їхньої дії.

Джерела загроз можуть бути різними, але всі вони є причинами несприятливого розвитку економічних, соціальних, політичних та інших процесів у зовнішньому або внутрішньому середовищі регіону. Аналіз ситуації, що склалася, повинен на першому етапі стосуватися об'єктивних джерел загроз еконо-

мічній безпеці, якими є обмеження розвитку насамперед виробничої сфери, що перешкоджають її активному зростанню (ресурсні, інфраструктурні, цінові, пов'язані зі станом управлінського апарату, зовнішньо-економічні, інноваційно-технологічні, інституційні), різний ступінь забезпеченості ресурсами регіонів, а також відмінність в економічній політиці та механізмах її реалізації. Наведені джерела загроз реалізуються на різних рівнях об'єктів економічної безпеки, до яких можна віднести: макроекономічний (економічна безпека держави); мезорівень (економічна безпека регіону); мікрорівень (економічна безпека суб'єктів господарювання, особистості).

Окремо виділяють загрози, які перебувають на зароджувальній стадії, з метою попередження негативних змін соціально-економічного стану регіону.

Своєчасна оцінка загроз економічній безпеці регіону сприятиме дієвості OEM забезпечення економічної безпеки регіону і, як наслідок, розвитку економіки регіону. Для формування економічної безпеки регіону важливо адекватно оцінити загрози, які провокують дестабілізацію. Є різні підходи до визначення загроз економічній безпеці регіону.

Розглянемо класифікацію загроз економічній безпеці регіону за наведеною системою критеріїв (табл. 1). Важливим аспектом економічної безпеки є класифікація загроз залежно від місця їх виникнення на зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні). За межами регіону виникають зовнішні загрози. Вони не пов'язані з його внутрішньою економічною політикою. Як правило, це соціально-економічні зміни на державному та міжнародному рівнях або у стані

Таблиця 1

Загрози економічній безпеці регіону

Критерії	Загрози	Характеристика
За місцем виникнення	- внутрішні	джерелом є сама економічна система регіону
	- зовнішні	сформовані в економічних системах більш високого рівня ієрархії
За ступенем небезпеки	- особливо небезпечні;	безповоротно дестабілізують соціально-економічний стан регіону
	- небезпечні	всі інші загрози
За можливістю здійснення	- реальні	вже здійснюють дію на регіональну економіку
	- потенційні	реалізуються залежно від низки чинників
За типовістю	- типові	мають місце у всіх регіонах країни
	- індивідуальні	притаманні тільки окремим регіонам
За терміном дії	- тимчасові	діють короткий термін
	- постійні	постійно впливають на стан регіону
	- близькі	до 1 року
	- далекі	понад 1 рік
За сферою спрямування	- виробничі	виробничі галузі
	- експортно-імпортні	зовнішньоекономічна діяльність
	- технологічні	технологія виробництва
	- інституційні та ін.	діяльність державних установ
За залежністю від регіонального управління	- об'єктивні	виникають без участі та волі регіонального управління
	- суб'єктивні	виникають за рахунок дії або без-діяльності регіонального управління
За характером спрямування	- прямі	легко визначити
	- непрямі	дію яких визначити складно
За вірогідністю виникнення	- маловірогідні	можливість настання яких дуже низька
	- вірогідні	реально загрожують економічній системі регіону, близькі до реалізації
За можливістю прогнозування	- передбачені	можна передбачати та прогнозувати
	- непередбачувані	виникають раптово, несподівано
За масштабами здійснення	- загально-регіональні	впливають на діяльність усіх суб'єктів господарювання
	- локальні	впливають на діяльність частини суб'єктів господарювання
Залежно від збитку	- незначні	негативний результат дії яких невеликий
	- катастрофічні	втрати після дії яких для регіону руйнівні
За можливістю управлінського впливу	- керовані	можна попередити та знизити негативний вплив
	- некеровані	можна тільки ліквідувати наслідки
За сферами виникнення	- кримінологічні	тіньова економіка, злочинці
	- економічні	господарська діяльність
	- правові	неефективність правової бази
	- інформаційні та ін.	інформаційне поле
За природою походження	- природні	не залежать від діяльності людини
	- техногенні	залежать від діяльності людини
	- соціальні	суспільні відносини

навколишнього середовища, які можуть чинити значний негативний вплив.

Внутрішні (регіональні) загрози пов'язані з діяльністю регіонального управління, яка не виходить за його межі. Вони зумовлені тими процесами, які виникають під час вирішення внутрішніх питань, що стосуються різних сфер життєдіяльності території. Внутрішні загрози – це нездатність до самозбереження і саморозвитку, слабкість інноваційності в розвитку, неефективність систем державного регулювання економіки, невміння знаходити розумний баланс інтересів під час подолання суперечностей і соціальних конфліктів для знаходження найбільш безболісних шляхів розвитку суспільства. Є прямий зв'язок між внутрішніми та зовнішніми загрозами економічній безпеці регіону. Тривале збереження внутрішніх загроз без проведення ефективної економічної політики робить господарюючий суб'єкт (регіон) більш уразливим для зовнішніх погроз. До зовнішніх і внутрішніх загроз регіональній економічній безпеці з часом додаються все нові різновиди. Розглянемо розроблену систему загроз економічній безпеці регіону відповідно до сучасних умов господарювання (табл. 2).

Однією з найважливіших зовнішніх загроз, що провокує економічні дестабілізуючі чинники, є недосконалість податкової системи, погіршення інвестиційного клімату у всіх регіонах країни, що потребує, зокрема, забезпечення дієвого захисту права влас-

ності, удосконалення регуляторного і корпоративного законодавства, обмеження монополізму, розвитку ринків.

Система загроз економічній безпеці регіону авторів [1; 2; 4; 9] загалом відповідає загально визнаним у сучасній науці, але помітний акцент на відносини між «центром» та регіонами. Причинами виникнення і розвитку регіональних кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, є різні чинники дестабілізації. Основними чинниками за [6; 9] є такі:

1. Спад виробництва і, як наслідок, руйнування технологічного потенціалу.
2. Руйнування науково-технічного потенціалу і деіндустріалізація економіки.
3. Втрата продовольчої незалежності.
4. Стійкий розвиток негативних демографічних процесів та зростання безробіття й ослаблення трудової мотивації.
5. Різка зниження рівня життя більшості населення і високий ступінь його диференціації за соціальними прошарками і групами.
6. Високий рівень злочинності.
7. Загострення бюджетної і фінансової нестійкості регіональної економіки.
8. Високий рівень забруднення навколишнього природного середовища і порушення стійкості природних комплексів регіонів під впливом антропогенних і техногенних навантажень.

Таблиця 2

Основні внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці регіону

ЗОВНІШНІ	– неефективна зовнішньоекономічна діяльність; – неефективне оподаткування; – неефективна взаємодія по лініях «центр – регіони» та «регіон – регіон».
	– нестабільність фінансової системи; – неефективність банківської системи.
	– деіндустріалізація економіки; – імпортна залежність; – диференціація регіонів за рівнем економічного розвитку; – криміналізація економіки.
	– міжрегіонального відчуження; – недосконалість нормативно-правової бази.
	– некерований відтік інтелектуальних та трудових ресурсів; – диференціація за якістю життя по соціальних прошарках і групах.
	– неякісна статистична інформація; – незадовільна поінформованість; населення про сутність економічних перетворень.
	– нерациональна структура регіонального бюджету; – неефективна регіональна інституційна інфраструктура; – низький рівень менеджменту.
	– нестача фінансових ресурсів.
ВНУТРІШНІ	– зниження інвестиційної активності; – спад виробництва; – втрата науково-технічного потенціалу; – низький технологічний рівень галузей; – недосконала виробнича інфраструктура.
	– низький рівень володіння нормативно-правовою базою.
	– погіршення демографічної ситуації; – зниження рівня економічної активності населення; – зниження рівня життя населення
	– неякісна інформації, що використовується для обґрунтування управлінських рішень.
	– основні внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці регіону.

Одними з основних чинників виділяються такі: неповне використання потенціалу регіону, значна централізація фінансових ресурсів, незадовільна якість регіонального управління та недостатня адаптованість до ринкових умов. Особливо небезпечними є ті загрози, які мають деструктивний незворотний вплив, відчутний у значний проміжок часу. Наслідки внутрішньосистемних загроз (депопуляція населення, майнове розшарування, вичерпання ресурсів, техногенне навантаження тощо) чи зовнішньосистемних загроз (посилення ентропійності розвитку в процесі інтеграції до глобального господарства, послаблення економічного суверенітету та національної конкурентоспроможності тощо), загроз економічній безпеці у часовому вимірі поширюються на період активної діяльності не одного покоління (40–50 років) [8].

До головних стратегічних ризиків та загроз безпеці України в економічній сфері у довгостроковій перспективі потрібно віднести збереження експортно-сировинної моделі розвитку економіки, зниження конкурентоспроможності й високу залежність країни від зовнішньоекономічної кон'юнктури, втрату контролю над регіональними ресурсами; погіршення стану сировинної бази промисловості та енергетики; нерівномірний розвиток регіонів; низьку стабільність і захищеність фінансової системи; корупцію та криміналізацію господарсько-фінансових відносин; нелегальну міграцію тощо.

Найбільш руйнівною загрозою є поглиблення територіальної диференціації найважливіших характеристик регіонального розвитку, що підсилює соціально-економічну неоднорідність країни та спричиняє соціальну напругу. Рівень конкурентоспроможності продукції є найбільш об'єктивним інтегральним критерієм життєздатності регіону в умовах ринкової економіки. В Україні він є низьким, і цю загрозу можна назвати реальною. Вона викликана відсталістю технологічної бази більшості галузей економіки і промисловості, високою енергоємністю, ресурсоємністю виробленої продукції, високими загальними витратами виробництва і недостатньою якістю продукції. Набуває нового значення проблема конкурентоспроможності окремих галузей, що пов'язане із світовою інтеграцією, поглибленням міжнародного поділу праці [5].

Підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки неможливе за наявного рівня інноваційної активності підприємств, для підвищення якої необхідним є формування національної інноваційної системи, розширення інвестиційних можливостей для реалізації інноваційних проектів. Об'єктом пріоритетної уваги має стати активізація інноваційних процесів в освітній, науково-технологічній та інформаційно-комунікаційній галузях, які в сукупності формують інфраструктуру економіки знань – основу майбутньої конкурентоспроможності у глобалізованому світі.

Кризові ситуації можуть виникнути в різних сферах економіки регіонів України. Найбільш актуальними, на нашу думку, є:

- відсутність партнерських відносин між регіонами та центром;
- монополізація регіонального ринку;
- падіння виробництва в галузях спеціалізації регіону;
- деградація базових галузей регіону;
- екстенсивне використання місцевих ресурсів;
- низька забезпеченість фінансовими ресурсами;
- відтік трудових та інтелектуальних ресурсів за межі регіону;
- низький рівень розвитку соціальної інфраструктури;
- зростання безробіття;
- неконтрольоване переселення, що приводить до соціальної напруженості;
- загрозовий стан екології.

У результаті в регіоні відсутні нові технології, неадекватні соціальні стандарти, слабка культура менеджменту, низька конкурентоспроможність продукції, «тінізація» економіки, корупція. Поряд із реалізацією політики стимулювання високотехнологічного експорту необхідно забезпечити випереджувальне розширення внутрішнього ринку, уникнення критичної залежності національної економіки від кон'юнктури світових ринків. Активізація земельної реформи забезпечить на практиці пріоритетний розвиток агропромислового комплексу як основи продовольчої безпеки держави.

Одним із пріоритетних завдань регіонального управління є виявлення, моніторинг і прогнозування факторів, що впливають на розвиток регіону. Відповідні заходи повинні спиратися на чітке розуміння загроз економічній безпеці території. Виходячи з характеристики і стану загроз, визначаються структурні елементи системи забезпечення економічної безпеки, а також місце, функції і завдання кожного з них у протидії цим загрозам. Таким чином, фактично визначається механізм виявлення, попередження і припинення загроз економічній безпеці і чинників, що їх провокують [8].

Висновки з проведеного дослідження. Формування системи загроз економічній безпеці регіону є одним із головних завдань регіональної економіки у напрямі забезпечення економічної безпеки. Для розроблення об'єктивної оцінки загроз регіональній економічній безпеці доцільно використовувати комплексний та системний підходи, що дадуть змогу сформувати повну та динамічну систему. Забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки на рівні регіону неможливе без здійснення структурної перебудови регіонального управління (найголовнішої внутрішньої загрози). Найбільш раціональним є прогнозувати та попереджати загрози економічній безпеці. Економічну політику слід спрямувати на зміцнення фінансового стану регіональних суб'єктів господарювання та збільшення їхньої автономності.

Наукове обґрунтування поняття загроз економічній безпеці, що стримують розвиток регіону, та створення відповідної ефективної системи дасть змогу розробити дієвий механізм попередження та мінімізації дії цих загроз.

Список літератури:

1. Ткач В.О. Економічна безпека регіону як складова економічної безпеки держави. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 4(1). С. 113–120.
2. Варналій З. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/25.html> (дата звернення: 20.06.2019).
3. Музиченко А.С. Організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційної діяльності в АПК. *Економіка АПК*. 2017. № 11. С. 38–43.
4. «Про основи національної безпеки України». Закон України від 19.06.2003 р., № 964-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 19.06.2019).
5. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Москва : «КАНОН-пресс», 1998. 416 с.
6. Корнійчук Л.Я. «Історія економічних учень». URL: <http://library.if.ua/book/87/6134.html> (дата звернення: 01.07.2019).
7. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ : Нац. ін-т пробл. між-нар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2016. 48 с.
8. Рувельт Ф.Д. Беседы у камина. Москва : ИТРК, 2017. 408 с.
9. Ермошенко Н.Н. Определение угрозы национальным интересам в финансово-кредитной сфере. *Экономика Украины*. 1999. № 1. С. 4–12.
10. Афонцев С.А. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 10. С. 30–39.
11. Татаркин А. Экономическая безопасность как объект регионального исследования. *Вопросы экономики*. 1996. № 5. С. 78–89.
12. Павловський М.А. Засади національної безпеки України на перехідному етапі. *Голос України*. 1997. 3 квітня.
13. Система економічної безпеки держави : монографія / Під. заг. ред. А.І. Сухорукова. Київ : Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України, 2017. 685 с.

References:

1. Tkach V.O. (2015). Ekonomichna bezpeka rehionu yak skladova ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Economic security of the region as a component of economic security of the state]. Dnipropetrovsk, pp. 113–120. (in Ukrainian)
2. Varnaliy Z. (2016). Problemy ta shlyakhy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [Problems and ways of economic security of Ukraine]. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/25.html> (date of treatment: 20.06.2019).
3. Muzychenko A.S. (2017). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm stymulyuvannya innovatsiynoyi diyalnosti v APK [Organizational and economic mechanism of stimulation of innovation activity in agroindustrial complex]. Kyiv, pp. 38–43. (in Ukrainian)
4. "Pro osnovy natsionalnoyi bezpeky Ukrainy" (2003). [On the Fundamentals of National Security of Ukraine]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (date of treatment: 19.06.2019)
5. Russo Zh.Zh. (1998). Ob obshchestvennom dohovore [About a public contract]. Moskov : «KANON-press», 416 p. (in Russian)
6. Korniychuk L.Ya. (2014). Istoriya ekonomichnykh uchen [History of Economic Studies]. URL: <http://library.if.ua/book/87/6134.html> (date of treatment: 01.07.2019).
7. Vlasyuk O.S. (2016). Teoriya i praktyka ekonomichnoyi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku [The theory and practice of economic security in the system of science of economics]. Kyiv, 48 p. (in Ukrainian)
8. Ruzvelt F.D. (2017). Besedy u kamyna [Conversations at the fireplace]. Moskov : YTRK, 408 p. (in Russian)
9. Ermoshenko N.N. (1999). Opredelenye uhrozy natsyonalnym ynteresam v fynansovo-kretytnoy sfere [Definition of a threat to national interests in the financial and credit sphere]. Kyiv : Ekonomyka Ukrainy, pp. 4–12. (in Ukrainian)
10. Afontsev S.A. (2016). Natsyonalnaya ekonomicheskaya bezopasnost: na puty k teoreticheskomu konsensusu [National Economic Security: Towards a Theoretical Consensus]. Kyiv, pp. 30–39. (in Ukrainian)
11. Tatarzyn A. (1996). Ekonomicheskaya bezopasnost kak obekt rehionalnoho yssledovanyya [Economic security as the object of regional research]. Kyiv, pp. 78–89. (in Ukrainian)
12. Pavlovskyy M.A. (1997). Zasady natsionalnoyi bezpeky Ukrainy na perekhidnomu etapi [Principles of National Security of Ukraine at the Transitional Stage]. Kyiv : Holos Ukrainy. (in Ukrainian)
13. Sukhorukova A.I. (2017). Systema ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [System of economic security of the state]. Kyiv : VD «Stylos», p. 685. (in Ukrainian).

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА

В статье определены основные угрозы экономической безопасности региона, рассмотрены понятия угрожающего состояния экономики, определены источники угроз, предложена классификация угроз экономической безопасности региона по представленной системе критериев, определены внутренние (региональные) и внешние угрозы, определены основные стратегические риски и угрозы безопасности Украины в экономической сфере в долгосрочной перспективе. Одной из приоритетных задач регионального управления определено выявление, мониторинг и прогнозирование факторов, влияющих на развитие региона. Формирование системы угроз экономической безопасности региона определено одной из главных задач региональной экономики в направлении обеспечения экономической безопасности. Для разработки объективной оценки угроз региональной экономической безопасности сформированы комплексный и системный подходы, которые позволят сформировать полную и динамическую систему.

Ключевые слова: экономическая безопасность, регион, источники угроз, классификация угроз, угрожающее состояние экономики.

DETERMINING THE ECONOMIC SECURITY THREATS IN THE REGION

The article identifies the main threats to the economic security of the region, discusses the concept of threatening state of the economy, identifies sources of threats, proposes the classification of threats to the economic security of the region by the presented system of criteria, identifies internal (regional) and external threats, identifies major strategic risks and threats to Ukraine in the long run. One of the priorities of regional governance is identifying, monitoring and forecasting factors that affect the development of the region. The formation of the system of threats to the economic security of the region is identified as one of the main tasks of the regional economy in the direction of ensuring economic security. In order to develop an objective assessment of the threats to regional economic security, a comprehensive and systematic approach has been developed that will allow for a complete and dynamic system. Identifying and eliminating threats is identified as a priority element of the region's economic policies, as well as identifying threats to economic security that make the socio-economic situation of the region more vulnerable. The importance of properly assessing threats that provoke destabilization and danger is identified in the article. The factors of destabilization are determined by the causes of the emergence and development of regional crisis situations that threaten Ukraine's national security. Ensuring an acceptable level of economic security at the regional level is not possible without a structural restructuring of regional governance (the main internal threat). The most rational for ensuring the economic security of the region is forecasting and threat prevention. Economic policy should be aimed at strengthening the financial position of regional economic entities and increasing their autonomy. Priority should be given to the revitalization of innovation processes in the educational, scientific, technological and information-communication industries, which collectively form the infrastructure of the knowledge economy – the basis of future competitiveness in a globalized world.

Key words: economic security, region, sources of threats, classification of threats, threatening state of the economy.

6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-19>

УДК 556:628.171

Яков'юк В.А.

здобувач,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Yakovyuk Victor

Lesia Ukrainka Eastern European National University

ОЦІНКА СТАНУ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ВОДОРЕСУРСНОСТІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано використання в Україні водних ресурсів як елементу задоволення потреб населення та економіки в достатній кількості якісної води, отримання інших соціальних та економічних вигід. На основі дослідження визначено основні тенденції щодо забору води, її споживання, втрат та водовідведення за окремими регіонами, видами потреб, залежності цих процесів від демографічного, економічного та інших факторів. Наведено основні причини екологічного забруднення поверхневих вод та водоносних горизонтів, види забруднюючих речовин та їх джерела. За результатами аналізу обґрунтовано доцільність під час визначення стану водоресурсності, систематизації даних про забір та використання вод врахування споживання водних ресурсів на побутово-питні потреби частиною населення, яке не користується централізованим водопостачанням або спосіб водокористування яких не підлягає державному обліку. Запропоновано механізм обрахунку такої кількості води.

Ключові слова: водні ресурси, забір води, використання водних ресурсів, водовідведення, забруднення водних ресурсів, водоресурсність.

Постановка проблеми. Зростання потреб населення та економіки у використанні водних ресурсів приводить до їх виснаження, забруднення водоносних горизонтів, порушення функціонування екосистем. Сприяють цим процесам недосконалі механізми управління водними та пов'язаними з ними іншими природними ресурсами.

Результатом дії цих факторів стає недостатня забезпеченість споживачів якісною питною водою, тому очевидно є необхідність підвищення ефективності управління водними ресурсами на всіх рівнях, а саме міждержавному, національному та регіональному, вироблення нових концепцій та принципів оцінювання стану їх використання.

Одним з елементів оцінювання ефективності та вдосконалення механізмів управління водними ресурсами є стан їх використання. У зв'язку з викладеним дослідження процесів забору, споживання, втрат водних ресурсів та водовідведення залишається актуальним для розроблення сучасних соціально та економічно обґрунтованих механізмів водокористування, планування заходів з охорони та відтворення водних ресурсів на всіх рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями оцінювання управління водними ресурсами, аналізу стану та розроблення пропозицій з підвищення ефективності їх використання займалась низка сучасних вітчизняних науковців, зокрема В. Голян, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, І. Драган, І. Дубовіч, О. Дьяков, Л. Левковська, Т. Іванова, В. Сташук, М. Хвесик, А. Яцик, О. Яроцька. Водночас, як показує аналіз таких досліджень, в методиці оцінювання стану використання водних ресурсів обсяги забору вод, які не підлягають державному обліку, не беруться до уваги. Отже, з огляду на збільшення індивідуальних господарств, низькі темпи забезпечення сільського населення централізованим водопостачанням питання врахування обсягів використаних такими користувачами водних ресурсів для складання водних балансів та планування заходів з управління водними ресурсами набувають актуальності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сучасного стану використання в Україні водних ресурсів з урахуванням водокористування споживачами, які не підпадають під державний облік використання вод.

Виклад основного матеріалу. Стан використання водних ресурсів є одним з показників сталого розвитку

країни, забезпечення соціального рівня її громадян. З огляду на те, що водні ресурси є джерелом промислового та побутового водопостачання, результати їх використання ми вважаємо необхідним розглядати як сукупність процесів забору води, її споживання чи використання, втрат водних ресурсів та водовідведення.

Сучасна щорічна потреба населення та галузей економіки України у водних ресурсах складає близько 15 млрд. м³ [1, с. 41].

Аналіз забору та використання води в Україні свідчить про те, що з 90-х років минулого століття має місце стрімке зменшення водозабору, причинами чого є зменшення кількості промислових водомістких виробництв, запровадження економічних важелів на водопостачання та каналізацію, впровадження податкових зборів за використання та забруднення водних ресурсів (табл. 1).

Найбільшими водоспоживачами в територіальному розрізі є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Одеська області та м. Київ (від 600 до 1 700 млн. м³ на рік), на які припадає понад 70% сумарного обсягу забору води. Найменше води (38–90 млн. м³ на рік) споживають у Закарпатській, Тернопільській, Волинській та Чернівецькій областях.

Така асиметрія щодо обсягів використання свіжої води окремих адміністративно-територіальних одиниць пов'язана з різною кількістю населення, потенціалом промислового та сільськогосподарського виробництва та їх водомісткістю.

В Україні у галузевому розрізі основними водоспоживачами залишаються підприємства промисловості, якими використовується понад 50% усієї кількості спожитих водних ресурсів, або близько 37–40% загального забору води по країні. Найбільше води забирають і використовують об'єкти енергетики (24,7% усієї кількості забраної води), зокрема електроенергетики (23,1%), чорної металургії (10,1%), вугільної промисловості (1,4%) [3].

Порівняно з 1990 роком кардинально зменшилась частка використаної води для потреб сільськогосподар-

ської галузі. Періодичні коливання такого використання в подальшому зумовлені збільшенням обсягів використаної води для зрошення, ставково-рибним господарством.

На фоні різкого зменшення забору води для промислового та сільськогосподарського виробництва частка використання водних ресурсів на питні та комунально-господарські потреби залишалася стабільною. При цьому демографічний фактор та економічні важелі спричинили стійку тенденцію до зменшення кількості використаної води на ці потреби (табл. 1).

Основна маса видобутих підземних вод (73–77%) використовується на господарсько-питне водопостачання. Приблизно однакова частка припадає на виробничо-технічні (10,5–13,5%) та сільськогосподарські (10–11%) потреби. Ще близько 1,5% використовується для зрошення земель. На промисловий розлив та виготовлення напоїв витрачається в середньому 0,3% підземних вод [3; 4].

Використання більшості підземних вод на господарсько-питне водопостачання характерне для всіх регіонів України, окрім Чернівецької області, де більшість підземних вод (понад 69%) використовується для сільськогосподарських потреб.

Негативними явищами щодо використання води залишаються її втрати, зокрема втрати під час транспортування. Так, з 2000 року загалом по країні втрати води під час її транспортування загалом становлять 13–15% усієї забраної води з природних об'єктів (табл. 2). Причинами цього є фізично зношена та морально застаріла водотранспортна мережа.

Найвищі загальні кількісні показники втрат води під час транспортування спостерігались у Херсонській та Донецькій областях, а найнижчі – в Київській, Чернігівській та Волинській областях. Половина обсягів втрат води припадає на житлово-комунальну галузь (49%).

Позитивною в Україні є стала тенденція до збільшення економії води за рахунок оборотного та повторно-последовного водопостачання (табл. 2). Значною мірою такої тенденції сприяли економічні важелі, а саме інституціоналізація плати за спеціальне використання природних ресурсів.

Таблиця 1

Забір води з поверхневих і підземних джерел України, млн. м³

Показник		Рік								
		1990	2000	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Забрано води	Всього з природних водних об'єктів	35 615	18 282	14 846	14 651	13 625	11 505	9 699	9 907	9 224
	зокрема, з підземних водних об'єктів	5 200	2 987	2 023	1 961	1 911	1 503	1 286	1 324	1 178
Використано води	Всього	30 201	12 991	9 817	10 507	10 092	8 710	7 125	7 169	6 853
	зокрема, на виробничі потреби	16 247	6 957	5 511	5 681	5 363	4 871	4 491	4 591	4 015
	зокрема, на побутово-питні потреби	4 647	3 311	1 917	1 848	1 765	1 500	1 267	1 239	1 174
	зокрема, на сільськогосподарські потреби, зрошення	8 697	2 212	1 566	1 920	1 925	1 361	1 237	1 211	1 549
	Інші потреби	610	511	823	1 058	1 039	978	130	128	115

Джерело: складено за даними джерел [1; 2]

Дані щодо втрат води та водовідведення, млн. м³

Показник	Рік									
	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Втрати води під час транспортування	2 590	2 477	2 158	2 236	2 286	2 213	1 350	1 139	1 143	1 145
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	67 661	41 523	43 138	45 209	45 806	45 150	43 049	40 306	39 619	38 716
Загальне водовідведення	20 161	10 964	8 141	8 044	8 081	7 722	6 587	5 581	5 612	4 921
зокрема, забруднених зворотних вод	3 199	3 313	1 744	1 612	1 521	1 717	923	875	698	997
з них без очищення	470	758	312	309	292	265	175	184	164	158
нормативно очищених	3 318	2 100	1 760	1 763	1 800	1 477	1 416	1 389	1 381	1 023
Потужність очисних споруд	8 131	7 992	7 425	7 687	7 577	7 592	7 190	5 801	5 690	5 415

Джерело: складено за даними джерел [1; 2; 5]

Незважаючи на сталу тенденцію до зменшення загального водовідведення, проблема забезпечення належного екологічного стану водних ресурсів залишається актуальною для всіх регіонів України.

Так, обсяг зворотних вод, скинутих у водні об'єкти, порівняно з 1990 роком зменшився майже втричі. При цьому, згідно зі статистичними даними [1; 2], на фоні зменшення обсягів загального водовідведення зменшується кількість забруднених зворотних вод. Водночас частка забруднених стічних вод у загальному водовідведенні залишається досить високою.

Основними причинами забруднення поверхневих вод України є скидання неочищених та недостатньо очищених господарсько-побутових та виробничих стічних вод, надходження забруднювальних речовин з поверхневим стоком із забудованих територій та сільгоспугідь. Основними джерелами забруднень є хімічні, нафтопереробні, целюлозно-паперові виробництва, великі тваринницькі комплекси, гірничорудна промисловість, комунальні підприємства. В результаті цього поверхневі водні об'єкти України зазнають забруднення переважно сполуками важких металів, азоту, нафтопродуктами, фенолами, сульфатами.

Також в окремих регіонах забрудненими є підземні води. Зокрема, внаслідок концентрації місць захоронення відходів, обумовленої концентрацією промисловості та населення, спостерігається осередкове забруднення підземних вод хлоридами, сульфатами, нітратами, аміаком, роданідами, ціанідами, фенолами, нафтопродуктами, марганцем, свинцем, стронцієм, залізом, бромом, карбамідами. Найбільш забрудненою є промислова зона Донбасу, Західного Донбасу та Кривбасу (Луганська, Донецька, Дніпропетровська та Запорізька області).

В особливому становищі, яке потребує постійного дослідження та вжиття скоординованих заходів на державному рівні, перебуває постачання питної води для потреб населення з джерел децентралізованого водопостачання та сільського населення. Зокрема, у 2015 році питома вага досліджених проб питної води з джерел децентралізованого водопостачання, які не відповідали санітарним вимогам за санітарно-хімічними показниками, становила 32,7% [2, с. 73].

Оцінюючи використання води насамперед для забезпечення потреб населення, зауважуємо, що аналіз стану водокористування та статистична звітність про використання водних ресурсів в Україні здійснюються на підставі державного обліку водокористування, дані якого, відповідно до Наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 16 березня 2015 року № 78, формуються шляхом подання водокористувачами звітів про використання води за формою № 2 ТП-водгосп (річна) [6].

Згідно з вимогами цього Наказу поза обліком залишається значна частина населення, яка задовольняє потреби у воді шляхом її забору в порядку загального водокористування з індивідуальних свердловин, шахтних колодязів тощо.

У зв'язку з викладеним ми пропонуємо під час систематизації даних про забір та використання вод враховувати споживання водних ресурсів на побутово-питні потреби частиною населення, яке не користується централізованим водопостачанням або спосіб водокористування яких з інших причин не підлягає державному обліку.

Так, станом на 1 жовтня 2018 року централізованим водопостачанням забезпечено 99,4% міст, 86% селищ міського типу та 22,2% сіл [7, с. 120].

Умовно віднесемо населення селищ міського типу до міського населення та встановимо орієнтовну кількість жителів України (H_n) із числа міського (H_m) та сільського (H_s) населення, що не забезпечені централізованим водопостачанням, через що дані щодо використання ними водних ресурсів на побутово-питні потреби не відображаються в державному обліку, за такою формулою:

$$H_n = H_m \cdot p_m + H_s \cdot p_s, \quad (1)$$

де p_m – відсоток міського населення; p_s – відсоток сільського населення, що не користується централізованим водопостачанням.

Згідно з даними статистики населення України станом на 1 січня 2018 року складало 42,4 млн. осіб, з них 29,4 млн. становило міське населення (H_m), 13 млн. – сільське населення (H_s) [5, с. 28].

Провівши розрахунок, бачимо, що щонайменше 10 млн. 290 тис. жителів України не користуються

централізованим водопостачанням, а використовують воду з артезіанських свердловин, криниць чи інших джерел децентралізованого водопостачання.

З огляду на визначені практикою та державними будівельними нормами орієнтовні від 100 до 285 літрів споживання води на добу на одного жителя [8, с. 9] встановлюємо приблизну кількість (V_n) використаної зазначеною категорією населення протягом 2017 року води (m^3), взявши за основу мінімальні розміри норми ($n = 0,1 \cdot 365$):

$$V_n = H_n \cdot n. \quad (2)$$

В результаті бачимо, що в Україні щорічно забирається з поверхневих та підземних джерел і використовується населенням на власні потреби без обліку щонайменше 375,6 млн. m^3 води. Вказані водні ресурси додатково до поданих у табл. 1 даних беруть участь у водокористуванні, складаючи 32% кількості води, використаної в Україні на господарсько-побутові потреби, і 5,5% усіх використаних протягом року вод.

Допустимість таких розрахунків підтверджує інший факт. Сумарно кількість води, використаної на побутово-питні потреби у 2017 році з урахуванням заборони з децентралізованих джерел водопостачання, складатиме 1 522,6 млн. m^3 . У такому разі середній показник споживання одним жителем України складатиме 98,4 літрів на добу, що є наближеним до мінімальної норми й виглядає більш правдоподібно, ніж 74 літри на добу, якщо до уваги брати цифру річного використання на ці потреби 1 147 млн. m^3 води.

У зв'язку з викладеним для забезпечення більшої достовірності даних під час складання водних кадастрів, поточного й перспективного планування та вжиття інших заходів щодо використання водних ресурсів і здійснення водоохоронної роботи пропонується під час державного обліку водокористування стосовно використання водних ресурсів для побутово-питних потреб враховувати орієнтовний обсяг води, що споживається населенням, не забезпеченим централізованим водопостачанням (V_n), за узагальненою формулою:

$$V_n = (H_m \cdot p_m + H_s \cdot p_s) \cdot n. \quad (3)$$

Висновки. Підсумовуючи аналіз використання в Україні водних ресурсів, можемо стверджувати, що використання води загалом в Україні має стати тенденцією до зменшення обсягів. Найбільшими водоспоживачами є індустріальні регіони. У галузевому розрізі основна частка споживання водних ресурсів припадає на підприємства промисловості.

Близько 17% води використовується на господарсько-побутові потреби. При цьому третина використаної води на такі потреби перебуває поза обліком, тому у загальному водокористуванні не враховується.

З огляду на рівень забрудненості джерел водопостачання, порушення рівноваги екосистем вагомим важелем покращення ситуації в цьому напрямі є підвищення ефективності управління водними ресурсами. Для розроблення якісних пропозицій щодо такого підвищення доцільно враховувати обсяг води, яка використовується в господарсько-питному забезпеченні й не підпадає під державний облік.

Список літератури:

1. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році / Міністерство екології та природних ресурсів України. Київ : LAT&K, 2012. 258 с.
2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році / Міністерство екології та природних ресурсів України. Київ : ФОП Грінь Д.С., 2017. 308 с.
3. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset/4dbbf2c6-3fea-40d7-8999-50c4d78a54ca> (дата звернення: 18.07.2019).
4. Стан підземних вод України / Державна служба геології та надр України. Київ : Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2018. 121 с.
5. Статистичний щорічник України за 2017 рік / за ред. І.С. Вернера. Київ, 2018. 541 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf (дата звернення: 21.07.2019).
6. Про затвердження Порядку ведення державного обліку водокористування : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 16 березня 2015 року № 78. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z_0382-15 (дата звернення: 19.07.2019).
7. Крилова І. Аналіз сучасного стану сфери водопостачання та водовідведення в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 23. С. 118–125. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2018/23.pdf (дата звернення: 24.07.2019).
8. Державні будівельні норми (ДБН В.2.5-74:2013) «Водопостачання. Зовнішні мережі та споруди. Основні положення проектування» : Накази Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 8 квітня 2013 року № 133 та від 28 серпня 2013 року № 410. URL: https://polyplastic.ua/files/DSTU/dbn_v.2.5_74_2013.pdf (дата звернення: 24.07.2019).

References:

1. Ministerstvo ekologhiji ta pryrodnykh resursiv Ukrajinu (2012). *Nacionaljna dopovidj pro stan navkolyshnjogho pryrodnogho seredovyshha v Ukrajinu u 2011 roci* [National report on the state of the environment in Ukraine in 2011]. Kyiv : LAT&K.
2. Ministerstvo ekologhiji ta pryrodnykh resursiv Ukrajinu (2017). *Nacionaljna dopovidj pro stan navkolyshnjogho pryrodnogho seredovyshha v Ukrajinu u 2015 roci* [National report on the state of the environment in Ukraine in 2015]. Kyiv : FOP Ghrinj D.S.

3. Jedynyj derzhavnyj veb-portal vidkrytykh danykh [The only public web portal for open data]. Available at: <https://data.gov.ua/dataset/4dbbf2c6-3fea-40d7-8999-50c4d78a54ca> (accessed: 18.07.2019). (in Ukrainian)
4. Derzhavna sluzhba gheologhiji ta nadr Ukrainy (2018). *Stan pidzemnykh vod Ukrainy* [State of underground waters of Ukraine]. Kyiv : Derzhavne naukovo-vyrobnyche pidpryemstvo "Derzhavnyj informacijnyj gheologhichnyj fond Ukrainy". (in Ukrainian)
5. Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2017 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017] (2018) / I.E. Werner (eds). Kyiv. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf (accessed: 21.07.2019). (in Ukrainian)
6. Nakaz Ministerstva ekologhiji ta pryrodnykh resursiv Ukrainy no 78 (2015). *Pro zatverdzhennja Porjadku vedenja derzhavnogho obliku vodokorystuvannja* [On approval of the procedure for conducting state accounting of water use]. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z_0382-15 (accessed: 19.07.2019). (in Ukrainian)
7. Krylova I.I. (2018). Analiz suchasnogho stanu sfery vodopostachannja ta vodovidvedennja v Ukraini [An analysis of the current state of the water supply and drainage sector in Ukraine]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, no. 23, pp. 118–125. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2018/23.pdf (accessed: 24.07.2019). (in Ukrainian)
8. Nakazy Ministerstva regional'nogo rozvy'tku, budivny'cztva ta zhy'tlovo-komunal'nogo gospodarstva Ukrainy' no 133 ta no 410 (2013). *Derzhavni budivel'ni normy (DBN V.2.5-74:2013) "Vodopostachannja. Zovnishni merezhi ta sporudy. Osnovni polozhennja proektuvannja"* [Rei publicae aedificium codes (V.2.5-74 DBN, 2013) "Aqua. Externae et retiacula facilities. Summam Design"]. Available at: https://polyplastic.ua/files/DSTU/dbn_v.2.5_74_2013.pdf (accessed: 24.07.2019). (in Ukrainian)

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ И ВОДОРЕСУРСНОСТИ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье проанализировано использование в Украине водных ресурсов как элемента удовлетворения потребностей населения и экономики в достаточном количестве качественной воды, получения других социальных и экономических выгод. На основе исследования определены основные тенденции касательно забора воды, ее потребления, потерь и водоотвода по отдельным регионам, видам потребностей, зависимости этих процессов от демографического, экономического и других факторов. Приведены основные причины экологического загрязнения поверхностных вод и водоносных горизонтов, виды загрязняющих веществ и их источники. По результатам анализа обоснована целесообразность при определении состояния водоресурсности, систематизации данных о заборе и использовании вод учета потребления водных ресурсов на быто-питьевые нужды частью населения, которое не пользуется централизованным водоснабжением или способ водопользования которых не подлежит государственному учету. Предложен механизм расчета такого количества воды.

Ключевые слова: водные ресурсы, забор воды, использование водных ресурсов, водоотведения, загрязнение водных ресурсов, водоресурсность.

ASSESSMENT OF THE STATE OF WATER USE AND WATER RESOURCES OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

The article analyzes the use of water resources in Ukraine as an element of meeting the needs of the population and the economy in sufficient quantity of quality water, receiving other social and economic benefits. Improving the needs of the population and sectors of the economy in the use of water resources leads to their depletion and pollution, disruption of the functioning of ecosystems. Facilitate these processes by imperfect mechanisms for managing water and related natural resources. The article analyzes the use of water resources in Ukraine as a set of processes for water intake, its consumption, losses and drainage. On the basis of the research, the main trends are identified in terms of water intake, its consumption, losses and drainage by region, types of needs, and dependence of these processes on demographic, economic and other factors. The main causes of environmental contamination of surface waters and aquifers, types of pollutants and their sources are given. Despite the fact that in the domestic literature the study of the state of use of national water resources has been given sufficient attention, in the method of assessing the state of water use, the volumes of catching waters that are not subject to state accounting are not taken into account. Based on the analysis of the use of water resources by consumers who satisfy the needs in the water through its collection in the order of general water use from individual wells or mine wells, it is justified to determine the state of water resources, to systematize the data on the collection and use of water to consider the consumption of water resources for domestic and drinking needs a part of the population that does not use centralized water supply or the method of water use which for other reasons is not subject to state accounting. The research has proven that at least one third of the amount of water used in Ukraine for domestic needs is not taken into account. In order to provide more reliable data during the compilation of water cadasters, current and future planning and other measures on the use of water resources and water protection, a mechanism for calculating such amount of water is proposed.

Key words: water resources, water harvesting, use of water resources, water drainage, water pollution, water resources.

7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-20>

УДК 336.01

Борисова І.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту,
Полтавська державна аграрна академія

Borisova Iryna

Poltava State Agricultural Academy

НОВІТНІ НАПРЯМИ РОЗВІТКУ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОТРЕБАМИ СУСПІЛЬСТВА ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЄЮ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена розгляду новітніх тенденцій та напрямів фінансової науки за останні десятиріччя у зв'язку з глобалізацією економіки і новими потребами суспільства. Використовуючи фінанси, держава виконує соціальну функцію суспільного добробуту. Наука про фінанси змінюється разом із розвитком людства, новими цілями та завданнями, які потрібно вирішувати у світлі останніх перетворень. Фінансова наука покликана сприяти у вирішенні таких питань, як: охорона навколишнього природного середовища, планування особистого фінансового простору, прийняття правильних фінансових рішень, а також вирішення соціальних питань тощо. Це наука, яка розвивається, моделює і змінюється, вивчення її стає більш цікавим і корисним для молоді, тому що розкриває нові можливості та підходи. Фахівці-фінансисти різних напрямів, особливо тих, які з'явилися нещодавно, стають більш конкурентноспроможними на ринку праці.

Ключові слова: поведінкові фінанси, теорія перспектив, екологічне фінансування, особисті фінанси, інвестиційні можливості, оптимізація грошових потоків, складання персональних бюджетів.

Постановка проблеми. Метою нашого дослідження є аналіз концептуальних нових підходів щодо напрямів фінансової науки і появи нових фінансових тенденцій та інструментів. Розглянуто, яким чином глобальний розвиток економічного і суспільного життя впливає на розуміння фінансів і бачення цієї економічної категорії згідно з проблемами світу на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням у галузі фінансової науки і формуванням новітніх напрямків розвитку, можливо прослідкувати в роботах таких вітчизняних учених, як: М.М. Артус [1], П. Ілляшенко [2], Н.М. Магвійчук [4], Ю.С. Рибалко [5], А.С. Шолойко [7]. Серед іноземних дослідників, які зробили внесок у подальший розвиток фінансової науки, варто відмітити Д. Канемана та А. Тверського [9], Р. Талера та Н. Барберіса [16], Дж.Р. Ріттера [15] та ін.

Аналіз праць указаних авторів із цієї проблематики свідчить про актуальність цього дослідження. Нові напрями фінансової науки дають можливість вирішувати глобальні завдання, які виникають перед суспільством, науковці повинні допомогти у розв'язанні цих насущних питань. Виділення найважливіших спряму-

вань, врахування різноманітних поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників, формування закономірностей і тенденцій фінансової науки дає змогу формувати нові курси розвитку.

Формування цілей статті. Мета статті – простежити нові напрями фінансової науки у світі у зв'язку з новими потребами і завданнями, які стоять перед суспільством. Проаналізувати, як фінанси допомагають вирішувати актуальні проблеми, які виникають на сучасному етапі. Фінанси останнім часом порівнюють усе більше з мистецтвом, мораллю, екологічною безпекою, з особистістю, із соціальною забезпеченістю, з психологічними факторами прийняття фінансових рішень тощо. Це не тільки відносини з приводу формування бюджету держави, корпорацій, різноманітних фондів, діяльності банківських систем, фондових бірж, кредитних установ, а це насамперед інструмент у вирішенні завдань соціального характеру. Нам було цікаво дослідити нові тенденції та напрями науки про фінанси за останні десятиріччя в зв'язку з глобальним розвитком економіки і подивитися на «фінанси» під іншим кутом, відійти від класичного розуміння цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Колись у стародавній часи термін «фінанси» мав негативний характер, він означав «обов'язкову сплату грошей» чи будь-який «примусовий платіж» на користь держави. У час глобального розвитку економіки наука «про фінанси» не стоїть на місці, а розвивається разом із потребами економічного і соціального життя суспільства. Фінанси покликані служити реальній економіці, змінювати і покращувати основу економічної системи і, в кінцевому підсумку, сприяти відновленню економіки, а також усебічному і сталому розвитку світу. Одним із нагальних питань є перегляд і перебудова основних цінностей людського суспільства, тому фінанси виходять на новий рівень свого існування. Весь цивілізований світ уже давно поєднує фінанси з такими напрямками, як: охорона навколишнього природного середовища, психологія прийняття фінансово-економічних рішень, планування особистого економічного простору, моральні цінності суспільства тощо.

Що таке фінанси насправді? Фінанси – це мистецтво чи наука? Коротка відповідь на це питання – «і те, й інше». Фінанси повинні сприяти всебічному розвитку базової економіки і людської цивілізації. Фінанси як галузь досліджень і сфера бізнесу, безумовно, мають глибоке коріння в суміжних наукових галузях, таких як статистика і математика. Крім того, багато сучасних фінансових теорій нагадують наукові математичні формули. Проте не можна заперечувати той факт, що фінансова індустрія також включає ненаукові елементи, які порівнюють її з мистецтвом [8].

Вітчизняні науковці під час трактування сутності фінансів більше схилиються до думки, що «фінанси» – це система економічних відносин, пов'язаних з обміном, розподілом і перерозподілом у грошовій формі вартості ВВП, і розглядають їх з погляду фундаментальних наукових концепцій [1, с. 128]. Фінансова наука включає такі розділи: науку про державний бюджет; науку про державні доходи і видатки; науку про податки; науку про фінанси підприємницьких структур; науку про державний кредит; науку про місцеві фінанси, страхування тощо.

Більшість зарубіжних науковців розглядають фінанси з практичного погляду і стверджують, що «фінанси» – це термін, який описує вивчення і систему грошей, інвестицій та інших фінансових інструментів. Деякі економісти вважають за краще ділити фінанси на три категорії: державні фінанси, корпоративні фінанси й особисті фінанси [1, с. 129].

Зараз у світі у зв'язку з тим, що суспільство стало приділяти більше уваги духовним, моральним і екологічним цінностям, з'явилися нові напрями дослідження фінансової науки, які покликані допомогти у вирішенні багатьох питань, які стоять перед суспільством. Зовсім нещодавно виникла така сфера фінансової науки, як соціальні фінанси, яка має назву «поведінкові фінанси», вони прагнуть виявити когнітивні (наприклад, емоційні, соціальні та психологічні) причини фінансових рішень.

Поведінкові фінанси, підгрупа поведінкової економіки, засновані на психології для пояснення аномалій фондового ринку, таких як різке підвищення або падіння курсу акцій. Мета полягає в тому, щоб визначити і зрозуміти, чому люди роблять певний фінансовий вибір. У межах поведінкового фінансування передбачається, що інформаційна структура і характеристики учасників ринку систематично впливають на індивідуальні інвестиційні рішення, а також на ринкові результати.

Деніел Канеман і Амос Тверський, на думку багатьох, є батьками поведінкових фінансів. Ці два когнітивних психологи почали співпрацювати один з одним у кінці 1960-х років, в кінцевому підсумку опублікувавши близько 200 робіт у цій галузі. Велика частина робіт Канемана і Тверського присвячена тому, як різні психологічні концепції пов'язані з поведінкою у фінансовій сфері. Їхня стаття «Теорія перспектив: аналіз рішень в умовах ризику» є однією з найбільш часто цитованих в економічних журналах. Відзначена нагородами їхня теорія перспектив, яка показує, як люди дійсно приймають рішення у невизначених ситуаціях. У 2002 році Канеман отримав Нобелівську меморіальну премію з економічних наук «за те, що він інтегрував ідеї психологічних досліджень в економічну науку, особливо щодо людського судження і прийняття рішень в умовах невизначеності». Канеман показав, що люди не завжди діють, виходячи з раціональних особистих інтересів, як пророкує економічна теорія максимізації очікуваної корисності. Ця концепція має вирішальне значення для галузі досліджень, відомих як поведінкові фінанси. Канеман провів своє дослідження з Амосом Тверським, але Тверський не мав права на отримання премії, тому що він помер в 1996 році, а премія не присуджується посмертно [9].

Якщо Канеман і Тверський були засновниками поведінкових фінансів, то Річард Талер вивів поведінкові фінанси на новий рівень, зі стану зародження в мейнстрім. Талер розробив свої теорії на основі зростаючого усвідомлення недоліків традиційних фінансових теорій, оскільки вони відносяться до поведінки в реальному світі. Прочитавши чорнову версію роботи Канемана і Тверського по теорії перспектив, Талер дійшов висновку, що психологічна теорія (а не традиційна економіка) може допомогти пояснити цю ірраціональність. Згодом Талер співпрацював з Канеманом і Тверським, поєднуючи економіку і фінанси з елементами психології, щоб розробити такі концепції, як ментальний облік, ефект обдарованості та інші упередження, які впливають на поведінку людей. Загалом шість Нобелівських премій було присуджено за поведінкові дослідження, у тому числі Річарду Тайлеру в 2017 році [10].

Наука про поведінку у сфері фінансів нині широко і добре вивчена, вона охоплює такі види діяльності, як витрати, інвестиції, торгівля, фінансове планування, управління портфелем і комерція. На основі цього можна стверджувати, що поведінкові фінанси – напрям, що використовує напрацювання психології для

підвищення та удосконалення пояснювальних та прогностичних можливостей фінансової теорії шляхом дослідження впливу ірраціональних факторів на прийняття фінансових рішень індивідами та наслідків цього впливу на фінансові ринки.

Зараз на перші позиції виходить таке поняття, як «екологічне фінансування», коли в світі дуже гостро стоїть проблема охорони навколишнього природного середовища. Екологічне фінансування – це використання різних фінансових інструментів (як правило, трастів землі і торгівлі викидами) для захисту навколишнього середовища. Ця сфера є частиною як економіки навколишнього середовища, так і руху за охорону природи.

Сфера екологічного фінансування була вперше визначена Річардом Л. Сандора, американським економістом і підприємцем, коли він викладав перший в історії курс екологічного фінансування в Колумбійському університеті восени 1992 року. Економічний і ринковий аналіз, пов'язаний з фінансами, використовується для фінансування природоохоронних ініціатив, поліпшує вплив бізнесу на навколишнє середовище без шкоди для прибутковості та якості життя суспільства. Глобалізація відкрила різні інвестиційні можливості в усіх секторах бізнесу в міру розширення інтересу серед інвесторів [12].

Екологічне фінансування використовується в багатьох секторах, включаючи бізнес-корпорації, урядові установи, некомерційні організації та окремі домогосподарства. Аналіз витрат і вигід є поширеним методом, використовуваним для забезпечення економічної доцільності, коли кілька високопріоритетних проектів спільноти конкурують за доступне фінансування.

Зараз держави всього світу, включно зі Сполученими Штатами, покладаються на екологічне фінансування, у зв'язку з цим створене агентство з охорони навколишнього середовища США (ЕРА). Агентство з охорони навколишнього середовища, яке народилося у зв'язку зі зростаючою стурбованістю з приводу забруднення навколишнього середовища, було засновано 2 грудня 1970 року як об'єднання в одному агентстві різних федеральних досліджень, моніторингу, встановлення стандартів і правозастосування для забезпечення захисту навколишнього середовища.

У 1991 році у процесі підписання резолюції Радою виконавчих директорів Світового банку і відповідними домовленостями між Програмою розвитку ООН (ПРООН) та програмою ООН із навколишнього середовища (ЮНЕП) було створено міжнародну організацію – Глобальний Екологічний Фонд (ГЕФ). У 1994 році була реорганізована і вийшла з системи Світового банку та стала постійною, окремою установою. ГЕФ є фінансовим механізмом, що надає гранти для країн, які розвиваються, та країн із перехідною економікою, ця організація працює заради покращення стану глобального навколишнього середовища шляхом підтримки національних ініціатив зі сталого розвитку [6, с. 33, 34].

У більшості коледжів і університетів Європи та США є спеціальні центри екологічного фінансування.

Деякі коледжі й університети пропонують ступінь у галузі екологічного фінансування, яка зосереджена на економічному і політичному аналізі, фінансах та аналітиці, науці й техніці, а також ринках та їх регулюванні.

Інвестиційні компанії та банки, такі як Wells Fargo, працюють на екологічному ринку. Інвестиції Wells Fargo охоплюють широкий спектр екологічних проектів, включаючи альтернативні джерела енергії, енергоефективну інфраструктуру і гранти на розвиток спільноти. Крім своїх планів зі збільшення зелених позик та інвестицій, Wells Fargo заявив, що до 2020 року він витратить 100 мільйонів доларів на громадські гранти для місцевих ініціатив з охорони навколишнього середовища, включаючи посадку дерев і технічне обслуговування, а також некомерційні й університетські інновації для просування чистих технологій і просування більш зеленої економіки, і 1 млрд. дол. США на інвестиції з екологічними вигодами для спільнот із низьким і середнім рівнем доходу [17].

У парламенті Європейського Союзу прийнята програма LIFE, яка запущена в 1992 році і є єдиним фондом ЄС, цілком присвяченим природоохоронним і кліматичним завданням. Вона підтримує реалізацію відповідного законодавства ЄС і розроблення ключових політичних пріоритетів шляхом спільного фінансування проектів із доданою вартістю в Європі. Нині LIFE профінансував понад 4500 проектів. У червні 2018 року Європейська комісія представила пропозицію з регламенту, що встановлює нову програму LIFE на 2021–2027 роки. Програма буде підтримувати проекти у сфері природи та біорізноманіття, кругової економіки і якості життя, переходу на екологічно чисту енергію і пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них. Загалом на нову програму буде виділено 4,83 млрд. євро в цінах на 2018 рік (5,45 млрд. євро в поточних цінах) [13].

Останнім часом стає дуже актуальним такий напрям, як ведення «особистих фінансів», економісти неодноразово підкреслюють, що питання, пов'язані з ними, є невід'ємною частиною макроекономічної діяльності всієї національної економіки. Вміння користуватися своїми доходами і заощадженнями дає можливість кожному індивіду планувати свій економічний простір, виходячи з особистих потреб і вимог.

Як спеціалізована галузь «особисті фінанси» з'явилися зовсім нещодавно, хоча форми їх викладалися в університетах і школах, беруть свій початок із 20-го століття, це були курси викладання з «економіки дому» або «економіки споживання». Спочатку ця галузь ігнорувалася економістами-чоловіками, оскільки «домогосподарство», мабуть, входило в компетенцію домогосподарок [14].

Під час викладання «фінансів» у вищих навчальних закладах України цей напрям розглядається тільки в розрізі окремої теми «фінанси населення» чи «фінанси домогосподарств», але це зовсім інший аспект вивчення. Фінанси населення – це дослідження безпосередньо грошових фондів громадян та їхніх сімей з метою задоволення власних потреб. Вивчаються напрями витратання

власних доходів домогосподарств, джерела прибутків та виконання різних фінансових зобов'язань.

Водночас «особисті фінанси» вивчають все, що пов'язано з управління вашими грошима, заощадженням й інвестиціями. Вони допомагають оптимізувати доходи конкретної особи, спланувати своє майбутнє й охоплюють такі напрями, як бюджетування, банківська справа, страхування, іпотечні кредити, інвестиції, пенсійне забезпечення, податкове і майнове планування. Фахівці цієї галузі надають фінансові послуги приватним особам і домашнім господарствам, консультують їх із питань фінансових та інвестиційних можливостей.

Особисті фінанси – це досягнення особистих фінансових цілей, будь то короткострокові фінансові потреби, планування виходу на пенсію або заощадження для навчання в коледжі вашої дитини. Все залежить від вашого доходу, витрат, життєвих вимог та індивідуальних цілей і бажань, а також від того, як розробити план для задоволення цих потреб у межах ваших фінансових обмежень. Але щоб максимально використовувати свої доходи і заощадження, важливо стати фінансово грамотним, щоб ви могли розрізняти хороші і погані поради і приймати розумні рішення [14].

Чим раніше ви почнете фінансове планування, тим краще, але ніколи не пізно створити фінансові цілі, щоб забезпечити себе і свою сім'ю фінансовою безпекою та свободою. За останні десятиріччя з'явилося дуже багато різних мобільних додатків, тренінгів, пропозицій і порад від фахівців, а також роз'яснень стосовно ведення «особистих фінансів», які можна знайти на інтернет-ресурсах, не виходячи з дому, і це дає змогу вибирати для себе більш прийнятні та оптимальні варіанти.

Управляти грошима ніколи не було так просто завдяки зростаючому числу додатків для складання персональних бюджетів для смартфонів, які поміщають повсякденні фінанси в ваші руки. Level Money автоматично оновлює витрачаються кошти при здійсненні покупок кожен день, надаючи вам простий фінансовий знімок в реальному часі. Тим часом, Mint оптимізує грошові потоки, бюджети, кредитні карти, рахунки і відстеження інвестицій – все з одного місця. Він автоматично оновлює і класифікує ваші фінансові дані по мірі надходження інформації, щоб ви завжди знали, де знаходяться ваші гроші. Додаток навіть готує особливі поради та підказки.

EdX, онлайн-платформа навчання, створена Гарвардським університетом і Массачусетським технологічним інститутом, пропонує принаймні три курси, які охоплюють особисті фінанси: як заощадити гроші: прийняття розумних фінансових рішень від Каліфорнійського університету в Берклі; фінанси для всіх з Мічиганського університету; особисті фінанси з університету Пердью. Ці курси навчають вас, як працюють кредити, які види страхування ви хотіли б мати, як максимізувати свої пенсійні заощадження, як читати свій кредитний звіт і тимчасову вартість грошей [14].

Університет штату Міссурі пропонує безкоштовний онлайн-відеокурс з особистих фінансів через мобіль-

ний додаток iTunes. Цей базовий курс корисний для початківців, які хочуть дізнатися про особисті фінанси за допомогою фінансових звітів і планування свого бюджету, про те, як розумно використовувати споживчі кредити і як приймати рішення стосовно придбання автомобілів та нерухомого майна.

Як вважає Колін Райт (Colin Wright), американський блогер, мандрівник, автор книги «Як стати чудовою людиною», особисті фінанси – це більше про мислення, ніж про математику.

Висновки із цього дослідження. Характерною рисою сучасної фінансової науки є різноманітність поглядів, обговорення, дискусія, постійне вивчення з позиції суспільних інтересів. Складною і важливою місією є впровадження понять, які б відповідали розвитку сучасного світу в умовах глобалізації. З'являється низка досліджень, сфокусованих на соціально-економічному розвитку, зокрема, нові напрями вивчення цієї економічної категорії. Наприклад, було виявлено, що людські емоції (і рішення, що приймаються через них) відіграють велику роль у багатьох аспектах фінансового світу, тому сформувалися поведінкові фінанси.

В умовах зростання екологічних проблем у світі з'являється таке поняття, як екологічні фінанси. За допомогою цього напрямку фінансової науки вивчається система природоохоронних заходів, пов'язаних із відтворенням та підтриманням природних ресурсів у належному стані, а також система їх фінансування. В Україні необхідно реформувати систему фінансування охорони навколишнього середовища, досвід розвинутих країн показує, що існування адаптованого природоохоронного законодавства та належний державний контроль за його дотриманням забезпечує сприятливі умови для збереження довкілля й успішний соціально-економічний розвиток.

Перед світовою наукою постало завдання нових підходів до соціальних стандартів і збільшення добробуту населення. Неможливо побудувати демократичну державу без урахування людських цінностей. Саме тому виокремились у самостійний напрям особисті фінанси, вчені бачать людину як суб'єкта та носія індивідуальних і суспільних інтересів.

На жаль, багато людей не можуть зрозуміти, що крім тих знань, які їм викладають в школі та інституті, людина зобов'язана самостійно розширювати свій кругозір і намагатися навчатися навичкам ведення особистих фінансів і грошових відносин. Нині є маса різних моделей управління особистими фінансовими засобами, є можливість вибрати для себе оптимальний варіант, опрацювати стійкий механізм отримання достатку, розподілу коштів та їх накопичення.

Сучасна фінансова наука не стоїть на місці, а крокує і розвивається разом із потребами суспільства. Вивчення нових напрямів і засад дає можливість застосувати ці знання на практиці під час вирішення важливих завдань, які стоять перед суспільством. Оволодіння новітніми розробками з цих питань у вищих навчальних закладах України дає можливість майбутнім фахівцям бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Список літератури:

1. Артус М.М. Проблеми трактування сутності та функції категорій "фінанси". *Фінанси України*. 2007. № 4. С. 127–135.
2. Ілляшенко П. Поведінкові фінанси: історичний огляд і основні засади. *Вісник Національного банку України*. Червень 2017. С. 30–57.
3. Кривий В.І. Сутність та основні теоретичні блоки поведінкових фінансів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 23. С. 12–13. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/23-1-2017/5.pdf>
4. Матвійчук Н.М. Екологічне оподаткування як інструмент фінансування природоохоронних заходів держави. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Випуск 15. С. 445–450.
5. Рибалко Ю.С. Поведінкові аспекти управління фінансовим ресурсом ТНК. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 20. С. 90–98.
6. Цибуляк А.Г. Фінансування екологічних програм міжнародними організаціями в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. С. 32–35.
7. Шолойко, А.С. Поведінкові аспекти взаємодії учасників страхового ринку. *Економічний аналіз : зб. наук. праць Тернопільського національного економічного університету*. Тернопіль, 2017. Том 27. № 2. С. 116–121.
8. Finance. Reviewed by Adam Hayes. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/f/finance.asp> (дата звернення: 06.06.2019).
9. 5 Nobel Prize-Winning Economic Theories You Should Know About. Available at: <https://www.investopedia.com/articles/economics/12/nobel-prize-winning-economic-theories.asp> (дата звернення: 03.07.2019).
10. Money, investing, and the human spirit. Available at: <https://www.behavioralfinance.com/> (дата звернення: 16.07.2019).
11. Environmental finance. Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_finance (дата звернення: 16.07.2019).
12. Introduction to Environmental Finance. Available at: <https://www.environmentalscience.org/environmental-finance> (дата звернення: 19.07.2019).
13. LIFE programme for 2021–2027: Financing environmental and climate objectives Available at: [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2018\)628294](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2018)628294) (дата звернення: 23.07.2019).
14. Personal Finance. REVIEWED BY WILL KENTON Updated Jun 25, 2019. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/p/personalfinance.asp> (дата звернення: 19.07.2019).
15. Ritter J.R. Behavioral finance / J.R. Ritter // *Pacific-Basin Finance Journal*. 2003. № 4. P. 429–437.
16. Thaler R. A survey of behavioral finance / R. Thaler, N. Barberis // *Handbook of the Economics of Finance* / [G.M. Constantinides, M. Harris, R.M. Stulz]. A. : Elsevier, 2003. P. 1053–1128.
17. Wells Fargo to invest \$30B in environmental financing. Available at: <https://www.greenbiz.com/blog/2012/04/23/wells-fargo-commits-30b> (дата звернення: 23.07.2019).

References:

1. Artus M.M. (2007). Problemy traktuvannya sutnosti ta funkciyi kategorij "finansy" [Problems of the interpretation of the essence and functions of the categories "finance"]. *Finansy Ukrainy*, no. 4, pp. 127–135.
2. Iliashenko P. (2017). Povedinkovi finansy: istorychnyi ohliad i osnovni zasady [Behavioral Finance: A Historical Review and Basic Principles]. *Visnyk natsionalnoho Banku Ukrainy*, cherven, pp. 30–57.
3. Kryvyy V.I. (2017). Sutnist ta osnovni teoretychni bloky povedinkovykh finansiv. [Essence and main theoretical blocks of behavioral finance]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Herald of the International Humanitarian University], no. 23, pp. 12–13. Available at: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/23-1-2017/5.pdf>
4. Matviichuk N.M. (2017). Ekolohichne opodatkuvannya yak instrument finansuvannya pryrodookhoronnykh zakhodiv derzhavy [Ecological taxation as a tool for financing state environmental protection measures]. *Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 15, pp. 445–450.
5. Rybalko Y.S. (2014). Povedinkovi aspekty upravlinnia finansovym resursom TNK [Behavioral aspects of financial management of TNCs]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 20, pp. 90–98.
6. Tsybuliak A.H. (2016). Finansuvannya ekolohichnykh prohram mizhnarodnyimi orhanizatsiyamy v Ukraini [Financing of environmental programs by international organizations in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 8, pp. 32–35.
7. Sholoiko A.S. (2017). Povedinkovi aspekty vzaiemodii uchashnykiv strakhovoho rynku [Behavioral Aspects of Interaction of Insurance Market Participants]. *Ekonomichniy analiz : zb. nauk. prats Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. Tom 27, no. 2, pp. 116–121.
8. Finance. Reviewed by Adam Hayes. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/f/finance.asp> (povedi`nkovi finansy) (accessed 06.06.2019).
9. 5 Nobel Prize-Winning Economic Theories You Should Know About. Available at: <https://www.investopedia.com/articles/economics/12/nobel-prize-winning-economic-theories.asp> (accessed 03.07.2019).
10. Money, investing, and the human spirit. Available at: <https://www.behavioralfinance.com/> (accessed 16.07.2019).
11. Environmental finance. Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_finance (accessed 16.07.2019).
12. Introduction to Environmental Finance. Available at: <https://www.environmentalscience.org/environmental-finance> (accessed 19.07.2019).
13. LIFE programme for 2021–2027: Financing environmental and climate objectives Available at: [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2018\)628294](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2018)628294) (accessed 23.07.2019).

14. Personal Finance. REVIEWED BY WILL KENTON Updated Jun 25, 2019. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/p/personalfinance.asp> (accessed 19.07.2019).
15. Ritter J.R. Behavioral finance / J.R. Ritter // Pacific-Basin Finance Journal. 2003. № 4. P. 429–437.
16. Thaler R. A survey of behavioral finance / R. Thaler, N. Barberis // Handbook of the Economics of Finance / [G.M. Constantinides, M. Harris, R.M. Stulz]. A. : Elsevier, 2003. P. 1053–1128.
17. Wells Fargo to invest \$30B in environmental financing. Available at: <https://www.greebiz.com/blog/2012/04/23/wells-fargo-commits-30b> (accessed 23.07.2019).

НОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ НАУКИ В СВЯЗИ С ПОТРЕБНОСТЯМИ ОБЩЕСТВА И ГЛОБАЛИЗАЦИЕЙ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена рассмотрению новых тенденций и направлений финансовой науки за последние десятилетия в связи с глобализацией экономики и новыми потребностями общества. Используя финансы, государство выполняет социальную функцию общественного благосостояния. Наука о финансах меняется вместе с развитием человечества, новыми целями и задачами, которые нужно решать в свете последних преобразований. Финансовая наука призвана содействовать в урегулировании таких вопросов, как: охрана окружающей среды, планирование личного финансового пространства, принятие правильных финансовых решений; в разрешении социальных вопросов и других насущных проблем. Это наука развивающаяся, которая моделирует и меняется, изучение ее становится более интересным и полезным для молодежи, потому что раскрывает новые возможности и подходы. Специалисты-финансисты разных направлений, особенно тех, которые появились недавно, становятся более конкурентоспособными на рынке труда.

Ключевые слова. поведенческие финансы, теория перспектив, экологическое финансирование, личные финансы, инвестиционные возможности, оптимизация денежных потоков, составление персональных бюджетов.

NEW DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL SCIENCE IN CONNECTION WITH THE NEEDS OF SOCIETY AND THE GLOBALIZATION OF THE ECONOMY

The article considers new directions in the development of financial science in connection with the new needs of socio-economic life of society. Our life is changing, society is facing new tasks and priorities, the science of finances is changing and developing along with the society. It aims to assist in solving the complex challenges facing society, in particular, environmental protection, planning of personal financial space, psychological reasons for making financial decisions, etc. Research results of this area are directed to improve public relations, increase the efficiency of socio-economic development, and strengthen the financial security of the state. Financial science is considered as the doctrine of the essence of finance in society at different stages of its development, it must serve the real economy, change and improve the basis of the economic system of the state. Each new historical stage of socio-economic development in the field of finances is marked with the expansion of scientific knowledge about the financial world, methods, concepts, technologies, analysis, the formation of various theories, their essence and practical application. Based on financial and economic views, substantiations, approaches, a financial doctrine is formed as a system of the strategy of financial development of the country. Modern scientists pay attention to solving and overcoming problems related to poverty, unemployment, environmental protection. The moral and ethical aspects of financial science are increasing, it becomes an important instrument of influence on the economy and policy. By means of our article, we wanted to consider and explore new directions of development of financial science in the last decades, what events, needs of our life, challenges to society gave impetus to their development. To show that the science of finance is dynamically developing and helping to solve the complex issues facing humanity. The main purpose of finance is to satisfy the needs of society and production development, as well as to provide each individual, business entity, state institution, and society as a whole with sufficient financial resources.

Key words: behavioural finance, perspective theory, environmental finance, personal finance, investment opportunities, cash flow optimization, personal budgeting.

Дмитренко І.Б.

Головний економіст Департаменту банківського нагляду
Національного банку України

Dmytrenko Iryna

Chief Economist of Banking Supervision Department
of the National Bank of Ukraine

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ДОСТАТНОСТІ (АДЕКВАТНОСТІ) КАПІТАЛУ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто основні пруденційні вимоги щодо оцінки достатності капіталу банків в Україні, проведено порівняльний аналіз регулюючих норм міжнародних стандартів достатності капіталу банків та національних законодавчих актів, виокремлено основні з них, імплементація яких в нормативно-правове поле України зумовить підвищення стійкості фінансових установ. Зосереджено увагу на еволюції основних показників достатності капіталу банків в умовах нестабільності, а також джерел формування власного капіталу. Підкреслено важливість поетапного запровадження підвищення вимог до капіталу банківських установ. Запропоновано заходи щодо удосконалення пруденційних норм та процедур з метою посилення стійкості банківських установ, сконцентрована увага на оцінці ризиків, притаманних банківським установам, та процесі оцінювання рівня капіталу для їх покриття.

Ключові слова: регулятивний капітал, статутний капітал, достатність капіталу, Базельський комітет з банківського нагляду, регулювання банків, аналіз.

Постановка проблеми. Впродовж останніх років в економіці України загалом та у фінансовому секторі зокрема, відбувалися активні процеси нейтралізації негативних наслідків щодо низки геополітичних та гео економічних потрясінь, що відбулися впродовж 2015–2017 рр. (зокрема анексії Кримського півострову, загострення військових дій на сході України), виведення з ринку значної кількості банків, націоналізації найбільшої фінансової установи країни тощо. Сьогодні досягнуто певних успіхів у функціонуванні фінансового сектору, однак ризики для фінансової стабільності зберігаються, що зумовлює необхідність посилення стійкості банківських установ та реформування процесу регулювання їхньої діяльності з метою попередження негативних наслідків фінансових криз. Формування стабільної фінансової системи країни залежить значною мірою від дієвості механізму зовнішнього та внутрішнього регулювання капіталу банків, який виступає як «буфер» захисту інтересів вкладників та кредиторів. Залежно від рівня його достатності визначається спроможність банків покривати ризики від проведення банківських операцій та їх капітальна стійкість. У зв'язку з цим надзвичайно актуальними є питання впровадження сучасних інноваційних механізмів регулювання процесів формування банківського капіталу та оцінки його достатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема О. Барановський, О. Васюренко, О. Вовчак, Г. Карчева, В. Коваленко, В. Корнеєв, І. Крупка, В. Міщенко, С. Реверчук та ін., приділяють значну увагу дослідженню капіталу банків як одному з

головних показників надійності та стійкості банківської установи. Незважаючи на ґрунтовність їхніх досліджень, питання про рівень достатності капіталу, який забезпечив би довіру до банку з боку вкладників, кредиторів та органів нагляду та забезпечував банкам можливість ефективно використовувати ресурси з максимальним рівнем рентабельності залишається одним із найсуперечливіших у теорії банківської справи. Водночас, зважаючи на реалії функціонування вітчизняної банківської системи, подальша імплементація міжнародних стандартів та норм потребує проведення детального аналізу поточного стану діяльності банківських установ, що виступатиме основою для теоретико-прикладних підходів з удосконалення оцінки та нагляду за рівнем достатності капіталу банку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення теоретичних засад оцінки достатності капіталу банків, проведення порівняльного аналізу вітчизняних та міжнародних нормативних вимог, визначення трендів зміни рівня капіталізації банківської системи України та надання рекомендацій щодо удосконалення оцінки достатності капіталу банків.

Виклад основного матеріалу. Банківський капітал відіграє домінуючу роль у забезпеченні стабільного розвитку банків. Залежно від рівня його достатності визначається спроможність банків покривати ризики від проведення банківських операцій та їхня капітальна стійкість [1, с. 74]. Відповідно до Інструкції «Про порядок регулювання діяльності банків України» достатність капіталу – це спроможність банку захистити кредиторів та вкладників від непередбачених

збитків, яких може зазнати банк у процесі своєї діяльності залежно від розміру різноманітних ризиків [2].

Сучасна вітчизняна практика оцінювання й регулювання достатності власного капіталу банків визначається насамперед нормативними вимогами до неї. Однак, проблема достатності капіталу банку впродовж тривалого часу є предметом суперечок між банками та регулюючими органами, а також предметом наукових дискусій [1, с. 75]. Банківські установи надають перевагу мінімальному обсягу капіталу, щоб поліпшити показники рентабельності акціонерного капіталу і забезпечити зростання активів; органи банківського нагляду вимагають більшого обсягу капіталу для зниження ризику неплатоспроможності банків. Одночасно висловлюється твердження, що неплатоспроможність банків зумовлена неякісним управлінням, тобто банки, що мають високу якість управління, можуть успішно функціонувати з невисокими нормативами капіталу.

З метою уніфікації національних методик оцінки достатності капіталу (перш за все міжнародних банків – країн-членів Базельського комітету з банківського нагляду) і забезпечення порівняльності за цим показником кредитних організацій, Базельським комітетом з банківського нагляду були розроблені вперше в 1988 р. рекомендовані до застосування міжнародні стандарти визначення достатності банківського капіталу із врахуванням ризику. Саме такі стандарти й вимоги, що встановлюються міжнародними організаціями, відіграють важливу роль в забезпеченні достатності капіталу банківських систем різних країн, у тому числі і банківської системи України.

Еволюцію міжнародних вимог щодо достатності капіталу відображають три основні документи –

Базель I¹, Базель II² та Базель III³. У табл. 1 наведено їхню порівняльну характеристику.

Простежуючи динаміку зміни стандартів регулювання капіталу, можна помітити деякі закономірності і схожі риси, а саме – масштаби дій і інструменти регулювання кожного разу переходять на новий рівень розвитку. Так, угодою Базель III посилені вимоги до достатності капіталу, а саме вимоги до складу капіталу першого рівня за рахунок виключення з нього суми відкладених податків і сек'юритизованих активів. Крім того, Базель III рекомендує збільшити частку капіталу I рівня та частку акціонерного капіталу [5].

Базель III встановлює необхідність формування кредитними організаціями за рахунок чистого прибутку додаткового резервного буфера – буфера консервації, який дозволить банкам у разі системної кризи і зниження нормативу достатності капіталу нижче мінімально допустимого отримати додаткову ліквідність без санкцій з боку регулятора. Однак після кризи кредитні організації зобов'язані цей капітал відновити. Ще одним інструментом нівелювання циклічності економічних спадів та посилення стійкості банківських установ є контрациклічний буфер, вимоги до формування якого встановлюються окремим рішенням регулятора в разі значної кредитної активності банків та з урахуванням ризиків, пов'язаних із надмірним зростанням кредитування. Також визначається необхідність формування буфера системної важливості для системно важливих банків.

Проаналізувавши підходи до нормативного визначення достатності капіталу банків у вітчизняній практиці (табл. 2), можна простежити, що вони змінюються зі зміною циклів розвитку економіки.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика міжнародних вимог щодо достатності капіталу в рамках Базелю I, II і III

Параметри	Базель I	Базель II	Базель III
Основний об'єкт	Міжнародні банки	Міжнародні банки та банківські групи	Системно важливі банки, групи, глобальні та національні банківські системи
Фокус	Стійкість	Стійкість, системи управління ризиками	Стійкість; підвищення прозорості (розкриття інформації банками)
Інструменти вимог	Капітал, достатність капіталу	Достатність капіталу; вимоги до управління ризиками, вимоги до розкриття інформації щодо недостатності капіталу і управління ризиками	Капітал; достатність капіталу; рівень ліквідності; інструментарій циклічного управління; оцінка ризиків
Підходи до оцінки достатності капіталу	Адекватність капіталу оцінюється коефіцієнтом достатності, а саме відношенням капіталу банку до активів, зважених з урахуванням ризику. Мінімальне значення цього показника було встановлене на рівні 8% для сукупного капіталу і 4% – для основного капіталу.	Основним регулятивним показником є коефіцієнт достатності капіталу, рекомендоване значення якого залишається тим самим – 8%. Новими є методики розрахунку рівня ризиків за активами банку. Базель II розглядає три види ризику, під які здійснюється резервування капіталу: кредитний, ринковий та операційний.	Підвищення вимог до достатності капіталу (у т.ч. введення нових додаткових нормативів достатності капіталу); створення буферів капіталу, за рахунок чого ряд коефіцієнтів підвищились; удосконалення підходів оцінки ризиків банківських установ.

Джерело: розроблено автором на основі опрацювання джерел [3; 4; 5; 6]

¹ Basel I: International convergence of capital measurement and capital standards.

² Basel II: International convergence of capital measurement and capital standards.

³ Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems; Basel III: Finalising post-crisis reforms.

Еволюція підходів до оцінки адекватності капіталу банків України

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368 <i>редакція від 28.08.2001</i>	Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368 <i>редакція від 13.02.2012</i>	Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368 <i>редакція від 19.07.2019</i>
Нормативи капіталу		
(Н1) – мінімальний розмір регулятивного капіталу – 1 млн євро	(Н1) – мінімальний розмір регулятивного капіталу – 120 млн грн	(Н1) – мінімальний розмір регулятивного капіталу – 500 млн грн. Регулятивний капітал банків має бути не меншим, ніж 120 млн. грн. до 17 червня 2016 року і поступово збільшений до рівня 500 млн. грн. до 11 липня 2024 року
(Н2) – Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу/ платоспроможності визначається як співвідношення регулятивного капіталу банку до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику та зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями. $H2 \geq 8\%$	(Н2) – Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями та на суму забезпечення кредиту (вкладень у боргові цінні папери) безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав $H2 \geq 10\%$	(Н2) – Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарної балансової вартості активів і позабалансових зобов'язань, зважених за ступенем кредитного ризику після їх зменшення на суму: ✓ забезпечення у вигляді безумовного зобов'язання або грошового покриття ✓ необтяжених облігацій внутрішньої державної позики, що рефінансуються Національним банком, та боргових цінних паперів, емітованих Національним банком, придбаних за операціями репо з переходом права власності на такі цінні папери. А також додається сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами та виключається величина непокритого кредитного ризику. $H2 \geq 10\%$
(Н3) – Норматив адекватності основного капіталу розраховується як співвідношення основного капіталу до загальних активів банку, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями банків. $H3 \geq 4\%$	(Н3) – Норматив достатності основного капіталу розраховується як співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів $H3 \geq 9\%$ (Н3-1) – співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (запроваджено з 13.02.2012 р.) $H3-1 \geq 10\%$	(Н3) – Норматив достатності основного капіталу визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику $H3 \geq 7\%$

Джерело: розроблено автором на основі опрацювання джерела [2]

Порівнюючи вимоги до капіталу, визначені Базелем III, з вітчизняними пруденційними вимогами, можна простежити такі основні тенденції їх реалізації: основний капітал вітчизняних банків є капіталом найвищої якості; коефіцієнт левериджу, який дорівнює 3%, що встановлений Базелем III для додаткової оцінки достатності капіталу, є аналогом чинного нормативу Н3; вимоги щодо буферів капіталу банків не застосовувались, але нормативною базою Національного банку України передбачено їх втілення в життя, починаючи з січня 2020 р., а саме:

– буфер консервації капіталу: із 01.01.2020 – у розмірі 0,625%; 01.01.2021 – у розмірі 1,25%; 01.01.2022 – у розмірі 1,875%; 01.01.2023 – у розмірі 2,5%;

– буфер системної важливості для системно важливих банків – розмір установлюватиметься диференційовано залежно від категорії системної важливості банку від 1% до 2%;

– контрциклічний буфер – залежно від фази економічного циклу розмір буферу буде коливатися від 0% до 2,5% [1, с. 75].

Також з 2018 р. регулятор визначає необхідний рівень нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу та нормативу достатності основного капіталу за результатами оцінки стійкості банків. При цьому Національний банк України дозволив банкам досягати необхідного рівня цих нормативів до кінця 2019 року шляхом як збільшення розміру капіталу, так і реструк-

туризації активів та/або зобов'язань банку [7]. Зазначені зміни затверджені постановою Правління Національного банку України від 17 січня 2019 року № 21 «Про затвердження Змін до Положення про здійснення оцінки стійкості банків і банківської системи України».

Слід відмітити, що сьогодні у розрахунках достатності капіталу банку за підходами Базельського комітету з банківського нагляду та Національного банку України залишається ще відмінність у розрахунку показника зважених на ризик активів, у частині врахування тих чи інших ризиків, що притаманні банківській діяльності. Так, на відміну від вимог базельських угод, що визначають необхідність врахування кредитного, ринкового та операційного ризиків при розрахунку достатності капіталу банку, методика розрахунку, визначена національним регулятором, оцінює достатність капіталу банку лише для покриття кредитного ризику та ринкового у частині нівелювання валютного ризику, що зумовлює необхідність подальшого процесу досліджень та адаптації найкращих міжнародних рекомендацій та вимог.

Згідно з Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368 із змінами, внесеними згідно з Постановами Національного банку [2], мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію після 11 липня 2014 р., має становити 500 мільйонів гривень. Для вже працюючих банків, регулятивний капітал яких не відповідає цій вимозі, Національний банк розробив графік поступового приведення його розміру до відповідності із вимогами.

Водночас починаючи з 2017 р. банки пришвидшили графік збільшення мінімального розміру регулятивного капіталу. Це дало змогу регулятору підвищити їх фінансову стійкість, спроможність протистояти ризикам. У подальшому збільшення капіталу дасть змогу за

інших сприятливих умов почати відновлення кредитування економіки, що є одним із чинників прискорення економічного зростання країни.

Проведений аналіз щодо дотримання банками України нормативних вимог капіталу виявив, що серед банків, що на 01.04.2019 р. порушують норматив мінімального розміру регулятивного капіталу, який з 11 липня 2017 р. становить 200 млн. грн., є лише 2 банківські установи (із 77 діючих банків). Однак таке порушення викликане об'єктивними чинниками, а саме:

- у ПАТ «КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА» розпочато процедуру ліквідації строком на два роки з 22 травня 2019 року до 21 травня 2021 року включно [8].

- для ПАТ «ВЕРНУМ БАНК» Національний банк України погодив призупинення банківської діяльності без ліквідації юридичної особи.

Проаналізуємо основні тренди виконання нормативів капіталу банків України в динаміці за 2014 – I кв. 2019 рр. Як свідчать дані рис. 1, регулятивний капітал банків України (норматив Н1) у досліджуваному періоді має хвилеподібний тренд розвитку, тобто, якщо на 01.01.2015 р. він був рівним 188 948,9 млн. грн, то станом на 01.04.2019 – вже 128 231,2 млн.грн.

З огляду на значні обсяги докапіталізації низки банківських установ та виключення з порядку розрахунку статистичних показників Національного банку України банків, що визнано неплатоспроможними, обсяг регулятивного капіталу банківської системи України впродовж 2017 – 2018 рр. збільшився на 15,1% та станом на 01.01.2019 р. становить 124,98 млрд. грн. Упродовж першого півріччя 2019 р. розмір регулятивного капіталу залишається орієнтовно на одному й тому ж рівні (з відхилення +/- 1,5%).

Водночас дані рис. 1 відображають, що адекватність регулятивного капіталу станом на 01.04.2019 р. є значно вищою за граничний мінімум (10%) та ста-

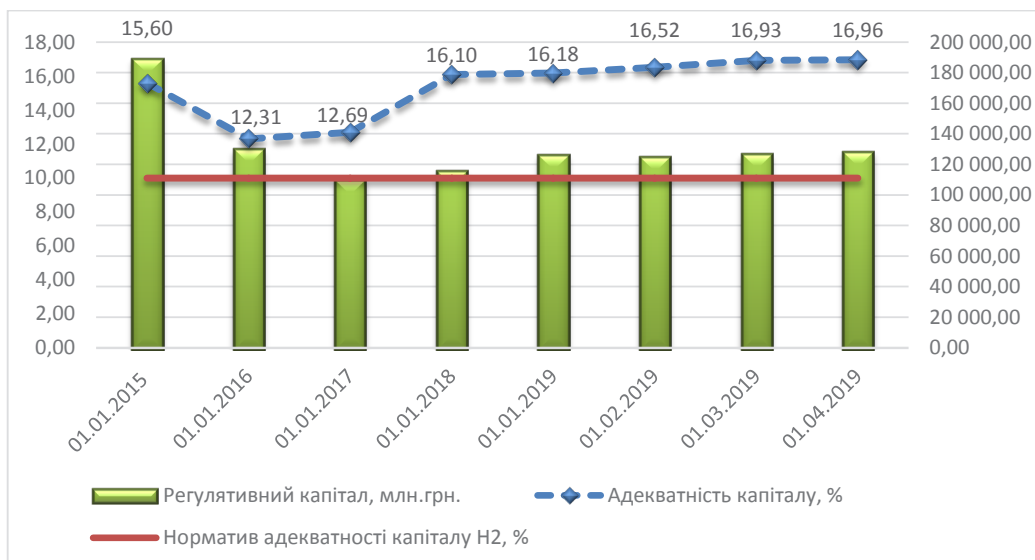

Рис. 1. Динаміка виконання нормативу мінімального розміру регулятивного капіталу Н1 та достатності (адекватності) капіталу Н2 банками України впродовж 2015 – I кв. 2019 рр.

новить 16,96%. Норматив достатності капіталу банків у досліджуваному періоді був вищим за нормативне значення, і при цьому спостерігалось поступове його збільшення порівняно з попередніми роками. Даний факт є позитивним з точки зору надійності та стабільності банківської системи та свідчить про наявність достатнього запасу власних коштів банків, та вказує на здатність банків своєчасно та в повному обсязі розраховуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торго-вельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Водночас, якщо виконання вимог регулятора зазвичай є позитивною тенденцією, то перевищення нормативного значення показників більш, ніж у 1,6 рази свідчить про надлишкову ліквідність вітчизняних банків, і, як наслідок, нераціональне використання їхніх ресурсів.

Позитивним чинником посилення фінансової стійкості банків України є й зростання частки статутного капіталу у пасивах банків (табл. 3).

Якщо станом на 01.01.2015 р. цей показник становив 13,68%, то вже станом на 01.01.2017 р. його частка стрімко зросла та становила 33,01% і продовжила зростати і надалі: 37,14% – станом на 01.01.2018 р. і 34,99% – станом на 01.04.2019 р. Загалом обсяг статутного капіталу вітчизняних банків за вказаний період зріс більше, ніж у 2,5 рази: якщо на 01.01.2015 р. він становив 180 150 млн. грн, то станом на 01.04.2019 р. – вже 469 365 млн грн. Загальна сума докапіталізації банків України за вказаний період становила 289 млрд грн.

Особливої уваги в межах дослідження заслуговує такий показник, як рентабельність капіталу банків. Надвисоке негативне значення рентабельності капіталу вітчизняних банків свідчить про дефіцит поповнення власного капіталу банків за рахунок такого джерела, як прибуток. У 2016 р. зафіксовано історично високий збиток банківського сектору – 159 млрд. грн, що зумовлено резервуванням кредитного портфеля ПАТ КБ «ПриватБанк». А рентабельність капіталу станом на 01.01.2017 р. банків України становила -116,74%. Починаючи з 01.01.2019 р. рентабельність капіталу вітчизняних банків має вже додатне значення (14,67%), що, безумовно, є позитивним явищем

для банківської системи. Високий рівень цього показника, що спостерігається упродовж першого кварталу 2019 р. (41,03%; 32,13%, 31,29%) вказує на зміцнення банківського сектору та поступовий вихід із затяжної кризи. Позитивна динаміка рентабельності капіталу дає змогу підвищувати капіталізацію банківського сектору за рахунок внутрішніх ресурсів.

Результати аналізу динаміки обсягів та структури статутного капіталу в розрізі окремих груп банків згідно з класифікацією НБУ (банки з державною часткою, банки іноземних банківських груп і банки з приватним капіталом [10]) дали змогу виділити ключові тенденції змін та засвідчили про суттєвий перерозподіл обсягів та структури статутного капіталу між зазначеними вище групами банків (рис. 2). Зокрема, в досліджуваному періоді намітилася чітка тенденція до зростання частки державних банків у статутному капіталі банків України: з 33,52% на початок 2016 р. і до 65,78% на 01.04.2019 р. Друге місце посідають банки іноземних банківських груп – 28,69%. Безумовно, зростання частки банків з державною часткою у статутному капіталі банків України свідчить про поступову трансформацію системно важливих банків у державні та домінування останніх відносно банків іноземних банківських груп та приватних банків. Також останніми роками відбувається виведення іноземного капіталу з банківського сектору України, водночас в основному скорочення частки банків іноземних банківських груп відбулося внаслідок виходу банківських установ з російським капіталом з українського ринку.

Отож, результати проведеного аналізу свідчать про те, що впродовж досліджуваного періоду тривали процеси нарощування капіталу банками України в основному у формі конвертації коштів акціонерів у капітал та оприбуткування на баланс нерухомості та майна, за державними банками – за рахунок докапіталізації облігаціями внутрішньої державної позики [9]. Однак не всім банкам вдавалось збільшити обсяг капіталу у зазначений законодавством термін і вони або приєднувались до інших банків, або припинили свою діяльність.

Наступне збільшення капіталу банків згідно з графіком приведення банками статутного та регулятивного

Таблиця 3

Динаміка окремих показників капіталу банків України станом на 01.01.2015 – 01.04.2019 рр.

Показник	Регулятивний капітал (млн. грн.)	Статутний капітал (млн. грн.)	Частка статутного капіталу в пасивах, %	Рентабельність капіталу, %	Пасиви (млн. грн.)	
1.1. 2015	188 948,9	180 150	13,68	-30,46	1 316 852	
01.01.2016	129 816,9	222 170	17,71	-51,91	1 254 385	
01.01.2017	109 653,6	414 668	33,01	-116,74	1 256 299	
01.01.2018	115 817,6	495 377	37,14	-15,84	1 333 831	
01.01.	2019	126 116,7	465 532	34,24	14,67	1 359 703
01.02.		124 984,7	465 917	34,26	41,03	1 359 998
01.03.		126 448,9	469 217	34,64	32,13	1 354 702
01.04.		128 231,2	469 365	34,99	31,29	1 341 271

Джерело: розроблено автором на основі опрацювання джерел [9]

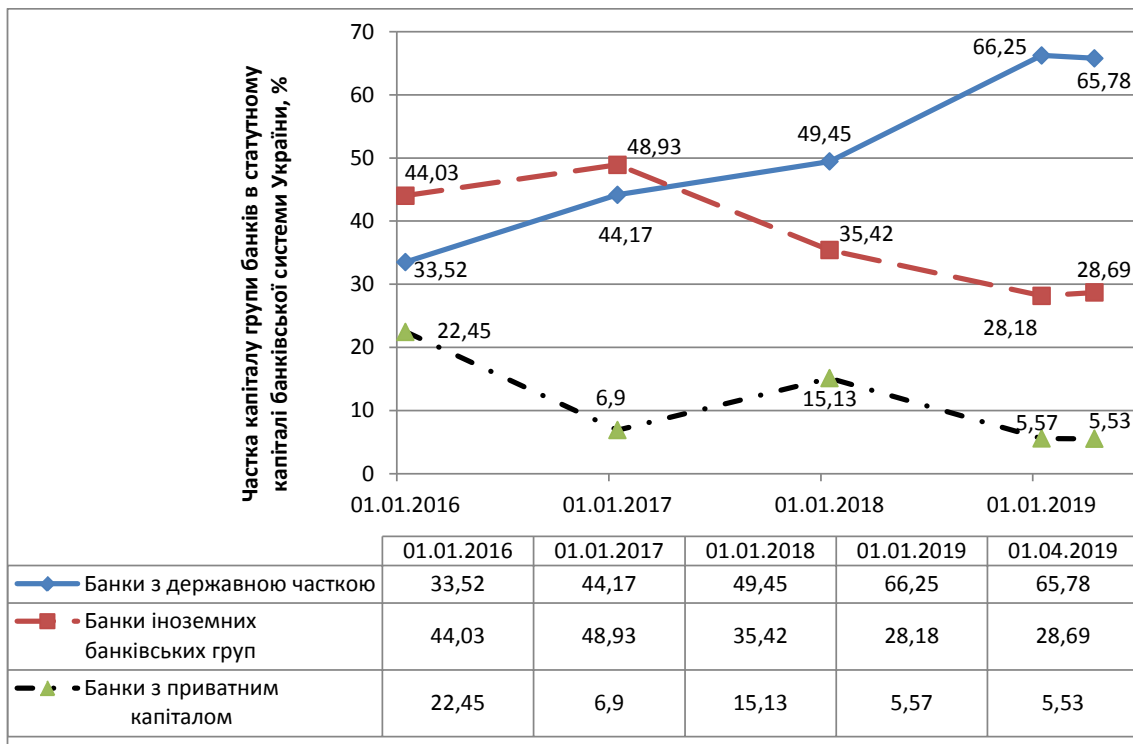

Рис. 2. Розподіл статутного капіталу в розрізі кваліфікаційних груп банків України станом на 01.01.2016 – 01.04.2019 (частка, у %)

Джерело: [9]

капіталу до мінімального розміру: з 11 липня 2020 року регулятивний капітал не може бути нижче 300 млн грн. Враховуючи сьогодишню ситуацію в банківському секторі, не всі банки зможуть легко збільшити обсяг капіталу у зазначений законодавством термін. Так, станом на 01.05.2019 р. 27 банків мають регулятивний капітал менше 300 млн. грн.

Окрім цього, банківський сектор України знаходиться на порозі впровадження першого буфера капіталу. Уже з початку 2020 року банки повинні будуть не лише виконувати мінімальні вимоги до достатності капіталу, але і забезпечити наявність буфера консервації капіталу, який спочатку становитиме 0,625%, але до 2023 року поступово зросте до 2,5%. Формування буферу консервації передбачає створення в некризовий період запас капіталу банку понад мінімальні вимоги для поглинання можливих втрат і забезпечити банк від порушення мінімальних вимог до достатності капіталу в майбутньому. Цей інструмент сприятиме забезпеченню фінансової стабільності, оскільки він посилить здатність банків поглинати збитки.

Висновок. Отже, аналіз достатності капіталу вітчизняних банків засвідчив, що вони загалом дотримувалися нормативів капіталу, встановлених для банків з боку Національного банку України. Упродовж досліджуваного періоду вітчизняні банки досить помітно збільшили обсяг свого статутного капіталу. Починаючи з 01.01.2019 р. рентабельність капіталу банківського сектору має додатне значення, що є безумовно пози-

тивним явищем, оскільки свідчить про поповнення власного капіталу банків за рахунок такого джерела, як прибуток. Яскраво вираженою є тенденція зростання частки банків з державною часткою у статутному капіталі банків України та зниження частки іноземного капіталу банків іноземних банківських груп. Ця тенденція вказує на перегрупування у структурі власності банківської системи України, що відбувалося з метою трансформації системно важливих банків у державні та домінування останніх відносно банків іноземних банківських груп та приватних банків.

Водночас для стабілізації та нівелювання негативних явищ, що несуть навантаження на економічну і фінансову сфери, Національному банку України та банкам слід проводити подальшу роботу в напрямі:

- поетапного впровадження нових структурних і циклічних вимог до капіталу банків з метою уникнення скорочення кредитування економіки країни;
- якісного запровадження систем управління банківськими ризиками та їх оцінки;
- здійснення пруденційних заходів з метою створення «запасу міцності» банківської системи для абсорбції шоків та подолання можливих кризових явищ, а саме: стрес-тестування банківських установ з урахуванням кризових сценаріїв, що можуть бути притаманні банківській системі; широке застосування систем наглядових перевірок та оцінки (SREP); впровадження процесу внутрішньої оцінки достатності капіталу з урахуванням оцінки ризиків (ICAAP) тощо.

Список літератури:

1. Коваленко В.В. Достатність капіталу у забезпеченні стабільного розвитку банків України. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 2(43). С. 73–79. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/9-1499252708.pdf> (дата звернення: 15.08.2019).
2. Про порядок регулювання діяльності банків України : інструкція від 28 серпня 2001 № 368 / Національний банк України. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0841-01> (дата звернення: 15.08.2019).
3. International convergence of capital measurement and capital standards. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs04a.htm> (дата звернення: 15.08.2019).
4. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: Revised Framework. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs107.htm> (дата звернення: 15.08.2019).
5. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs189.htm> (дата звернення: 15.08.2019).
6. Basel III: Finalising post-crisis reforms. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d424.htm> (дата звернення: 15.08.2019).
7. Про здійснення оцінки стійкості банків і банківської системи України: положення від 22 грудня 2017 № 141 / Національний банк України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141500-17> (дата звернення: 15.08.2019).
8. Розпочато ліквідацію ПАТ «КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА» та делеговано повноваження ліквідатора банку. URL: <http://www.fg.gov.ua/not-paying/liquidation/128-finansovaya-iniciativa/42660-rozpochato-likvidatsiyu-pat-komertsiyuu-bank-finansova-initsiatyva-ta-delehovano-povnovazhennya-likvidatora-banku> (дата звернення: 15.08.2019).
9. Показники банківської системи. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (дата звернення: 15.08.2019).
10. Національний банк залишив без змін критерії розподілу банків на групи на 2019 рік. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=89250434&cat_id=55838 (дата звернення: 15.08.2019).
11. Карчева Г. Т. Проблеми забезпечення фінансової стійкості банківської системи України в умовах макроекономічної нестабільності / Г.Т. Карчева // *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 5. С. 146–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2016_21_5_33 (дата звернення: 15.08.2019).

References:

1. Kovalenko V.V. (2017). Dostatnist' kapitalu u zabezpechenni stabil'noho rozvytku bankiv Ukrainy [Capital adequacy in ensuring the sustainable development of Ukrainian banks]. *Stratehichni prioryty – Strategic priorities*, no 2(43), pp. 73–79. Available at: <http://sp.niss.gov.ua/tsonent/artitsles/files/9-1499252708.pdf> (accessed 15 August 2019).
2. Instruktssiia pro poriadok rehuivuvannia diialnosti bankiv v Ukraini : zatverdzhena postanovoioi pravlinnia Natsional'noho banku Ukrainy 28 serp. 2001 roku № 368 [Instruction on the procedure for regulating the activities of banks in Ukraine from August 28, 2001, № 368] (2001, August 28). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01> (accessed 15 August 2019).
3. Basel Committee on Banking Supervision (1998). International convergence of capital measurement and capital standards. Available at: <https://www.bis.org/publ/bcbs04a.htm> (accessed 15 August 2019).
4. Basel Committee on Banking Supervision (2004). Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: Revised Framework. Available at: <https://www.bis.org/publ/bcbs107.htm> (accessed 15 August 2019).
5. Basel Committee on Banking Supervision (2010). Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. Available at: <https://www.bis.org/publ/bcbs189.htm> (accessed 15 August 2019).
6. Basel Committee on Banking Supervision (2017). Basel III: Finalising post-crisis reforms. Available at: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d424.htm> (accessed 15 August 2019).
7. Pro zdijsnennia otsinky stijkosti bankiv i bankivs'koi systemy Ukrainy: polozhennia vid 22 hrudnia 2017 № 141 / Natsional'nyj bank Ukrain [On Implementation of the Sustainability Assessment of Banks and the Banking System of Ukraine: Regulation No. 141 / December 22, 2017 / National bank of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/v0141500-17> (accessed 15 August 2019).
8. Rozpochato likvidatsiiu PAT «KOMERTSIJNYJ BANK «FINANSOVA INITSIIATYVA» ta delehovano povnovazhennia likvidatora banku [Liquidation of PJSC “COMMERCIAL BANK “FINANCIAL INITIATIVE” was initiated and the authority of the bank liquidator was delegated]. Available at: <http://vvv.fg.gov.ua/not-paying/likuidation/128-finansovaia-initsiativa/42660-rozpochato-likvidatsiiu-pat-komertsijnyy-bank-finansova-initsiatyva-ta-delehovano-povnovazhennia-likvidatora-banku> (accessed 15 August 2019).
9. Pokaznyky bankivs'koi systemy [Banking system indicators]. Available at: https://bank.gov.ua/tsonol/uk/publish/artitsle?art_id=34661442&tsat_id=34798593 (accessed 15 August 2019).
10. Natsional'nyj bank zalyshev bez zmin kryterii rozpodilu bankiv na hrupy na 2019 rik [The National bank of Ukraine has left unchanged the criteria for the division of banks into groups for 2019]. Available at: https://bank.gov.ua/tsonol/uk/publish/artitsle?art_id=89250434&tsat_id=55838 (accessed 15 August 2019).
11. Karcheva H.T. (2016). Problemy zabezpechennia finansovoi stijkosti bankivs'koi systemy Ukrainy v umovakh makroekonomichnoi nestabil'nosti [Problems of ensuring the financial stability of the banking system of Ukraine in the conditions of macroeconomic instability]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu – Bulletin of the Odessa National University*. Vol. 21, no. 5, pp. 146–150. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_etson_2016_21_5_33 (accessed 15 August 2019).

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ДОСТАТОЧНОСТИ (АДЕКВАТНОСТИ) КАПИТАЛА БАНКОВ В УКРАИНЕ

Рассмотрены основные пруденциальные требования к оценке достаточности капитала банков в Украине, проведен сравнительный анализ регулирующих норм международных стандартов достаточности капитала банков и национальных законодательных актов, выделены основные из них, выполнение которых в нормативно-правовом поле Украины обусловит повышение устойчивости финансовых учреждений. Сосредоточено внимание на эволюции основных показателей достаточности капитала банков в условиях нестабильности, а также источников формирования собственного капитала. Подчеркнута важность поэтапного введения повышения требований к капиталу банковских учреждений. Предложены меры по совершенствованию пруденциальных норм и процедур с целью усиления устойчивости банковских учреждений, сконцентрировано внимание на оценке рисков, присущих банковским учреждениям, а также в процессе оценки уровня капитала для их покрытия.

Ключевые слова: регулятивный капитал, уставный капитал, достаточность капитала, Базельский комитет по банковскому надзору, регулированию банков, анализ.

CURRENT CAPITAL ASSESSMENT APPROACHES OF THE BANKS IN UKRAINE

Banks' capital adequacy valuation is one of the priority areas of regulation in many countries of the world. Each national regulation body try to reach the highest quality of assessing which will provide the stable functioning of banking institutions and the stability of the all banking system. The article considers the main prudential requirements for the assessment of the bank capital adequacy. Author made comparative analysis of the regulatory norms of bank capital adequacy including international and Ukrainian standards. The author had concluded that Ukrainian requirements are close to international standards. However, identification of the basic similarities and differences caused need to implement range of measures in the legal and regulatory Ukrainian framework which will be contributed increasing of the financial institution stability. Maintain that to build an effective prudential framework, national regulator may need to adapt international standards taking into consideration the sophistication and size of Ukrainian financial institutions, the relevance of different financial operations in the market, the granularity of information available and the capacity of the supervisors. The article is focused on the current situation in Ukrainian banking sector including changes which has been done for last years. An analysis of the current level of capitalization of the Ukrainian banking system showed the positive dynamics of indicators of bank capital adequacy. Having done analyses of the trends changes in the capital indicators of the banking system of Ukraine author concluded that the level of capital is getting higher and the level of capital adequacy is coming better while profitability is on a high level. Meanwhile in order to increase the stability of banking institutions author proposes the main improvements of the capital valuations focusing on the risk oriental assessment. Also, measures have been proposed to improve prudential norms and supervisor procedures such as: 1) more widely launch of Supervisory review and evaluation process (SREP); 2) implementation of The Internal Capital Adequacy Assessment Process (ICAAP) in banking etc.

Key words: regulatory capital, authorized capital, capital adequacy, Basel Committee on Banking Supervision, bank regulation, analysis.

8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-22>

УДК 657.222

Єрмолаєва М.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Полтавська державна аграрна академія

Yermolaieva Maryna

Poltava State Agrarian Academy

ОБЛІК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У статті розглянуто основні теоретичні та практичні проблеми в обліку сільськогосподарської діяльності, які виникли з моменту запровадження в облікову практику українських підприємств П(С) БО 30 «Біологічні активи». Розглянуто сутність терміна «біологічні активи», виявлені дискусійні елементи, проаналізовано трактування цього терміна нормативними документами та сучасними науковцями, запропоновано уточнення формулювання сутності біологічних активів. Висвітлені проблемні питання, що виникають у зв'язку з оцінкою біологічних активів та сільськогосподарської продукції за справедливою вартістю і пов'язаною з цим методикою формування фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств, здійснено критичний аналіз пропозицій науковців щодо можливості визнання продукції сільськогосподарської діяльності напівфабрикатом.

Ключові слова: сільськогосподарська діяльність, біологічні активи, біологічні перетворення, сільськогосподарська продукція, справедлива вартість.

Постановка проблеми. Сільське господарство є провідною галуззю економіки України. За даними державного комітету статистики України, у 2017 році у структурі валової доданої вартості за видами економічної діяльності на сільське господарство припадало 12,1%, що свідчить про значну питому вагу виробництва сільськогосподарської продукції у формуванні національного багатства України [1]. Перед бухгалтерською службою стоїть важливе завдання своєчасного, точного та об'єктивного відображення господарських засобів аграрних підприємств та процесів, що відбуваються в аграрному секторі України, визначення фінансових результатів діяльності сільськогосподарських товаровиробників, своєчасне здійснення розрахунків із бюджетом, громадянами та іншими контрагентами.

Держава має створити сприятливі умови для функціонування агробізнесу, забезпечити бухгалтерську службу агропідприємств відповідною нормативною базою, яка допоможе бухгалтерам виконувати свої функції максимально правильно, дотримуючись положень Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Слід зазначити, що чинна нормативна база щодо ведення бухгалтерського обліку в Україні перебуває у стані перманентних змін та вдосконалення. Це

пов'язане із рухом держави у напрямі Європейської спільноти держав і необхідністю гармонізації національних методик бухгалтерського обліку з європейськими вимогами. Одним із кроків стало запровадження в облікову практику аграрних підприємств Положень (стандартів) бухгалтерського обліку і, зокрема, П(С)БО 30 «Біологічні активи», вимоги якого суттєво змінили методичні прийоми в обліку діяльності сільськогосподарських підприємств.

Із моменту запровадження в дію П(С)БО 30 «Біологічні активи» в облікову практику увійшли терміни, що характеризують специфічну діяльність аграрних підприємств, зокрема – «сільськогосподарська діяльність», «біологічний актив», «біологічні перетворення». Нині науковці і практики визначили коло проблемних питань в обліку сільськогосподарської діяльності та біологічних активів, які потребують вирішення або уточнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам удосконалення наявної методології та методики обліку біологічних активів та сільськогосподарської діяльності присвячені дослідження вітчизняних учених, зокрема В. Жука, П. Сука, В. Дерія, Н. Канцедал, Ж. Труфіної, О. Качмар та інших науковців. Це свідчить про те, що проблеми дійсно є, тому є необхідність їх широкого обговорення та пошуку шляхів вирішення.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення дискусійних питань, які виникають в обліку сільськогосподарської діяльності та біологічних активів, узагальнення різних наукових підходів, що пропонуються для вирішення наявних проблем, та розроблення можливих шляхів гармонізації вимог чинної нормативної бази та облікової практики сільськогосподарських товаровиробників.

Виклад основного матеріалу. Наукова дискусія, пов'язана з вирішенням актуальних питань обліку сільськогосподарської діяльності, відбувається з моменту запровадження в дію П(С)БО 30 «Біологічні активи». З цього моменту розгорнулася широка дискусія та обговорення принципів змін, які відбулися в системі фінансового та управлінського обліку.

Щодо визначення сутності біологічних активів як об'єкта обліку нині в наукових колах встановлено відносний баланс – певна група науковців визнає, що тлумачення сутності біологічних активів, надане П(С)БО 30, повною мірою розкриває їхню сутність, а інша група трактує сутність біологічних активів, виходячи з власної позиції. Так, О. Качмар виділяє два підходи до тлумачення сутності біологічних активів – системний (філософський) та несистемний (видовий). З погляду системного підходу, «біологічні активи – це активи у формі тварин або рослин, створені в результаті минулих біологічних процесів, від яких можна отримати економічні вигоди у вигляді сільськогосподарської продукції, додаткових біологічних активів, наданих послуг, грошових коштів або інших активів», а з позиції видового підходу «біологічні активи – це тварини і рослини, що є результатами минулих процесів біологічної трансформації, що визнаються і контролюються підприємством, можуть бути використані в його діяльності або передані у використання іншим для отримання економічної вигоди, а їхня вартість може бути достовірно визначена» [2, с. 625].

Необхідно зауважити, що тлумачення сутності об'єкта обліку можна розглядати із загальноекономічної та специфічної бухгалтерської позиції. Із загальноекономічної позиції визначення поняття «біологічний актив», надане МСБО 41 «Сільське господарство», свою функцію загалом виконує і пояснює, які саме активи належать до категорії біологічних. Але з погляду професійного бухгалтера таке тлумачення має надмірно узагальнюючий зміст, оскільки до категорії біологічних активів включає, по суті, будь-яку рослину або тварину, хоча, як відомо, не всі рослини і тварини мають стосунок до сільськогосподарської діяльності.

П(С)БО 30 «Біологічні активи» надає більш детальне визначення сутності цього терміну і чіткіше відображає зв'язок рослин і тварин як об'єкта обліку із сільськогосподарською діяльністю, де ключовим критерієм є можливість одержання від живих істот сільськогосподарської продукції, додаткових біологічних активів або інших економічних вигід. Такі активи відображають в обліку на відповідних бухгалтерських рахунках 16 «Довгострокові біологічні активи» та 21 «Поточні біологічні активи».

З іншого боку, підприємство може мати рослини і тварин, які ним використовуються з дослідницькою, навчальною, господарською та іншими цілями. При цьому вважається, що такі живі істоти не приносять сільськогосподарської продукції та додаткових біологічних активів. В обліку такі активи відносять до складу основних засобів підприємства і відображають на відповідних субрахунках рахунку 10 «Основні засоби».

Але зазначені активи можуть приносити економічні вигоди в інший спосіб – наприклад, службові собаки, охороняючи територію підприємства, запобігають здійсненню крадіжок і сприяють збереженню його матеріальних цінностей; продаж племінного молодняка високопородних службових собак або тварин, що утримуються в зоопарках, також може принести значні доходи. Крім того, будь-яка рослина або тварина перебуває в стані біологічних перетворень протягом свого життя.

Тому, на нашу думку, будь-яка рослина або тварина, яка перебуває на балансі підприємства, є біологічним активом. Цей термін має більш широкий зміст, ніж визначений у П(С)БО 30, і має відношення не тільки до сільськогосподарської діяльності, а й загалом до господарської діяльності підприємств різних галузей. При цьому рослини і тварини мають відобразитися у складі біологічних активів на відповідних бухгалтерських рахунках, а не у складі основних засобів.

О. Качмар зазначає, що визначення сутності біологічних активів має бути більш широким і повинно враховувати те, що до складу біологічних активів можуть входити також риба, птиця та бджоли, які не належать до категорії тварин. Погоджуючись із цією думкою, вважаємо, що під час визначення сутності біологічного активу слід застосувати вираз «живий організм».

В. Дерій зазначає, що управління процесами біологічних перетворень біологічних активів є процесом трудомістким і вкрай складним, оскільки об'єктом управлінських дій є живі істоти – рослини і тварини, життєвий цикл яких значною мірою залежить від природних умов, біологічних особливостей та впливу людської діяльності. Автор наголошує на необхідності вдосконалення наявної класифікації біологічних активів, визначивши додаткові класифікаційні ознаки, зокрема: «1) за відношенням до призначення біологічних активів (основні і додаткові біологічні активи); 2) за місцем їх перебування (на певній земельній ділянці та складі); 3) за походженням (придбані підприємством і створені у підприємстві); 4) за величиною вартості (дорого-, середньо- та маловартісні); 5) за фактом визнання (визнані, невизнані); 6) за часом придбання (створення) (придбані (створені) у звітному періоді, в минулих періодах); 7) за ставленням до браку (браковані, небраковані)» [3, с. 146].

На необхідності удосконалення класифікаційних підходів до біологічних активів наголошує В. Головачко. Автор аналізує затверджену класифікацію біологічних активів згідно з П(С)БО 30 та пропонує введення 12 додаткових класифікаційних ознак, зокрема: «1) за можливістю багаторазового отримання сільсько-

господарської продукції; 2) за зрілістю; 3) за галуззю сільського господарства; 4) за періодом надання економічних вигод; 5) за характером відображення зносу; 6) за правом власності; 7) за вартістю оцінки; 8) за екологічним спрямуванням; 9) за метою використання; 10) за походженням; 11) за рівнем якості продукції; 12) за ринком сільськогосподарської продукції» [4, с. 203–204].

З погляду методики бухгалтерського обліку для класифікації біологічних активів необхідно дотримуватися вимог Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів № 1315, згідно з якими біологічні активи поділяються на дві основних групи – довгострокові та поточні [5]. П. 3.1. Методичних рекомендацій дає можливість підприємству розширити класифікацію біологічних активів, виходячи з потреб виробництва та його облікової політики.

На нашу думку, затверджену Методичними рекомендаціями, класифікацію біологічних активів у фінансовому обліку можна доповнити їх розподілом за використанням та отриманням економічних вигод на біологічні активи, що утримуються для одержання сільськогосподарської продукції, та біологічні активи, що утримуються для одержання інших економічних вигод. Класифікація, запропонована В. Дерієм та В. Головачко, є занадто деталізованою і може бути застосована в управлінському обліку підприємства.

За час, що минув, окремі теоретичні та практичні проблеми, що виникли в обліку сільськогосподарської діяльності, поступово знайшли своє вирішення, але багато питань потребують додаткового обговорення і пошуку шляхів їх вирішення. Так, Н. Канцедал зазначає, що донині актуальною проблемою залишається вибір методу оцінки біологічних активів та сільськогосподарської продукції на дату балансу. Відповідно до п. 7 П(С)БО 30 біологічний актив, який придбано або одержано підприємством, зараховують на баланс за первісною вартістю, яка визначається згідно П(С)БО 7 або П(С)БО 9 залежно від типу біологічного активу.

Одночасно п. 10 П(С)БО 30 визначається, що на дату проміжного та річного балансу біологічні активи відображають за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу, крім тих активів, справедливую вартість яких визначити неможливо. Крім того, сільськогосподарська продукція, одержана від виробництва, також має відображатися в обліку за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу відповідно до п. 12 П(С)БО 30 [6].

Автор відмічає, що за зазначених умов застосування оцінки за справедливою вартістю може створювати умови маніпулювання обліковими показниками і порушує один із ключових принципів бухгалтерського обліку – принцип історичної (фактичної) собівартості, визначений Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який, на нашу думку, є одним із ключових принципів, яких слід дотримуватися в аграрному виробництві [7].

Ж. Труфіна проводить порівняльний аналіз методів формування справедливої вартості біологічних активів

згідно П(С)БО 30 та МСФО 41 і робить висновок, що Україна повністю прийняла міжнародний досвід щодо визначення справедливої вартості довгострокових біологічних активів рослинництва. При цьому базовим методом є метод аналогів. Однак автор зазначає, що застосування саме справедливої вартості для оцінки біологічних активів на дату балансу не дає можливості бухгалтерському обліку в повному обсязі виконувати свої функції, оскільки при цьому виникає можливість маніпулювати вартістю. Автор вважає за необхідне розроблення та запровадження окремого стандарту, присвяченого розкриттю сутності оцінки за справедливою вартістю [8].

Слід зазначити, що термін «справедлива вартість» в облікову практику вітчизняних підприємств увійшов із запровадженням Положень (Стандартів) бухгалтерського обліку. Низка законодавчих актів України, зокрема П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» трактує справедливую вартість як суму, «за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами» [9]. Термін «fair value» може бути перекладений з англійської як «справедлива вартість», «реальна вартість», «поточна ринкова вартість» і фактично характеризує ринкову (сучасну) вартість активу на певну дату.

На нашу думку, оцінка біологічних активів за справедливою вартістю може застосовуватися в управлінському обліку підприємства для відображення їхньої вартості на дату балансу або визначення ринкової вартості для потреб адміністрації підприємства або його власників. У фінансовому обліку слід застосовувати оцінку виключно за первісною вартістю, яка відображає фактичні витрати на придбання або створення відповідних об'єктів.

Із необхідністю застосування справедливої вартості як методу оцінки біологічних активів та сільськогосподарської продукції тісно пов'язане питання формування в обліку фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств. Згідно з Методичними рекомендаціями з бухгалтерського обліку біологічних активів підприємство унаслідок здійснення сільськогосподарської діяльності отримує доходи або витрати. Їх визначають шляхом порівняння суми фактичних витрат на біологічні перетворення та справедливої вартості сільськогосподарської продукції, зменшеної на очікувані витрати на місці продажу (п. 7.1) [5]. Отримані доходи відображають у складі інших операційних доходів (субрахунок 710), а визначені витрати – у складі інших операційних витрат (субрахунок 940).

Т. Остапенко зазначає, що такий обліковий прийом сприяє штучному збільшенню операційних доходів або витрат сільськогосподарського підприємства і може суттєво викривлювати загальну картину формування фінансового результату діяльності аграрного підприємства [10]. З метою запобігання відображення в обліку доходів або витрат від первісного визнання сільськогосподарської продукції та додаткових біоло-

гічних активів автор пропонує продукцію, отриману від виробництва в сільському господарстві, вважати напівфабрикатом, оскільки вона потребує подальшої доробки і доведення до кондиційного стану.

Таку продукцію автор пропонує відображати на окремих субрахунках рахунку 25 «Напівфабрикати» й оприбутковувати її за фактичною собівартістю. На нашу думку, такий підхід може бути застосований на підприємствах, які мають повний цикл виробництва – від вирощування сільськогосподарських культур або виробництва тваринницької продукції до виробництва кінцевих продуктів харчування. У такому разі дійсно оприбутковану від виробництва сільськогосподарську продукцію можна вважати напівфабрикатом, який підлягає подальшій переробці на виробничих потужностях підприємства. Якщо повний цикл на підприємстві не передбачений, то продукція, одержана від урожаю, є сільськогосподарською продукцією і має відображатися на рахунку 27 «Продукція сільськогосподарського виробництва». При цьому під час оприбуткування продукції від виробництва (відокремлення продукції від біологічного активу) сільськогосподарське підприємство не отримує додаткових доходів та не несе витрат операційної діяльності.

Актуальним завданням, яке потребує нагального вирішення, є необхідність використання відповідних первинних документів. Н. Канцедал та О. Пономаренко наголошують, що сьогодні значну проблему створює недосконалість форм первинних документів, за допомогою яких відбувається відображення результатів біологічних перетворень та зміни справедливої вартості біологічних активів на дату балансу [11].

Слід зазначити, що нині затверджено низку форм первинних документів, в яких відображається наявність та рух поточних біологічних активів тваринни-

цтва та окремих видів довгострокових біологічних активів. Стосовно витрат на біологічні перетворення використовують типові форми первинних документів з обліку виробничих витрат у сільському господарстві.

На нашу думку, для цілей відображення в обліку витрат на біологічні перетворення біологічних активів облікова служба підприємства може самостійно розробити форми зведених аналітичних документів і затвердити їх відповідним внутрішнім наказом. При цьому в кожному конкретному випадку можливе розроблення таких форм документів, які будуть відображати особливості технологічних процесів виробництва конкретного сільськогосподарського підприємства.

Висновки. Таким чином, запровадження в облікову практику аграрних підприємств П(С)БО 30 «Біологічні активи» викликало необхідність внесення змін у чинні методики обліку сільськогосподарської діяльності та її специфічних активів. Практичний досвід свідчить про необхідність уточнення трактування сутності терміна «біологічні активи», перегляд окремих позицій П(С)БО 30 щодо застосування справедливої вартості як методу оцінки сільськогосподарської продукції під час її оприбуткування, напрацювання підходів щодо визнання доходів і витрат сільськогосподарської діяльності та, відповідно, визначення фінансових результатів діяльності аграрних підприємств.

Науковий підхід разом із практичним досвідом допоможе винайти компромісне рішення зазначених проблем з тим, щоби бухгалтерська служба аграрного підприємства могла надати користувачу правдиву та об'єктивну інформацію щодо витрат сільськогосподарської діяльності, наявності та руху біологічних активів підприємства, формування собівартості в межах фінансового та управлінського обліку відповідно з вимогами чинного законодавства.

Список літератури:

1. Соціально-економічний розвиток України за січень-квітень 2018 року. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/infografika/2018/soes/ukr/sed/ser_04_2018.pdf (дата звернення: 12.08.2019).
2. Качмар О.В. Сутність біологічних активів як об'єктів обліку та контролю. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 622–626. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/122.pdf> (дата звернення: 01.07.2019).
3. Дерій В.А. Облік, контроль і аналіз в системі управління біологічними активами. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. 2014. № 4(44). С. 144–149. URL: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18802/1/%D0%94%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B9%20%D0%92_%D0%90_2014_4%2844%29.pdf (дата звернення: 01.07.2019).
4. Головачко В.М. Поняття, класифікація та оцінка біологічних активів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. Серія Економіка. Вип. 1(3). С. 201–206. URL: <https://msu.edu.ua/visn/wp-content/uploads/2015/10/13-2015-35.pdf> (дата звернення: 03.07.2019).
5. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів : затв. Наказом МФУ від 29.12.2006 р. № 1315. Дата оновлення 30.12.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1315201-06> (дата звернення: 03.07.2019).
6. Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку № 30 «Біологічні активи» : затв. Наказом МФУ від 18.11.2005 р. № 790. Дата оновлення 05.01.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (дата звернення: 03.07.2019).
7. Канцедал Н.А. Інституціональний підхід до формування в обліку інформації про біологічні активи та сільськогосподарську діяльність. *Економіка. Фінанси. Менеджмент : актуальні питання науки та практики*. 2018. № 1(27). С. 44–55. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/228> (дата звернення: 01.08.2019).
8. Труфіна Ж. Оцінка довгострокових біологічних активів. *Облік, аналіз, аудит*. 2017. Вип. III (67). С. 208–216. URL: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2017/v3/NV-2017-v3_20.pdf (дата звернення: 01.08.2019).
9. Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку № 19 «Об'єднання підприємств» : затв. Наказом МФУ від 07.07.1999 р. № 163. Дата оновлення 09.08.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99> (дата звернення: 03.07.2019).

10. Остапенко Т.М. Сучасний механізм нівелювання положень стандарту бухгалтерського обліку № 30 «Біологічні активи». *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. С. 849–853. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/273/1/171.pdf> (дата звернення: 06.08.2019).

11. Канцедал Н.А., Пономаренко О.Г. Дискусійні аспекти інтеграції наукових підходів щодо обліку біологічних активів у практику діяльності господарюючих суб'єктів. *Науково-методичні основи розвитку обліково-аналітичної системи України в умовах глобалізації економіки* : [колективна монографія] / За заг. ред. Т.Г. Маренич. Харків : Вид-во «Смуґаста типографія», 2017. С. 111–129. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/390> (дата звернення: 01.08.2019).

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Sotsialno-ekonomichniy rozvytok Ukrainy za sichen-kviten 2018 roku [Socio-economic development of Ukraine for January-April 2018]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/infografika/2018/soes/ukr/sed/ser_04_2018.pdf (accessed 12 August 2019).

2. Kachmar, O.V. (2018). Sutnist biolohichnykh aktiviv yak ob'ektiv obliku ta kontroliu [The essence of biological assets as objects of accounting and control]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, № 23, pp. 622–626. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/122.pdf> (accessed 1 July 2019). (in Ukrainian)

3. Derii, V.A. (2014). Oblik, kontrol i analiz v systemi upravlinnia biolohichnymy aktivamy. [Accounting, control and analysis in the biological asset management system]. *Rehionalna biznes-ekonomika ta upravlinnia*, № 4(44), pp. 144–149. Available at: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18802/1/%D0%94%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B9%20%D0%92_%D0%90_2014_4%2844%29.pdf (accessed 1 July 2019). (in Ukrainian)

4. Holovachko, V.M. (2015). Poniattia, klasyfikatsiia ta otsinka biolohichnykh aktiviv [The concept, classification and valuation of biological assets] *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu*, 1(3), 201–206. Available at: <http://msu.edu.ua/vsn/vp-content/uploads/2015/10/13-2015-35.pdf> (accessed 3 July 2019). (in Ukrainian)

5. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2006). Metodichni rekomendatsii z bukhhalterskoho obliku biolohichnykh aktiviv [Methodological recommendations for accounting for biological assets]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1315201-06> (accessed 3 July 2019).

6. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2005). Polozhennia (Standart) bukhhalterskoho obliku № 30 «Biolohichni aktyvy» [Accounting Standard № 30 (Biological Assets) (Standard)]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (accessed 3 July 2019). (in Ukrainian)

7. Kantsedal, N.A. (2018). Instytutsionalnyi pidkhid do formuvannia v obliku informatsii pro biolohichni aktyvy ta silskohospodarsku diialnist. [Institutional approach to the formation of information on biological assets and agricultural activity in accounting]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment : aktualni pytannia nauky ta praktyky*. 1, 44–55. Available at: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/228> (accessed 1 August 2019). (in Ukrainian)

8. Trufyna, Z. (2017). Otsinka dovhostrokovykh biolohichnykh aktiviv. [Valuation of long-term biological assets]. *Oblik, analiz, audyt*, 7, 208–216. Available at: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2017/v3/NV-2017-v3_20.pdf (accessed 1 August 2019). (in Ukrainian)

9. Ministerstvo finansiv Ukrainy (1999). Polozhennia (Standart) bukhhalterskoho obliku № 19 «Obiednannia pidpriemstv» [Accounting Standard №. 19 Business Combinations (Standard)]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99> (accessed 3 July 2019). (in Ukrainian)

10. Ostapenko, T.M. (2017). Suchasnyi mekhanizm niveliuvannia polozhen standartu bukhhalterskoho obliku № 30 «Biolohichni aktyvy» [The modern mechanism of leveling the provisions of accounting standard № 30 «Biological assets»] *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 17, 849–853. Available at : <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/273/1/171.pdf> (accessed 6 August 2019). (in Ukrainian)

11. Kantsedal, N.A., & Ponomarenko, O.H. (2017). Dyskusiini aspekty intehratsii naukovykh pidkhodiv shchodo obliku biolohichnykh aktiviv u praktyku diialnosti hospodariuuyuchykh sub'ektiv [Discussion aspects of integrating scientific approaches to accounting for biological assets in the practice of business entities]. *Naukovo-metodychni osnovy rozvytku oblikovo-analitychnoi systemy Ukrainy v umovakh hlobalizatsii ekonomiky*, 1, 111–129. Available at: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/390> (accessed 1 August 2019). (in Ukrainian)

УЧЕТ БИОЛОГИЧЕСКИХ АКТИВОВ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

В статье рассмотрены основные теоретические и практические проблемы в учете сельскохозяйственной деятельности, возникшие с момента введения в учетную практику украинских предприятий П (С) БУ 30 «Биологические активы». Рассмотрена сущность термина «биологические активы», выявлены дискуссионные элементы, проанализирована трактовка этого термина нормативными документами и современными учеными, предложено уточнение формулировки сущности биологических активов. Освещены проблемные вопросы, возникающие в связи с оценкой биологических активов и сельскохозяйственной продукции по справедливой стоимости и связанной с этим методикой формирования финансовых результатов деятельности сельскохозяйственных предприятий, проведен критический анализ мнения ученых о возможности признания продукции сельскохозяйственной деятельности полуфабрикатом.

Ключевые слова: сельскохозяйственная деятельность, биологические активы, биологические преобразования, сельскохозяйственная продукция, справедливая стоимость.

ACCOUNTING OF BIOLOGICAL ASSETS: CURRENT ISSUES OF THEORY AND PRACTICE

Agriculture occupies a significant place in the Ukrainian economy. In 2017, it accounted for 12.1% of gross value added. The development of agricultural production requires modern accounting approaches. Ukraine's movement to the European community has prompted the state to reform its accounting system in line with current business requirements. As a result, new accounting objects - biological assets - have been introduced into the accounting practice of domestic enterprises and certain theoretical and practical issues of concern have arisen that need to be addressed. The article deals with the basic theoretical and practical problems in accounting of agricultural activities that have arisen since the introduction into the accounting practice of Ukrainian enterprises Accounting Standard 30 «Biological asset». The essence of the term «biological assets» is considered, the discussion elements are revealed, the interpretation of this term by normative documents and modern scientists are analyzed, the clarification of the formulation of the essence of biological assets is offered. The classification of biological assets according to normative documents is investigated, the directions of their classification from the positions of scientific opinion are analyzed, the application of additional classification features of biological assets is proposed. The problematic issues that arise in connection with the introduction of valuation of biological assets and agricultural products at fair value and the impact of such valuation on the method of forming financial results of activities of agricultural enterprises, made a critical analysis of scientific opinion on the possibility of recognition of agricultural products semi-finished. The article presents the author's opinion on the use of primary accounting documents for accounting for biological assets and the formation of accounting policies of the enterprise on the order of displaying information on the costs of biological transformation of biological assets in financial and management accounting at the enterprise.

Key words: *agricultural activity, biological assets, biological conversion, agricultural products, fair value.*

Кравченко М.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку, оподаткування та УФЕБ,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Блажко А.В.

студентка,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Вільхова Т.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри освітнього менеджменту, державної політики та економіки,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»

Kravchenko Mykola, Blachko Alena

Dniprovsky State Agrarian and Economic University

Vilnova Tetyana

СІНЕ "The Dnipro Academy of Continuing Education"

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ВИТРАТ НА ВИРОБНИЦТВО ПРОДУКЦІЇ НА АГРАРНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Перехід на ринкові відносини господарювання передбачав комплекс заходів, спрямованих на підвищення рентабельності всіх галузей економіки, раціональне й економне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. У зв'язку з цим стала визначальною роль вартісних важелів впливу на ефективність виробництва, обліку і контролю за формуванням собівартості продукції. Облік і контроль постійних витрат здійснюється шляхом порівняння та доведення бюджетної суми витрат до фактичної за кожним центром відповідальності. Доцільно при цьому зіставляти дані щодо певного виду витрат загалом за підрозділом, а не суми, віднесеної на певні види продукції, тобто економію постійних витрат підрозділу слід обчислювати на підставі бюджету та фактичних даних. У статті розглянуто організаційно-методичні основи ведення обліку витрат на виробництво продукції, калькулювання собівартості продукції. Групування витрат за економічними елементами здійснюється у всіх галузях народного господарства. Це дає можливість встановити потребу в оборотних та необоротних активах та показує, скільки яких активів витрачено, незалежно від того, де вони вироблені, на які цілі використані, а також характеризує структуру витрат для перевірки стану обліку витрат.

Ключові слова: аграрне підприємство, облік витрат, контроль, продукція, елементи, фактори.

Постановка проблеми. Витрати виробництва є важливою не тільки економічною, але й обліково-аналітичною категорією, яка істотно впливає на обсяги та динаміку прибутку. Тому здійснення дієвого контролю витрат виробництва з метою постійного зниження їх величини стає одним із важливих завдань системи управління виробництвом на підприємстві, зокрема і в фермерських господарствах. Створення системи господарювання зумовлює необхідність розвитку однієї із основних ділянок обліково-аналітичного процесу – обліку витрат виробництва і контролю за цими вкрай важливими процесами.

Пошук шляхів зниження витрат виробництва в сучасних умовах слід розглядати як фактор підвищення прибутковості й ефективності роботи підприємств, забезпечення їхньої стабільності в ринковому середовищі, розширення можливостей внутрівиробничої реструктуризації відповідно до змін кон'юнктури ринків збуту продукції. Величина витрат часто визначається як голо-

вний критерій у виборі варіантів розвитку підприємств. Загроза зменшення прибутку і банкрутства підприємств в умовах конкурентної боротьби вимагає переглянути принципи управління собівартістю з метою скорочення часу виробничого процесу, покращання якості продукції і зниження невиробничих витрат.

Облік і контроль витрат на виробництво продукції є однією з найважливіших ділянкою бухгалтерської роботи, оскільки на цьому етапі формується основна частина доходів та грошових надходжень підприємства. Означене вище свідчить про актуальність вибраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань обліку витрат на виробництво продукції присвячені роботи багатьох вчених. Ця тема досліджувалася багатьма провідними науковцями з бухгалтерського обліку та контролю: Ф.Ф. Бутинцем, Н.С. Андрущенко, А.К. Бутком, І.М. Багатою, В.Г. Козаком, А.А. Костяковою, Н.М. Малюгою,

Л.К. Суком, Г.В. Власюком, О.Н. Волковою, М.Ф. Огійчуком, В.В. Бабічем, Н.М. Светловою, Т.Г. Мареничем, О.В. Чернецькою, В.М. Яценком, В.В. Зотовим та іншими. Численні дослідження цього питання свідчать про актуальність цієї проблеми.

Проте низка питань досі залишаються не досить вивченими, що зумовило мету цього дослідження. Отже, питання обліку та контролю витрат на виробництво продукції є досить актуальним зараз в Україні, воно має велике значення для становлення і нормального функціонування економіки.

Постановка проблеми. Мета дослідження полягає в удосконаленні теоретичних, методичних та організаційних засад щодо організації обліку витрат та виходу продукції на підприємствах на прикладі ТОВ «АВАНГАРД» Васильківського району Дніпропетровської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Облік витрат на виробництво продукції є важливим елементом бухгалтерського обліку на аграрному підприємстві. Саме через це удосконаленню обліку на цій ділянці потрібно приділяти багато уваги, це необхідно для:

- можливості проконтролювати правильність застосування сировини, матеріалів, палива, енергії, заробітної плати тощо;

- контролю за своєчасним, повним і достовірним відображенням фактичних витрат на виробництво й реалізацію продукції в обліку та невиробничих витрат і втрат, які бувають на деяких ділянках роботи підприємства;

- визначення калькулювання собівартості продукції;
- виявлення резервів щодо скорочення витрат;

- визначення та ліквідації недоліків у організації виробництва, щоб максимально зекономити матеріальні і трудові витрати та підвищити продуктивність праці.

Враховуючи залежність виробництва сільськогосподарської продукції не настільки від людського, як від природного фактора, спрогнозувати врожай того чи іншого виду продукції у майбутньому неможливо [1, с. 184]. Таким чином можна вважати проблемою забезпечення управлінського персоналу інформацією стосовно стану витрат, воно не завжди здійснюється вчасно та оперативного, часом навіть не в повному обсязі.

Керівництво може потребувати інформації в певний момент, щоби прийняти конкретне управлінське рішення. Якщо дані не буде отримано впродовж недовгого проміжку часу (хвилини, години, дня), то вони перетворюються в неактуальні, і приймається, як наслідок, інше рішення. Внаслідок цього на підприємстві можуть виникнути збитки.

У ТОВ «Авнгард» є посада головного економіста, який по суті і є управлінцем, але при цьому як такого планування на підприємстві не відбувається. Плани щодо витрат не складаються, а необхідна для керівництва інформація надається за його запитом, а це потребує певного періоду часу для формування потрібних даних. Пропозицією щодо удосконалення є створити новий механізм управління, а значить, і змінити саму систему обліку, що викликано такими зовнішніми та внутрішніми причинами:

1. Брак необхідної інформації може примушувати керівника підприємства, розробляючи рішення, посперитися на інтуїцію, що підвищує ризик прийняти неправильні рішення.

2. Керівнику не досить знати, яку вартість має та чи інша продукція, потрібно знати, чому вона має таку вартість та як зробити її виробництво вигідним. Досягнути цього можна:

- забезпечивши управління «поведінкою» витрат для оптимізації їх величини;

- постійно збільшувати доходи.

Це вимагає від системи обліку формування інформації з метою вирішення зовсім нових завдань, які не властиві для звичного бухгалтерського обліку:

- складати попередні кошториси,

- досліджувати «поведінку» витрат,

- розробляти альтернативні варіанти управлінських рішень, вибираючи оптимальні.

3. Конкуренція як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках, постійні зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищах зумовлюють потребу у формуванні системи інформації, що задовольнить потреби в ґрунтовній і точній інформації на всіх рівнях управління підприємством. Це дасть змогу оперативно реагувати на зміни, що відбуваються на підприємстві, та передбачати та минати небажані обставини.

Методологія управлінського обліку має бути спрямована на те, щоб отримати усі припустимі альтернативні варіанти розв'язання питань, які постають у процесі роботи підприємства та стосуються управління витратами і результатом. Внаслідок цього істотних змін зазнають завдання у сфері управлінського обліку, порівнюючи їх із фінансовими, суть яких стосується сучасних умов, у яких важливішим є управління процесом утворення витрат і доходів, ніж констатація їх фактичного розміру.

Виходячи з вищенаведеної інформації, пропонуємо здійснювати облік витрат виробництва на аналітичному рахунку 231 не в розрізі періодів часу (поточного року та наступного періоду), а в розрізі видів продукції, що виробляється на підприємстві (рис. 1).

Можна сказати, що за такого більш деталізованого поділу витрат на основне виробництво поточного року облік вести доречніше та зручніше, адже витрати буде згруповано за культурами, вибравши певну культуру, можна проаналізувати, які витрати було понесено саме на неї (рис. 2), сформувавши відповідну оборотно-сальдову відомість. Таким чином, керівництво та головний бухгалтер зможуть швидше визначити, скільки сировини та матеріалів, палива та мастильних матеріалів, зарплати та відрахувань, витрат на амортизацію та інших витрат було понесено на конкретний вид продукції рослинництва. На основі цього можна скоригувати та спланувати витрати в майбутньому.

Рациональна організація обліку витрат на виробництво продукції є вагомою умовою для забезпечення об'єктивного визначення собівартості їх реалізації та визначення і відображення в бухгалтерському обліку і

Рис. 1. Поділ витрат виробництва на 231 субрахунку

звітності фінансових результатів господарської діяльності підприємства. Щоб удосконалити систему обліку на ТОВ «АВАНГАРД», також треба поліпшувати матеріально-технічне становище підприємства і підвищувати кваліфікацію працівників.

Із розумінням суті, можливостей управлінського обліку, прийомів та методів, його організації є певний перелік труднощів. Потрібно розробити типові положення з упровадження системи управлінського обліку, яке мало б рекомендаційний характер, але повинно мати загальні принципи, концепції та підходи.

Здійснювати облік витрат виробництва на аналітичному рахунку 231 не в розрізі періодів часу (поточного року та наступного періоду), а в розрізі видів продукції, що виробляється на підприємстві, так облік вести доречніше та зручніше, адже витрати буде згруповано

за культурами, і вибравши певну культуру, можна проаналізувати, які витрати було понесено саме на неї, сформувавши відповідну оборотно-сальдову відомість.

Система управління має поєднувати ринкові важелі з методами державного управління економічними процесами. Методи державного регулювання витрат доцільно поділити на прямі та непрямі, які визначають характер зовнішньоекономічного середовища, від якого залежить ефективність внутрішньогосподарської системи управління витратами окремих підприємств.

Економічний аспект пов'язаний із формуванням внутрішньогосподарського механізму на кожному підприємстві, а технологічний – із трудо-, енерго-, матеріаломісткістю продукції.

Сутність системи управління витратами визначено як сукупність прийомів і способів, інструментів

Рис. 2. Порівняння схем обліку витрат на 231 рахунку

Таблиця 1

Кореспонденція субрахунків другого порядку для субрахунку 271 «Продукція рослинництва»

№ з/п	Зміст операції	Кореспондуючі рахунки	
		Дебет	Кредит
1.	Оприбутковано на склад основну продукцію (зерно пшениці)	2711/пшениця (основна)	23
2.	Відображено передачу на склад побічної продукції (соломи) для подальшої реалізації	2712/пшениця (супутня)	23
3.	Відображено вартість продукції, поверненої до виробництва для доробки(мікс для добрив)	23	2713/пшениця (побічна)

Джерело: запропоновано автором

Таблиця 2

Відомість відвантаження готової продукції

№ з/п	Дата і № документа	Вид продукції	Од. виміру	Поставка згідно договору		Відвантажено		Відхилення	
				Кільк.	сума, грн.	Кільк.	сума, грн.	Кільк.	сума, грн.
1	20.10, 14	Ячмінь	Ц	120	48000	20	8000	100	40000
2	24.10, 8	Солома	Ц	50	3000	25	1500	25	1500

Джерело: розроблено автором

і важелів впливу на формування витрат, спрямовану на досягнення їхньої максимальної ефективності на підприємстві у процесі відтворення, за постійного контролю їхнього рівня та стимулювання зниження.

ТОВ «АВАНГАРД» вирощує та реалізує готову продукцію рослинництва трьох типів: основну, супутню і побічну [3, с. 576].

Основна продукція – продукція комплексного виробництва, а саме продукт, який утворюється в результаті комплексного виробництва, як правило, створеного для випуску цього продукту.

Супутня продукція – це продукція, що була отримана в одному технологічному циклі одночасно з основною; супутня продукція відповідає стандартам та може призначатися як для подальшої обробки, так і для відпуску споживачеві.

Побічна продукція – продукція, що утворюється в комплексних виробництвах паралельно з основною і, на відміну від супутньої продукції, не потребує додаткових витрат [2, с. 223–229].

Ця інформація відображається тільки в аналітичному обліку субрахунку 271 «Продукція рослинництва». Така ситуація не чітко відображає реалізаційний процес на підприємстві, тому пропонуємо ТОВ «АВАНГАРД» розподілити типи готової продукції за такими субрахунками другого порядку:

- 2711 «Основна продукція рослинництва»;
- 2712 «Супутня продукція рослинництва»;
- 2713 «Побічна продукція рослинництва».

Приклад використання в обліку запропонованих субрахунків другого порядку для субрахунку 271 «Продукція рослинництва» можна побачити в таблиці 1.

Запропоноване запровадження субрахунків другого порядку для субрахунку 271 «Продукція рослинництва» дозволить оптимізувати ведення обліку

для ефективнішого управління процесом реалізації, оскільки дасть змогу отримувати та формувати інформацію у розрізі різних типів продукції.

З метою ефективного аналізу процесу відвантаження реалізованої продукції у ТОВ «АВАНГАРД» пропонується використання відомості відвантаження готової продукції. Її форма наведена в таблиці 2.

Ця відомість включає в себе дані про дату і номер документа, що оформлює відвантажену партію, вид продукції, що реалізується, одиниці виміру продукції, плановий обсяг реалізації.

Висновки. За такого більш деталізованого поділу витрат на основне виробництво поточного року облік вести доречніше та зручніше, адже витрати буде згруповано за культурами, і, вибравши певну культуру, можна проаналізувати, які витрати було понесено саме на неї, сформувавши відповідну оборотно-сальдову відомість.

Запропонована відомість для оцінки процесу відвантаження готової продукції дасть змогу управлінському персоналу ТОВ «АВАНГАРД» об'єктивно оцінювати процес реалізації готової продукції та ефективно ним управляти.

Запропоновані заходи з удосконалення облікового забезпечення дозволять побудувати таку систему управління процесом реалізації, яка дасть можливість приймати оптимальні та ефективні рішення та забезпечить значне підвищення рівня рентабельності ТОВ «АВАНГАРД» та інших аграрних підприємств України без суттєвих додаткових затрат [4, с. 201–203].

Таким чином, на наш погляд, запровадження запропонованих рекомендацій та змін сприятиме процесу вдосконалення організації обліку понесених витрат на виробництво продукції.

Список літератури:

1. Березін О.В. Продовольчий ринок України : теоретико-методологічні засади формування і розвитку : монографія / О.В. Березін. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 184 с.
2. Заруцький І.Д. Підвищення конкурентоспроможності підприємства через вдосконалення організації виробництва [Текст] / І.Д. Заруцький // *Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету*: Елтон-2. Луганськ, 2008. № 85. С. 223–229.
3. Оніщенко В.О., Бондар М.І., Дубовая В.В. Облік у зарубіжних країнах : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 576 с.
4. Циганок О.О. Потенціал підприємства та резерви підвищення конкурентоспроможності [Текст] / О.О. Циганок // *Держава та регіони*. 2009. № 4. С. 201–203.

References:

1. Berezin O.V. (2008). *Prodovolchyi rynek Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia i rozvytku* [Food Market of Ukraine: Theoretical and Methodological Principles of Formation and Development]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury.
2. Zarutskiy I.D. (2008). Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva cherez vdoskonalennia orhanizatsii vyrobnytstva [Increasing the competitiveness of the enterprise through improved production organization]. *Collection of scientific works of the Luhansk National Agrarian University*, no. 85, pp. 223–229.
3. Onishhenko V.O., Bondar M.I., Dubovaja V.V. (2018). *Oblik u zarubizhnykh krajinakh* [Accounting in foreign countries]. Kyiv : Centr uchbovoho literatury. (in Ukrainian)
4. Tsyhanok O.O. (2009). Potensial pidpriemstva ta rezervy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti [Potential of enterprise and reserves for increasing competitiveness]. *State and regions*, no. 4, pp. 201–203.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТА ЗАТРАТ НА ПРОИЗВОДСТВО ПРОДУКЦИИ НА АГРАРНОМ ПРЕДПРИЯТИИ

Переход на рыночные отношения хозяйствования предусматривал комплекс мер, направленных на повышение рентабельности всех отраслей экономики, рациональное и экономное использование материальных, трудовых и финансовых ресурсов. В связи с этим стала определяющей роль стоимостных рычагов влияния на эффективность производства, учета и контроля за формированием себестоимости продукции. Учет и контроль постоянных расходов осуществляется путем сравнения и доведения бюджетной суммы расходов к фактической по каждому центру ответственности. Целесообразно при этом сопоставлять данные по определенному виду расходов в целом по подразделению, а не суммы, отнесенной на определенные виды продукции, то есть экономию постоянных затрат подразделения следует вычислять на основании бюджета и фактических данных. В статье рассмотрены организационно-методические основы ведения учета затрат на производство продукции, калькуляция себестоимости продукции. Группировка затрат по экономическим элементам осуществляется во всех отраслях народного хозяйства. Это дает возможность установить потребность в оборотных и необоротных активах, показывает, сколько каких активов израсходовано, независимо от того, где они произведены, на какие цели использованы, а также характеризует структуру расходов, для проверки состояния учета затрат.

Ключевые слова: аграрное предприятие, учет расходов, контроль, продукция, элементы, факторы.

THE IMPROVEMENT OF ACCOUNTING OF COSTS ON PRODUCTION OF PRODUCTS IN AGRARIAN ENTERPRISE

Each company tries to get the most income from its activities, and therefore wants not only to sell their product at the highest possible price, but also to reduce their costs of production and sales. The analysis of production costs should be organized in such a way that it was possible to quickly influence the cost reduction, to determine the factors that affect the level of cost and to identify additional reserves for its reduction. Clear accounting enhances its role as the primary means of controlling the economy and commercial success of all businesses. The transition of production to the initiative path of development implies the acceleration of economic growth, the strengthening of the economy and the resource saving. Of great importance is a scientifically sound accounting of production costs, which generates information on the use of material, labor and financial resources, the cost of production and sales, and ultimately the performance indicators of the enterprise and associations. Thus, the lack of theoretical and practical elaboration and discussion of the issues of organization of accounting and control of production costs, the need to conduct research on production costs from the point of view of managing them, as well as the growing relevance of improving the accounting of production costs and control at enterprises in a market economy determined the topic of choice and the main directions of the thesis. Analyzing the existing views on determining the nature of costs, we can say that in our opinion, it is more appropriate to treat expenses

from the point of view of accounting – as a decrease in economic benefits in the form of disposal of assets or increase liabilities due to the economic activities of the enterprise, which lead to a decrease in its own capital. This approach is more necessary in practical application, it helps to determine the actual amount of expenses for a certain period, and therefore facilitates their more accurate display and accounting. Accounting and control of production costs is one of the most important areas of accounting work, because at this stage is formed the bulk of the income and cash flow of the enterprise. The above indicates the relevance of the chosen research topic. The transition to market relations of economy provided for a set of measures aimed at increasing the profitability of all sectors of the economy, rational and economical use of material, labor and financial resources. In this regard, the decisive role of cost levers to influence the efficiency of production, accounting and control over the formation of cost of production. Accounting and control of fixed costs is carried out by comparing and bringing the budgeted costs to the actual costs for each responsibility center. In doing so, it is advisable to compare data on a particular type of cost across the unit rather than the amount allocated to certain types of products, ie the cost savings of the unit should be calculated on the basis of budget and actual data. This article considers the organizational – methodical bases of management of cost accounting for production, calculation of production costs. Grouping costs by economic elements is carried out in all sectors of the economy. This gives the opportunity to determine the current and non-current assets, shows how many and which assets spent, regardless of where they are produced, for what purpose used, and describes the structure of costs, inspection of cost accounting.

Key words: the agrarian enterprise, cost accounting, control, products, elements, factors.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-24>

УДК 657

Кравченко О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський державний технологічний університет

Пастернак Я.П.

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський державний технологічний університет

Kravchenko Oksana, Pasternak Yaroslava

Cherkasy State Technological University

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

У статті досліджено сутність та особливості управлінського обліку в бюджетних установах, його значення для їхнього ефективного функціонування в умовах активізації євроінтеграційних процесів та модернізації бюджетного обліку відповідно до міжнародних стандартів. Обґрунтовано необхідність застосування бюджетування як елемента системи управління фінансово-господарською діяльністю бюджетної установи на базі функціонування центрів відповідальності. Визначено мету та завдання бюджетування, елементи системи бюджетування, а також сформульовано базові позиції бюджетування, такі як центри відповідальності. Узагальнено етапи процесу бюджетування в бюджетних установах. Розглянуто основні ризики, що можуть перешкоджати ефективному функціонуванню системи управлінського обліку в державному секторі.

Ключові слова: управлінський облік, бюджетна установа, витрати, центри відповідальності, бюджетування.

Постановка проблеми. Адаптація української економіки до європейської економічної спільноти зумовила модернізацію усієї системи бюджетного обліку. Зокрема, сформовано й введено в дію 19 НПСБОДС, План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, внесені зміни до Бюджетного кодексу України та

іншого бюджетного законодавства тощо. Зазначені зміни не вирішили однієї із нагальних проблем бюджетного обліку, що полягає у формуванні підсистеми управлінського обліку в державному секторі. Для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів державного сектору у сучасних умовах важливе значення має орієнта-

ція системи обліку на задоволення внутрішніх потреб управління, що зумовлює необхідність посилення інформаційної функції обліку. Тому створення в бюджетних установах системи управлінського обліку є об'єктивною необхідністю. Організація ефективної системи обліково-аналітичного забезпечення управління є визначальним фактором ефективності витрачання ресурсів, зростання результативності діяльності суб'єктів державного сектору та набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики управлінського обліку в бюджетних установах присвячено праці вітчизняних учених, таких як: І.А. Герасимович, А.П. Заросило, С.О. Левицька, С.В. Свірко, Н.Д. Чала, Т.В. Черкашина. Незважаючи на розроблення окремих теоретичних і практичних положень щодо організації і методики управлінського обліку бюджетних установ, слід констатувати, що нині питання управлінського обліку в державному секторі потребують подальших наукових досліджень його складників, враховуючи модернізацію бюджетного обліку відповідно до міжнародних стандартів.

Формування цілей статті. Визначення особливостей управлінського обліку в бюджетних установах, обґрунтування запровадження бюджетування як елемента системи управління бюджетною установою.

Виклад основного матеріалу. Ефективне функціонування системи управлінського обліку у державному секторі здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України, яким визначено, що головні розпорядники коштів державного бюджету, виходячи з індикативних прогнозних показників обсягів видатків і надання кредитів з бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди, складають плани своєї діяльності на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до прогнозних та програмних документів економічного та соціального розвитку, державних цільових програм із визначенням очікуваних результатів діяльності.

Основною метою управлінського обліку є процес, спрямований на допомогу установі у досягненні виробленої бізнес-стратегії насамперед шляхом мінімізації (оптимізації) витрат [1].

Виділяють дві основні причини необхідності активного пошуку ефективних методів ведення й організації управлінського обліку на нинішньому етапі функціонування бюджетних установ:

- у великих бюджетних установах система управління ними ускладнюється, тож без надійного інформаційного забезпечення ця система стає некерованою;
- бюджет таких установ вимірюється десятками мільйонів гривень, зокрема доходи і видатки за спеціальним фондом досягають двох третин. Виникає необхідність отримання інформації не лише в розрізі кодів бюджетної класифікації, а й за структурними підрозділами (факультетами, відділеннями, науковими відділами, гуртожитками, лабораторіями тощо).

Вирішити ці проблеми можна різними способами:

- шляхом створення двох бухгалтерій (бюджетної та госпрозрахункової);

- введенням двох планів рахунків (один для обліку використання бюджетних коштів, а другий для обліку підприємницької діяльності);

- складанням окремих облікових регістрів тощо [2, с. 25].

Для цілей управлінського обліку є необхідним формування облікової політики, метою якої є досягнення ефективності управління обліковими та аналітичними процесами, вибір оптимальної системи управління процесами діяльності для досягнення оперативних і стратегічних цілей, а також контроль за цільовим використанням бюджетних коштів та власних надходжень, що забезпечить якісне кошторисне планування та складання звітності [3].

Управлінський вектор облікової політики бюджетних установ дозволить отримати інформацію про доходи і видатки за центрами їх виникнення та відповідальності, а також калькулювати належним чином собівартість нематеріальних послуг, що надаються бюджетними установами.

Бюджетні установи відносяться до неприбуткових організацій та не визначають рентабельність виробництва та надання послуг. Ефективність їхньої діяльності можна довести за допомогою деталізації обліку витрат. Визначальним в оптимізації витрат є структура витрат, калькулювання собівартості послуг, налагодження первинного обліку для забезпечення подальшого аналізу планових показників, тощо.

Відмінністю системи управлінського обліку від фінансового є те, що вона, окрім стандартних об'єктів, поглиблених причинно-наслідковими чинниками, включає ще й об'єкти, які генеруються власне самою системою. Одним з ефективних інструментів управлінського обліку є бюджетування. Головними причинами, що зумовлюють використовувати бюджетування у системі управлінського обліку є необхідність якісного планування, прогнозування, контролю та мотивації. Бюджетування є специфічним прийомом системи управлінського обліку та водночас виступає його об'єктом (процес бюджетування) [4, с. 10].

Впровадження ефективної підсистеми управлінського обліку в бюджетній установі створює можливість забезпечити оперативною інформацією всі рівні керівництва, що дозволяє виявити можливості і проблеми на більш ранніх етапах. У сучасних умовах очевидно, що досягнення максимальної ефективності діяльності установи неможливо без ведення внутрішнього управлінського обліку. У число навичок керівників бюджетної установи всіх рівнів має входити використання управлінських звітів як механізму управління діяльністю установи, спрямованого на скорочення витрат за підвищення якості послуг, що надаються.

Однією з найважливіших функцій управлінського обліку в бюджетних установах є планування бюджетних витрат. Завдання планування полягають у тому, щоб передбачити проблеми в діяльності установи ще до того, як вони виникнуть, виключити ймовірність поспішних рішень. Основна мета планування – визна-

чення необхідних ресурсів і джерел фінансування, що забезпечують реалізацію поставлених цілей.

Бюджетування – це не просто інструмент фінансового менеджменту, а найважливіший елемент системи управління установою, організацією. За змістом бюджетування являє собою технологію планування, обліку, контролю й аналізу фінансових, інформаційних і матеріальних потоків, а також отриманих результатів. Ця технологія охоплює всі функціональні сфери діяльності бюджетної установи: маркетинг, адміністрування, управління персоналом, контроль якості, дослідження, отримання достовірної інформації про результати фінансової діяльності, управління доходами, витратами та фінансовими результатами.

Сутність бюджетування полягає в тому, що, зважаючи на стратегічні й тактичні цілі, планується діяльність організації, яка реалізовується у конкретних показниках бюджетів, націлених на виконання певних корпоративних завдань, дані яких ідентифікуються засобами бухгалтерського обліку. У загальному вигляді можна представити бюджетування як інформаційну систему внутрішнього управління фінансово-господарською діяльністю установи на базі функціонування центрів відповідальності за допомогою визначених фінансових інструментів, що називаються бюджетами – індивідуальним кошторисом для бюджетних установ [5].

Процес упровадження бюджетування в бюджетній установі може бути побудований аналогічно такому процесу в комерційних організаціях, з урахуванням деяких особливостей їхньої діяльності.

Метою системи бюджетування в бюджетних установах є підвищення ефективності використання наявних у розпорядженні установи ресурсів, підвищення

фінансової стійкості, забезпечення оптимальних взаємозв'язків між інтересами окремих центрів відповідальності й інтересами установи загалом та створення необхідної інформаційної основи для прийняття управлінських рішень.

Завдання системи бюджетування можна навести у вигляді рис. 1.

Бюджетування діяльності бюджетної установи забезпечує взаємозв'язок цілей, видів діяльності, заходів, фінансових і операційних показників.

Основними елементами системи бюджетування є:

- суб'єкти бюджетування (керівники центрів відповідальності (функціональних напрямів), керівник установи);
- об'єкти бюджетування (види діяльності, функціональні напрями, центри відповідальності, фінансові показники, проекти (програми));
- модель бюджетування (кошторисне фінансування, концепція фінансування програм, програмно-цільова модель, управління за центрами відповідальності);
- плани і їх взаємозв'язок у процесі бюджетування;
- локальні нормативні акти, що регламентують процес планування і бюджетування.

Залежно від завдань, цілей діяльності, економічної ролі в бюджетній установі виділяють чотири основні типи центрів відповідальності:

Центри доходів – структурні підрозділи бюджетної установи, керівники яких відповідають за реалізацію послуг (робіт) за основною (іншою) діяльністю в запланованих обсягах і отримання запланованого доходу, що знаходяться в зоні їх відповідальності. При цьому вони не контролюють витрати на виробництво продукції (робіт, послуг), що реалізуються, та інвестиції в активи центру.

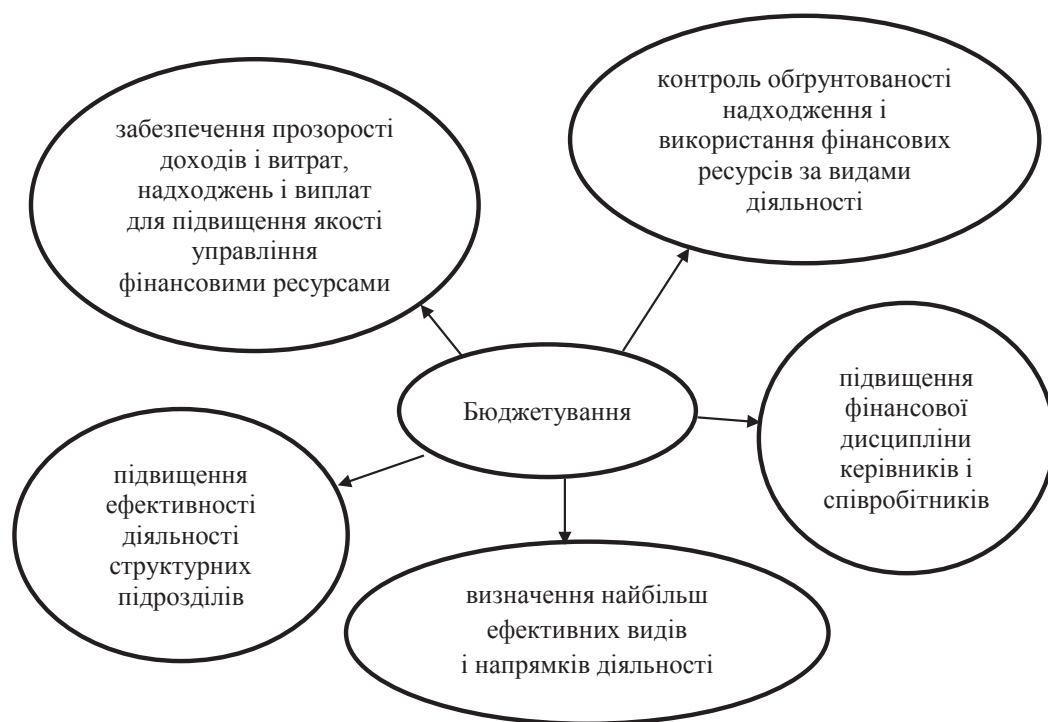

Рис. 1. Завдання бюджетування в бюджетних установах

Центри витрат – структурні підрозділи бюджетної установи, керівники яких відповідають виключно за забезпечення запланованих операційних показників за дотримання заданого рівня витрат, що знаходяться в зоні їхньої відповідальності. До їх складу можуть бути віднесені обслуговуючі підрозділи основної та допоміжної діяльності та управлінські підрозділи. За такими підрозділами здійснюється планування витрат та контроль перевищення за окремими статтями кошторису витрат.

Центри фінансових результатів – структурні підрозділи бюджетної установи, керівник яких відповідає за досягнення запланованого фінансового результату і здійснює керуючий вплив на різні чинники діяльності центру відповідальності (в тому числі на обсяги і вартість послуг (робіт), витрати), що знаходяться в зоні їхньої відповідальності. На відміну від центрів витрат і доходів, такі підрозділи володіють більшою самостійністю, важливим аспектом їхньої роботи є облік витрат і ціноутворення продукту діяльності бюджетних установ.

Центри розвитку (інвестування) – структурні підрозділи бюджетної установи, керівник якого відповідає за досягнення запланованого фінансового результату і приймає рішення про інвестування та вилучення коштів. Центр розвитку має право управляти основними засобами та надавати керуючий вплив на різні чинники діяльності, які перебувають у зоні його відповідальності. Як правило, центром розвитку (інвестування) є бюджетна установа загалом, якщо вона наділена повноваженнями щодо розпорядження майном, яке перебуває в її власності, і власними надходженнями.

Для кожного центру відповідальності визначається зона відповідальності, права й обов'язки, механізми їх реалізації, а також встановлюються:

– дохідні і (або) витратні статті в межах компетенції центру відповідальності;

– плани, що знаходяться в межах компетенції центру відповідальності;

– ключові показники, за які центри відповідальності несуть відповідальність (не допускається встановлення показників, які виходять за межі повноважень і компетенції центру відповідальності);

– перелік проектів (програм), у реалізації яких центр відповідальності бере участь.

Процес бюджетування в бюджетній установі складається з послідовних етапів (рис. 2).

Фактичні фінансові та операційні показники центрів відповідальності, на підставі яких проводиться аналіз підсумків діяльності періоду, що передуює планованому, дозволяють оцінити результати діяльності центрів відповідальності, виявити недоліки, приховані резерви. Аналіз підсумків діяльності дає змогу зрозуміти, наскільки звітні дані можуть бути використані для складання планів на наступний період.

У межах формування цілей і завдань на плановий період забезпечується: взаємозв'язок і несуперечливість стратегічним цілям, завданням, ключовими показниками ефективності і можливостям центрів відповідальності і організації загалом із погляду обсягів, фінансування, трудових, матеріальних та інших ресурсів; визначення пріоритетних видів діяльності на майбутній період планування; обґрунтування планованих показників, необхідних для досягнення планового фінансового результату.

Визначення величини основних операційних показників, необхідних для планування і бюджетування, таких як план прийому, перелік освітніх програм, навчальне навантаження, контингент учнів та ін.

Рис. 2. Етапи процесу бюджетування в бюджетній установі

На етапі формування бюджету доходів і витрат та бюджету руху грошових коштів здійснюється коригування планів відповідно до заданих обмежень і цільових показників діяльності.

З метою більш повного виявлення можливостей зниження, а також більш глибокого й всебічного аналізу витрат і причин їхнього відхилення від запланованого рівня доцільно розробляти бюджети за кожним центром відповідальності (структурним підрозділом) бюджетної установи.

Основними ризиками, що можуть перешкодити ефективному функціонуванню системи управлінського обліку у державному секторі, можуть виступити:

– недостатній рівень фахової підготовки працівників структурних підрозділів, до компетенції яких віднесені питання стратегічного планування;

– неналежна взаємодія між структурними підрозділами з розроблення та координації виконання стратегічних планів і бухгалтерськими службами [1].

Отже, етап упровадження управлінського обліку в бюджетних установах передбачає навчання персоналу, апробацію процедур управлінського обліку на фактичних даних одного облікового циклу з участю розробників, коригування регламентів за результатами їх випробування, затвердження регламентів та адаптацію наявних або впровадження нових систем автоматизації обліку.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що функціонування системи управлінського обліку в бюджетних установах забезпечить ефективне використання коштів, а також сприятиме розвитку обліку в державному секторі.

Використання процесу бюджетування як методу фінансового планування підвищить рівень розвитку управління бюджетним процесом, дасть змогу поліпшити результати діяльності бюджетних установ на основі управління витратами, раціонально розподіляти і використовувати ресурси, оптимізувати витрати.

Список літератури:

1. Черкашина Т.В. Нові підходи щодо ефективного функціонування системи управлінського обліку у державному секторі. URL: <http://dSPACE.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5381/1/Нові%20підходи%20щодо%20ефективного%20функціонування%20системи%20управлінського%20обліку%20у%20державному%20секторі.pdf> (дата звернення: 30.07.2019).
2. Биба В.В., Матюшина Ю.І., Карпец Ю.І. Організація управлінського обліку в бюджетних установах як фактор посилення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2992> (дата звернення: 30.07.2019).
3. Левицька С. Окремі питання реформування бюджетного обліку: стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2008. № 6. С. 34–38.
4. Герасимович І.А., Морозова-Герасимович Н.А. Обґрунтування методики побудови управлінського обліку витрат в умовах бюджетування. *Технологический аудит и резервы производства*. 2013. № 5(3). С. 9–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatrv_2013_5-3 (дата звернення: 30.07.2019).
5. Дюкарева Х. Принципи бюджетування в системі управлінського обліку. *Вісник КНТЕУ*. 2007. № 2. С. 91.
6. Свірко С.В. Організація управлінського обліку в бюджетних установах: етап постановки та його складові. *Фінанси, облік і аудит*. 2014. Випуск 2(24). С. 235–246.
7. Заросило А. Особливості ведення управлінського обліку в державному секторі. *Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Економічні науки*. 2017. № 1(8). С. 26–32.

References:

1. Cherkashyna T.V. (2016). Novi pidkhody shchodo efektyvnoho funktsionuvannya systemy upravlinskoho obliku u derzhavnomu sektori. [New approaches to the effective functioning of the public accounting management system]. Available at: <http://dSPACE.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5381/1/Нові%20підходи%20щодо%20ефективного%20функціонування%20системи%20управлінського%20обліку%20у%20державному%20секторі.pdf> (accessed: 30.07.2019).
2. Byba V.V., Matiushyna Yu.I., Karpets Yu.I. (2014). Orhanizatsiia upravlinskoho obliku v biudzhetykh ustanovakh yak faktor posylennia kontroliu za tsilovym vykorystanniam biudzhetykh koshtiv [Organization of management accounting in budgetary institutions as a factor of increased control over the targeted use of budgetary funds]. *Efektivna ekonomika*, no 5. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2992> (accessed: 30.07.2019).
3. Levytska S. (2008). Okremi pytannia reformuvannya biudzhethnoho obliku: stratehiia modernizatsii systemy bukhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori [Selected issues of budget reform: a strategy for modernizing the public sector accounting system]. *Accounting and auditing*, no 6, pp. 34–38.
4. Herasymovych I.A., Morozova-Herasymovych N.A. (2013). Obgruntuvannya metodyky pobudovy upravlinskoho obliku vytrat v umovakh biudzhetuвання [Substantiation of the method of construction of management accounting of expenses in the conditions of budgeting]. *Technological audit and production reserves*, no 5(3), pp. 9–12. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatrv_2013_5-3 (accessed: 30.07.2019).
5. Diukarieva Kh. (2007). Pryntsypy biudzhetuвання v systemi upravlinskoho obliku [Principles of budgeting in the management accounting system]. *Bulletin KNUTE*, no. 2, p. 91.
6. Svirko S.V. (2014). Orhanizatsiia upravlinskoho obliku v biudzhetykh ustvova: etap postanovky ta yoho skladovi [Organization of management accounting in budgetary institutions: stage of production and its components]. *Finance, accounting and auditing*, vol. 2(24), pp. 235–246.

7. Zarosylo A. (2017). Osoblyvosti vedennia upravlinskoho obliku v derzhavnomu sektori [Special aspects of management accounting in public sector special aspects of management accounting in public sector]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Ekonomichni nauky*, no. 1(8), pp. 26–32.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В БЮДЖЕТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В статье исследована сущность и особенности управленческого учета в бюджетных учреждениях, его значение для их эффективного функционирования в условиях активизации интеграционных процессов и модернизации бюджетного учета в соответствии с международными стандартами. Обоснована необходимость применения бюджетирования как элемента системы управления финансово-хозяйственной деятельностью бюджетного учреждения на базе функционирования центров ответственности. Определены цели и задачи бюджетирования, элементы системы бюджетирования, а также сформулированы базовые позиции бюджетирования, такие как центры ответственности. Обобщены этапы процесса бюджетирования в бюджетных учреждениях. Рассмотрены основные риски, которые могут препятствовать эффективному функционированию системы управленческого учета в государственном секторе.

Ключевые слова: управленческий учет, бюджетное учреждение, расходы, центры ответственности, бюджетирование.

THE PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING MANAGEMENT IN BUDGETARY INSTITUTIONS

The orientation of the accounting system for the internal needs of management becomes essential in the terms of intensification of the European integration processes and modernization of the budget accounting according to the international standards. It leads to an increase of the accounting information function and to the need of creation management accounting subsystem. The introduction of the management accounting subsystem into a budgetary institution creates the opportunity to provide all the levels of management with the latest information that allows to identify reserves and to prevent problems in the early stages and to increase the efficiency of using public funds. The article examines the essence and the features of accounting management in budgetary institutions, its importance for their effective functioning. The main reasons for the need of active search of the effective methods of performing and organizing accounting management at the current stage of the functioning of budgetary institutions are examined. The differences between the accounting management system and the financial accounting are determined. The necessity of using budgeting as an element of the management's system of financial and economic activity of the budgetary institution, technology of planning, accounting, control and analysis of financial, information and material flows, as well as the obtained results that based on the functioning of the responsibility centers are substantiated: the revenue centers, the expenses centers, the financial results centers, the development (investment) centers. The purpose and the object of budgeting in budgetary institutions are determined. The elements of the budgeting system are revealed. Depending on the tasks, goals of the activity, economic role in the budgetary institution, the basic positions of the budgeting are defined as the responsibility centers. Based on the performed research the stages of the budgeting process in budgetary institutions are generalized. The basic risks that may prevent the effective functioning of the accounting management system in public sector are considered.

Key words: accounting management, budgetary institution, expenses, responsibility centers, budgeting.

9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-25>

УДК 303.094.5:330.133.2:330.133.7

Поздняков Ю.В.

провідний експерт-оцінювач,
Українське товариство оцінювачів,
представник Експертної Ради у Львівській області

Садовенко Ю.П.

оцінювач,
Українське товариство оцінювачів

Pozdnyakov Yurii, Sadovenko Yurii

Ukrainian Appraisers Association Member

АНАЛІЗ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ЦІН ПІД ЧАС ВИМУШЕНОГО ПРОДАЖУ АКТИВІВ З АУКЦІОННИХ ТОРГІВ

У статті розглянуто актуальні питання ціноутворення у виконавчому провадженні, зокрема механізми формування початкової ціни та ціни продажу майна під час його примусової реалізації з відкритих публічних торгів. Виконано їх порівняльний аналіз, встановлено економічне підґрунтя розбіжностей. Визначено, проаналізовано основні ціноформуючі фактори, які впливають на значення досліджуваних цінових показників у розглянутому випадку. Виявлено відмінності ринкових механізмів їх формування. Доведено незалежність показника аукціонної ціни продажу від початкової ціни торгів. Встановлено, що під час застосування методів експертної оцінки для визначення початкової ціни торгів аналізується лише рівень пропозиції, тоді як під час установлення ціни аукціонного продажу одночасно взаємодіють обидві основні ринкові категорії, а саме рівні попиту та пропозиції. Показано, що це є теоретичним обґрунтуванням більш високої точності визначення показника ринкової вартості продажу майна з відкритих публічних торгів порівняно з точністю визначення початкової ціни методами незалежної оцінки.

Ключові слова: оцінка майна й майнових прав, початкова ціна, ціна аукціонного продажу, ринкова вартість, відкриті публічні торги, виконавче провадження, вимушений продаж майна, угода купівлі-продажу.

Постановка проблеми. Особливості формування та взаємного впливу двох досліджуваних цінових показників, а саме початкової ціни та ціни вимушеного аукціонного продажу майна з торгів, мають велике практичне значення для поточної оціночної та судової практики. Відсутність детального теоретичного обґрунтування механізмів формування ціни продажу іноді приводить до прийняття рішень про визнання результатів торгів недійсними виключно через порушення правил підготовки аукціону щодо визначення початкової ціни методами незалежної оцінки. При цьому проблема взаємного зв'язку цих цінових показників залишається недостатньо дослідженою. Неоднозначність методичних засад та критеріїв, застосованих під час установлення фактів недостовірної оцінки, викликає невдоволення сторін судових суперечок. Вплив суб'єктивності

оцінювачів іноді вважається єдиною причиною ймовірного порушення майнових інтересів учасників процесів у цивільних справах. Часті випадки незгоди з рішеннями судових інстанцій первинної ланки спричиняють велику кількість апеляційних звернень у вищі судові інстанції, що приводить до збільшення термінів розгляду справ. Будь-які заперечення коректності виконаних оціночних робіт розглядаються в контексті розміру майнових збитків, викликаних прийняттям юридично значимих рішень на підставі результатів цих робіт. Коли об'єктом оцінювання є майно державної або комунальної власності, оцінювачу іноді доводиться протистояти не завжди обґрунтованим звинуваченням з боку державних правоохоронних органів.

Отже, надзвичайно актуальною видається необхідність теоретичного обґрунтування механізмів фор-

мування початкової ціни та ціни вимушеного аукціонного продажу майна з торгів. Потреба проведення аналізу взаємозв'язку стартової ціни відкритих публічних торгів з кінцевою ціною продажу майна під час його примусового відчуження в процесі виконавчого провадження зумовлена прагненням більш повного обґрунтування рішень стосовно справедливого задоволення майнових інтересів сторін судових суперечок та потребою об'єктивнішого розгляду справ з виявлення й доказу фактів недостовірної оцінки з використанням більш чітких критеріїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці ціноутворення у сферах виробництва, споживання та товарообміну приділяється велика увага в роботах вітчизняних дослідників. Г.А. Римар констатує, що ціна, яка встановлюється на ринку, має відповідати двом важливим критеріям: по-перше, вона повинна приносити прибуток, тобто покривати всі витрати виробника, а по-друге, вона має задовольняти вимоги споживача й відповідати його платоспроможному попиту. Вивчивши всі чинники, що впливають на формування ціни, автор розділяє їх на дві основних групи, а саме внутрішні, або виробничі, та зовнішні, або ринкові. Під внутрішніми чинниками впливу на ціну товару розуміються витрати на його створення, тоді як зовнішніми вважаються характеристики ринкового середовища, які є загальними для всіх учасників ринкових відносин [1, с. 309]. Щодо цього аукціонна ціна продажу майна під час його продажу з відкритих публічних торгів формується під впливом як внутрішніх факторів, що визначаються витратами на створення цього майна, так і зовнішніх ринкових факторів, насамперед балансу рівнів попиту та пропозиції.

Н.О. Кондратенко, М.В. Волкова приводять класифікацію методів ціноутворення, за якою вони класифікуються шляхом розподілу між двома сукупностями, а саме сукупностями прямих та непрямих методів. Методи прямого ціноутворення передбачають безпосереднє визначення ціни й дають змогу отримати кількісну характеристику ціни, ґрунтуючись на дослідженні властивостей товару та пов'язаних з ним ринкових категорій, зокрема попиту, пропозиції, собівартості, конкуренції. Методи непрямого ціноутворення базуються на категоріях товарної пропозиції, тобто на характеристиках товару та особливостях маркетингових заходів, що супроводжують його продаж, споживання або використання. За методичною основою основні сучасні методики ціноутворення поділяються на такі три групи: витратні, побудовані на обліку витрат на створення й реалізацію; ринкові, орієнтовані на споживачів та конкуренцію; параметричні, що враховують у ціні техніко-економічні характеристики товару [2, с. 273]. Виходячи з розглянутої класифікації методів ціноутворення, можемо констатувати, що аукціонна ціна продажу майна з відкритих публічних торгів формується методом прямого ціноутворення, оскільки під час торгів відбувається безпосереднє визначення ціни продажу на підставі балансу ринкових категорій

попиту та пропозиції з урахуванням характеристик виставленого на продаж майна. Натомість початкова ціна продажу, що визначається методами незалежної оцінки, має бути віднесена до методів непрямого ціноутворення, тому що в цьому разі визначення ціни здійснюється непрямим чином, ґрунтуючись переважно на дослідженні характеристик товару, рівня пропозиції та особливостей планованої угоди купівлі-продажу. За методичною основою обидва показники вартості мали б належати до ринкових, оскільки вони орієнтовані на характеристики ринкового середовища. Однак вимушений характер продажу накладає певні обмеження, а щодо виконавчого провадження твердження про ринковий характер початкової ціни виконується лише за певних умов, коли вона визначається методами незалежної оцінки за базою ринкової вартості з дотриманням усіх відповідних припущень та обмежень.

М.О. Німак розглядає процедуру продажу нерухомого майна у провадженні справ про банкрутство, концентруючись на питаннях щодо моменту виникнення права власності на нерухоме майно, придбане на аукціоні, та впливу ймовірних обтяжень на процедуру переходу майнових прав до нового власника. Автор вважає, що потрібно вимагати зняття арештів та скасування обтяжень ще до видачі свідоцтва на нерухоме майно, щоби дати новому власнику можливість безперешкодно володіти, користуватися та розпоряджатися набутим ним нерухомим майном [3, с. 411].

О.В. Степанюк, аналізуючи механізм функціонування відкритого аукціону з публічних закупівель, відзначає, що він є прикладом складної системи, тобто системи з великою кількістю взаємопов'язаних елементів. Дослідження поведінки таких систем ускладнюється тим, що тут важко застосувати загальноприйнятий в економетриці підхід моделювання й дослідити, як змінюється поведінка системи в разі зміни одного показника за рівних інших умов. В разі аукціонного формування ціни, якщо змінюється один із параметрів, це може водночас вплинути як на кількість учасників, так і на поведінку кожного учасника під час торгів. Причому ці два фактори можуть мати протилежний вплив на результат закупівлі [4, с. 11]. Автор констатує, що необґрунтоване підвищення резервної ціни не покращує результат аукціону і є ще шкідливішим, адже воно не приводить до істотного підвищення конкуренції між постачальниками та збільшення кількості учасників торгів [4, с. 42; 5, с. 6]. Отже, запропонований автором підхід до аукціонних торгів як до складної системи з великою кількістю взаємопов'язаних змінних, що характеризуються наявністю взаємних впливів, можна застосовувати також до досліджуваної ситуації примусового продажу майна з відкритих публічних торгів. Варто додати, що в останньому випадку взаємний вплив елементів системи, тобто учасників аукціонних торгів, не є сталим у часі, а динамічно змінюється залежно від поведінки окремих учасників безпосередньо під час торгів. Це, зрештою, є типовим для нормального функціонування механізму аукціонного

продажу, оскільки сприяє формуванню збалансованої ціни, що встановлюється під час урівноваження рівнів попиту та пропозиції.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження чинників, що впливають на ціну об'єктів нерухомості під час їх вимушеного продажу з відкритих публічних торгів; виявлення та аналізування факторів, що спричиняють відмінності аукціонної ціни продажу від стартової ціни, визначеної під час виконання оціночних робіт; розгляд впливу рівнів попиту та пропозиції на формування цих цінових показників; установлення наявності причинно-наслідкового зв'язку між початковою та кінцевою цінами під час продажу майна з відкритих публічних торгів; обґрунтування теоретичних підстав механізму формування ціни майна під час їх проведення; аналізування впливу ціноформуючих факторів під час установлення ціни продажу майна боржника з відкритих публічних торгів з подальшою інтерпретацією та формулюванням висновків.

Виклад основного матеріалу. Початкова ціна, відповідно до чинного законодавства, визначається суб'єктом оціночної діяльності із застосуванням методик та оціночних процедур, установлених законодавчо-нормативною базою незалежної оцінки. Вона може більшою чи меншою мірою наближатися до ринкової ціни, але завжди відрізнятиметься від неї через об'єктивно наявну неможливість повного врахування впливу всіх ціноформуючих ринкових факторів. Можемо визначити дві групи факторів, що спричиняють відмінності аукціонної ціни продажу від стартової ціни, визначеної під час виконання оціночних робіт.

По-перше, це наявність часового лагу між датою оцінки та датою проведення аукціонних торгів. Оскільки визначення стартової ціни очевидним чином передують даті проведення торгів, фактично ці два цінових показники визначаються на цілком різні дати. Зауважимо, що в найкращому разі під час застосування найбільш широко застосовуваних порівняльного та дохідного (пряма капіталізація доходів від оренди) підходів оцінювач використовує як вихідні дані для оцінювання дані пропозицій продажу, опубліковані в останні декілька місяців до дати отримання ним завдання на оцінювання. Ненульова тривалість періоду виконання оціночних робіт, неминучі перенесення термінів судових засідань, необхідність виконання підготовчих процедур, можливі відкладення терміну проведення торгів збільшують цей розрив іноді до півроку й навіть більше. В разі незгоди однієї зі сторін з результатами оцінювання можливе оскарження її результатів у судових інстанціях вищих ланок може затягнути процес до декількох років.

Маємо також констатувати, що в разі застосування витратного підходу вихідними даними для оцінювання є застарілі нормативні показники, що походять з давнини. Йдеться про збірники укрупнених показників відновної вартості, що містять узагальнені вартості одиничних показників вартості об'єктів різних класів. Не говорячи вже про похибки їх усереднення та вели-

кий розкид характеристик об'єктів навіть у межах того ж самого класу нерухомості, усі вони під час приведення до сучасних реалій вимагають виконання багатоступінчастої процедури індексацій-реіндексацій цих нормативних показників. Вона також вносить додаткові похибки, адже адекватний перехід від значень вартості одиничних показників, визначених у карбованцях СРСР, до сучасної національної валюти дуже важко здійснити адекватно з повним дотриманням достовірного співвідношення вартостей. Неринковий характер витратного підходу разом із досить суб'єктивною методикою визначення рівнів зносу об'єкта робить практично неможливим достовірно визначення його сучасної ринкової вартості в такий спосіб.

Під час застосування дохідного підходу (непряма капіталізація доходів від майбутнього використання) як вихідні дані застосовуються, навпаки, дані з майбутнього, отримані шляхом прогнозування певних економічних показників. Варіант прогнозу сильно залежить від одного з можливих варіантів найкращого подальшого використання об'єкта оцінювання, вибраного оцінювачем. Економічна ефективність різних варіантів іноді відрізняється дуже сильно, тому відповідним чином відрізнятимуться також результати оцінювання, отримані за дохідним підходом. Зрозуміло, що достовірність прогнозування залежить від цілої низки попередньо прийнятих оцінювачем припущень, які можуть бути більш чи менш обґрунтованими, однак у будь-якому разі з огляду на високу динаміку змін загально-економічних характеристик, високих ризиків країни, галузевих ризиків, політичної нестабільності розраховувати на високу достовірність прогнозів не варто. Відповідно, в цьому разі отримані показники стартової ціни характеризуватимуться високим рівнем невизначеності.

Таким чином, перша група факторів, що викликає розбіжність аукціонної ціни продажу та початкової (стартової) ціни, визначається часовою розбіжністю періоду походження вихідних даних, використаних під час оцінювання, та датою торгів, на яку фактично визначається ціна продажу. Як бачимо, три класичних оціночних підходи, а саме витратний, порівняльний, дохідний, що можуть бути застосовані під час визначення початкової ціни, зовсім по-різному орієнтовані в часі. Джерела вихідних даних при цьому перебувають, відповідно, в далекому минулому, умовній сучасності та не надто достовірно прогнозованому майбутньому. Це є однією з причин, з якої результати порівняльного та дохідного (пряма капіталізація доходів від оренди) підходів здебільшого виявляються найбільш достовірними як найбільш наближені до дати торгів.

По-друге, відмінності аукціонної ціни продажу від стартової ціни, визначеної під час надання оцінки, залежать від багатьох складових загальної похибки її результату. Остання є наслідком впливу численних факторів, навіть повний перелік яких встановити в кожному випадку досить складно, не говорячи вже про кількісну оцінку їх впливу. Одна їх частина має цілком об'єктивний характер і не залежить від оцінювача,

інша частина має суб'єктивний характер і віддзеркалює особисту недосконалість кожного конкретного спеціаліста. Можливі персональні пріоритети, переконання та упередження, різниця попереднього досвіду, рівень володіння сучасними оціночними методиками та процедурами, ступінь дотримання вимог нормативної бази, власні підходи до відбору та верифікації джерел ринкової інформації можуть досить сильно відрізнятися у різних оцінювачів. Відповідно, достовірність отриманих результатів буде неоднаковою. Загалом ступінь невизначеності результатів економічних вимірювань, що виконуються методами експертної оцінки, є досить високим порівняно, наприклад, з вимірюваннями фізичних величин [6, с. 151; 7, с. 192]. Хоча в обох випадках виконання вимірювань ґрунтується на застосуванні одних і тих самих законів відбору, оброблення, перетворення та збереження інформації, у прикладній економетриці нині надто обмежено застосовуються підходи, що базуються на теорії інформації та похідній від неї теорії похибок вимірювань. Цим, зокрема, зумовлена наявність другої групи факторів, які умовно можна об'єднати назвою неможливих для ідентифікації джерел невизначеності результату оцінки.

Загалом усі оціночні методики базуються на використанні певних математичних моделей з різним набором вихідних даних і встановлених нормативною базою оціночних підходів, процедурах і методиках оброблення інформації. Безпосередні дослідження рівня ринкової пропозиції на майно, подібне до оцінюваного, виконуються лише під час застосування порівняльного та дохідного (метод прямої капіталізації доходів від оренди) підходів у вигляді аналізу оцінювачем цін пропозицій продажу та оренди подібного майна. Результати цього аналізу є основою для розроблення математичної моделі, за допомогою якої розраховується вартість об'єкта оцінювання з урахуванням впливу відмінностей між ним та використаними під час оцінювання об'єктами порівняння. При цьому аналізується виключно рівень пропозицій, а рівень попиту залишається невідомим, хоча в реальних умовах ринку між ними можлива певна незбалансованість. Дослідження попиту методологією незалежної оцінки не передбачено, незважаючи на те, що в економетриці існують детально опрацьовані методологічні підходи до цього (наприклад, екстраполяція попередніх значень попиту та врахування чинників, що впливають на нього; виявлення можливих покупців (кінцевих споживачів) та оцінювання їх зацікавлення відповідним товаром) [8, с. 260].

Отже, під час застосування порівняльного та дохідного (пряма капіталізація) підходів до визначення початкової ціни торгів аналізується лише рівень пропозиції, тоді як під час установавання ціни аукціонного продажу одночасно взаємодіють обидві основних ринкових категорії, а саме рівні попиту та пропозиції. Це є базовим принципово важливим джерелом розбіжності двох досліджуваних цінових показників. Зауважимо, що тоді, коли застосовуються інші оціночні підходи, а саме витратний та дохідний (непряма капіталізація),

безпосередньо не досліджується навіть рівень пропозиції. Отже, теоретичне підґрунтя механізму формування початкової ціни торгів та ціни аукціонного продажу є неоднаковим у всіх випадках незалежно від застосованого оціночного підходу.

Обґрунтуємо цю тезу детальніше, проаналізуємо чинники, що впливають на ціну продажу об'єктів нерухомості під час їх вимушеного продажу з відкритих публічних торгів. Їх можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні чинники, як правило, мають економічний характер і визначають середній рівень угод з продажу об'єктів нерухомості. Їх можна розділити на макроекономічні, тобто чинники, пов'язані із загальною кон'юнктурою ринку (точка балансу попиту та пропозиції, податки, мита, динаміка курсів світових валют, інфляція, безробіття, рівень та умови оплати праці, потреба об'єктів нерухомості тощо), та мікроекономічні, тобто чинники, що характеризують специфічні об'єктивні параметри конкретних угод.

Аналогічним чином, як це було вище зроблено для ціноформуючих факторів під час визначення початкової ціни торгів, можна виділити дві групи чинників, а саме об'єктивних та суб'єктивних. Суб'єктивні чинники під час дотримання правил аукціону нівелюються вільним доступом необмеженої кількості потенційних покупців, але залишаються фактори, пов'язані з феноменом масової свідомості та причинами психологічного характеру. До них належать сформовані стереотипи суспільної свідомості, стійкі очікування споживачів, результати впливу реклами, інфляційні очікування й прогнози, рівень поінформованості потенційних покупців та їх обізнаність щодо особливостей об'єкта оцінювання. До об'єктивних чинників належать фізичні фактори, що визначають вартість виставлених на продаж об'єктів нерухомості, місце знаходження (ситус), віддаленість від центру населеного пункту та області, ступінь розвитку інфраструктури транспортного сполучення, архітектурно-конструктивні та об'ємно-планувальні рішення, знос та актуальний фізичний стан об'єкта нерухомості, наявність та якість інженерних мереж, локальні кліматичні, екологічні та сейсмічні чинники.

Загалом система чинників, що впливають на баланс попиту та пропозиції, містить велику кількість факторів впливу, які частково є незалежними, а частково – пов'язаними між собою. Наприклад, факторами, що впливають на ціну та швидкість продажу об'єктів житлової нерухомості, є кількість аналогічних пропозицій, їх співвідношення з попитом; об'єктивні недоліки об'єкта (крайні поверхи, вікна на магістральні вулиці, незручне планування, високий рівень зносу тощо); престижність району; екологічна обстановка в районі чи населеному пункті; транспортне сполучення та розвиненість інфраструктури району; соціальна однорідність жителів багатоквартирного будинку; юридична чистота об'єкта, відсутність обтяжень. До групи економічних факторів можуть бути віднесені зміна рівня доходів населення та бізнесу, доступність фінансових

ресурсів, рівень ставок ринку оренди нерухомості, вартість будівництва, тарифи на комунальні послуги та енергетичні ресурси. Соціально обумовленими факторами є зміни чисельності населення, освітнього рівня, рівня зайнятості тощо. До адміністративних факторів належать реальна податкова ставка, рівень податків на майно, рівень земельного податку, умови здійснення угод, умови отримання дозвільної документації і прав на забудову. Умови впливу оточення враховують екологічну ситуацію, рівень розвитку інфраструктури, доступність рекреаційних ресурсів тощо. Довгострокові та короткострокові зміни всіх цих чинників та умов на ринку нерухомості й фінансовому ринку сукупно й опосередковано керують балансом попиту та пропозиції [9, с. 91].

Як бачимо, для пари досліджуваних цінових показників, а саме початкової ціни та ціни продажу аукціонних торгів, подані вище ціноформуючі фактори враховуються в цілком відмінний спосіб. У першому випадку від прийнятих припущень, застосованої під час оцінювання методичної бази та оцінювача залежить те, які саме фактори та яким чином будуть враховані. У другому випадку сукупність учасників торгів виявляє актуальний баланс рівнів попиту та пропозиції, який через заявлені ціни купівлі опосередковано віддзеркалює всю сукупність розглянутих вище суттєвих ціноформуючих факторів. Таким чином, принциповою відмінністю формування початкової ціни та ціни продажу торгів є їх протилежна переважна орієнтація на різні складові співвідношення категорій попиту та пропозиції. Під час застосування порівняльного та дохідного підходів початкова ціна визначається шляхом орієнтації на характеристики об'єкта оцінювання та рівень пропозиції подібного майна шляхом аналізування опублікованих у загальнодоступних джерелах даних пропозицій продажу. Натомість формування ціни аукціонного продажу здійснюється під час її орієнтації також на рівень попиту, який буде виявлений через декларування відповідних цін учасниками торгів. Це є економічним теоретичним підґрунтям розбіжності досліджуваних цінових показників.

Подане вище теоретичне обґрунтування є підставою більш високої точності ціни аукціонного продажу, оскільки вона формується у більш об'єктивний спосіб з урахуванням значно більшої кількості ціноформуючих факторів. Методичні розбіжності формування досліджуваних цінових показників наочно виявляють неможливість попереднього точного визначення ціни аукціонного продажу методами незалежної оцінки. Це означає, що визначена непрямими методами економічних вимірювань початкова ціна ніколи не буде тотожно збігатися зі значно більш точною ціною аукціонного продажу, але теорія аукціонного формування ціни цього й не передбачає, тому функція початкової ціни є в певному сенсі другорядною, чисто формальною, як досить умовного показника, від якого починається ліцитація на торгах. Він може бути більшим чи меншим, визначеним більш чи менш точно, але це ніяк не впливає на ціну аукціон-

ного продажу, яка визначається виключно ринковими факторами попиту та пропозиції, однак аж ніяк не цілком умовним значенням початкової ціни.

Разом зі встановленими вище відмінностями в часовій прив'язці та впливом розмаїтих джерел похибки, що не піддаються об'єктивному кількісному оцінюванню, можемо констатувати наявність цілком різних механізмів формування досліджуваних цін. Виявлена суперечність між орієнтацією на протилежні складові балансу попиту та пропозиції робить в принципі неможливим достовірне попереднє економічне вимірювання ціни аукціонного продажу. Достовірно встановити її наперед, тобто до фактичного проведення торгів, неможливо, інакше відпала би потреба проведення торгів. Отже, до показника початкової ціни доцільно ставитися як до допоміжного, індикативного параметра. Він дуже приблизно встановлює нижню межу діапазону ринкових цін, яка не має безпосереднього впливу на горішню межу цього діапазону, що визначається експериментально вже під час проведення торгів як максимальна із запропонованих учасниками цін купівлі.

Варто відзначити, що чинна нормативна база незалежної оцінки не передбачає дослідження оцінювачами рівнів попиту, адже вважається, що достатнім є вивчення рівня пропозицій. При цьому за замовчуванням закладається припущення, що розрив між цими рівнями не є значним, а розбалансованість ринку є несуттєвою. Для якоїсь частини випадків це припущення є цілком прийнятним, але слід мати на увазі, що в періоди економіко-політичної нестабільності та збурень ринку воно може не виконуватись. Як стагнація, так і перегрів ринку можуть спричинити розрив між рівнями попиту та пропозиції, що приводить до збільшення діапазону цін опублікованих пропозицій та зростання ступеня невизначеності результатів оцінювання. Зрештою, немає сенсу вимагати від виконавців незалежного оцінювання проведення досліджень ринкового попиту, адже це не входить до кола їхніх професійних обов'язків, отже, вони не мають відповідної кваліфікації для виконання таких завдань. Найбільше, що може зробити оцінювач у цьому плані, так це перевірити те, наскільки тривалим є період експозиції на ринку виявлених та використаних ним об'єктів порівняння, якісно оцінити в такий непрямий спосіб рівень попиту, врахувати цей факт під час виконання подальших оціночних процедур. Поглибленими дослідженнями кон'юнктури ринку мають займатися професійні аналітики ринку, які мають відповідну теоретичну підготовку та досвід у виконанні таких емпіричних досліджень. Зауважимо, що поточний моніторинг ринкового попиту є одним із найважливіших інструментів постійного дослідження та аналізування економічної кон'юнктури у країнах з розвинутою економікою. Результати таких досліджень використовують для прогнозування, моделювання та передбачення шляхів зміни ділової активності ринку як на короткострокову, так і довгострокову перспективу. Кон'юнктура ринку є надзвичайно важливим фактором, від якого залежить економічна ефективність

суб'єктів комерційної діяльності. Загалом кон'юнктура ринку визначає особливості конкретної економічної ситуації, що склалась на ринку на момент виконання дослідження (чи протягом визначеного проміжку часу) і характеризується показниками рівнів попиту, пропозиції, їх збалансованості, динамікою цін. В економічній літературі використовують також поняття торгової кон'юнктури, яка у більш вузькому розумінні відображає ситуацію на ринку торгових посередників і є лише однією зі складових частин загальної ринкової кон'юнктури. Методика дослідження ринкової кон'юнктури є одним із методів наукового пізнання, що передбачає певну послідовність дій з отримання ринкової інформації та сукупність конкретних прийомів її дослідження, що забезпечують об'єктивний аналіз ситуації, що склалась на ринку, та виявлення найближчих перспектив його розвитку. Основними завданнями досліджень ринкової кон'юнктури є встановлення основних тенденцій розвитку ринку, аналіз його коливань, сезонності та циклічності, виявлення й прогнозування поведінки суб'єктів, що діють на ринку, оцінювання й аналізування потенціалу змін основних пропорцій ринку [10, с. 61; 11, с. 113; 12, с. 99]. Однак у теорії та практиці оцінки методики дослідження ринкової кон'юнктури використовуються лише щодо виявлення рівня пропозиції, а рівень попиту, як правило, залишається поза увагою оцінювачів. Можна висловити припущення, що надання більшої ваги дослідженням кон'юнктури ринку в перспективі дало би можливість підвищити достовірність результатів оціночних робіт, однак нині нормативна база оціночної діяльності не містить таких вимог.

Висновки. У статті показано, що формування ціни аукціонного продажу здійснюється методом прямого ціноутворення, тоді як початкова ціна торгів визначається шляхом менш точних непрямих економічних вимірювань. При цьому слід відзначити наявність певних застережень щодо ринкового характеру досліджуваних цінових показників, оскільки вимушений характер продажу неповністю відповідає умовам застосування ринкової бази оцінки. Визначено дві групи факторів, що спричиняють відмінності аукціонної ціни продажу від стартової ціни, визначеної під час виконання оціночних робіт. Перша група зумовлена часо-

вою розбіжністю періоду походження вихідних даних, використаних під час оцінювання, та датою торгів, на яку фактично визначається ціна продажу. До другої групи факторів належать розмаїті чинники впливу, які є джерелами похибок початкової ціни та невизначеності результату оцінювання. Проаналізовано найважливіші ціноформуючі фактори, що впливають на досліджувані цінові показники об'єктів нерухомості під час їх вимушеного продажу з відкритих публічних торгів, а також наведено їх класифікацію. Доведено, що під час застосування порівняльного та дохідного (метод прямої капіталізації доходів від оренди) підходів до визначення початкової ціни торгів аналізується лише рівень пропозиції, тоді як під час установавання ціни аукціонного продажу одночасно взаємодіють ринкові категорії попиту та пропозиції. Коли застосовуються інші оціночні підходи, а саме витратний та дохідний (метод непрямой капіталізації), навіть рівень пропозиції безпосередньо не досліджується та не враховується. Це є економічним підґрунтям та базовим джерелом розбіжності досліджуваних цінових показників, що також визначає вищу достовірність ціни аукціонного продажу порівняно з показником початкової ціни торгів.

Відповідно до чинної законодавчо-нормативної бази стартова ціна визначається переважно за умови орієнтації на характеристики об'єкта оцінювання та рівень пропозиції подібного майна шляхом аналізування опублікованих у загальнодоступних джерелах даних. Натомість формування ціни аукціонного продажу здійснюється під час її орієнтації одночасно як на рівень пропозиції, так і на рівень попиту, який під час торгів буде виявлений через декларування відповідних цін учасниками торгів. Виявленою відмінністю ціноформуючих механізмів визначається основна причина розбіжності досліджуваних цінових показників та суттєво вищої точності ціни аукціонного продажу під час визначення вартості. Проведений порівняльний аналіз є доказом того, що ціна аукціонного продажу є більш точним та достовірним показником умовно ринкової вартості об'єкта оцінювання, щодо якого початкова ціна є лише приблизним індикативним показником, який не має на неї суттєвого впливу та використовується у ціноформуючому механізмі як чисто формальний параметр.

Список літератури:

1. Римар Г.А. Ціноутворення в Україні: стан та перспективи розвитку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2012. Вип. 1(22). С. 309–314.
2. Кондратенко Н.О., Волкова М.В. Методичні підходи до ціноутворення в системі маркетингу. *Економіка та управління підприємствами*. 2016. Вип. 12. С. 272–276.
3. Німак М.О. Придбання нерухомого майна на аукціоні при продажі майна в провадженні у справі про банкрутство в нотаріальній практиці / Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/vnulpurn_2016_850_62.pdf&sa=U&ved=2ahUKEwi73ezZ0OniAhVpiYsKHQo2DhQQFjAEegQICBAB&usq=AOvVaw3PNelrc3HMmX12swBctTxs (дата звернення: 29.06.2019).
4. Степанюк О.В. Вплив очікуваної вартості на результат аукціону / Центр вдосконалення закупівель Київської школи економіки. URL: <http://cep.kse.org.ua/article/Vplyv-ochikuvanoyi-vartosti-na-rezultat-auksionu/pdf.pdf> (дата звернення: 29.06.2019).

5. Stepaniuk O.V. Reserve price above the market level does not attract more participants to public procurement auctions. Evidence from Ukraine. Centre of Excellence at Kyiv School of Economics. 2018. URL: <http://cep.kse.org.ua/article/reserve-price-above-the-market-level-does-not-attract-more-participants-to-public-procurement-auctions/pdf.pdf> (дата звернення: 29.06.2019).
6. Поздняков Ю.В., Садовенко Ю.П. Визначення похибки незалежної оцінки вартості нерухомості на підставі цін продажу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. Т. 29(68). № 6. С. 151–156.
7. Поздняков Ю.В., Садовенко Ю.П. Аналіз розбіжностей альтернативних оцінок вартості нематеріальних активів. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2018. Т. 23. Вип. 7(72). С. 192–197.
8. Рижмань Д.І. та ін. Ціноутворення : навчальний посібник. Київ : Аграрна освіта, 2011. 313 с.
9. Асаул А.Н., Карасев А.В. Экономика недвижимости : учебное пособие. Москва : МИКХиС, 2001. 322 с.
10. Шкварчук Л.О. Ціни і ціноутворення : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2004. 214 с.
11. Колесников О.В. Ціноутворення : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 144 с.
12. Литвиненко Я.В. Сучасна політика ціноутворення : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2001. 152 с.

References:

1. Rymar G.A. (2012). Cinoutvorennya v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku [Pricing in Ukraine: the actual state and prospects of development]. *Problems of theory and methodology of record-keeping, control and analysis*. Issue 1(22), pp. 309–314. (in Ukrainian)
2. Kondratenko N.O., Volkova M.V. (2016). Metodichni pidhody do cinoutvorennya v systemi marketyngu [Methodical approaches to pricing in marketing system]. *Economy and enterprises management*. Issue 12, pp. 272–276. (in Ukrainian)
3. Nimak M.O. (2016). Prydbannya neruhomogo majna na aukciony pry prodazhi majna v provadzhenni u spravi pro bankrutstvo v notarial'nyj praktyci [Real estate acquisition in the auction at property selling in case of bankruptcy proceeding in notarial practice]. *V.I. Vernadsky national library of Ukraine*. Available at: http://nbuv.gov.ua/jpdf/vnulpurn_2016_850_62.pdf&sa=U&ved=2ahUKEwi73ezZ0OniAhVpiYsKHQo2DhQQFjAEegQICBAB&usg=AOvVaw3PNclrc3HMmXl2swBctTxs (accessed: 26 June 2019). (in Ukrainian)
4. Stepanjuk O.V. (2017). Vplyv ochikuvanoi' vartosti na rezul'tat aukcionu [Expected value influence on auction result]. *Centre of Excellence at Kyiv School of Economics*. Available at: <http://cep.kse.org.ua/article/Vplyv-ochikuvanoi-vartosti-na-rezultat-aukcionu/pdf.pdf> (accessed: 26 June 2019). (in Ukrainian)
5. Stepaniuk O.V. (2018). Reserve price above the market level does not attract more participants to public procurement auctions. Evidence from Ukraine. *Centre of Excellence at Kyiv School of Economics*. Available at: <http://cep.kse.org.ua/article/reserve-price-above-the-market-level-does-not-attract-more-participants-to-public-procurement-auctions/pdf.pdf> (accessed: 26 June 2019).
6. Pozdnjakov Ju.V., Sadovenko Ju.P. (2018). Vyznachennja pohybky nezaleznoi' ocinky vartosti neruhomosti na pidstavi cin prodazhu [Real estate valuation error determination based on further transactions price]. *Scientific messages of V.I. Vernadsky Taurida National University*, vol. 29(68), no. 6, pp. 151–156. (in Ukrainian)
7. Pozdnjakov Ju.V., Sadovenko Ju.P. (2018). Analiz rozbizhnostej al'ternatyvnyh ocinok vartosti nematerial'nyh aktyviv [Divergences of intangible assets evaluation alternative results analysis]. *Visnyk Odes'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomika*. Vol. 23. Issue 7(72), pp. 192–197. (in Ukrainian)
8. Ryzhman' D.I., Vinnichuk G.Ja., Kryvoruchko I.M., Pyljavec' V.M. (2011). *Cinoutvorennya : navch. posib.* [Pricing. Tutorial]. Kyi'v : Agrarna osvita. (in Ukrainian)
9. Asaul A.N., Karasev A.V. (2001). *Jekonomika nedvizhimosti : navch. posib.* [Real estate economics. Tutorial]. Moscow : MIKHiS. (in Russian)
10. Shkvarchuk L.O. (2004). *Ciny i cinoutvorennya : navch. posib.* [Prices and Pricing. Tutorial]. Kyi'v : Kondor. (in Ukrainian)
11. Kolesnykov O.V. (2007). *Cinoutvorennya : navch. posib.* [Pricing. Tutorial]. Kyi'v : Centr uchbovoi' literatury. (in Ukrainian)
12. Lytvynenko Ja.V. *Suchasna polityka cinoutvorennya : navch. posib.* [Modern pricing policy. Tutorial]. Kyi'v : MAUP. (in Ukrainian)

АНАЛИЗ МЕХАНИЗМА ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕНЫ ПРИ ВЫНУЖДЕННОЙ ПРОДАЖЕ АКТИВОВ С АУКЦИОННЫХ ТОРГОВ

В статье рассмотрены актуальные вопросы ценообразования в производственном проведении, в частности механизмы формирования начальной цены и цены продажи имущества при его принудительной реализации с открытых публичных торгов. Выполнен их сравнительный анализ, установлена экономическая основа расходов. Определены, проанализированы основные ценоформирующие факторы, которые влияют на значения исследуемых ценовых показателей в рассмотренном случае. Выявлены отличия рыночных механизмов их формирования. Доказана независимость показателя аукционной цены продажи от начальной цены торгов. Установлено, что при применении методов экспертной оценки для определения начальной цены торгов анализируется лишь уровень предложения, тогда как при установлении цены аукционной продажи одновременно взаимодействуют обе основные рыночные категории, а именно уровни спроса и предложения. Показано, что это является

теоретическим обоснованием более высокой точности определения показателя рыночной стоимости продажи имущества с открытых публичных торгов по сравнению с точностью определения начальной цены методами независимой оценки.

Ключевые слова: *оценка имущества и имущественных прав, начальная цена, цена аукционной продажи, рыночная стоимость, открытые публичные торги, исполнительное производство, вынужденная продажа имущества, сделка покупки-продажи.*

PRICE-FORMING MECHANISM OF ASSETS FORCED SALE IN AUCTION TENDERS ANALYSIS

The paper behaves to the independent expert valuation of assets special kind sale price index – namely, starting price in the case of property forced sale in open public auction. Its compared analysis with the sale price price-forming factors is performed. The market mechanisms of these price indexes determination are considered, with taking into account the requirements of independent valuation actual legislative and scientifically-methodical bases. The main price-forming factors that influenced on auction tenders starting and sale price value in considered case of a forced sale are certain. Differences in the market price-forming mechanisms are educed. The methodological basis of auction starting price, obtained as an expert evaluation result quantitative indexes, is described and performed. The main sources of these economic measurements results uncertainty degree are determined. Independence of assets sale price index of starting price is well-proven. It is set that at application of Comparative Sales and Income evaluation approaches for auction tenders starting price determination only supply level is analyzed, but property forced sale price, is formed in open public auction tenders, depends of two basic market categories – both demand, and supply levels, and are influenced on it simultaneously. This is theoretical background of auction sale price determination closeness to market value, with the higher accuracy, in comparing to starting price obtained by the methods of economic measurements independent evaluation procedure. Results interpretation shows a higher level of starting price errors and, accordingly, low evaluation accuracy of the independent economic measuring in the case investigated. Absence of direct relationship between this starting price and auction sale price is well-proven. Price-forming mechanism of assets forced sale in auction tenders analysis shows that starting price, determined by evaluation procedure, has no influence on market value of property sale in open public auction tenders – as it depends of demand and supply levels balance only.

Key words: *real estate and property rights valuation/appraising, auction starting price, auction sale price, market value, open public auction tender, enforcement sale proceeding, property forced sale, purchase-sale transaction.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аскеров Тимур Телманович – аспірант кафедри економіки й управління, Харківський державний університет харчування та торгівлі

Байда Богдана Федорівна – кандидат економічних наук, докторант, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Блажко Альона Вікторівна – студентка, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Бокій Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економічних досліджень, Інститут продовольчих ресурсів НААН

Борблік Карина Едуардівна – аспірант, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Борисова Ірина Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту, Полтавська державна академія

Бутко Богдан Олександрович – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Варава Андрій Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, Криворізький національний університет

Варава Лариса Миколаївна – доктор економічних наук, професор, Криворізький національний університет

Вільхова Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри освітнього менеджменту, державної політики та економіки, КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»

Влащенко Наталія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Галінська Тетяна Станіславівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту, Полтавська державна аграрна академія

Гаман Микола Васильович – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри економічної політики та врядування, Національна академія державного управління при Президенті України

Гарькава Вікторія Федорівна – кандидат економічних наук, доцент, перший проректор, Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика

Голбан Тимофій Тимофійович – здобувач кафедри фінансів і кредиту, Полтавська державна аграрна академія

Гонта Сергій Володимирович – кандидат економічних наук, Чернігівський національний технологічний університет

Горбаченко Станіслав Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та інновацій, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Гросул Вікторія Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, Харківський державний університет харчування та торгівлі

Дмитренко Ірина Болеславівна – Головний економіст Департаменту банківського нагляду Національного банку України

Єгоращенко Ірина Валентинівна – старший викладач, Одеський державний екологічний університет

Єрмолаєва Марина Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, Полтавська державна аграрна академія

Жук Вікторія Петрівна – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та природничих наук, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Зоря Олексій Петрович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту, Полтавська державна аграрна академія

Кириченко Оксана Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри управлінських технологій, Університет економіки та права «КРОК»

Коваленко Наталія Василівна – доцент кафедри міжнародної економіки, Національний авіаційний університет

Кравченко Микола Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, оподаткування та УФЕБ, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кравченко Оксана Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, Черкаський державний технологічний університет

Лисевич Сергій Григорович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Мартинов Андрій Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи, Східноукраїнський національний університет імені В. Даля

Марченко Володимир Володимирович – аспірант, Криворізький національний університет

Пастернак Ярослава Павлівна – кандидат економічних наук, доцент, Черкаський державний технологічний університет

Садовенко Юрій Павлович – оцінювач, Українське товариство оцінювачів

Поздняков Юрій Володимирович – провідний експерт-оцінювач, Українське товариство оцінювачів, представник Експертної Ради у Львівській області

Романіка Тетяна Костянтинівна – аспірант, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Тонкошкур Максим Васильович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Чернодубова Елеонора Валеріанівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи, Східноукраїнський національний університет імені В. Даля

Яков'юк Віктор Андрійович – здобувач, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

НОТАТКИ

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Економіка і управління

Том 30 (69). № 4, 2019
Частина 1

Коректура • *О. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *В. Удовиченко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Телефон редакції: +38 (095) 430 01 12

Електронна пошта: editor@econ.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.econ.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 17,49. Ум. друк. арк. 18,83.

Підписано до друку 27.09.2019. Замов. № 0919/198. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105

Телефон +38 (0552) 39 95 80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.